

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 57.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

57.

FŐSZERKESZTŐ
HOFFMANN ISTVÁN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BÁBA BARBARA, BENŐ ATTILA, CSERNICKÓ ISTVÁN
DOBI EDIT, PETTERI LAIHONEN, LANSTYÁK ISTVÁN
RÁCZ ANITA, RESZEGI KATALIN, JOZEF SCHWING
TÓTH VALÉRIA

DEBRECEN, 2019

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

© *Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2019*

Internet: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/57>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)

ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakonyalján*

HOFFMANN ISTVÁN

1. A Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyaival a korabeli helynévanyag alapján a közelmúltban két tanulmányban is foglalkoztam (HOFFMANN 2017a, 2017b). A kérdéskör összetettsége és a helynévanyag viszonylagos bősége miatt azonban az idevágó problematikának csak egy részét tudtam ott megtárgyalni. Elemzéseimben a térség öt folyóvölgye közül a Gerence, a Tapolca és a Bitva környékének településneveiről szoltam. Ebben az írásban a Marcal további két mellékvizének, a Halyagosnak és a Tornának a völgyét tekintem át névtörténeti szempontból. Emellett arra is vállalkozom, hogy a vizsgálat egészéből adódó következtetéseket megfogalmazzam, elsősorban a Kárpát-medence ómagyar kori nyelvi viszonyainak és kapcsolatainak feltárását, illetve ennek módszertanát szem előtt tartva. Ebben fontos szerepet szánok annak is, hogy a kérdésről vallott jelenlegi felfogásunkat és ismereteinket a magyar nyelv- és névtörténeti kutatók korábbi, gyakran máig ható eredményeivel szembesítem.

2. A továbbiakban elsőként a Torna és a Halyagos völgyének ómagyar kori településneveit tekintem át annak megfelelően, ahogyan ezt a fentebb említett dolgozataimban tettem.

2.1. A Torna folyása a Gerencéére emlékeztet leginkább: ez is a Bakony belső sűrűjében ered, és mintegy 50 km után szakad a Marcalba. A *Torna* neve — ahogyan azt korábban részletesebben is tárgyaltam (HOFFMANN 2017b: 139) — kétségkívül szláv eredetű, egy ’tüskés, bozotos, kökényes (ti. patak)’ jelentésű **Тьрнава* formára vezethető vissza. Elsőként az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél 11. századra tehető részében említik: 1075/+1124/+1217: abbatisse de *Tornowa* (DHA. 1: 215, SZŐKE 2015: 203). A folyónévből alakult a mellette fekvő *Torna* település neve (erről a településnevek között szólok majd).

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

A folyó völgyében található településneveket az eredetük alapján tipológiai csoportokba rendezve tárgyalom.

A Kárpát-medencei forrásokból is adatolható személynévből alakult településnevek közül legkorábban a *Padrag* szerepel, a Veszprémvölgyi alapítólevélben ([1001 e./1109]: *Ποδρόγυον*, 1109: *Podruc*, FNESz., PAIS 1939: 14), amely 1961-ig önálló község volt, ma pedig *Padragkút* része (VeMFN. 3: 43); személynévi alapjához lásd 1109: *Podruc* szn. (ÁSz.). *Polány* neve (1181: *Palan*, PRT. 8: 277) az Árpád-korból bőven adatolható személynévből való (1138/1329: *Polan*, ÁSz.). Felvetődött ugyan a szláv származtatás lehetősége is, ezt azonban inkább a személynévre vonatkozóan lehet elfogadni. Ma *Magyarpolány* a neve. A későbbi *Bódé* neve eredetileg *Bulda* ~ *Bolda* formában hangozhatott (1180: *Bulda*, PRT. 8: 269), a későbbi szlovéni hosszú *-é* azonban arra utal, hogy a név *-j* helynévképzővel bővült, s a szlovéni *-aj* aztán szabályosan *-é*-vé alakult (1349: *Bolde*, Cs. 3: 224). Ezt igazolja, hogy *-i* képzős alakjában még ma is *-a* szerepel: *bódai* (VeMFN. 3: 31/295). 1950-ig önálló település volt, ma Ajka része. *Ajka* (1214: *Aýcha*, H. 5: 6) ma ugyanezen a néven város; vö. 1271: *Ayka* nemzetség-, illetve személynév (ÁSz.). *Borsat* (1230: *Borsot*, Cs. 3: 224) ma Kislőd határában fekvő puszta (VeMFN. 3: 19/84), az alapjául szolgáló szn. a *Bors(a)* származéka (1200: *Bors*, ÁSz.), a *Borsod* változata. A település később ez utóbbi néven is szerepel. *Lőrinte* (1233: *Leurente*, Cs. 3: 241) ma puszta Kolontár határában (VeMFN. 3: 35/83); vö. 1236: *Leurenthe* nemzetség-, illetve személynév (ÁSz.). *Berend* (1236: *Berend*, ÁÚO. 8: 77) ma Ajka város része (VeMFN. 3: 31/245); vö. 1138/1329: *Berendi* szn. (ÁSz.). *Devecser* (1274/1291: *Dewecher*, FNESz.) ma ugyanezen a néven város; vö. 1138/1329: *Deuecher* szn. (ÁSz.). *Miske* (1274/1291: *Myske*, FNESz.) hivatalos nevén *Pusztamiske* település; vö. 1235: *Miske* szn. (ÁSz.). Megosztásával jött létre *Kismiske* (1360: *Kysmiske*, Cs. 3: 242), amely később a *Patony* nevet viseli. *Ug* (1288: *Ugh*, Cs. 3: 257) ma puszta Borszörcsök határában (VeMFN. 3: 24/71); vö. 1282/1411: *Wg* nemzetség- és személynév (ÁSz.). *Csóta* (1319: *Cholta*, Cs. 3: 226) ma puszta Kolontár határában (VeMFN. 3: 35/96); személynévi alapja a *Csót* (1233/1416: *Cholt*, ÁSz.) nemzetség-, illetve személynév származéka lehet. *Halimba* (1329: *Helymba*, Cs. 3: 233) ma ugyanezen a néven település; vö. 1294: *Helemban* szn. (ÁSz.). *Potony* (1434: *Pothon*, Cs. 3: 248) ugyanezen a néven ma Devecser határrésze (VeMFN. 3: 30/461); vö. 1289/1467: *Poton* szn. (ÁSz.). *Iklad* (1440: *Iklad*, Cs. 3: 234) ma *Ikland* formában Borszörcsök határrésze (VeMFN. 3: 24/126), az alapjául szolgáló személynév az *Ikol* szn. (1237: *Icol*, ÁSz.) *-d* képzős származéka lehet.

Szörcsök neve (1288/1290: *Zurchuk*, ÁÚO. 9: 487) esetleg kapcsolatba hozható az 1300: *Zurcheh* személynévvvel (FNESz.). A név egykor talán nagyobb birtokot jelölhetett, mivel már a 14. században két faluként említik: *Kisfaluszörcsök* (1338: *Kiusfaluzurchuk*) és *Nagyszörcsök* (1367: *Nag Zerchwk*), a következő században

azonban ezek már a mai nevükön szerepelnek: *Borszöröcsök* (1488: *Borzewrchewk*) és *Karakószöröcsök* (1426: *Karakozurhek*). Korábban *Árkibányaszöröcsök*-öt is említenek (1299: *Arkybanazurchuk*, a fenti adatokra lásd Cs. 3: 254). A *Borszöröcsök* név transzszemantizációval alakult — a kiejtésből adódóan és a szomszédos Somló szőlőhegyre is utalóan — egy eredeti *Borsszöröcsök* (1542: *Bors Zewrchek*, VHL. 1: 147) formából. Ennek előtagja a *Bors* szn., amely itteni nemes nevében is szerepel (1299: *Bors et Nicolaum, filios Blasii nobilis de Zurchuk*, FNESz.). *Karakószöröcsök* nevének előtagja a Vas vármegyei *Karakó* település közelségére utal.

Endréd neve (1444: *Endred*, Cs. 3: 229) az *Endre* szn. (1141–1161: *Endre*, ÁSz.) -*d* helynévképzős származéka, a falut első említésének latin nyelvű körülírása Endre püspökhöz kapcsolja (1086: villa, que dicitur Andreę episcopi, DHA. 1: 251). Templomának védőszentjéről *Szentmárkúrföld*-nek is említik (1444: *Zenthmarkwrfeld*, Cs. 3: 229, MEZŐ 1996: 151). Ma *Endréd* néven határrész Magyarországon (VeMFN. 3: 14/148).

A magyar törzsnévből alakult *Jenő* település (1373: *Jenew*) már a 14. század elején két falura oszlott: *Kisjenő*-re (1321: *Kysyenew*) és *Nagyjenő*-re (1321: *Nogienew*, az adatokhoz lásd Cs. 3: 213). Az előbbi ma *Somlójenő* néven szerepel, az utóbbi a 17. századtól a *Tüskevár* nevet viseli (VHL. 1: 377).

A régi magyar *korontár* ~ *kolontár* 'karintiai ember' népnévből alakult *Kolontár* neve (1274/1291: *Kuruntar*, RÁCZ 2011: 49, 2016a: 53), amely ma ugyanezen a néven település, s amely a 15. sz. végén már két részre oszlott, *Kis-* és *Nagykolontár*-ra (1488: *Kyskoronthal, Naghkoronthal*, Cs. 3: 239). A falu neve a magyar lakosság közé betelepülő karintiai szláv népességre utal.

Feltehetően a települést lakó erdőóvók foglalkozásával van kapcsolatban *Lővöld* neve, amely a *lő* ige deverbális képzőkkel alkotott származéka (1270: *Lueld*, VHL. 1: 388, KOVÁCS 2018: 86). Már a 14. sz. első felétől két településre oszlott, a mai *Városlőd* az *Ólőd* (1336: *Owlewld*) vagy *Nagylőd* (1476: *Nagleweld*), a mai *Kislőd* pedig az *Újlőd* (1336: *Nowa Lewld*) vagy *Kislőd* (1336: *de minori Laweuld*, 1492: *Kysleweld*), illetve *Ardólőd* (1390: *Ordolewld*, az adatokhoz lásd Cs. 3: 213) megnevezést viselte. Ugyancsak lakói foglalkozására utalhatott *Lovas* település neve (1367: *Lawas*, Cs. 3: 241), amely ma ezen a néven puszta Somlóvásárhely területén (VeMFN. 3: 26/211). *Udvarnok* települést (1453: *Odwarnok*, Cs. 3: 244) udvari szolgálatra kötelezett népek lakhatták. A 19. században még szerepelt Magyarországon határában *Udvardi puszta* néven (VeMFN. 3: 14/139).

A vidék legjelentősebb településének vásártartási jogára utalt a *Vásárhely* név (1363: *Wassarhel*, Cs. 3: 215), amelynek *Apácavásárhely* névváltozatában (1358: *Apachauasarhel*, VeszprReg. 196) az előtag az itteni apácakolostor birtoklását mutatja. *Apácasomló*-ként (1267/1297: *Apachasumlo*, PRT. 10: 526) is említik a

Somló hegy szomszédsága és egy részének ide tartozása alapján. Ma *Somlónásárhely* a neve.

A Torna patak völgyében több olyan településnevet is találunk, amely a természeti környezetére utaló nevet kapott. A folyóról nevezték el a közvetlenül mellette létesült *Torna* falut (1212/1410: *Thorna*, H. 8: 16), amely ma az *Apácatorna* hivatalos nevet viseli. A víz- és a településnevek azonossága esetén gyakran nehéz megítélni, hogy melyik név tekinthető elsődlegesnek. A növényzet mint a névadás alapja mindkét névfajta esetében jellemző lehet, de a folyónevek körében ez mégis gyakoribb szemantikai jegy, s általánosabb a víznév > településnév irányú metonímia is, mint ennek a fordítottja. A név a Kárpát-medencében többfelé is előfordul vizek megnevezéseként (FNESz. *Tarna*, *Torna vármegye*). Ezek alapján tarthatjuk valószínűbbnek a településnév másodlagos voltát. E névadás — a településnévi környezet alapján — inkább magyar nyelvű népességhez köthető, de mivel a névtípus más nyelvekben is jellemző, nem zárható ki teljesen az sem, hogy szláv nyelvű népességtől származik nemcsak a folyó-, hanem a településnév is. *Csékút* neve (1319: *Chenkut* [ɔ: *Cheukut*], Cs. 3: 225) elsődlegesen olyan forrást jelölhetett, amelynek a vize csövön folyt ki (a *cső* nyelvjárási *csé* alakjához lásd TESz., ÚMTsz.). Az egykori falu ma Padragkút településrésze (VeMFN. 3: 43/4). A mai *Bakonygyepes* település *Gyepes* neve (1319: *Gepus*) egy korábban adatolható itteni erdő nevéből (1212: *Silva Gepus*, Cs. 3: 232) alakult. Az erdő nevét többnyire a *gyepű* köznévvvel kapcsolja össze a szakirodalom (VHL. 1: 108, FNESz., TESz.: kérdőjellel), de ugyanígy számolhatunk a *gyep*-ből való származtatásával is. *Szék* település neve (1434: *Zeek*, Cs. 3: 251) a *szik* földrajzi köznévből *szék* változatából (vö. FKnt.) alakult, s ugyancsak a falu természeti környezetére utal. Helynévképzővel *Széki* formában is szerepel (1332–1337: *Ziky* ~ *Siki*, Cs. 3: 251). Ma *Szék(ipusztá)* Devecser határában (VeMFN. 3: 30/193). *Meggyes* falu nevét (1367: *Megges*, Cs. 3: 242) nagy kiterjedésű erdő őrzi Devecser határában (VeMFN. 3: 30/452). A *Somló* hegy neve alapján említenek egy ideig *Somló* települést is (1436: *Somlio*, Cs. 3: 250), ennek nevét azonban a mai helynévanyagban sem a település-, sem a mikronevek között nem találjuk.

A fenti egyrészes nevek mellett néhány elsődlegesen létrejött kétrészes településnevet is találunk a Torna völgyében. *Tósok* falu (1262: *Tosuk*, ÁÚO. 8: 48) ma Ajka városrésze (VeMFN. 3: 31/197). Nevének *sok* utótagja az ómagyar korban a Dunántúlon jó néhány település nevében szerepelt névformánsként (ehhez lásd VÉKONY 2017: 169). A névalakot 1864-ben Pesty Frigyes helybeli adatközlője így magyarázta: „neve eredetét a’ sok tavaktól vette: mert vizes esztendokban az erdőnek [...] egy negyedrésze tó állásokból áll” (NY. NAGY 2000: 189). A *háza* településnév-formáns és személynévi előtag alkotja a *Désháza* (1440: *Deeshaza*, Cs. 3: 228) és a *Csipánháza* (1476: *Chypanhaza*, Cs. 3: 225) neveket; vö.

1184: *Des* és 1217/1550: *Chepan* személynevek (ÁSz.). Ma puszták Borszörcsök, illetve Karaközszörcsök határában (VeMFN. 3: 24/89, 23/107).

A szakirodalom egyöntetűen szláv eredetűnek tekinti a Kárpát-medencében többfelé előforduló *Rendek* településneveket, amelyek a szláv **rudь* 'vörös' vagy az ugyancsak szláv **ruda* 'érc' szó képzős származékai. A Torna menti *Rendek*-et (1270: *Rydnak*, 1303, 1487: *Rednek*) az Ajka nemzetség birtokolta, és már korán kétrészes névvel *Ajkarendeké*-nek említik (1340: *Ayca Redneke*, 1347: *Aykarennegy*, Cs. 3: 249). *Ajkarendek* ma Ajkához csatolt település. A névvel kapcsolatos etimológiai kérdésekre alább még visszatérek.

Berzseny település nevét (1398: *Bersen*, Cs. 3: 223) KISS LAJOS szláv eredetűnek tartja, és a 'nyírfa' jelentésű szláv **breza* szóból származtatja (FNESz. *Litvaberzseny*), ez azonban hangtörténeti problémákat vet fel. Emiatt inkább MIKESY SÁNDORral érthetünk egyet, aki ismeretlen eredetűnek mondja (VHL. 1: 218). A 15. században osztódásával jött létre *Kis-* és *Nagyberzseny* (1488: *Kysbersen*, *Naghbersen*, Cs. 3: 223). *Kisberzseny* ma önálló település, *Nagyberzseny* a szomszédos Kamond határrésze.

Áttekintve a Torna folyó — melynek neve a szlávból került a magyarba — völgye ómagyar kori településnév-típusait megállapíthatjuk, hogy az egyetlen valószínűleg szláv eredetű *Rendek* és a bizonytalan eredetű *Berzseny* mellett csakis a magyar nyelvből származó nevek szerepelnek a térségben (még ha egykettő — *Polány*, *Torna* falu — esetében fel is vetődött a szlávból való származtatás lehetősége). Ezek nagyobbik része egyrészes név, a 30 ide tartozó elemből 23 metonimiával jött létre (19 esetben személyt jelölő lexémából), 6 név pedig képzéssel keletkezett. A kétrészes nevek között mindössze 4 elsődleges településnév szerepel (*-háza*, *-sok*, *-föld* utótaggal). A 21 másodlagos kétrészes név osztódással létrejött településeket jelöl, ennek több mint fele a *kis* és a *nagy* jelzőkkel alakult.

2.2. A Torna és a már korábban tárgyalt Bitva folyó völgye között halad a *Halyagos* patak, amely a Bakony ÉNy-i dombos lejtőin több forrásból indul, s 33 km után ömlik a Marcalba. Nevének első előfordulását csak a 13. század második feléből ismerjük: 1271: *Halagos* (ÁÚO. 8: 367). A név a *hólyag(fa)* cserje nevéből alakult *-s* képzővel. A szónak többféle alakváltozata létezik: a *halyag* a mai és a régi nyelvben egyaránt szerepel (ÚMTsz. *hályogfa*, TESz. *halyag*). Többfelé előfordul ilyen helynév: ezeknek *ly* és *j* betűvel írott formáit is használják, az itt tárgyalt víznevet — megítélésem szerint indokolatlanul — *Hajagos*-ként standardizálták (FNESz., MoFnT. 2: 13).

A folyó völgyében az ómagyar korból az alábbi településneveket ismerjük.

A régiségben a Kárpát-medencei forrásokból is adatolható személynévből alakult magyar névadással *Dabrony* falu neve (1240/1355: *Dobrun*, H. 8: 425); vö. +1086: *Dobron* szn. (ÁSz.). Ma is ezt a nevet viseli a település. *Szalók* (1271:

Zlouk, 1307: *Zolouk*), amely *Szalókfölde* néven (1271: *Zloukfelde*, Cs. 3: 251) is szerepel, a *Szalók* nemzetség-, illetve személynévből (1183//1363: *Zalok*, ÁSz.) származik. A település osztódása után egyik részét *Egyházasszalók*-nak nevezték (1495: *Eghazasszalok*, Cs. 3: 251), ez ma a *Pórszalók* nevet viseli a *Nemesszalók*-nak nevezett falu egyik részeként (VeMFN. 2: 47/18). *Bogdány* község (1288: *Bogdan*, vö. 1156/1347: *Bogdan* szn., ÁSz.) később két részre oszlott: *Nagy*- és *Kisbogdány*-ra (1476: *Nag Bagdan*, 1488: *Kysbogdan*, Cs. 3: 223). Ma mindhárom név Noszlop egy-egy részét jelöli (VeMFN. 3: 11/50, 52). *Doba* (1288: *Doba*, ÁÚO. 9: 488) ma ugyanezen a néven falu; vö. 1211: *Doba* szn. (ÁSz.). *Becse* (1319: *Beche*, Cs. 3: 221) ma ugyanilyen néven határrész Noszlopon (VeMFN. 3: 11/203); vö. +1075/+1124/+1227: *Beche* szn. (ÁSz.). *Gergely* falu neve (1343: *Gureger*) később *-i* helynévképzős *Gergelyi* formában (1488: *Gergyely*, Cs. 3: 256) is szerepel, ma *Marcalgergelyi* a hivatalos neve; vö. a *Georgius* szn. különféle ómagyar kori változatait: 1261/1382: *Guergen*, 1237: *Geregur* (ÁSz.). *Vecse* (1369: *Veche*, VeszprReg. 246) hivatalos neve ma *Somlóvecse*; vö. 1216/1550: *Vece* szn. (ÁSz.). *Tegye* falu *Poroszlófölde* néven is szerepel (1443: *Thege* al. nom. *Porozlofelde*, Cs. 3: 256), közülük a *Tegye* ma is egy határrész neve Noszlopon (VeMFN. 3: 11/172); vö. 1259: *Tege* szn. (ÁSz.). *Csob* (1497: *Chob*, Cs. 3: 226) a 17. századtól *Csög* néven szerepel (VHL. 1: 164), ma ilyen néven határrész Mihályházán (VeMFN. 2: 37/103); vö. 1164–1165: *Chob* szn. (ÁSz.).

Nagy valószínűséggel személynévből alakultak az alábbi településnevek is, noha közvetlenül nekik megfeleltethető személynévi adatokat nem ismerünk az ómagyar kori forrásokból. Ezek esetében szláv és német személynévi megfelelők alapján következtethetünk a névadás alapjára. *Meréte* (1181: *Meretha*, PRT. 8: 277) esetleg szláv eredetű személynévvvel hozható kapcsolatba (FNESz.), ma Noszlop határrésze (VeMFN. 3: 11/8). *Noszlop* nevét (1204–1235: *Nuztup*, ÁÚO. 1: 346) KISS LAJOS első renden szláv eredetűnek mondja (FNESz.), nem túl meggyőző indokolással. Emellett felveti szláv eredetű személynévből való származtatásának a lehetőségét is (ugyanígy MIKESY: VHL. 1: 298) szláv személynévi párhuzamok alapján. A szóbelseji *szt* > *szl* hangváltozásra a magyarban a helynéviek mellett más, közzói példák is vannak (vö. KISS 1995: 2). Ma ugyanilyen néven önálló település. Az egykori *Vild* (1393: *Vild*, Cs. 3: 260) ma *Vid* néven település, ez talán német eredetű személynévvvel kapcsolható össze (FNESz.).

Oroszi neve (1288: *Orozi*) betelepülő keleti szláv lakosságra utal *-i* helynévképzővel alakult formában. Ugyanezt a nevet viseli ma is a falu. Egy ideig *Orosz* formában (1408: *Orooz*, az adatokra lásd RÁCZ 2011: 137) is használták.

A régi *szőlős* 'szőlőművelő' foglalkozásnévből alakult *Szőlős* település neve (1211: *Zeuleus*, KOVÁCS 2015: 97–98). Ezt később *Nagyszőlős*-nek (1367: *Nogh-zewles*) és lakóiról *Udvarnokszőlős*-nek (1367: *Odwarnokzelews*) nevezik, megkülönböztetve a mellette fekvő *Kisszőlős*-től (1367: *Kyszewleus*, Cs. 3: 254). Ma

két falu: *Nagy-* és *Kisszőlős*. Foglalkozásnévből alakult *Ötvös* falu neve (1393: *Wthuus*, Cs. 3: 245) is, amely ma határrészt jelöl Pápasalamonban (VeMFN. 2: 57/101).

Antfalva (1393: *Anthfalwa*, Cs. 3: 219) személynévből és települést jelentő földrajzi köznévből alakult kétrészes településnév, ma *Antfa* formában Nemes-szalók határrésze (VeMFN. 2: 47/223).

Vinár (1221: *Winar*, PRT. 1: 651) a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint szláv eredetű településnév, amely egy 'bortermelő, szőlőművelő' jelentésű szóra megy vissza (FNESz., VHL. 1: 409, KNEZSA 1938: 425). Nyelvi oldalról elbizonytalanítja a magyarázatot az a körülmény, hogy az analógiaként felhozott szláv nevek mindegyike eredetileg többesjel szerepű *-i* képzővel alakult, a magyar névalak azonban ezt nem tartalmazza. A falut mérete alapján *Kisvinár*-nak is említik (1381: *Kysuinar*, Cs. 3: 260). Ma *Vinár* a neve. A névvel kapcsolatos etimológiai problémákra alább még visszatérek.

Csatár nevét (1240: *Chatar*, Cs. 3: 225) szláv eredetűnek mondja KISS LAJOS, egy 'pajzsgyártó' jelentésű szóra visszavezetve, de megemlíti, hogy egyesek szerint a szláv közszó a magyarba is átkerült, s ez lett az ilyen helynevek alapja (FNESz.). Ez utóbbi lehetőséget erősíti többek között az a körülmény is, hogy személynévként is használatos volt az ómagyar korban (1211: *Chatar*, ÁSz.). Ma helynév Pápasalamon határában (VeMFN. 2: 57/59). *Alásony* nevét (1240/1355: *Olasun*, H. 8: 424) ugyancsak többféleképpen magyarázzák: egyrészt egy 'égerfákkal benőtt helyről valók' jelentésű képzős szláv helynévből, másrészt szláv névadással szláv személynévből, továbbá magyar névadással szláv személynévből (vö. FNESz.), sőt magyar személynévből is (EtSz. *alacsony*), azonban egyik felvetés sem támasztható alá meggyőzően. Ezért inkább a bizonytalan eredetű nevek közé kell sorolnunk. Két részre osztása után *Nagy-* és *Kisalásony* néven (1488: *Nagh Alason*, *Kys Alason*, Cs. 3: 219) szerepel. Ma *Nagyalásony* település, *Kisalásony* pedig ennek határrésze (VeMFN. 3: 3/145). Bizonytalan eredetű név az egykori *Perecske* falué (1314/1359: *Perechke*, VeszprReg. 42) is, amelynek ma *Bakonypölöske* a hivatalos neve. Noha *Pölöcske* alakban (1614: *Peöleöchke*, VHL. 1: 118) már korán feltűnik, Pesty Frigyes helybeli adatközlője még 1864-ben is *Perecské*-nek mondja a falu nevét (NY. NAGY 2000: 155). A név KISS LAJOS szerint a falu határában levő azonos nevű hegyről vonódott át a településre, a hegynévet — analógiák nélkül — a szlávból vezeti le. Ha ez a feltevés esetleg meg is állja a helyét, kérdéses, hogy maga a településnév szláv vagy magyar névadóktól származik-e.

Ismeretlen eredetűnek tarthatjuk *Csűl* nevét (1488: *Chewl*, Cs. 3: 227) — ha egyáltalán valós használatot tükröz az első és ilyen formában egyedüli előfordulása —, amely a 16. századtól *Csűr* alakban szerepel (VHL. 1: 166).

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a magyar eredetű nevet viselő *Halyagos* völgyében mindössze egyetlen szlávnak tartott településnevet találunk (*Vinár*), további négy név bizonytalan vagy ismeretlen etimológiájú (*Alásony*, *Csatár*, *Perecske* és *Csűl*). A többi 28 név magyar eredetű, közülük 17 egyrészes, amelyből 15 metonimiával, személyre utaló szóból alakult, kettő pedig helynévképzéssel. A 11 kétrészes névből csak kettő elsődleges településnév (*-falva*, *-földe* utótaggal), a 9 másodlagos név nagy többsége pedig a *kis* és a *nagy* jelzőkkel jött létre.

3. Mivel tanulmányom célja az, hogy a Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyairól a helynevek tanúsága alapján alkossak véleményt, szükségesnek tartom, hogy a korábban hivatkozott munkáimban (HOFFMANN 2017a, 2017b) az ittenihez hasonlóan tárgyalt helynévanyagot egyszerűsített formában (a név mellett csupán az első előfordulás évszámát megadva) e helyütt is felidézzem.

3.1. A Halyagos völgyével észak felől szomszédos *Bitva* völgyében az alábbi településneveket ismerjük.

Az ómagyar korban a Kárpát-medencében is adatolható személynévből alakultak a *Podár* (1240), *Dereske* (1240/1355), *Kup* (1240/1355), *Salamon* (1242), *Petend* (1307), *Dáka* (1351), *Zimán* (1370), *Jákó* (1464) településnevek. Nagy valószínűséggel személynévi alapszóból származnak a *Döbrönte* (1240) és a *Jár* (1349) nevek is. Foglalkozásnévből jött létre *Arda* (1434) neve.

Természeti névből alakult *Nyárágy* (1237–1240) és ennek *Nyárád* változata (1489), *Békás* (1367) és *Nádasd* (1367) neve.

Bizonytalan eredetű *Ganna* (1330), ismeretlen *Nóráp* (1370) neve.

Kétrészes, elsődleges alakulású településnevek az alábbiak: *Jákótelke* (1351), *Csobotháza* (1474) és *Mihályháza* (1488). Faluosztódást követően jöttek létre az *Alsónádasd*, *Felsőnádasd* (1367) másodlagos nevek.

3.2. Észak felé tovább haladva a *Tapolca* völgye következik. A legtöbb településnév itt is az ómagyar korból adatolható személynévre vezethető vissza: *Pápa* (1061), *Tevel* (1086), *Izsa* (1269), *Atya* (1319), *Sávoly* (1330), *Böröllő* (1345), *Uzsal* (1405), *Tima* (1475). Valószínűsíthető a személynévi eredete az alábbi neveknek is: *Görzsöny* (1346), *Igar* (1359), *Léhért* (1467). Helynévképzéssel személynévből keletkezett *Acsád* (1332), foglalkozásnévből *Kovácsi* (1488) neve, ez utóbbi szerepel képző nélkül is: *Kovács* (1330).

Az épített környezetre utal *Lak* (1401), névköltöztetéssel jött létre *Hanta* (1488) település neve.

Természeti környezetre utalnak az alábbi településnevek: *Tapolcafő* (1351), *Döbrés* (1369), *Füzes* (1370), *Marcaltó* (1380), *Agyaglyuk* (1436), *Hódoska* (1439), *Parlagszeg* (1451), *Mezőszeg* (1488). Talán közvetlenül állatnévből alakult, s így eredetileg természeti név lehetett *Farkasd* (1373) neve is.

A szakirodalom szláv eredetűnek tartja *Zsemlér* (1436) nevét.

Kétrészes, elsődleges keletkezésű településnevek az alábbiak: *Udvarsoka* (1245), *Mezőlak* (1286/1347), *Újfalva* (1332), *Mátéháza* (1443), *Simonháza* (1458), *Asszonyfalva* (1488) és *Királyföldsé* (1488). Faluosztódást követően jöttek létre az *Adásztevel* (1378), *Nagytevel* (1422), *Egyházasgörzsöny* (1423) és *Nagyborsosgyőr* (1488) másodlagos településnevek. Ugyancsak másodlagosan alakulhatott az ez utóbbi név alapjául szolgáló *Borsosgyőr* (1389) neve is.

3.3. A Bakonyalja legészakabbra fekvő vize a *Gerence*, amelynek völgyében az alábbi településnevek fordulnak elő.

Adatolható személynévre vezethető vissza *Bél* (1086), *Koppány* (1086), *Bödöge* (1243), *Béb* (1260 k.), *Gyimót* (1260 k.), *Ugod* (1287), *Vaszar* (1290), *Csót* (1488) települések neve. Foglalkozásnévből alakultak: *Szűcs* (1249), *Nyögér* (1432), *Ihász* (1332), *Takács* (1304/1464), *Szakács* (1332); ez utóbbi kettőnek helynévképzős változata is létezett: *Takácsi* (1315), *Szakácsi* (1372).

Talán a település jellegzetes építményére utal a *Szalmavár* (1439) név.

A település természeti környezete alapján kapta a nevét *Haraszti* (1340).

Ismeretlen eredetű *Vanyola* (1222) neve.

Egyetlen kétrészes elsődleges településnévről van tudomásunk: *Olaszfalva* (1437). Települések osztódása révén jöttek létre az alábbi másodlagos településnevek: *Egyházasbödöge* (1373) és *Homokbödöge* (1424), *Nagygyimót* (1367) és *Kisgyimót* (1424), *Felsőtakács* (1437), *Alsótakácsi* (1480) és *Kápolnástakácsi* (1488).

4. A továbbiakban azt taglalom, hogy az itt bemutatott adatokból milyen következtetéseket vonhatunk le a vizsgált térség, a Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyait illetően. Előljáróban le kell szögezmem, hogy KNEIÉZSA ISTVÁNNAK a 20. század 30-as–40-es éveiben kidolgozott, a településnevek kormeghatározó értékére vonatkozó elméletét (főként 1938 és 1943–1944) — noha annak eredményeire gyakran még ma is építenek a magyarság korabeli történetével foglalkozó munkák — nem használom fel vizsgálataim során. Elmélete ugyanis — amint ezt korábbi átfogó elemzésünkben megfogalmaztuk (HOFFMANN–TÓTH 2016) — jórészt nem igazolható nyelven kívüli körülményeken alapul, s így következtetései sem fogadhatók el. Mivel pedig olyan elmélet nem létezik, amely alapján (legalábbis egyes magyar) helynévtípusok keletkezési idejét adatoktól függetlenül is meg lehetne határozni, csakis a rendelkezésünkre álló adatokra támaszkodhatunk.

Az egyes adatokat ennek során azonban nem mechanikus, leegyszerűsítő módon használom fel, hanem egyedi mivoltukban is alapos filológiai értékelésnek alávetve, s ezen túlmenően a szűkebb és tágabb összetett viszonyrendszerében vizsgálva. Míg korábban a történeti helynévelemzés alapját az etimológiai vizsgálat jelentette, ennek helyébe a helynév-rekonstrukció módszerét állítottuk (erről összefoglalóan lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 138–145). A KNEIÉZSA

által alkalmazott abszolút kronológia helyébe pedig a helynevek relatív kronológiájának vizsgálatát helyeztük. Ennek alapjául a helynevek első előfordulása szolgál, amelyről tudjuk, hogy egyediségében véletlenszerű ugyan, de a különböző helynévtípusok egymáshoz viszonyított időbelisége összességében jól jellemezhető általa (vö. RÁCZ 2016b).

Fontosnak tartom kiemelni azt a körülményt is, hogy — az írásom címében jelzetteknek megfelelően — vizsgálataimat nyelv(ek)re vonatkozóan végzem. A hasonló céllal létrejött munkák (pl. MELICH 1925–1929, KNEZSA 1938, KRISTÓ 2000) a térségben élő népekről beszéltek, noha lényegében nyelvi vizsgálatot folytattak. Kétségtelen, hogy a két fogalom bonyolult kölcsönhatását az ómagyar korra vonatkozóan különösen nehéz jellemezni, az elvi különbségtételt s ennek megfelelően a következetes fogalomhasználatot mégis rendkívül lényegesnek gondolom.

Meghatározó különbség az is, hogy míg a korábbi elemzések egy-egy rövidebb időszakot vizsgáltak — MELICH a honfoglalás korát (1925–1929), KNEZSA a 11. századot (1938), KRISTÓ Szent István korát (2000) — addig én itt egy jóval hosszabb időszakra vonatkozó analízist végzek el. Ez egyrészt a helynév-rekonstrukció módszeréből következik, másrészt így — jóval több adatra támaszkodva — a helynevekben megmutatkozó nyelvi folyamatok hitelesebben, plasztikusabban kirajzolódnak, aminek következtében az egy-egy rövidebb időszakra vonatkozó jellegzetességekre is több fény vetül.

4.1. A továbbiakban először azt mutatom be, hogy a térség ómagyar kori településnevei milyen nyelvek jelenlétére utalnak a Bakonyalján. A fenti áttekintésből kiderül, hogy a magyar nyelvből magyarázható nevek nagy többsége mellett olyanok is találhatóak a vidéken, amelyeket az etimológiai irodalom hagyományosan a szláv nyelvekhez kapcsol. Ahhoz, hogy az arányokat világosabban láthassuk, az alábbi táblázatban folyóvölgyek szerint összegezve mutatom be a településnevek etimológiai eredet szerinti csoportjait.

	magyar	szláv	bizonytalan	ismeretlen	összesen
Gerence	25	–	–	1	26
Tapolca	37	1	–	–	38
Bitva	20	–	2	1	23
Halyagos	28	1	2	1	32
Torna	55	1	1	–	57
összesen	165	3	5	3	176

Mindössze három olyan név szerepel tehát az áttekintett településnevek között, amelyet a szakemberek egyértelműen a szláv eredetű magyar nevek közé sorolnak: *Rendek*, *Vinár* és *Zsemlér*. Mindegyik esetében merülnek fel azonban a névmagyarázattal kapcsolatos, elbizonytalanító kérdések, ha nem is elsősorban a

szóalakoknak szláv elemként való interperetálásával, hanem inkább a helynévként funkcionálásával összefüggésben.

Rendek neve korábban *Rednek*-nek hangozhatott a magyarban, ahogyan azt fentebb idézett történeti adatai is mutatják. Ez kétségtelenül ugyanúgy egy szláv **Rudnikъ* helynévre megy vissza, mint a másfelé előforduló *Rudnok* nevek (vö. pl. TÓTH 2001: 127). E nevek töve a szláv **ruda* 'érc' vagy az ugyancsak szláv **rudъ* 'vörös' jelentésű névszó, amelyhez a *-nikъ* képzőbokor járult. Ez a morfológiai szerkezet ma gyakori szláv településnév, a régiségben azonban számos víznévi előfordulása is van: *Rudnik* patakot a középkorban találunk többek között például szlovén és lengyel nyelvterületen is (BEZLAJ 1956–1961: 2: 167, RYMUT 1980: 207). A tő jelentése alapján valószínűsíthető, hogy elsődlegesen inkább természeti névként (például víznévként) funkcionálhattak e nevek, s többnyire másodlagosan ebből válhattak településnévvé. Az általam vizsgált *Rendek* is kaphatta akár a rajta átfolyó kis patakról a nevét — ezt ma *Széles-víz*-nek hívják (VeMFN. 3: 21/32) —, mivel a Bakonyon ezen a részén a felszínhez közeli, bauxitot tartalmazó kőzetek a vasoxid tartalomtól jellegzetesen vörös színűek. Természeti névként való előfordulására nincsenek ugyan adataink, de egy ilyen esetben a névadók kétségtelenül szlávok voltak. Ha pedig a *Rednek* ~ *Rendek* elsődlegesen természeti név volt, a belőle alkotott településnév akár szláv, akár magyar nyelvű névadókhoz is köthető. A szláv nyelvű népesség jelenlétét e helyütt megkérdőjelezni tehát semmiképpen sem lehet, legfeljebb — elvi lehetőségként, általános onomasztikai szabályszerűségek alapján — a településnévnek a magyar nyelvű névadókhoz kötése képzelhető el. GYÖRFFY GYÖRGY a településnevet szláv eredetű foglalkozásnévre vezeti vissza, és az Árpád-kori szolgálonépek kérdésével kapcsolja össze (1972: 280–281, 284–285).

A névadási helyzet meghatározása szempontjából nem probléma nélkül való a korábban tárgyalt *Zsemle* esete sem (HOFFMANN 2017b: 143) főképpen amiatt, hogy lakóit először csak a 14. század közepén említik a már a 11. század közepe óta adatolhatóan létező Pápa területén, egy nagyon sűrűn betelepült térségben. Kérdéses, hogy egy a magyarok által ott talált szláv népességnek a magyarságot megelőző névadásáról van-e ez esetben szó, vagy esetleg egy később betelepülő (szolgálonépként funkcionáló?) szláv népesség a saját nyelvén *žemlár*-nak, azaz 'zsemlesütő'-nek nevezte magát foglalkozásáról, s maga adta a nevet a saját nyelvén a településének (valamiféle *Žemlary* formában), és ezt aztán némi változtatással a magyarság is átvette tőle (vö. FNESz.). Az sem zárható ki azonban teljességgel, hogy a név létrejöttében a környező magyar nyelvű népességnek is lehetett némi szerepe. Ezt elősegíthette, hogy nyelvükben a szláv név alapjául is szolgáló *zsemle* szó már az ómagyar korban is létezhetett (TESz.).

Vinár esetében jeleztem, hogy a szakirodalom ugyancsak szláv foglalkozásnévből eredezteti, amely nevét szláv lakosaitól kapta. A hangalakot érintő, már

fentebb említett problémák mellett azonban továbbiak is felmerülnek. Annak, hogy *Vinár* szőlőművesek lakta falu lett volna, ellene szól ugyanis a természeti környezete: a Marcal mocsaras medre mellett fekszik ott, ahol a Halyagos belefolyik a nagyobb folyóba. Ez szőlőművelésre teljesen alkalmatlan terület volt, szemben például a Halyagos felső szakaszánál fekvő *Szőlős* térségével, amely éppen a Somló hegyi szőlőművesekről kapta a nevét. A foglalkozásnevekből azonban a szlávban — éppúgy, mint a magyarban is — gyakran alakultak személynévek. *Vinár* neve nagyobb valószínűséggel magyarázható egy ilyen — szláv vagy akár magyar ember által viselt — személynévből. A település névadói ez esetben magyarok voltak.

Az itteniekhez hasonló problémát vet fel *Csatár* nevének magyarázata is: mivel esetében a fentiekben jelzett kétféle (magyar és szláv) eredeztetés lehetősége az etimológiai szakirodalomban is felvetődik, a bizonytalan eredetű nevek között tárgyalom. Más lehetőségek mellett — többnyire nem túl meggyőző — szláv eredeztetése is van néhány további bizonytalan eredetű névnek: *Alásony*, *Berzseny*, *Ganna*, *Perecske*.

A fentiekben említett, nem egyértelműen interpretálható nevek nyelvi helyzetét akkor láthatjuk majd pontosabban, ha a helynév-rekonstrukció módszerével elkészül a középkori Kárpát-medence helyneveinek teljes történeti-etimológiai szótára.

Többnyire a magyar nyelvterületre beköltöző más nyelvű népeket jelölnek azok a településnevek, amelyek magyar nyelven, jórészt a népnév alapelakjából vagy helynévképzős formájából jöttek létre (vö. RÁCZ 2016a: 176–177). A vizsgált területen mindössze két ilyen településnév található: *Oroszi* és *Kolontár*, mindkettő szláv nyelvű népességre utal, s a 13., illetve a 15. század végén tűnik fel. A betelepülők nyelvi helyzetéről a források azonban sajnos nem tudósítanak bennünket. Általában is megállapítható, hogy az ilyen népesség nyelváltásának folyamatáról, időbeliségéről alig vannak adatokon alapuló ismereteink, igaz, ennek vizsgálatára is csak szerény lehetőségeink nyílnak. (Azt is meg kell azonban ismételten jegyeznünk, hogy az efféle nevek népnéven alapuló személynévből is létrejöhetnek.)

Összegzésképpen megállapítható tehát, hogy a másfél százat is meghaladó, magyar nyelvből származó településnév mellett egyedül szláv nyelvi kapcsolatokra utaló nevek fordulnak elő a térségben. Ezek között azonban minden tekintetben kifogástalan eredeztetést alig találunk (legfeljebb a *Rendek*-et és a *Zsemlér*-t tarthatjuk ilyennek), s kisebb-nagyobb valószínűséggel a magyarból való származtatás is felvethető mindegyik esetében. Ez azt jelenti, hogy olyan szláv eredetű településnevet nem találunk a Bakonyalján, amely minden kétséget kizáróan a magyarság megjelenése előtt itt élő szláv nyelvű népességre utalna.

5. Sajátos ellentmondásként láthatjuk ugyanakkor, hogy a térség öt fő folyója közül csak egynek a neve magyar eredetű, a *Halyagos-é*, három név a szlávból pontosan megmagyarázható (*Gerence*, *Tapolca*, *Torna*), egy pedig (*Bitva*) részletező etimológiai kidolgozottság nélkül is nagy valószínűséggel e körbe sorolható. E vízfolyások mellett azonban olyan, minden tekintetben bizonyosan szláv nyelvű névadókra utaló településneveket nem találunk, amely helységek lakóiban e vizek névadóit kereshetnénk. Mivel 30-60 km hosszúságú folyóvizekről van szó, vizsgálandó az is, hogy vajon melyik szakaszuk viselte kezdetben a később az egész folyásra vonatkozó nevet, ennek révén ugyanis — szerencsés esetben — információkat szerezhethünk az adott térségben élők nyelvéről is. (A vizek szakaszneveinek régiségbeli gyakoriságára lásd GYÖRFFY 2011: 32–47.) Ezt a kérdéskört célszerű annak ellenére is fölvetni, hogy — sejtésem szerint — a legtöbb esetben nem is kaphatunk rá biztos vagy akár bizonytalan választ sem. A kérdés megválaszolásához magának a névnek a névadáskori szemantikai tartalma nyújthat leginkább segítséget.

A *Tapolca* 'melegvizű (patak)' jelentése leginkább azt valószínűsíti, hogy az ezt a nevet viselő vizek a forrásuk közelében kaphatták a nevüket, mivel ez a sajátosságuk ott jelenik meg legjellegzetesebben (például a forrástavuk gőzölgése, be nem fagyása stb. jelezheti ezt; távolabb a víz hőmérséklete csökken). Az általam vizsgált víz esetében azonban e térségben még csak halvány szláv nyom sem bukkan fel, igaz, az ott fekvő *Tapolcafő* neve csak meglehetősen későn (1351) tűnik fel a forrásokban.

A *Torna* 'tüskés (bokroktól övezett patak)' jelentéséből arra következtethetünk, hogy a vízfolyás felső, hegyi, erdei szakaszán talán kevésbé lehetett jellemző, szembetűnő jegye a medernek a névben megjelölt sajátosság. A sík, rétségen átfolyó pataknak viszont feltűnő jellegzetessége lehet, hogy bokrok kísérik. Talán ezzel függ össze az is, hogy az ilyen jellegű szakasza mellett fekvő ómagyar kori Nagyjenőt a 17. századtól *Tüskevár*-nak (1675: *Tüskevár*, VHL. 1: 377) nevezik. Ennek szomszédságában fekszik a folyóéval azonos nevű *Torna* falu is, ez a településnév — ahogyan azt fentebb már jeleztem — elvileg magyar és szláv eredetű is lehet.

A *Gerence* 'határ (szerepű? patak)' nevének eredeti jelentéséből nem tudunk következtetni sem a névadásnak a pontosabb motivációjára, sem pedig a helyére.

A magyar nevű *Halyagos* mellett végig magyar eredetű nevet viselő falvak fekszenek, így a nyelvi rekonstrukció szempontjából kevésbé lényeges, hogy megtaláljuk a víz névadásának pontos helyét. Mégis megjegyzem, hogy az leginkább a víz felső, forrásvidékéhez közeli szakaszára helyezhető, mivel a névadó *halyag* ~ *hólyag*(fa) a dombos karsztvidékek erdőinek jellegzetes cserjéje. A környező négy nagyobb víz neve alapján azt sem zárhatjuk ki, hogy egykor esetleg

ennek a pataknek is szláv neve lehetett, noha erre utaló nyomokat nem ismerünk (a magyar név 1271-től adatolható).

A fenti szláv eredetű víznevek keletkezési idejének meghatározásához nem állnak rendelkezésünkre nyelvi kritériumok. De vajon adható-e válasz arra a kérdésre, hogy ezek a nevek mikor kerültek át a magyar nyelvbe? Ezt leginkább azon tapasztalatunk alapján válaszolhatjuk meg, hogy a nevek egyik nyelvből a másikba átkerülve — a névintegráció folyamatában — gyakran hangtani változásokon mennek át. Ez nyomon követhető a *Gerence*, *Tapolca* és *Torna* hangalakjában is (ezeket lásd HOFFMANN 2017b: 139–140). Ezek alapján azonban — mai ismereteink szerint — sajnos nem tudjuk meghatározni azt az időszakot, amelyben a szlávból e nevek a magyarba átkerültek. A korai, „szlávos”-nak tekintett alakok ugyanis minden gond nélkül használatosak lehettek a magyarban is, mivel a névintegráció a hangalak módosítása nélkül is megtörténhetett: mássalhangzókapcsolat például előfordulhatott a magyar szavak (így a helynevek) elején is (vö. KENYHERCZ 2013: 205–206), s a vegyes hangrendűség sem volt példa nélküli a magyar hangsorokban.

6. Általános név- és nyelvtörténeti fogódzók híján a térség nyelvi viszonyainak vizsgálatában csupán maguknak az adatoknak az egymáshoz való viszonyítására tudunk támaszkodni. A magyar nyelvű népesség névadására utaló legkorábbi településnévi adatok a 11. századból valók: a Torna mellett már az ezredforduló tájékán megjelenik egy ilyen név, *Padrag*-é (1001 e./1109). Ez ugyan másolatban maradt csak ránk, ám névtani tekintetben kétségkívül hitelesnek fogadhatjuk el az eredeti oklevél keletkezési idejére is. A *Gerence* mellett fekvő *Bél* és *Koppány* neve 1086-ban fordul elő először. A *Tapolca* völgyében ugyancsak két településnév tűnik fel a 11. században: *Pápa* (1061) és *Tevel* (1086). Szláv nyelvű népességre utaló településnévi adatok nincsenek ebből a korból — sőt, ahogyan láttuk, a későbbiekből is csak nagyon bizonytalanul ide sorolható neveket találunk ebben a körben —, ugyanakkor viszont a *Torna* (1075) és a *Gerence* (1086) folyók szláv eredetű neve ugyancsak előfordul a 11. században.

Ez a viszony másképpen nem magyarázható, csakis olyan módon, hogy a magyar nyelvű népesség itt megtelepülve átvette az e térségben talált szláv nyelvű népesség vízneveit. Arról nincs pontos tudomásunk, hogy ez a nyelvi kapcsolat — azaz a magyarság megtelepülése — mikortól számítható, de az adatok alapján az kétségtelen, hogy a magyar–szláv érintkezés a Torna völgyében már az ezredforduló megtörtént, a *Gerence* völgyében pedig feltétlenül korábbi 1086-nál. A *Tapolca* mellékén 1061-től bizonyítható a kapcsolat a magyar eredetű településnevek meglétével, annak ellenére, hogy a víz neve csak a 13. század közepéről adatolható (1245). Abban az ügyben viszont, hogy a *Bitva* völgyének a betelepülése ezeknél esetleg csak később történt-e meg, természetesen nem foglalhatunk

állást pusztán az alapján, hogy mind a folyó, mind az itteni települések (pl. *Kup, Döbrönte, Dereske*) neve csak 1240-től adatolható. Ilyen időbeli különbségre esetleg a magyar eredetű településnév-anyag tipológiai elemzése révén következtethetünk: ezt a kérdést alább még érinteni fogom. Ugyanez érvényes a Halyagos völgyére is, ahol a magyar nyelvű népesség jelenlétére utaló első településnévi adat, *Meréte* neve 1181-ből való.

Arra a kérdésre is választ kell adnunk, hogy miként magyarázható a szláv eredetű településnevek szinte teljes hiánya az itteni víznevek szláv jellege mellett. Mivel szláv településnevek nyomát a későbbi mikronevek között (ti. az ómagyar korból nem adatolhatóan, de esetleg azokban továbbélve) sem találjuk, arra gondolhatunk, hogy a szláv nyelvű népességre rátelepülő magyar nyelvű népesség nem vette át az ő településneveiket, hanem maga nevezte el az ott talált településeket is a saját nyelvén. Ennek legkézenfekvőbb okát pedig abban láthatjuk, hogy — az írásbeliség szélesebb körű elterjedését megelőzően — az adott térség feletti uralom jogát a települések nevével is ki kívánta fejezni a betelepülő és a hatalmat birtokló népesség. Ezt a törekvést a korai magyar településnév-anyag jelentős arányú személynévi eredetű rétege is igazolja. (Erről részletesebben lásd HOFFMANN 2017b: 147.) E helyzetből adódóan a korabeli — forrásokból nem ismert, fenn nem maradt — szláv és magyar településnevek egymásnak denotatív jelentésükben megfelelő nyelvi változatokként funkcionálhattak. Ilyenekre a gazdagabb adatoltságú korokból bőven vannak példáink (lásd TÓTH 2008: 59–60, KENYHERCZ 2014: 2015, PÓCZOS 2010: 185–200). A szláv nyelvű népesség elmagyarosodásával aztán ez a kettős névhasználat is megszűnhetett. A 11. századi adatok alapján a Bakonyalján nem érvényes tehát KRISTÓnak az a megállapítása, amelyet a 10. századra vonatkozóan általános érvénnyel fogalmazott meg, hogy tudniillik egy-egy területen a víz- és a településneveket a magyarok átvették az ott talált szláv népességtől (2003: 89–90).¹

Korábbi írásaimban részletesen szóltam arról, hogy MELICH és KNEZSA milyen — máig is széles körben ható — véleményt fogalmazott meg a térség honfoglalás kori, illetve 11. századi nyelvi helyzetét illetően (HOFFMANN 2017a: 50–54, 2017b: 137–139). Az általuk alkalmazott módszereknek nemcsak az általános bírálatát fogalmaztam meg, hanem rámutattam a felhozott bizonyítékaik és az érvelésük ellentmondásaira is. Ehelyütt ezért csak két alapkérdést illetően térek ki a megállapításaikra, szembesítve azt a mai ismereteink szerint is helytálló megítéléssel.

¹ Kérdés persze, hogy nyelvi adatok híján mi alapján jutott KRISTÓ erre a következtetésre, mint ahogy az is, mit értett „a magyarok saját önálló névadásuk előtti” helyzetén (i. h.).

A Bakonyalján élő szláv nyelvű népességre vonatkozóan MELICH azt állapította meg, hogy a *Gerence*, *Tapolca* és *Torna*, valamint esetleg a *Bitva* nevéről „feltehető”, hogy azok már „a IX. sz. második felében meglehettek” (1925–1929: 379–381). Feltevését azonban érvekkel nem támasztotta alá, és az általa mondotak mai nyelvészeti ismereteinkkel sem igazolhatók (de természetesen nem is cáfolhatók). Ugyanígy nem tudjuk nyelvi-nyelvészeti alapon értelmezni, azaz megerősíteni vagy cáfolni KNEIJSÁNAK az itteni szlávok létszámára közvetve utaló megállapítását: „Szláv lakosság Észak-Dunántúl területén kétségtől a Bakony nyugati lejtőin található a legtömörebben.” (1938: 424). Az itteni magyar nyelvű népességet is érintően pedig úgy nyilatkozik, hogy „Nem lehet kétséges, hogy a magyarság [...] a Dunántúl egész területét már a honfoglalás első évtizedeiben megszállotta” (i. m. 399). E tételeket nyelvészeti adatok vagy érvelés alapján azonban nem lehet bizonyítani. Mindezeket azért tartom fontosnak leszögezni a mai nyelv- és névtörténeti kutatások szemszögéből, mert a történettudomány a fenti megállapításokat mint nyelvészeti ismeretekből leszűrt következtetéseket fogadja el.

Úgy gondolom, hogy a fentiekben általam bemutatott névviszonyokat a korai ómagyar kor helynévrendszerében megmutató jellegzetes névmintázatként írhatjuk le, amely feltevésem szerint megfigyelhető a Kárpát-medence más térségeiben is. Eszerint valamely térségben előforduló szláv eredetű folyóvíznevek és a körzetükben található magyar településnevek szláv nyelvű népességre rátelepülő magyar nyelvű népességet jelezhetnek, attól függetlenül is, hogy ezt az adatok kronológiai viszonyai — ebben az adathiányos korai időszakban — közvetlenül is jeleznék. Ennek a mintázatnak ugyanakkor lényeges kronológiai feltétele, hogy mind a víz-, mind pedig a településnevek viszonylag korai — lehetőleg Árpád-kori — adatolásúak legyenek.

7. Ez utóbbi kitételnek a fontosságát mutatja a *Cuha* esete is. Ez a patak a Bakony magasabb térségeiből (a *Gerence* forrásaitól nem messze) indul észak felé, és *Cuhai-Bakony-ér* néven folytatva folyását ömlik bele a Dunába. MELICH az előzőekben tárgyalt szláv eredetű víznevekkel együtt említi, megjegyezve, hogy „Régi nyelvtörténeti adataim nincsenek reá [...] Mégis azt hiszem, hogy a *Cuha* régi név egy még régebbi **Szuha* < **Szucha* névből” (1925–1929: 382). Abban valóban egyet is érthetünk MELICH-hel és az újabb etimológiai irodalommal (vö. FNESz.), hogy a név szláv eredetű, és egy ’száraz, ti. időszakosan kiszáradó (medrű patak)’ jelentésű névből magyarázható. A névrekonstrukciós elemzés azonban azt nem igazolja, hogy visszavezethető lenne az ómagyar korra (vagy pláne a MELICH által sugallt honfoglalás korára). Az alábbiakban ennek az ellentmondásnak csak a legfontosabb mozzanatait mutatom be.

A *Cuha* nevének első említését GERLISCH JÁNOS térképéről ismerem: 1799: Fl. *Czuha*. Ugyanígy formában közli LIPSZKY térképe és a 19. század közepén

készült kataszteri felmérés térképei is. Mindegyik helyen a folyóvíznek csupán a Zirc és (Bakony)Szentkirály közötti rövid — mintegy 15 km hosszú — szakaszát jelölik meg ezzel a névvel. Zirctől délre a vízfolyás a második katonai felmérés térképein *Königsbach*, a kataszteri térképeken pedig *Schwarzc Bach* néven szerepel, nyilván az ottani német nyelvű falvak lakóinak a névhasználata alapján. A Szentkirálytól északra lévő folyószakaszt pedig többnyire *Bakony-folyás*-nak mondják, így említi az első katonai felmérés: 1763–1787: *Bokum Folias* és LIPSZKY: 1808: *Bakonyfolyas* térképe is.

A 81 km hosszú vízfolyásnak a 19. században tehát csupán egy kisebb szakaszát nevezték *Cuhá*-nak, és ma is csak a folyónak a Bakonyszentkirálytól délre eső, a forrásáig terjedő része viseli ezt a nevet, de a 18. században betelepített németek lakta Olaszfaluban a fentiekben említett névformának megfelelő *Fekete-ér* szinonimájával együtt említik (VeMFN. 4: 1/172, 2/164, 4/113, 11/54, 15/183, 16/286). A víznév régiségét igazolhatná esetleg az is, ha völgyében a (korai) ómagyar korra visszavezethető szláv eredetű településneveket találánk: ilyenre utaló adatunk azonban nincs. Az ómagyar korból adatolható 15 itteni településnév közül 12 magyar, három pedig ismeretlen eredetű. Ettől persze a *Cuha* még lehetne ómagyar kori név is — hasonlóan a fentiekben bemutatott (*Gerence, Tapolca, Torna*) példákhoz —, ám ennek feltevését a feltűnően kései adatolás és a víz ma is meglévő szakaszonkénti elnevezései nem nagyon valószínűsítik. Mindebből arra következtethetünk, hogy a *Cuha* a nevét egy jóval később ide betelepülő szláv nyelvű népességtől kapta. A 18. század közepén a *Cuhá*-nak nevezett folyószakasz mellett elterülő szinte összes faluba idegen ajkú telepéseket hoztak, döntően németeket, egy Csesznekhez tartozó pusztára, a később *Borzavár*-nak nevezett településre pedig szlovákokat (VHL. 1: 149). Mivel a patak a falu közvetlen közelében folyik, nagy valószínűséggel tekinthetjük ennek szlovák anyanyelvű lakóit a névadóknak.

A *Cuha* példája azt bizonyítja tehát, hogy a szláv eredetű víznév és a mellette előforduló magyar eredetű településnevek mintázata nem feltétlenül jelöli a víznév régiségét, s ezzel a névadó szláv nyelvű népességnek a magyarság megjelenése előtti jelenlétét.

8. A helynevek vizsgálata révén kibontható rendkívül gazdag tematikából eddig lényegében csak azt a kérdéskört érintettem, amely a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok megvilágításában nyújt segítséget. Bőven adódnak azonban tanulságok a magyar nyelvű névadás tanulmányozásából is. Ezek közül itt csupán néhány, az eddigiekben felvetett problémára térek ki.

A magyar településnevek különböző típusai a forrásokban való megjelenésük alapján jól megragadható kronológiai és területi különbségeket mutatnak. Egyes típusokról régóta rendelkezünk ilyen ismeretekkel — például a *falu* névrészt tartalmazó nevekről (KÁZMÉR 1970), a patrocíniumi nevekről (MEZŐ 1996) —, más

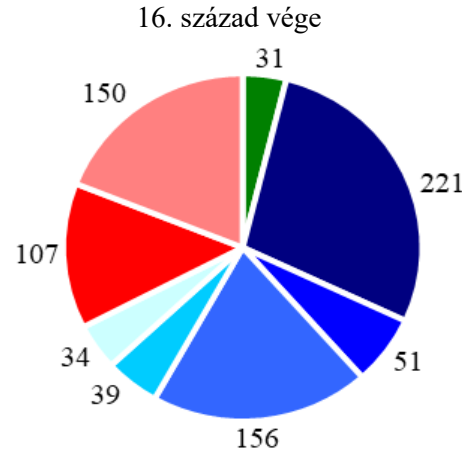
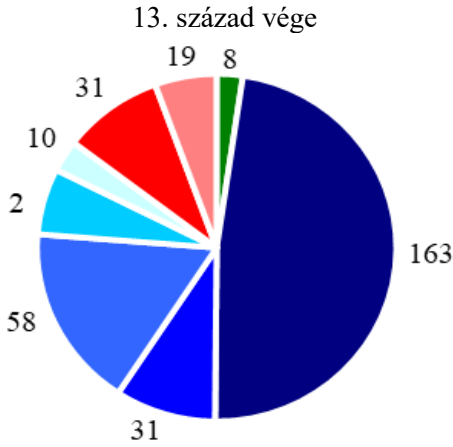
típusok jellemzésére csak újabban került sor: a népnevet tartalmazó településnevekről RÁCZ ANITA írt összefoglaló köteteket (2011, 2016a), a személynevekből alakult településnevekről pedig TÓTH VALÉRIA tett közé monográfiát (2017, de lásd ehhez még 2016 is). Legutóbb pedig arra vállalkoztunk, hogy a magyar településnév-típusok áttekintése mellett egy nagyobb térség, a régi Bihar vármegye településnév-tipológiai jellemzését is elvégezzük (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 181–360, illetve 360–380).

Én itt ugyancsak egy konkrét terület, a Bakonyalja ómagyar kori településneveinek rendszertani kérdéseit kívánom érinteni néhány vonatkozásban. Egy-egy térség névtipológiai jellemzése annál sokszínűbben valósítható meg, minél nagyobb a más térségekkel való összevetés lehetősége. A korlátok ezen a téren egyelőre azonban igen jelentősek — mivel csupán Bihar szolgálhat az összehasonlítás alapjául —, de a nyelvterület egyes részeinek szisztematikus feldolgozása révén fokról fokra bővíülhetnek a lehetőségeink, és gazdagodhatnak az eredményeink.

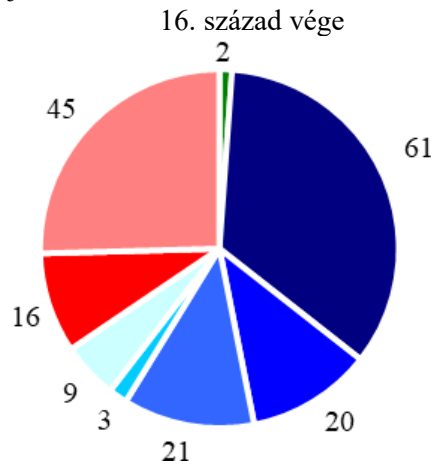
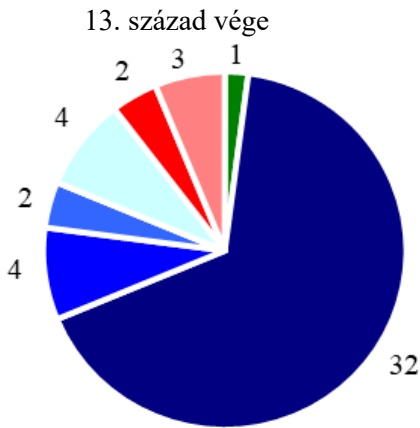
A településnév-típusok megoszlása, illetve arányaik időbeli változása jellemző onomasztikai vonása lehet egy-egy térségnek. A Bakonyalja és Bihar vármegye ómagyar kori településnevei számukat tekintve jelentősen különböznek ugyan egymástól: Biharban 857 nevet vizsgálhattunk meg (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 365), a jóval kisebb területű, ám sűrűn betelepült Bakonyalján pedig ennek mintegy az egy ötöd részét, 177 településnevet. Belső megoszlásuk azonban ennek ellenére jól összevethető, és fontos tanulságokkal járhat. Az alábbi ábra ezeket az arányokat mutatja.

A két térség névtípusainak története nagyfokú párhuzamosságot mutat: a 13. században mindkettőt az egyrészes nevek dominanciája jellemzi, amely a Bakonyalján még valamivel erőteljesebben is megmutatkozik, mint Biharban, ugyanis az összes név 90%-a tartozik ide. Jellemző emellett a személynévből alakult egyrészes nevek igen magas aránya: a névállomány kétharmad részét adják ezek, a társadalmi csoportnevekkel együtt pedig a háromnegyedét. Korábbi kutatásaink azt mutatták, hogy ez az ún. humán környezetre utaló névtípus a magyar településnevek legrégebbi rétegét jelenti (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 372–373). A nevek óriási többsége a Bakonyalján helynévformás nélkül szerepel, és jórészt metonimiával keletkezett, amely a korai magyar településnév-rendszer leggyakoribb névalkotási módja volt (i. m. 378–380). Ezek alapján megállapítható, hogy a Bakonyalja 13. századi településnév-állománya archaikusabb jelleget mutat, mint Bihar vármegyéé. (Meg kell persze jegyezni, hogy Bihar vármegye névanyaga ebből a szempontból nyilvánvalóan nem homogén: egyes részei bizonyára archaikusabb, mások modernebb összetételt mutatnának egy területileg differenciált vizsgálat során.)

Bihar vármegye

Bakonyalja

egyrészes nevek

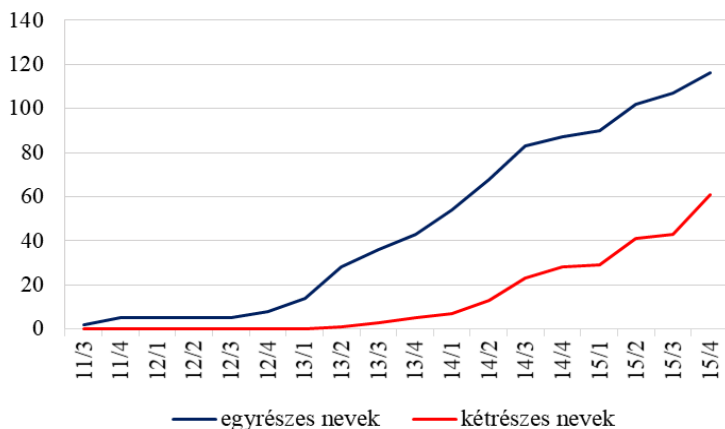
- jövevénynév
- személynévből alakult településnév
- társadalmi csoportnévből alakult településnév
- természeti környezetre utaló településnév
- építményre utaló településnév
- kategorizálhatatlan településnév

kétrészes nevek

- földrajzi köznévi utótagú településnév
- településnévi utótagú településnév

1. ábra. Bihar vármegye és a Bakonyalja településnév-típusai a 13. és a 16. század végén

A 16. század végi állapot közös vonása mindkét térségben, hogy a kétrészes nevek erős térnyerése mutatkozik meg a névrendszerben: a Bakonyalján a nevek 30%-a ebbe a típusba tartozik, nagyrészt abból adódóan, hogy településosztódások révén különösen intenzíven gyarapodott a másodlagosan létrejött, településnévi alaprészt tartalmazó nevek aránya (ezek az összes név egynegyedét adják). E csoport növekedését azonban nem nyelvi folyamatok motiválták (mint például a metonímiával történő névadás visszaszorulását), hanem településtörténeti tényezők. Ezt az is mutatja, hogy az általam vizsgált folyóvölgyekben e nevek aránya — azaz a településosztódási folyamat intenzitása — nagy eltéréseket mutat: különösen jellemző a Torna, a Halyagos és a Gerence mentén, viszont jóval kevésbé a Bitva és a Tapolca völgyében. E névtípus tüzetesebb vizsgálatának tehát döntően településtörténeti relevanciája lehet.

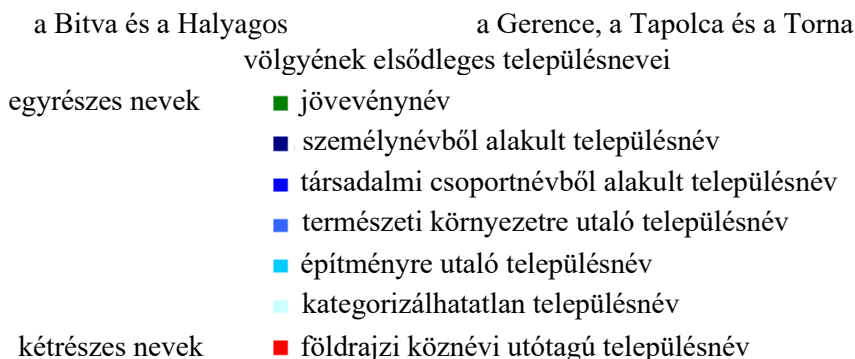
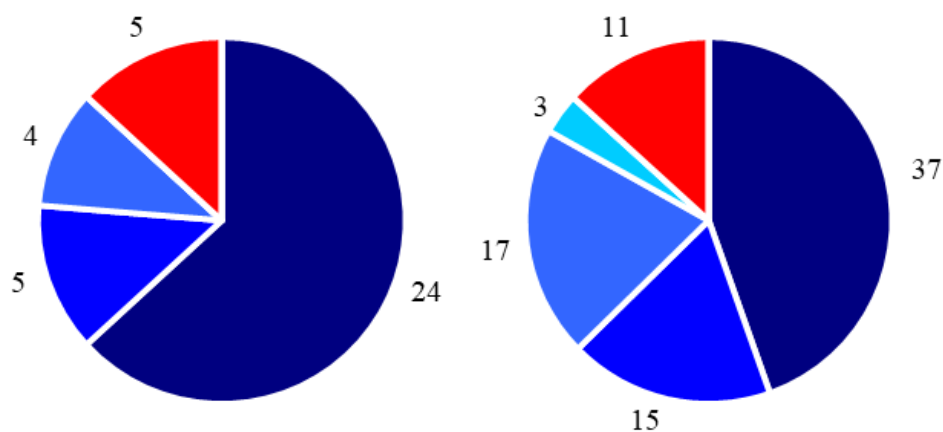

2. ábra. Az egy- és a kétrészes településnév-típusok számának alakulása a Bakonyalján

Az egy- és a kétrészes nevek relatív kronológiai viszonya a magyar településnév-adásban jelentős időbeli különbségeket mutat. Ezt jelezték az egyes szemantikai típusokra vonatkozóan elvégzett vizsgálatok (lásd például a népnevekből alakult településnevekre: HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 263) és a bihari névelemzések is (i. m. 372). Az alábbi diagram az egy- és kétrészes bakonyalji településnevek ómagyar kori viszonyait mutatja. A két névszerkezeti típus kronológiájában a korábbi eredményekhez hasonlóan e térségben mintegy másfél-két évszázadnyi időbeli eltolódás mutatkozik meg: az első kétrészes név például csak 1245-ben jelenik meg a forrásokban.

Ezek alapján arra gondolhatunk, hogy egyes térségekben a magyarok betelepülésének eltérő ideje megmutatkozhat névrendszereik különbségében is, első sorban az egy- és a kétrészes településnevek megjelenésében. A korábbiakban a Bitva és a Halyagos nevének késői megjelenése — ezzel együtt a mellettük fekvő

települések jórészt későbbi feltűnése — kapcsán azt a gondolatot is felvettem, hogy mindez vajon csak a források megjelenésének bizonyos fokú esetlegességéből fakad-e, vagy esetleg összefügg a térség feltehetően későbbi megszállásával. A kérdés vizsgálata céljából érdemes összevetni e két folyóölgy helynévanyagát a másik hároméval, különös tekintettel az egy- és a kétrészes nevek arányára. Az elemzésből azonban célszerű kihagynunk a faluosztódás révén másodlagosan létrejött neveket, mivel azok — mint arra fentebb már utaltam — a meglévő településszerkezetnek (gyakran csak a tulajdonviszonyokat érintő) változását jelzik, azaz relatív kronológiai értékük csekély.

3. ábra. Az elsődleges településnév-típusok megoszlása a Bakonyalja egyes folyóölgyeiben

Az egy- és a kétrészes nevek arányában nem mutatkozik eltérés a két térség között, a kétrészes nevek aránya mindkét helyen csak kevéssel haladja meg a 10%-ot. A Bitva és a Halyagos mentén viszont jóval nagyobb a személynevet tartalmazó településnevek relatív gyakorisága, ami — ahogyan fentebb utaltam

rá — a névrendszer archaikus jellegét mutatja. Az összevetés alapján tehát a két térség névrendszerében nem mutatkozik lényeges kronológiai különbség, sőt a későbbi adatolású területek némileg archaikusabb vonásokat is mutatnak.

9. A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy a Bakonyalja térségével kapcsolatos ómagyar kori névrendszertani vizsgálataim korábbi eredményeit kiegészítsem és összefoglaljam. Ennek során a térségben jelen lévő nyelvek kronológiai viszonyának a felderítése állt figyelmem előterében. Ehhez szigorúan az adatokra támaszkodó kutatómódszertan elemeit használtam fel: a helynév-rekonstrukciós eljárás és a településnév-típusok relatív kronológiájának elemzése azonban csak abban az esetben működhet igazán eredményesen és hatékonyan, ha alkalmazásukkal minél több térség helynévtörténeti elemzését elvégezzük. A különböző helynévmintázatok feltárása révén pedig egyre több fény vetülhet a Kárpát-medence honfoglalást követő nyelvi viszonyaira is.

Irodalom

A második katonai felmérés térképe. <https://mapire.eu/hu/map/europe-19century-second-survey>.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.

Az első katonai felmérés térképe. <https://mapire.eu/hu/map/europe-18century-firstsurvey>.

BEZLAJ, FRANCE 1956–1961. *Slovenska vodna imena 1–2*. Ljubljana.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár 1–2*. Budapest, 1914–1944.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névérték Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GELISCH JÁNOS 1799. *Veszprém vármegye térképe*. <https://szechenyiterkepek.oszk.hu/hu/veszprem-varmegye-terkepe-1799>. (2020. 01. 05.)

GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névérték Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 15*: 261–320.

- H. = *Hazai okmánytár 1–5*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. 6–8. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Budapest, 1876–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017a. Víznevek és településnevek etnikumtörténeti tanulságai. *Történeti Földrajzi Közlemények 5*: 47–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017b. A Bakonyalja etnikai viszonyai a honfoglalást követő évszázadokban. In: HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC szerk., „...ahogy a csillag megy az égen...”. *Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére*. Szombathely, Savaria University Press. 137–150.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150*: 257–318.
- Kataszteri térképek a 19. századból. <https://mapire.eu/hu/map/cadastral>.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2014. Helynévi adatok Szepes vármegye dikális összeírásaiból. *Magyar Nyelvjárások 52*: 229–246.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1: 111–313.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.
- LIPSKY, JOANNES 1806. *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. METEM-könyvek 15. Budapest.
- MoFNT. 2. = *Magyarország földrajzinév-tára 2. Veszprém megye*. Budapest, 1978.
- NY. NAGY ISTVÁN 2000. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár.

- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Budapest.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12*. Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016a. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016b. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 50–61.
- RYMUT, KAZIMIERZ 1980. *Nazwy miast Polski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA. főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VeMFN 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 2. A Pápai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest, 1987.
- VeMFN. 3. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 3. Az Ajkai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 192. Budapest, 1991.
- VeMFN 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, 2000.
- VeszprReg. = KUMOROVITZ L. BERNÁT összeáll., *Veszprémi regeszták. 1301–1387*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

VÉKONY VIVIEN 2017. A *sok(a)* és a *nép(e)* mint helynévformáns. *Magyar Nyelvjárások* 54: 163–179.

VHL. 1. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona 1.* Budapest, 1964.

Hungarian-Slavic Toponym Patterns in Bakonyalja during the Old Hungarian Era

The paper builds on and complements the findings of two former studies with the investigation of the settlement names in the Bakonyalja region during the Old Hungarian Era. The paper focuses on linguistic relations in the region, analyzed in a division based on the five smaller valleys of watercourses found there (Gerence, Tapolca, Bitva, Halnyagos, Torna). The source data are characterized by a special dualism: besides the river names of a Slavic origin, the settlement names are of a Hungarian origin with only a few exceptions. Based on this, we may assume the primary nature of the Slavic language but we cannot find any settlement names that would have undoubtedly preceded the settlement of Hungarians. This unique name pattern is supplemented with the typological analysis of the Hungarian onomastic corpus and it clarifies the former views outlined in studies of historical linguistics.

Keywords: toponyms of the Old Hungarian Era, toponyms of Slavic origin, Hungarian-Slavic linguistic relations, settlement name typology, hydronyms, toponym etymology

Hoffmann István
ORCID: 0000-0002-9926-7674
Debreceni Egyetem
hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu

A névformánssal való névalkotás (kognitív nyelvészeti keretben)*

RESZEGI KATALIN

1. Bevezetés

Írásomban a névformánssal való névalkotást tárgyalom a kognitív nyelvészet közelítésmódját alkalmazva. A korábbiakban a jelentéshasadás, valamint a metonimikus névadás, illetve a jelentésbővülés kapcsán igyekeztem igazolni, hogy hasznos lehet a névadási módok kognitív keretben való értelmezése, ezáltal ugyanis a korábbiakban felmerült problémák egy része új megvilágításba kerül, s akár fel is oldható. Ez alkalommal lényegében két névadási módot tárgyalok ebben a keretben, a morfematikus és a szintagmatikus névalkotást. Annak ellenére is hasznosnak gondolom ezt a fajta újragondolását a névadási módoknak, hogy a kognitív nyelvészet közelítésmódja valójában soha nem állt távol a magyar névkutatás szemléletmódjától, illetve hogy magának a kognitív nyelvészetnek a magyar elveit is felhasználták már néhányan épp a névformánssal való névalkotás értelmezésére. Egy átfogó áttekintés ugyanakkor mindkét oldal számára előnyös lehet. Egyrészt ilyen módon jobban beilleszthetők a névtudomány eredményei a nyelvstudomány fősdórába, s ily módon a kognitív tudományok (a kognitív pszichológia, a neuropszichológia stb.) nevekre vonatkoztható eredményei is jobban hasznosulhatnak a névkutatás számára. Másrészt pedig a két névalkotási mód kognitív keretben való értelmezése a kognitív nyelvtan szempontjából sem haszontalan, hiszen a kognitív nyelvészet, illetve az e közelítésmódot alkalmazó nyelvéírások elsősorban a közszókra, a hozzájuk kapcsolódó nyelvi folyamatok leírására fókuszálnak. A tulajdonnevek, a tulajdonnévi elemeket érintő nyelvi folyamatok általában nem, legfeljebb csak érintőlegesen kerülnek elő, ezek bevonása pedig fontos adalékokat nyújthat a kognitív nyelvéírás számára is.

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-2019-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

2. Kognitív nyelvtani alapvetések

A kognitív nyelvészet szerint a nyelv a kognitív rendszer szerves része, nem független más kognitív képességektől, s ugyanazok a kognitív mechanizmusok játszanak szerepet a nyelvi feldolgozásban is, mint bármely más magasabb szintű kognitív képességünk működése során (a mintázatfelismerés, analógiaalkotás képessége, a statisztikai tanulás stb.). Maga a nyelv is a megismerés egyik formájaként értelmeződik ebben a keretben.

A kognitív nyelvészet a nyelv funkcionális szemléletéből kiindulva hangsúlyozza, hogy a nyelvi tudás a használatból épül ki, s ez mind az elsajátítás, mind a későbbi változások szempontjából alapvető. Minthogy pedig a nyelvhasználat célja, lényege a jelentésalkotás, így természetesen a nyelvi kifejezéseknek központi része a szemantikai szerkezet (vö. LANGACKER 1987, 1991).

A nyelvi kifejezéseket a kognitív nyelvészet ennek megfelelően forma–jelentés párként kísérli meg leírni hálózatmodellben. A feldolgozott valóságelemek, ezek mentális reprezentációi alkotják a hálózat csúcspontjait, és bármely két valóságelem között felfogott kapcsolat a hálózaton belül is leképeződik a csúcspontok között. A szavaknak, illetve a különböző komplexitású nyelvi elemeknek — a nyelv és a fogalmi rendszer közötti kapcsolatból adódóan — enciklopédikus jelentése van: azaz mindent magában foglal, amit a beszélő tud a fogalomról; és nyitott, soha nem lehet véglegesen lezártnak tekinteni. A szóreprezentációk kapcsolatban állnak más fogalmakkal, szóreprezentációkkal; a szoros kapcsolatban álló szavak esetében pedig átfedő jelentésekkel számolhatunk. A kognitív nyelvészet közelítésmódjában hasonlóan enciklopédikus jelentéssel bíró lexikai egységekként értelmezhetők a tulajdonnevek, köztük a helynevek is (ehhez lásd TOLCSVAI NAGY 2008, LANGACKER 2008: 27–89, RESZEGI 2018).

A kognitív nyelvészet fontos elve továbbá a konstrukciós megközelítés, amely szerint a mentális lexikonunk nemcsak szóreprezentációkat tartalmaz, hanem a konkrét megnyilatkozásokból elvonatkoztatott sematikus morfológiai és szintaktikai szerkezeteket is. Ezek a sematikus kapcsolatok akkor válnak ki, azaz akkor nyernek önálló absztrakt sémareprezentációt, amikor az egyén (nem tudatosan) összevet két fogalmat, két szerkezetet, és felismeri a hasonlóságokat (ennek alapja a beszélők szubjektív hasonlóságészlelése). Úgy tűnik, az emberi agy, az emberi elme úgy van huzalozva, hogy azonnal ingerületbe jön, amikor egy ilyen felismerés történik. E sémák alapján vagyunk képesek — az analógia általános kognitív mechanizmusára támaszkodva — új szerkezeteket alkotni. Az elemeknek ez a fajta, különböző szinteken értelmezhető összeszerveződése maga a nyelvtan (LANGACKER 1987: 57). A nyelvtan tehát az egységek közötti viszonyokban értelmezhető. S amikor egy-egy ilyen séma alapján létrehozott vagy feldolgozott szerkezet elég gyakran ismétlődik, elbástyázódhat, konvencionalizálódhat, egységként a nyelv részévé válhat, s további csúcspontokkal alkothat kap-

csolatokat. Így teszi lehetővé a tudás rendkívüli bonyolultságának visszaadását a modell (i. m. 163). A beszélő tehát mind a részeket, mind az egészet könnyen el tudja érni. A kognitív nyelvészet szerint a tulajdonneveket rendre így, nyelvi egységként használjuk.

A kognitív rendszer működéséből adódóan továbbá a nyelvhasználat kapcsán számolnunk kell azzal, hogy az nem száz százalékosan megjósolható, s hasonlóan az egységek sem minden esetben. A kognitív nyelvészeti leírás kategóriái ezért fokozatossággal, valószínűségekkel jellemezhetők. A leírás minden szintjén, minden aspektusából meghatározó a prototipikalitás elve mind a kategóriák szervezésében, mind a sémák, mintázatok érvényesülésében (a kognitív feltűnő vagy száliens, az először tanult, leggyakrabban tapasztalt, feldolgozott elemek, mintázatok lesznek prototipikusak; fontos tehát a statisztika).

3. A tulajdonnevek hálózata

A névformánszal való névalkotás, illetve a névformánsok pszichológiai realizálásának megvilágításához érdemes röviden kitérnünk arra is, hogy milyen módon reprezentálódnak a tulajdonnevek a mentális rendszerben. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a tulajdonnevek ugyanannak a nyelvi hálózatnak, a mentális lexikonnak a részei, mint a szókészlet más elemei. A tulajdonnevek ráadásul sok közös sajátosságot mutatnak a köznevekkel, s ezek alapján a mentális lexikon hálózatán belül egy nagyobb kategória, a főnévi kategória elemeinek tekinthetők; ugyanakkor jellegzetes azonosító funkciójuk, illetve bizonyos grammatikai sajátosságaik alapján speciális alhálózatot (alhálózatokat) alkotnak a főnévi kategórián belül. A lexikális jelentéssel is rendelkező közszoói (köznévi) alhálózat mellett feltételezhetünk tehát egy bizonyos mértékig külön alhálózatként funkcionáló tulajdonnévi (proprial) jelentésű és használatú onomasztikont is a mentális lexikon részeként (NYSTRÖM 2017: 41). Ebből kiindulva feltételezik a névkutatók, hogy egy-egy tulajdonnévi névforma létrehozása, illetve egy új névforma feldolgozása során az adott névalak a névként való használat pillanatában lényegében függetlenedik a közszoói alapjától (amennyiben volt neki), és önálló lexikonelemként kezd funkcionálni a tulajdonnévi hálózatban, azaz az esetleges korábbi közszoói kapcsolatai helyett a továbbiakban a névrendszeren, onomasztikonon belüli összefüggései lesznek meghatározók (vö. pl. TÓTH 2004, 2010: 27). Ezzel magyarázható, hogy a lexémák mellett a toldalékmorfémák is másként viselkedhetnek közszoói és helynévi szóalakokban.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a két alhálózat korántsem függetlenedik egymástól teljes mértékben, a neveket alkotó felismerhető közszoói elemek révén a kapcsolat fennmarad közöttük. A pszicholingvisztikai vizsgálatok szerint¹ amikor

¹ Ezt a feltételezett kapcsolatot egyértelműen alátámasztják az ún. előfeszítéses (priming) kísérletek a családnevek kapcsán (VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996: 72), s persze más

hallunk vagy olvasunk egy nevet, azaz névként dolgozunk fel egy hangsort vagy betűsorozatot, ez azonnal aktiválja a vele jelölt személlyel, hellyel stb. kapcsolatos ismereteinket (proprial meaning), ezzel egy időben ugyanakkor a névben felismert közszoói elemek lexikális jelentése is aktiválódik. Valóban számolhatunk azonban azzal, hogy a folyamatos tulajdonnévként (adott tulajdonnévfajtaként) való használatnak, s ezzel egyidejűleg a köznévi feldolgozás elnyomásának rögzüléseképpen ez a kapcsolat nem feltétlenül túl erőteljes. Az onomasztikon tehát — az áttetsző névelemek révén — szerves kapcsolatban van a mentális lexikon közszoói elemeivel (vö. NYSTRÖM 2017: 42). (Erre a kapcsolatra utalnak a korábbi szakmunkák etimológiai jelentésként, vö. J. SOLTÉSZ 1979. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek ún. naiv etimológiák, a beszélők nyelvi ismeretein alapulnak, s nem feltétlenül esnek egybe a nyelvtörténeti kutatások eredményeivel.) A tulajdonnévi, esetünkben helynévi alhálózaton belül ugyanakkor az egyén által ismert nevekből, a használatukról tárolt ismeretekből sajátos mintázatok válnak ki, a helynévként létrehozott és feldolgozott új elemet pedig a tulajdonnévként való feldolgozása pillanatától ezeknek megfelelően használjuk.²

A tulajdonnévi alkategórián belül aztán további alkategóriák szerveződnek (a különböző névfajtaknak megfelelően), melyeken belül szintén hasonló strukturálódás tételezhető fel (például a helynévi alkategórián belül a különböző helyfajtak szerint, illetve a nevek formai sajátosságai alapján). A különböző szintű kategóriák pedig nem különülnek el élesen egymástól, egyes kategóriaelemek révén át is fed(het)ik egymást.

A kognitív nyelvészet szerint a nevek sajátos egyedítő funkciója elvileg nem teszi szükségessé, hogy ezeket a nyelvi elemeket elemezzük, nem igényelnek elemző feldolgozást, legalábbis az európai típusú névhasználatban (vö. TOLCSVAI NAGY 2008). Lényegében hasonló feldolgozással számolhatunk tehát esetükben, mint a valamelyest rögzült komplex közszoói szóalakok esetében, melyek kapcsán szintén feltehető, hogy a megnyilatkozások egészének szempontjából nem feltétlenül igénylik a szóalak belső szerkezetének elemzését. A használatukat jelentős mértékben megkönnyíti, ha ezeket a formákat nyelvi egységként működtetjük a mentális rendszerünkben a nyelvi megnyilatkozásaink produkciója és feldolgozása során.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is számolhatunk elemző feldolgozással velük kapcsolatban. A nevekkal való első találkozáskor legalábbis mindenképpen

névfajtaknál is számolhatunk ezzel, noha esetükben ilyen vizsgálatokat egyelőre még nem végeztek.

² A helynévi alhálózat mintázatai persze nem feltétlenül térnek el a közszoóitól, illetve még abban az esetben is képesek vagyunk a közszoói hálózat mintázatait működtetni esetükben, amikor eltérés van a két hálózat mintázataiban, erre utalnak a nyelvbötlások, illetve a nyelvi játékok (pl. *Sólyomot – Sólomot*, ehhez vö. RESZEGI 2014).

fel kell tételeznünk valamiféle elsődleges analízist a mentális rendszer automatikusan működő mintázatfelismerő mechanizmusai révén, amelynek eredménye alapján a név azután beépül a mentális lexikon megfelelő helyére. (A pszicholingvisztikai vizsgálatok egyértelműen a komplex szóalakok nem tudatos analízisére utalnak: ezek feldolgozása ugyanis több időt igényel általában, mint az azonos hosszúságú egyszerű szóalakoké. Persze itt is különbség lehet a konkrét szóalakok, illetve toldalékok típusa szerint, vö. LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014.) Valamilyen szintű analógiás megfeleltetés tehát nyilvánvalóan a nevek esetében is zajlik, még ha ez nem is tudatosul, ugyanúgy, mint ahogyan a különböző közsói formákat sem tudatosan elemezve tanuljuk a nyelv elsajátítása során. A név reprezentációja ennek eredményeképpen különféle fonológiai, fonotaktikai, névszerkezetbeli, szemantikai, együtt előfordulási stb. szempontok alapján szoros kapcsolatban áll számos másik név, illetve köznévi reprezentációjával (vö. RESZEGI 2014: 141–142), e kapcsolatok egy része a más nevekkel való hasonlóságot, illetve a közsói elemekkel való azonosságot képezi le. Amint rögzül a névforma jelentése, a továbbiakban jórészt nyelvi egységként dolgozzuk fel, a megnyilatkozások feldolgozásában valóban nem igényelnek a nyelvi elemeknek megfelelő elemzést.

E kérdés tovább árnyalható, ha tekintettel vagyunk arra, hogy a beszélők szempontjából a nyelvi elemek helynévstátuszának a megítélése sem mindig egyértelmű, itt is érvényesül a prototipikalitás, s a konkrét névformák kapcsán is számolhatunk ezzel: a nevek egy részénél egyértelmű a névforma, a névterjedelem, más esetekben kevésbé. A névszociológiai vizsgálatok szerint gyakran több névváltozat is él egymás mellett, melyeket a névhasználók nem is tekintenek külön névnek/névformának (vö. VARGA 2019: 29); ez azonban inkább az áttetsző vagy áttetsző névrészt is tartalmazó mikronevek esetében van így, úgy tűnik, ezek névstátusza kevésbé erőteljes, névformájuk kevésbé rögzült. Esetükben a nyelvi egységként való feldolgozás némiképp másként értelmezhető, sajátosan érvényesül.

A helynévi elemek hálózatában is számolhatunk továbbá azzal, hogy formai sajátosságaik alapján sémák válnak ki belőlük. Illetve e sémák részeként olyan jellegzetes grammatikai, illetve lexikai elemek reprezentációi is kiépülhetnek, önálló reprezentációt kaphatnak, amelyek fontos szerepet játszanak a helynévi formák létrehozásában, illetve a helynévi jelleg jelölésében. A hazai névkutatásban ezeket az elemeket J. SOLTÉSZ KATALINT követve névformánsnak szokás nevezni: „Az egyes névfajtákra jellemző szóelemek, utó- és előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végződéses a névformánsok szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat, a valóságban elő nem forduló neveket találhat ki, és ezeket a nyelvközösséggel valódi nevek gyanánt fogadtathatja el” (1979: 19).

4. Morfológiai névalkotás

4.1. Az így létrehozott nevek egyik csoportjában tehát grammatikai elemek jelzik a névstátuszt, s a nevekből kiváló névsémák további újabb névformák létrehozását és feldolgozását teszik lehetővé. Az ilyen sémák alapján történő névadáskor morfológiai névalkotásról szokás beszélni. Legismertebb definíciója szerint a morfológiai névalkotás során „valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 1993: 73). Legjellemzőbb, legtöbbet tárgyalt típusa a névképzés. A névképzők a helynevek kialakulása szempontjából funkcionális értékű elemek (BENKŐ 1947: 40), a tulajdonnévi funkció alaki jelölőiként működnek a beszélők számára, egy-egy ilyen új forma helynévi funkciójának felismerését segítik (a kontextus mellett).

4.2. A helynévképzők megítélésében sokáig nem volt egyetértés a magyar névkutatók között. A magyar helynevekben ugyanis jellemzően ugyanazok a nyelvi elemek, tövek és toldalékok szerepelnek, mint a közszei formákban. A névalkotó szerepük pedig történetileg mindig másodlagos funkció a magyarban. Épp ezzel magyarázható, hogy korábban többen is azt a véleményt képviselték, mely szerint nincs helynévképző; illetve hogy nincs egyetértés azt illetően, hogy mely képzők is tartoznak ide. Az előbbi felvetés, mely szerint nincsenek helynévképzők (vö. pl. HAJDÚ 1981, a FNESz. gyakorlata), könnyen elhárítható két különböző érvelésbe véve is. Egyrészt, amint azt már régóta hangsúlyozzák a szakemberek, más nyelvekben találunk példát elsődleges helynévképzőre is. A finn nyelvben van olyan képző, amit csak helynevek alkotására használnak, ilyen a településnevek körében gyakori és ma is produktív *-la/-lä* (*Ojala, Mäkelä, Mattila, Koivula, Rajala*). A mikrotoponimák körében elterjedt még a *-nen* (*Heinänen, Kivinen*), a *-sto/-stö* (*Koivisto, Kivistö*), a *-va/-vä* (*Kohiseva, Vuotava*) és a *-kko/-kkö* (*Koivikko, Kannikko*), noha ez utóbbiak már nem csupán tulajdonnevekben szerepelnek (KIVINIEMI 1975: 30–43). Másrészt viszont a nyelvi elemek funkcionalitásából kiindulva a magyar nyelven belül maradvá is könnyen belátható, hogy valóban vannak helynévképzőként (amennyiben szeretnénk ennél a terminusnál maradni) funkcionáló nyelvi elemek.

Egy nyelv tudása az egységek, a nyelvi elemek ismerete mellett magában foglalja ezeknek az elemeknek a rész–egész, séma–megvalósulás és hasonlósági relációit, azt tudniillik, hogy a beszélők hogyan tudják ezt az ismeretanyagot használni, vele új megnyilatkozásokat alkotni, illetve feldolgozni. Ennek a tudásnak pedig feltétlenül részét képezi az is, hogy hogyan ismerünk fel egy hangsort helynévként: s ebben a kontextusból, a beszédhelyzetből adódó, valamint a nevek szövegbefoglalásáról meglévő ismereteink mellett maguknak a névformáknak a formai sajátosságai, a helynévlexikonunkban összeszerveződő sajátos helynévi

sémáknak való megfelelés is fontos szerepet játszik. S a komplex névformák analógiás összevetése, az automatikusan működő mintázatmegfeleltetés révén valóban felismerhetővé válhat a grammatikai elemek reprezentációjának egy olyan funkciója, amely a helynevekhez kötődik. Ez a szerep akár önálló funkcióként is rögzülhet a közszoói hálózatban meglévő viszonyjelentéstől függetlenül az egyén mentális lexikonában, amennyiben a beszélőnek nincs tudása a végződés elsődleges funkciójával való kapcsolatáról. Itt ugyanis még egy fontos szempontot szükséges hangsúlyoznunk: a helynévképző funkció megítélése szempontjából (illetve egyáltalán a mentális lexikont szervező mintázatok kapcsán) nem e nyelvi elemek etimológiáját, alakulásmódját kell elemeznünk, hanem a (mindenkori) beszélők nyelvi ismereteiből kiindulva kell ezeknek az elemeknek a funkcióját megítélnünk. A beszélőknek pedig a legkritkább esetben vannak kiterjedt etimológiai, nyelvtörténeti ismereteik; a mentális lexikont szervező mechanizmusok a meglévő szókészletük, illetve az azokról tárolt ismeretek alapján működnek.

Ehhez kapcsolódik a kognitív nyelvészet *analizálhatóság* fogalma, ami arra vonatkozik, hogy mennyire felismerhetők a komponensek egy szóalakon belül (vö. LANGACKER 1987: 292). Néhány konstruktumban jól, mindenki számára azonosíthatók, száliensek a nyelvi elemek; más nyelvi elemek (például nyelvtani morféimák) kevésbé, némelyek soha nem tudatosulnak. A komponensek felismeréséhez ugyanis az kell, hogy képes legyen az egyén a fonológiai szegmenst felismerni és egy neki megfelelő jelentéssel asszociálni, azaz forma–jelentés párt elvonatkoztatni a szóalakokról meglévő ismeretei alapján. Ezek a forma–jelentés párok gyakran nem adekvátak, mind a formai oldal, mind a jelentéstartalom kapcsán mutatkozhat bizonytalanság, s ebből adódóan a komponensek át is fedhetik egymást, többféle elemezhetőséget eredményezve. Számolhatunk továbbá a komponensek elhalványulásával is.

4.3. A grammatikai elemek a kognitív nyelvtan felfogásában olyan nyelvi elemek, melyek jelentéstartalma egyetlen szemantikai tartományon belül megadható, nem részletező viszonyjelentés, illetve ebből elvonatkoztatott sémaként értelmezhető. Olyan sémaként, amely kitöltetlen helyet tartalmaz, jelentésük csak egy, az üres helyet kitöltő, a képző rendkívül sematikus jelentését kidolgozó lexikai elemmel összekapcsolva funkcionál. A grammatikai elemek tehát mind fonológiai, mind szemantikai szempontból függenek a tőtől, amihez kapcsolódnak, csak azzal együtt használhatjuk fel őket a megnyilatkozásainkban (LADÁNYI 2017: 538).

Hasonlóan reprezentálhatjuk a helynévi alhálózatban a helynevekből absztrahált helynévképzőket is, mint a közszoói párjaikat, előzményeiket. Szemantikai tartalmuk pedig rendkívül sematikus: 'hely'/'helynéviség jelölő' jelentésben adható meg, ezzel ugyanakkor nem tekinthetők tipikus viszonyjelentésű elemnek,

inkább valamiféle nagyon általános, nem részletező lexikális jelentésű elemként írhatók le. Ebből kiindulva jól magyarázhatónak látszik az a megállapítás, mely szerint a morfológiai szerkezettel alkotott nevek — noha szerkezeti szempontból egyrészesnek tekinthetők, de — jelentéstartalmukat tekintve az átmenetiség jegyeit is mutatják. A névalkotó szerepű névformáns ugyanis — annak megfelelően, ahogyan a közszók képzői is valamilyen fogalmat reprezentálnak — általában a 'hely' jelentést képviseli, s mint HOFFMANN ISTVÁN megállapítja, „A névképző valamelyest földrajzi köznévi névrésztérkével rendelkezik” (1993: 79). Nem tekinthetők azonban teljes értékű lexikális elemnek, ezek a nyelvi elemek ugyanis csak teljes szerkezetben, azaz egy konkrét — rögzült kompozitumszerkezetként felfogható — névformában valósulhatnak meg. Így pedig a névformánsal alakult névformák sem tekinthetők kétrészes névalaknak (HOFFMANN 1993: 73).

A kognitív nyelvészeti leírásban alapvető, hogy az egyes nyelvi elemeket soha nem csak önállóan, hanem a teljes nyelvi rendszer elemeként, illetve a komplexebb megnyilatkozásokban való részvételét is figyelembe véve írják le. Ebből a szempontból a képzett helynevek a kompozitumszerkezetekkel mutatnak rokonságot. Olyan morfológiai vagy szintaktikai struktúráról van szó, amely két nyelvi elemnek a szemantikai kapcsolatán, részleges szemantikai megfelelésén alapul; az egyik elem (a fogalmilag autonóm komponensszerkezet) részletes jelentése kidolgozza a másik elem jelentésének egy sematikus alszerkezetét (LANGACKER 2008: 161–167, TOLCSVAI NAGY 2017: 246–250, LADÁNYI 2017: 403–406). Lényegében erről van szó a névképzős formák esetében is: a névképzők ugyanis csak valamilyen nyelvi elemmel együtt állva tölthetik be funkciójukat, s megszorításokat is tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy milyen elemek kerülhetnek az üres helyekre. Ezek a megszorítások lényegében a meglévő helynevek alapján kiváló általánosítások azzal kapcsolatban, hogy jellemzően milyen típusú lexikai elem után állva tölti be a helynévalkotó funkcióját az adott végződés. A tulajdonnévi jelleget, használatot jelző elemek mentális reprezentációja aszerint is elkülönül bizonyos mértékig, hogy milyen helyfajta megjelölésében használatosak — ez eleve adódik abból, hogy azon az alhálózatban belül válik ki ez a funkció. A sémák azonban dinamikusak, a nyelvi tapasztalatoknak megfelelően területenként és koronként eltérők lehetnek, s bizonyos fokú egyéni különbségekkel is számolhatunk.

4.4. A tipikus magyar településnévi forma megítélésében hasonló változással számolhatunk. Az ómagyar korban például gyakorinak számítottak az *-i* képzős településnevek. A középkor folyamán (az adatok szerint különösen a 11–14. században) nagy számban hoztak létre ilyen végződést tartalmazó helynevet, a személynév/személyt jelölő szó/csoportnév + *-i* szerkezet az egész ország területén elterjedt névtípus volt (*Jánosi, Tamási, Apáti, Kovácsi, Csehi, Tarjáni*). A formáns

eredetileg az *-é* birtokjellel lehetett azonos,³ ezért a legkorábbi, a végződést tartalmazó helymegjelölő formákból kiváló helynévséma — az egyértelműen felismerhető személynévi elemek alapján — a legtöbb beszélő fejében megszorításokat tartalmazhatott a helynévképző kitöltetlen helyére vonatkozóan annak ellenére is, hogy a két végződés közötti hangalaki elkülönülés miatt a birtokjel és a névformáns közötti kapcsolat nem volt felismerhető. A településnevek alapvetően (a mikrotoponimákhoz képest) szélesebb használati köréből kiindulva pedig feltehető, hogy mindenkinek volt tudása arról is, hogy ez a szerkezet településnévszerű, míg más helyfajták megjelölésére nem használatos. A nevekből kiváló sémának mind a típusgyakorisága, mind az egyes névformák példánygyakorisága nagy lehetett jobbra a teljes nyelvterület valamennyi beszélője számára. Az egyes nevek belső szerkezete azonban nem feltétlenül volt (már) mindenki számára világos vagy fontos. Ebből a szempontból jelentős egyéni eltérések is mutatkozhatnak, s így a névsémák sem teljességgel egyformák a beszélők mentális lexikonában. Egyes beszélők sémája az *-i* képzős helynevekről kevésbé körülhatárolt megszorítást tartalmazhatott, s amikor ezek az egyének névadási helyzetben alkalmazták ezt a sémát, akár olyan újszerűnek számító névformákat is létrehozhattak — és az adatok szerint létre is hoztak —, amiben fanév, földrajzi köznévi vagy éppen építménynév szerepel (*Büki, Haraszi, Ségi, Kövi, Udvari*, további példákhoz lásd BÉNYEI 2012: 82–83). Egy-egy ilyen névforma adott körben további újabb nevek létrejöttét motiválhatta, s ezek aztán a helynévi séma általánosabbá válását idézhatték elő nagyobb beszélőközösségen belül is. Erről azonban viszonylag kevés ismeretünk van, a séma érvényesülését ugyanis gátolta, hogy a magyar nyelvközösségben az adatok szerint ekkor más sémák váltak meghatározóbbakká az új nevek létrehozásában. Az *-i* képzős névszerkezet pedig veszített a népszerűségéből annak ellenére, hogy a már meglévő helynevek példánygyakorisága, illetve a séma típusgyakorisága továbbra is nagy volt.⁴

³ Az *-é* birtokjellel a magyar nyelvterület egyes részein a későbbiekben ebben a formában is kialakult a helynévformáns funkciója (vö. HOFFMANN 1993: 85–86, TÓTH 2010), az *-i* formáns-tól függetlenül, és jórészt mikrotoponimákban szerepel.

⁴ A sémák különböző erősségűek lehetnek, ami függ a példánygyakoriságtól és a típusgyakoriságtól egyaránt. A séma megerősödését inkább a típusgyakoriság növeli. Önmagában a nagy példánygyakoriság (a gyakori használat) általában kevésbé a sémát, mint inkább az adott szóalakot, a szó egység státuszát, vagyis konvencionalizálódását és lexikalizálódását erősíti (LADÁNYI 2017: 535–541). A helynevekkel összefüggésben ugyanakkor némileg másként érvényesül a típus- és példánygyakoriság, mint a közszóknál. Egyrészt az egész nyelvterületen ismert neveken túl az ismert névállomány másik része erősen lokális kötöttségű, az ezekben érvényesülő sémák eltérőek lehetnek. Másrészt a nevek belső szerkezetét létrehozó sémák érvényesülése is más, nem hozunk létre nap mint nap új névformákat, csak a tanultakat használjuk, s ha az valamilyen formában rögzült, akkor általában úgy használjuk. (Esetleg névvariánsokat alkotunk, de ezek száma is korlátozott, illetve ezek rögzülésével is számolhatunk.) A népszerűség megítéléséhez olykor akár egy-két jól ismert névformához való hasonlóság felismerése is elegendő lehet.

A közsói kapcsolatait elvesztő képzőelemekhez képest némileg másként reprezentálódnak a mentális rendszerben azok a grammatikai elemek, ahol a közsói és a tulajdonnévi használat egyaránt aktív. Jó példa erre az *-s* a magyarban. A két alhálózat közötti kapcsolat szorosabban megvan mind az egyes névformák, mind a névformákból kiváló névképző sémája és a közsói képző sémája között, itt tehát poliszém jelentéssel számolhatunk. Történetileg a morféma helynévképző funkciója úgy magyarázható, hogy elliptikus jelzős szerkezetek megmaradt elemeinek végződésai értelmeződtek át, veszítették el elsődleges funkciójukat a névként való használatból adódóan, s erre ráépült — a közsói képzőfunkcióval való kapcsolat fennmaradása mellett — a helynévképzés sémája: *Nádas, Tölgyes* (a közsói hálózaton belül is hasonló funkcióátalakulás zajlott, vö. LADÁNYI 2017: 614). Ehhez a nyelvterület egyes részein a formai azonosságból adódóan további, eredetileg esetleg a képzőnek nem ezzel a funkciójával alakult névformák is hozzájárulhattak (pl. *-s* végű személynév: *Martos, Martonos*). A beszélők ugyanakkor mind közsókat, mind helyneveket elsajátítanak ezzel a végződéssel, gyakran homonim formákat is, melyek reprezentációi között viszonylag erőteljesebb kapcsolatokkal számolhatunk. S mivel ez nagyobb számú elem esetében áll fenn, egyfajta sajátos átmenetiséget eredményez a nevek státuszában, ami e névformák tulajdonnévként való megítélését is befolyásolja. Ezeknél viszonylag nagyobb függetlenséggel a nagy példánygyakoriságú, tulajdonnévként gyakran használt, s így erőteljesen elsáncolt névformák esetében számolhatunk. Ráadásul e szóformák némelyike földrajzi köznévként is állandósult, azaz itt lényegében egy komplex, több összetevős névadási folyamatról lehet szó: érintkezés van a jelentéshasadás és a morfológikus szerkesztés között. Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy egy-egy konkrét névforma létrehozásában a névadó mentális rendszerében inkább egy már meglévő *-s* képzős szóalak új tulajdonnévként való használata zajlott-e le, vagy inkább az *-s* végződésű nevek mintájára egy köznévi és a névképző sémájának aktiválása, összekapcsolása révén hozta létre az új nevet a beszélő; ehelyett a hálózaton belül a különböző mintázatok együttesen, egymást erősítve járulhatnak hozzá újabb névformák létrehozásához. Az efféle átmenetiség, illetve a komplex folyamatok érvényesülése valójában teljesen természetes nyelvi jelenség, csak a neveket rendszerben látni kívánó szakembereknek okoz nem kis fejtörést e névformák besorolása.

4.5. A sémák — mint az eddigiekből is látható — különböző erősségűek, különböző típusúak lehetnek (gyenge kapcsolat, részleges sematikusság, teljes sematikusság, vö. LANGACKER 2008: 18–24). S ezek a funkciók mind időben, mind térben különbözhetnek. Az egyes névformákhoz kapcsolódóan, illetve a belőlük kiváló sémák részeként azt is tároljuk, hogy az adott séma milyen mértékben, milyen arányban van használatban újabb alakok létrehozására, azaz milyen a produktivitása. Ennek kapcsán arra érdemes utalnunk, hogy hagyományosan

túlbecsülik a használat gyakoriságát egy-egy nyelvi elem produktivitásának megállapításában, noha egy-egy séma produktivitása természetesen a megnövekedett használatból adódik, és ezáltal egyúttal maga is hozzájárul ahhoz. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a gyakori alakok egységként is rögzülnek, s ez gyakran a helynevek esetében sem a séma produktivitását növeli, hanem az egyes alakok egységként való használatát (vö. BYBEE 2001, TUGGY 2005).⁵ Továbbá a szerkezetek produktivitása bizonyos mértékig független a fontosságuktól, illetve a megalapozás fokától, az adott nyelvi elem nyelvtörténeti vonatkozásaitól. A produktivitás fokozat kérdése, melyet a hálózat belső rendszerkapcsolatai, illetve a nyelvi tapasztalatok együttesen alakítanak (ez utóbbi is a rendszerkapcsolatok alakítója).

A helynévképzők, különösen a településnév-képzők produktivitásának megítélése látszólag nem könnyű feladat. Napjainkban ugyanis lényegében nincs településnév-adás, hiszen nincs településalakulás. Valójában azonban több nyelvhasználati szintéren is megmutatkozik, megmutatkozhat a beszélők névalkotó készsége: a fiktív névadás (irodalmi névadás, névfordítás, névmagyarítás) példáit elemezve BÉNYEI ÁGNES meggyőzően bizonyította, hogy az ómagyar kortól adathozható helynévképzős formák, az ezekből kiváló sémák a modern korban is meghatározók (2012: 28–35).

A grammatikai elemek, s köztük a helynévképzők csoportja ugyanakkor nem állandó; dinamikus rendszerről van szó, melyben új elemek is megjelenhetnek. Ez úgy képzelhető el, hogy egyes nyelvi elemek között a felismert hasonlóságokon alapuló gyenge kapcsolatok kognitív rutinja megerősödik (vö. LANGACKER 2008: 24, 215) annyira, hogy ez alapján bizonyos társadalmi csoportokban egység státuszt nyer, erős sémává, s ezzel együtt produktívá válik. Amennyiben pedig a csoport tagjainak státusza, illetve kapcsolathálózata olyan jellegű, akár normává is válhat, elterjedhet. A nevek esetében is hasonló folyamattal számolhatunk hozzátéve azt is, hogy esetükben egy-egy névséma elterjedésében a név által jelölt objektum jellege, ismertsége is meghatározó.

A kognitív nyelvészet közelítésmódját alkalmazva a produktivitás kapcsán feltétlenül tisztáznunk kell még egy dolgot. A korábbi nyelvészeti és névtani szakmunkákban rendre előkerül az a gondolat, hogy a produktivitás csökkenését követően is létrejöhetnek az adott morfológiai elemet tartalmazó formák, de ezek már pusztán analógiás szóalakok (míg korábban egy szabály érvényesült volna). A kognitív nyelvészet szerint viszont az analógia a legalapvetőbb kognitív mechanizmusok közé tartozik, ennek birtokában vagyunk képesek meglévő mintázatok alapján újabb hasonló szerkezeteket létrehozni nem csak a nyelvhasználat

⁵ Erre utalnak azok a pszicholingvisztikai vizsgálatok, melyek szerint egy-egy gyakori komplex forma használata az adott komplex szóalak aktiválási idejének csökkenését eredményezi, olykor még az alapalakhoz képest is rövidebb idő kell a feldolgozásukhoz (SERENO–JONGMAN 1997).

során, hanem bármely más kognitív funkció működtetése során. A nyelvi működés különböző szintjein is hasonlóan érvényesül az analógia. A morfológiai folyamatok során a produktív időszakokban, illetve annak lecsökkenése után is ezzel a mechanizmussal hozunk létre tehát újabb alakokat, csupán a folyamat hatóköre csökken.⁶

4.6. Nemcsak a nyelvi rendszerben eleve is képzőfunkcióban használt elemeket kezdhetik el a beszélők új nevek létrehozására felhasználni, hanem a gyakori, jellegzetes szóvégződéseket (önmagukban voltaképpen funkciótlan végződéseket) is átértékelhetik ilyen módon, s helynévformánsi funkciót tulajdoníthatnak nekik (J. SOLTÉSZ 1979: 19). Lényegében ezzel a folyamattal számolhatunk az *-ny/-ány/-ény* végződés névformánsként való értékelésében is. Egy eredendően (de legalábbis több esetben) nem formánsi szerepű névvégződéshez ugyanis a helynevekbeli rendszeres megjelenés felismerése alapján társíthatták ezt a funkciót. Az így kiváló, elvonatkoztatott séma alapján alkottak aztán vele mint képzővel is helyneveket (a végződés különböző etimológiai, morfológiai hátteréhez: személynévi eredetű: *Adony, Bodony, Kohány, Radvány, Surány*, idegen köznévi alapú: *Berzseny, Dubovány, Bucsány, Podluzsány*, néprészt jelölő: *Varsány, Berény, Ladány, Tárkány*, magyar töveken: *Harsány* < *hárs*; ezek területi megoszlása is különböző; vö. BÉNYEI 2012: 105–107). Az, hogy a beszélők már a korai ómagyar korban is helynévformánsnak érezhették ezt a végződést, Anonymus névmagyarázataiban is megmutatkozik. A szerző egy helyütt ládi révről ír (*portus ladeo*), a szomszédos helyek alapján azonban ez nyilvánvalóan a mai Tiszaladánnyal azonosítható. Minthogy pedig Anonymus személyesen ismerte a vidéket, kizárható, hogy összekevert volna hasonló hangzású helyneveket, sokkal inkább P mester tudatos etimologizálásáról lehet itt szó. A geszta számos helyén megmutatkozik, hogy Anonymusnak igen kiterjedt metatudása volt a helynevek működéséről, a névadás jellegzetes motivációiról, a nevek nyelvi felépítéséről. A korban meglehetősen gyakori *-ány/-ény* végű helynévalak ismeretében a szerző teljes joggal értékelhette a *Ladány* végződését képzőként, és vonhatott el belőle egy *Lád*-féle tövet (vö. BENKŐ 2003: 183–186, BÉNYEI 2012: 106). A névvég formánsként való értelmezését általánosabban igazolják azok az esetek, amikor a beszélők elvonják azt a névforma végéről, így alakult a szláv *Makolány, Szelep-csény* településnevekből *Makola* és *Szilipcse* (vö. TÓTH 2008: 108).

Szintén a helynévképző funkció sajátos kialakulására lehet példa az *-óc* névvégződés is a Felvidéken. A szláv eredetű településnevekben gyakori névformáns

⁶ Az a gondolat, hogy egy-egy új név létrehozásakor mindig érvényesül a meglévő (az ismert) nevek mintája, a névadás tehát a névrendszerhez való igazodáson alapul, mindig is jelen volt a névkutatásban (BÁRCZI 1958: 146, HOFFMANN 1993: 23–26, 74–75). A fenti gondolat viszont, azaz hogy ennek alapja az analógia, mint általános kognitív mechanizmus, csak legújabban jelenik meg a névkutatásban.

az adott területen a magyar névhasználók számára is névképzőként funkcionálhatott. A szláv *-ovъci* képzőt a magyarban *-óc* végződésésként adaptálták a beszélők, s az adatok szerint a 16–17. században több szláv párhuzamú településnevet a magyarban is ezzel a végződéssel kezdtek el használni, esetenként a magyar eredetű *-falva* fajtajelölő utótagot is felváltva. Erős kétnyelvű érintkezés hatására ugyanis nemcsak lexikális, hanem morfológiai helynévformánsok is átkerülhetnek az érintkező nyelvekből (KENYHERCZ 2014, voltaképpen a beszélők mentális rendszerében lévő két nyelv közötti kapcsolatok átrendeződéséről van itt szó), s ez azután az egynyelvű beszélők névmodelljére, a névhálózatukban kiváló sémákra is hatással van. Az *-óc* példája azt is nagyon jól szemlélteti, hogy egy-egy helynévformáns olykor csak igen kis területen tölti be ezt a szerepét, illetve hogy — amint azt az *-ny/-ány/-ény* kapcsán is láthattuk — a helynévformáns funkció kialakulásában lényegében csak a névforma adott területen való elterjedtsége a meghatározó, a névvegek szerkezete vagy az eredete ebből a szempontból lényegében irreleváns.

4.7. A magyar névrendszer leírásakor a közszoói jelekkel, ragokkal (sőt esetenként névutókkal) azonos alakú tulajdonnévi végzések névformánsi szerepével is számolnunk kell. Maguknak a toldalékcsoportoknak — a képző, jel, rag kategóriáknak — a megkülönböztetése is mesterséges, s noha a toldalékok használati sajátosságai alapján valóban feltehető valamiféle absztrakt, az egyes toldalékok sémáiból elvont általánosabb sémák létrejötte a mentális rendszeren belül, ám ezek szintén a tipikalitásnak megfelelően szerveződnek. A tulajdonnévi hálózaton belül ezek a névvégzések lényegében ugyanazt a funkciót töltik be, mint a közszoói képzőkből alakult helynévképzők, ezek megnevezésére is használható lenne tehát ez a terminus, de a magyar névtani szakirodalomban a toldalékelemek eredeti funkcióját szem előtt tartva ezeket külön altípusként tárgyalják a morfológiai névalkotáson belül (vö. HOFFMANN 1993: 73–88, BÉNYEI ÁGNES helynévképzőkről szóló monográfiájában ezért ezek nem is szerepelnek). A különbség abból adódik, hogy e nyelvi formák esetében — a tulajdonnévi használatuk ellenére is — nagyobb az elemző feldolgozás esélye. Az inflexiós toldalékokat a pszicholingvisztikai vizsgálatok szerint eleve más módon dolgozzuk fel, és más-ként tároljuk az ezzel ellátott formákat, mint a derivációs elemeket tartalmazó alakokat (vö. LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014). Amennyiben tehát felismerhető a kapcsolat a tulajdonnévi végződés és a közszoói toldalék között, az jelentős mértékben befolyásolja a feldolgozást, illetve magának a névnek a reprezentációját.

A névformánsi funkció valószínűsíthető — esetleg területi és időbeli különbségekkel — az eredetileg a többes szám jeleként funkcionáló *-k* esetében. A többes számban használatos földrajzi köznevek (pl. *kertek* 'olyan zöldségtermesztésre használt terület, amely kisebb részekre van osztva', *földek* 'kisebb, általában azonos

nagyságú területekre felosztott szántóföld’) tulajdonnévként, tulajdonnévi utótagként való használata, illetve az azonos nevet viselő helyek összefoglaló megjelölésére (pl. *Körösök* ’a Fekete-, Fehér- és Sebes-Körös összefoglaló neve’, *Halmok* három domb együttes neve) használt névformák adott közösségen belül új névséma alapjául szolgálhatnak. A névséma alapján aztán további *-k* végű nevek alkothatók. S valóban adathozható egy ilyen séma, azaz a *-k* végződés névformánsi használata: a *Félholdak*, *Ötholdak* típusú nevek például az egész nyelvrületen gyakoriak, egyes számú alakjuk ugyanakkor nem jellemző. Az egyes névalakok közszei párhuzamától való függetlenedésével is számolhatunk, ezt jelzi a nevek szövegbe foglalásakor az egyeztetés hiánya, azaz egyes számú állítmány használata a név mellett (HOFFMANN 1993: 82–86).

Névformánsi funkciója egy-egy közösségen belül egyes névszóragoknak is kialakult, noha esetükben is hasonlóan komplex, a közszei alhálózattal átfedő reprezentációval számolhatunk, mint azt a fentiekben a *-k* kapcsán láttuk. Ez a szerep ellipszissel létrejött névformákból (pl. *Lőrinci útra dűlő* > *Lőrinci útra*) válhatott ki, s amennyiben egy közösségen belül nagyobb számban alakultak ilyen névformák, ezek analógiájára újabbakat is alkothattak. Az eredetileg ragként funkcionáló végzódéseket tartalmazó névalakokat azonban jobbra nem nyelvi egységként dolgozzák fel a beszélők, esetükben az aktív közszei funkcióval való kapcsolat megmaradásával számolhatunk. Erre utal, hogy az ilyen nevek komplex megnyilatkozásokban való használata nem problémamentes, a végződés elsődleges funkciója a névalakok alanyi és tárgyi szerepben való használatával nem egyeztethető össze (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 16, HOFFMANN 1993: 86–88). A ragos forma tulajdonnévi egységként való rögzülésére utalhat ugyanakkor az 1864-es *Szőlősi vágásrai dűlő* adat (Nagyalásony település határában, Veszprém megye, VMFN. 3: 46).

4.8. A helynévképzésről, illetve általában a morfológiai névalkotásról tehát összegzőképpen a következőket mondhatjuk: a beszélők által elsajátított helynevekből — a mentális rendszer működésének köszönhetően — kiválik a jellegzetes helynévképzőkről, névvégzódésekről való tudás. Nem tudatos folyamatról van szó, s maga a séma sem válik feltétlenül tudatosan hozzáférhetővé, csak úgy érezzük, hogy ettől helynévszerű, ettől jó helynév egy hangsor. Ennek kapcsán a névismeretből adódóan akár jelentős egyéni — illetve természetszerűen időbeli és térbeli — különbségekkel számolhatunk (s a folyamatban a kontextusnak is szerepe van). A helynévképzés folyamata során tehát a beszélő a meglévő helynévi ismeretei alapján valamely helynévképzőhöz kapcsolódó séma aktiválásával, a helynévképző, illetve egy lexikális elem (jórészt a helyhez kapcsolódó fogalmi tartalmat kifejező) lexikai elem összekapcsolásával nevez meg egy helyet, kompozitumszerkezetet hoz létre, melyet azonosító funkciójú nyelvi egységként működtet a helynévi alhálózat részeként.

5. Szintagmatikus névalkotás

5.1. A névképzők (és egyéb névalkotó toldalékok) mellett a földrajzi köznévi utótagok is fontos alaki jelölői egy hangsor helynévi funkciójának. És sok tekintetben hasonlít a morfológiai névalkotáshoz az összetétellel való (szintagmatikus) névalkotás.⁷ Ekkor prototipikus esetben két lexikális státuszú elem összekapcsolásával hozunk létre új nevet. Keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jönnek létre, a helynevek mindkét tagja funkcionális jegyet kifejező névrész (HOFFMANN 1993: 70). Jellemző típus a sajátosságot kifejező lexéma + földrajzi köznévi struktúra. Az ilyen szerkezetű nevek — a névképzős formákhoz hasonlóan — szintén nyelvi egységként funkcionáló kompozitumszerkezetekként értelmezhetők a kognitív nyelvészet felfogásában. A szerkezetben az alaptag (utótag) szemantikai tartalmát részletezi az előtag: azaz a bővítmény a második összetételi tag által jelölt hely jellemzői közül egyet kidolgoz (például az anyagát), s így az alaptag fogalmi osztályában jelöl egy specifikusan meghatározott alosztályt (LADÁNYI 2017: 530). A névként való feldolgozás eredményeként ugyanakkor ezek a leíró jellegű nevek is a tulajdonnévi alhálózat elemeként reprezentálódnak, s nyelvi egység státuszt kapnak azonosító funkcióval — noha a közszoói alhálózattal való szoros kapcsolataik akár igen erőteljesek is maradhatnak. Mivel ez a névszerkezet jellemző, ezért általános sémájává vált különösen a mikroneveknek, s a bennük szereplő utótagok a helynévi jelleg alaki jelölőiként funkcionálnak.

Ezzel összefüggésben a helynévi alhálózaton belül egy sajátos összeszerveződés is megfigyelhető. Ez jól jellemezhető a névkutatásban használt lexikális helynévformáns terminussal. Ezeknek az elemeknek két jellemző csoportját különíthetjük el. Azokat a gyakran használt utótagokat, amelyeknek helyfajtajelölő névrész szerepe egybeesik a szó közszoói jelentésével (*hegy, patak, erdő*), elsődleges lexikális névformánsnak nevezzük (BÁBA 2016: 37). Nem ritka azonban az sem, hogy a helynevekben olyan közszoó szerepel, amely valamely névfajta névgyedeinek részeként a gyakori használat következtében válik a beszélők számára alkalmassá a fajtajelölő szerepre, noha eredendően nincs, s közszoóként továbbra sincs ilyen jelentése, csakis helynevekben, az adott struktúra részeként használatos ebben a funkcióban. Ezeket másodlagos lexikális névformánsoknak nevezzük (BÁBA 2016: 39–40). Az elkülönítés alapjául a mentális nyelvtan leírásakor természetszerűen megint nem az egyes lexikai elemek nyelvtörténeti alakulását kell jellemeznünk, hanem a beszélők nyelvi ismereteit, ami viszont gyakran tükröződik a névformát érintő formai változásokban is.

⁷ A kognitív nyelvészet szerint a tövek és a toldalékok elkülönítésének alapjául szolgáló alapvető tulajdonságok, az autonómia és a függőség valójában fokozat kérdése, s így természetszerűen a két kategória között sem lehet abszolút határokat feltételezni. A két kategória között egy átmeneti sávval számolhatunk tehát, s az átmeneti sávba eső elemek köre is változik.

5.2. Ilyen másodlagos lexikális helynévformánsi funkcióját már számos lexémának kimutatták a névkutatók. Településnév-formánsként értelmezhető az *egyháza*, a *monostora*, *háza*, *laka*, *telek* ~ *telke*, *népe*, *soka* (vö. TÓTH 2008: 182–192, BÁTORI 2017). A mikrotoponimák körében is számos hasonló példát idézhetünk. BÁBA BARBARA az 'erdő'-t jelentő fafajták megnevezéseit vizsgálva mutatta be, hogy ezek a nyelvi elemek, nem ritkán elsődleges szemantikai tartalmuktól eltávolodva, toponománsi funkciót is magukra vettek, például a *cser*, *haraszt* stb. a *Szurkos-cser*, *Kerek-haraszt* típusú helynevekben (2016: 40–44). Ez a sajátos funkció jórészt a tulajdonnévi alhálózatban belül érvényesül, s az adatok tanulsága szerint a beszélők jó részénél nem érintette a községi hálózatbeli reprezentáció szemantikai tartalmát. Kevésbé valószínű például, hogy az ómagyar korban a *ház* közsőznek 'település' jelentése lett volna (vö. i. m. 36–40). S noha teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki, hogy a tulajdonnévi hálózatban működő másodlagos településnév-formánsok semmilyen szempontból nem hatnak vissza az alapul szolgáló szó jelentésére, ennek valóban jóval kisebb esélye van, épp a tulajdonnévi alhálózatban tárolt és működtetett elemek sajátos funkciójából és működtetési sajátosságaiból adódóan. A jelentésváltozás tehát szinte kizárólag a helynévi szerkezeteken belül, illetve a belőlük kiváló sémákban történik meg.

Hasonló, mégis bizonyos értelemben sajátos példaként említhetők azok az esetek, amikor egy már meglévő helyfajtajelölő szemantikai funkció mellé épül ki a másodlagos lexikális formánsi szerep. A szó tehát közsőként földrajzi köznévként használatos, egy bizonyos típusú helyet jelöl, s ebben a funkcióban szerepel a helynévi hálózat részeként leképezett helynevek jó részében. Emellett ugyanakkor kialakult egy másik helyfajta jelölésében való szerepe is, ám ez csak a helynevekben érvényesül. Ebben az esetben nemcsak az adott elem funkciója változik, hanem a helynevekből kiváló névséma is, attól nem működtethető függetlenül. Jó példa erre a középkori *-kő* utótagú várnevek csoportja. A *kő* anyagnévi jelentése mellett, hegyrajzi köznévként is használatban volt a korban hegyvidéki területeken. A legkorábbi *kő* utótagú várnevek éppen ilyen hegynevekből alakultak metonimikus névadással. A névadás szemléleti alapja az lehetett, hogy ezeknek az új típusú, kőből épült hegyi váraknak a falai gyakran valóban úgy néztek ki, mintha a kopár sziklákból nőnének ki, illetve a várak egy része sziklába vágott helyiségekből állt. Miután azonban e *kő* utótagú várnevek szélesebb körben is ismertté váltak, maguknak a névformáknak, a sajátosságjelölő lexéma + *kő* sémának az analógiás hatásával is számolhatunk. Az ilyen névformák a beszélők, a névadók körében (talán a német *stein* utótagú nevek ismeretében is) a hegyi várak megjelölésének jó példájává válhattak. A 14. századból adatolható *kő* utótagú várnevek esetében — hegynévi párhuzam híján — az esetek nagy részében már egyértelműen a séma érvényesüléséről lehet szó. A 15. századból ráadásul már völgyekben, kisebb dombokon épült várak megjelölésére is alkalmazták ezt

a névszerkezetet, noha ez a névadási gyakorlat nem vált általánossá, a névadók és névhasználók tehát jobbra továbbra is a hegyi várak nevének mintájaként értelmezték a névtípust. A helynévi alhálózatban működő várnévséma viszonylagos produktivitása ugyanakkor magának a *kő* földrajzi köznévek a jelentését nem változtatta meg (vö. KOVÁCS 2015). Hasonló folyamattal számolhatunk a *-fő* végű településneveink egy részénél is: a folyónév + *-fő* szerkezetű településnevek kezdetben forrásvidéknél létesült helységek nevéként voltak használatban, később azonban ezek analógiájára a településnév-adásban az adott névszerkezet a folyó melletti települések megnevezésének modelljévé vált, attól függetlenül, hogy a kérdéses település valóban a folyó forrásvidékénél fekszik, vagy távolabb esik attól (vö. TÓTH 2008: 116).

5.3. A lexikális helynévformánsok helynévalkotó szerepe a grammatikalizáció egy sajátos esetének is tekinthető. Olyan folyamatról van tehát szó, amelynek során sajátos jelentésváltozás (a lexikai jelentés absztrahálódása, a részletesebb eredeti szemantikai szerkezet egyes elemeinek eltűnése, más elemek előtérbe kerülése, esetleg új elemek megjelenése), illetve ezzel együtt funkcionális, grammatikai és fonológiai változások mennek végbe (LADÁNYI 2017: 648–651). Valamiféle grammatikalizációval már az elsődleges helynévformánsok esetében is számolhatunk, de különösen erőteljesen érvényesül ez a másodlagos lexikális helynévformánsok esetében. A szemantikai és funkcióbeli változás mellett a nyelvi elem formai oldalának sajátos, a közszoói párhuzamától eltérő reprezentációja rögzült például a *hida* lexikális településnév-formánsnak. A formáns sémája személyt jelölő szó + *hida*-ként adható meg, s olyan település jelölésére lehetett használatban, ahol híd vezetett át a helységen vagy a mellette folyó patakon. Ez a séma pedig azt követően is használatban maradt, hogy a lexéma közszoói hálózatbeli párhuzamában a birtokos személyjel *-a* variánsa helyett a *-ja* változat vált általános használatúvá (TÓTH 2008: 192–198, hasonló folyamatokkal más földrajzi köznevek esetében is számolhatunk, vö. pl. *pataka*, *kuta*, *gáta*, *földe*, *réte*, *réve*).

TÓTH VALÉRIA egyfajta skaláris megközelítéssel látja jellemezhetőnek az érintett nyelvi elemeket: egy skálán lehet elhelyezni az egyes formánsokat aszerint, hogy lexikális vagy képzőszerű jelentéstartalmuk-e a dominánsabb (2008: 185). A névalkotó formánsok státuszának megítélése ugyanakkor — amint arra már többször utaltam — változhat, illetve területi különbségeket is mutathat.

Jól szemlélteti a prototipikalitást érvényesítő közelítésmód létjogosultságát a német névanyag, melyben az eredeti összetételi utótag és a belőle alakult képző is megvan a névállományban: az összetételi utótagként ma is használatos *hausen* az idők folyamán több esetben *-en* formává rövidült, s mindkettő a helynéviség jelölőjeként ismeretes (noha a mai beszélők már feltehetően nincsenek tudatában a köztük lévő kapcsolatnak) (BAUER 1985: 123).

6. Összegzés

A névképzés és a lexikális helynévformánszal való névalkotás — amint az áttekintéséből látható — valóban nem választható szét egyértelműen, s elfogadható az a felfogás, amely szerint egy skála két végpontjának tekinthetők. Az érintett példák sokszínűségét látva ugyanakkor ez a közelítésmód — bár lényegét tekintve helytálló — némileg leegyszerűsítőnek tűnik. A kognitív nyelvészet hálózatmodellje alkalmasabb a tapasztalt változatosság, illetve változás megragadására. Ezen belül két prototipikusan szerveződő, s bizonyos mértékig átfedő alhálózatként képzelhetjük el a kétféle névadási módot, mely a konkrét nevekből kiváló névszerkezeti sémákat képezi le. A teljes hálózat kiépülését azonban emellett számos további, a nevek között a mentális rendszerünk által felismert összefüggés szervezi, s ezek szintén hatással vannak a névformánsokról való tudást reprezentáló hálózatra is.

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÁRCZIGÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁTORI ISTVÁN 2017. Településnév-formánsok a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 61–90.
- BAUER, GERHARD 1985. *Namenkunde des Deutschen*. Bern, Lang.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BYBEE, JOAN 2001. *Phonology and natural language use*. Cambridge Studies in Linguistics 94. Cambridge, Cambridge University Press.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- HAJDÚ MIHÁLY 1981. Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkciójáról. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 161–172.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újraközlése: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- KENYHERCZ RÓBERT 2014. A szláv helynévformánsok kölcsönzéséről (az *-óc* végű helynevek a magyarban). *Nyelvtudományi Közlemények* 110: 205–226.

- KIVINIEMI, EERO 1975. *Paikanniemen rakennetyypeistä*. Suomi 118. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOVÁCS HELGA 2015. A *kő* utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 85–101.
- LADÁNYI MÁRIA 2017. Alaktan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundation of cognitive grammar 1*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundation of cognitive grammar 2*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- LUKÁCS ÁGNES–PLÉH CSABA–KAS BENCE–THUMA ORSOLYA 2014. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás. In: PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES szerk., *Pszicholingvisztika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 168–250.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2017. Names and Meaning. In: CAROLE HOUGH szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 39–51.
- RESZEGI KATALIN 2014. A tulajdonnevek pszicho- és neurolingvisztikája. Vizsgálati szempontok és modellek a tulajdonnevek feldolgozásáról. *Névtani Értesítő 36*: 133–147.
- RESZEGI KATALIN 2018. A nevek jelentésszerkezete (funkcionális kognitív keretben). *Magyar Nyelvjárások 56*: 5–23. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2018/01>.
- SERENO, JOAN A.–JONGMAN, ALLARD 1997. Processing of English inflectional morphology. *Memory and Cognition 25*: 425–437. <https://doi.org/10.3758/bf03201119>.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1*. Budapest. 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Jelentéstan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 205–499.
- TÓTH VALÉRIA 2004. Archaizmusok és neologizmusok a magyar helynevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 183–207.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2010. Egy sajátos morfológiai jelenség a régi magyar helynévadásban. Az *-é* birtokjel helynévalkotó szerepéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*: 17–32.
- TUGGY, DAVID 2005. Cognitive Approach to Word-Formation. In: ŠTEKAMER, PAVOL–LIEBER, ROCHELLE szerk., *Handbook of Word-Formation. Studies in Natural Language and Linguistic Theory 64*. Dordrecht, Springer. 233–265. https://doi.org/10.1007/1-4020-3596-9_10.

- VALENTINE, TIM–BRENNEN, TIM–BRÉDART, SERGE 1996. *The Cognitive Psychology of Proper Names. On the importance of being Ernest*. London–New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203285763>.
- VARGA ZSUZSA 2019. *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen*. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola.
- VMFN. 3 = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 3. Az Ajkai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186. Budapest, 1991.

Name Formation Using Name Formants (a Cognitive Linguistics Approach)

In my paper I discuss the topic of name formation with the help of name formants, using the approach of cognitive linguistics. Morphological name formation and name formation with lexical toponymic formants (syntagmatic name formation) cannot be clearly separated. We can look at the two types of name-giving methods as two prototypically organizing and partly overlapping sub-networks in the network model of cognitive linguistics, which represents the name structural schemes from the specific names. At the same time, the organization of the complete network is characterized by additional relations recognized by our mental system between the names and the toponymicon as well as the common noun lexicon, and they may in turn have an effect on the network representing the knowledge on name formants. I illustrate the opportunities for interpreting the two name-giving methods in a cognitive framework with the old and contemporary Hungarian toponymic corpus.

Keywords: name formant, topoformant, lexical topoformant, morphological name formation, syntagmatic name formation, cognitive linguistics

Reszegi Katalin
ORCID: 0000-0002-4443-3284
Debreceni Egyetem
reszegikatalin@mnytud.arts.unideb.hu

Víznévrendszerek összevető vizsgálata*

HANKUSZ ÉVA

1. A tulajdonnevek a nyelvi rendszer részeként rendelkeznek a nyelv rendszerűségének jellegzetességeivel, azaz keletkezésüket is bizonyos szabályszerűségek határozzák meg (ŠRÁMEK 1972–1973: 55–56, HOFFMANN 1993: 24). A névalkotás rendszerszerűségéből adódik, hogy a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi szempontból viszonylag egységesnek mondható területek helynévrendszerei lényeges eltéréseket nemigen mutatnak. A nagyobb területek névanyagára irányuló vizsgálatok azonban — a felsorolt tényezők eltéréseiből adódóan — számos különbséget hozhatnak felszínre, hiszen a területi differenciáltság, akárcsak a nyelvnek általában, a helyneveknek is fontos jellemzőjük (HOFFMANN 1993: 29).

BENKŐ LORÁND a nyelvi elkülönülésben vezető tényezőként említi azt a körülményt, hogy „valamely társadalmi, politikai rendszer az azonos nyelvet beszélő nép egy részét többé-kevésbé állandó korlátokkal, határokkal elszigeteli a másik részétől” (1957: 25). Ez a helyzet a magyarság esetében már csaknem egy évszázada fennáll, ami lehetővé teszi, hogy összehasonlító névtani vizsgálatokat végezzünk az elkülönült régiók területi tagoltságának feltárására. Mindezt szem előtt tartva jelen írásomban az egykori Szatmár vármegye magyarországi és romániai részén fekvő, egymással szomszédos területek helynévrendszereinek összevető vizsgálatával foglalkozom.

HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzése* című munkájában kiemeli, hogy a névmodellek terén jelentkező területi különbségek feltérképezésének egyik legeredményesebb módja az egymásnak megfelelő helynévfajták összevetése lehet. Ellenkező esetben ugyanis előfordulhat, hogy a kapott eredmények nem a névalkotási normában, hanem az objektumfajták megoszlásában mutatkozó eltéréseket tükrözik (1993: 35). Vizsgálataim tehát a névrendszerek egészének összevetése helyett mindössze a folyóvízrevezetésekre irányulnak, azaz az e névfajtára jellemző névmodellek jellemzésével foglalkozom. Az analízishez a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modellt (1993) használom fel, azaz a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzését végzem el.

* A tanulmány az NKFI 128270. számú pályázat keretében készült.

A vizsgálatba bevontam Szatmár vármegye magyarországi részéről a Csengeri járás 24 településének víznevi anyagát, melyet KÁLNÁSI ÁRPÁD és SEBESTYÉN ÁRPÁD kötete (1993) alapján állítottam össze. A vármegye romániai részéről egy hasonló nagyságú terület, a Szamos és a Túr által közrefogott 30 település vízneveit dolgoztam fel BURA LÁSZLÓ gyűjtésére alapozva (2008). Ezeknek a gyűjteményeknek az élőnyelvi névanyaga mellett a 20. századból adatolt történeti neveit is figyelembe vettem. Az adatbázisomba beemeltem továbbá azokat a vízrajzi köznével azonos (*Patak, Erge, Halvány*), illetve vízrajzi köznévi utótaggal rendelkező neveket is (*Kerek-ér, Nádas-erge*), melyek a gyűjtés idején már nem vízrajzi objektumok, hanem határrészek megnevezésére szolgáltak. Ezt az eljárást az indokolja, hogy ezek az elnevezések a vízszabályozásokat követő időszakban válhattak víznévből határnévvé. A Szamos és a Túr szabályozásának munkálatai, illetve a belvízelvezetésre szolgáló csatornarendszerek kialakítása az 1960-as, 70-es évekre fejeződött be teljesen (KÁLNÁSI 1996: 151), vagyis ezek a helynevek a 20. század elején még víznévként élhettek. Az összevető vizsgálatban nem vettem ugyanakkor figyelembe a Csengeri járás hivatalos folyóvízneveit, erre a rétegre az alábbiakban külön kitérek.

A vizsgált térségek méretét és az ott adatolt folyóvíznevek számát az alábbi táblázat mutatja (1. ábra).

	terület nagysága (ha)	folyóvizek
Csengeri járás	40 300	221
szatmári térség	59 616	164

1. ábra. A víznevek száma a vizsgált térségekben

Noha a romániai terület nagysága, illetve településeinek száma meghaladja a Csengeri járás mutatóit, a térségben adatolt víznevek száma jóval kisebb. Ennek oka elsősorban a romániai terület etnikai összetételében keresendő. Ezeknek a településeknek ugyanis egy jelentős részén a román etnikum túlsúlya jellemző, sőt egyes falvaknak csaknem a teljes lakossága román anyanyelvű. Ilyen nyelvi-etnikai kép mellett a magyar helynevek alacsonyabb száma aligha lehet meglepő. Ugyanakkor a térségek névanyagának mennyiségében mutatkozó eltérések a táj természetföldrajzi jellegével, a gyűjtőmunkát végző személyek eltérő szemléletével, illetve az elvégzett munka alaposságával is összefügghet.

A folyóvíznevek vizsgálatába további két térség, az Egri és a Sásdi járás névanyagát is bevontam, így lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy a magyar nyelvterület egymástól távol fekvő régióinak helynévmintái milyen eltéréseket mutatnak. Az említett járások jelenkori folyóvízneveit korábban GYÖRFFY ERZSÉBET vizsgálta, összevetve azt az Árpád-kori Baranya és Heves vármegyék névanyagával (2011: 146–152).

2. Az alábbiakban a folyóvízneveket érintő területi különbségeket igyekszem megragadni, mégpedig a névadás alapjául szolgáló motivációk, szemantikai jegyek, illetve az azokat kifejező nyelvi eszközök számbavételével.

A vizsgált víznévrendszerek összevetésének első lépéseként érdemes az egy- és kétrészes helynévstruktúrák arányait áttekinteni (2. ábra).

	egyrészes nevek	kétrészes nevek	összes név
Csengeri járás	28,9%	71,1%	221
szatmári régió	34,1%	65,9%	164
Egri járás	7,0%	93,0%	141
Sásdi járás	15,5%	84,5%	429

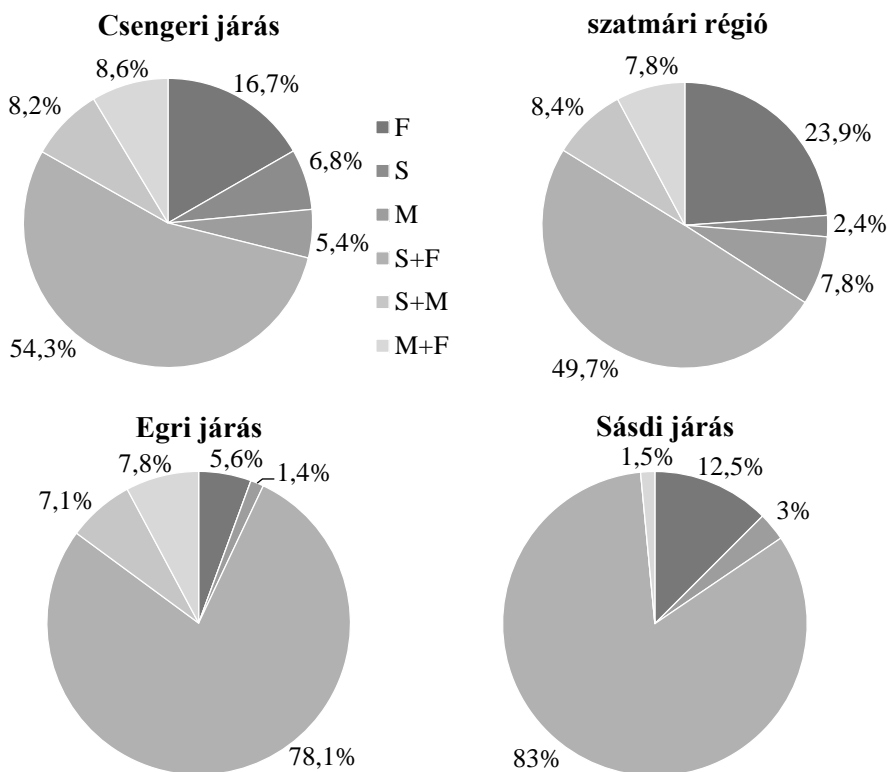
2. ábra. Az egy- és kétrészes nevek megoszlása a vizsgált térségekben

A táblázat adatai valamennyi térségben a kétrészes névszerkezetek dominanciáját mutatják. Ugyanakkor a fenti mutatókból az is kitűnik, hogy e tekintetben vidékenként akár jelentősebb eltérésekkel is számolhatunk. A kétrészes nevek főlénye a legszembetűnőbbben az Egri járásban mutatkozik meg, ahol az egyrészes struktúrák 7%-os aránya mindössze 10 helynévadatot takar. Ezzel szemben a Csengeri járás és a szatmári térség névanyagában jóval gyakoribbak az egyrészes szerkezetek, ezeken a területeken a neveknek körülbelül egyharmada egyrészes név. DITRÓI ESZTER a felcsíki térség, a Fehérgyarmati járás és a Veszprémi járás helyneveinek névszerkezeti megoszlását vizsgálva megjegyzi, hogy noha márkáns különbségek nem tapasztalhatók az egyes vidékek között, a nyelvterület keleti része felé haladva nő az egyrészes helynevek aránya (2017: 46). Ez a tendencia az általam vizsgált területek folyóvízneveire is érvényesnek látszik.

Az egy- és kétrészes névstruktúrákat a bennük kifejeződő szemantikai tartalom alapján további csoportokra oszthatjuk. A név megjelölheti a hely fajtáját, vagy kifejezheti annak valamilyen sajátosságát, ennek megfelelően beszélhetünk fajtajelölő (F), illetve sajátosságot kifejező (S) névrészfunkciókról. Egyes nevek azonban nem utalnak a hely jellegzetességére, pusztán megnevezik azt. Ezeket megnevező funkciójú (M) helyneveknek nevezzük. Az egyrészes helynevekben bármely funkció megjelenhet, a kétrészes nevek esetében pedig háromféle kapcsolódási forma lehetséges: beszélhetünk S+F (*Sebes-patak*), S+M (*Kis-Kraszna*) és M+F (*Túr-patak*) szerkezetű kétrészes nevekről (vö. HOFFMANN 1993: 53–54). A 3. ábra diagramjai ezeknek a struktúráknak a megoszlását mutatják a vizsgált térségekben.

Az egyrészes nevek körében valamennyi területen a fajtajelölő funkció kifejeződése a legtipikusabb, noha a csoportba tartozó nevek gyakoriságát illetően jelentősebb különbségek tapasztalhatók. Ez a névszerkezet a szatmári térségben fordul elő legnagyobb arányban, itt az összes név 23,9%-a fajtajelölő szerepű

egyrészes név. A Csengeri és a Sásdi járásban jóval kisebb arányok mutatkoznak, az ellenkező pólust pedig az Egri járás képviseli, ahol ez az arányszám mindössze 5,6%. A megnevező szerepű neveket tekintve hasonló képet kapunk: Szatmárban a legnagyobb az említett névfunkció aránya, a névallomány 7,8%-át teszi ki, a Csengeri járásban 5,4%-os, a Sásdi és Egri járásban pedig mindössze 3, illetve 1,4%-os a gyakorisága. A hely sajátosságát megjelölő egyrészes szerkezetek valamennyi térségben periférikusnak mondhatók, ez a szerkezetípus a Csengeri járásban a nevek 6,8%-át, Szatmárban 2,4%-át adja, míg az Egri és a Sásdi járásban egyáltalán nem fordul elő.¹

3. ábra. A szemantikai szerkezetek megoszlása a vizsgált térségekben

¹ Ezzel részben ellentétes eredményeket kapunk, amennyiben a névrendszerek egésze helyett, az egyrészes nevekben belül vizsgáljuk a különböző névfunkciók gyakorisági mutatóit: a fajtajelölő funkció gyakorisága a Sásdi és az Egri járásban a legnagyobb, ott az egyrészes neveknek a 81,8, illetve 80 százalékában fordul elő ez a névfunkció. Ezzel szemben a szatmári térségben 69, a Csengeri járásban pedig mindössze 57,8 százalékos arány tapasztalható. A megnevező funkciójú egyrészes nevek aránya valamennyi vizsgált térségben 18 és 20% között mozog. A sajátosságra utaló nevek a Csengeri járásban az egyrészes nevek 23,4 százalékát, a szatmári térségben pedig 7,2 százalékát teszik ki.

A kétrészes nevek esetében az S+F szerkezet nagyfokú dominanciája mutatható ki, míg az S+M, illetve M+F szerkezetű nevek aránya valamennyi térségben jóval alacsonyabb. HOFFMANN ISTVÁN megállapítását, miszerint a névrendszerek magvát az S+F szerkezettel leírható nevek alkotják (1999: 211), az általam vizsgált térségek névrendszerei is igazolják, noha a szerkezet előfordulási arányát illetően viszonylag nagy különbségek tapasztalhatók. A Csengeri járás és a szatmári térség e tekintetben nagyon hasonló képet mutat, hiszen mindkét névrendszerben a neveknek nagyjából a fele S+F szerkezettel jellemezhető. Ez az arány jóval nagyobb az Egri és a Sásdi járásban, ott a neveknek több mint háromnegyede tartozik ebbe a szerkezetípusba.

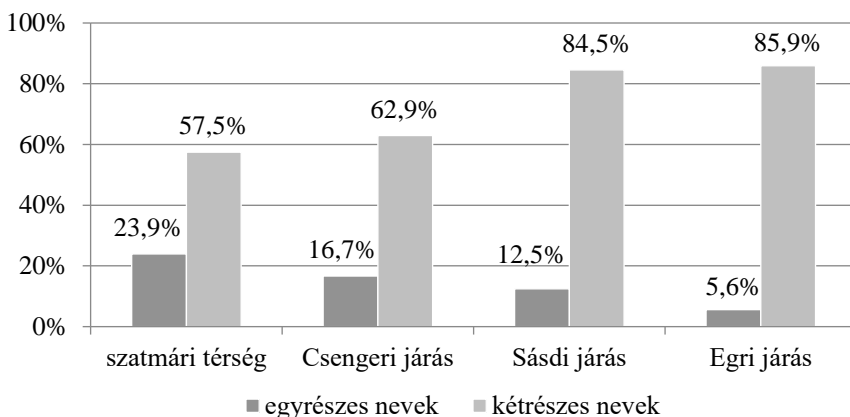
Mindezek alapján elmondható, hogy a nyelvterület keletebbre fekvő területein az egymással szomszédos Csengeri járás és szatmári térség folyóvízveinek funkcionális kategóriái nagyon hasonló megoszlást mutatnak, mind az egy-, mind pedig a kétrészes nevek körében. A Sásdi és az Egri járás névrendszereinek összehasonlításakor a hasonlóságok kevésbé egyértelműek, ezt az magyarázhatja, hogy egymástól viszonylag távol fekvő területekről van szó. A két terület leginkább csak az S+F szerkezetű nevek dominanciájának mértékében mutat hasonlóságot. Az egyes funkcionális kategóriák használatának területi különbségei leghatározottabban az egymástól számottevő távolságra fekvő Sásdi járás és szatmári terület névrendszerei között mutathatók ki. Az S+F szerkezetű nevek gyakoriságában 33 százalékos eltérés mutatkozik a Sásdi járás javára. Mindez az egyrészes F funkciójú nevek esetében fordított helyzetet eredményez, hiszen Szatmárban ennek aránya majdnem kétszerese a Sásdi járásban mért számnak.

3. A vizsgált térségek névrendszerei közötti eltérések megnyilvánulhatnak mind a funkcionális-szemantikai, mind a lexikális-morfológiai szerkezetek terén. Az alábbiakban ezért azt vizsgálom, hogy a különböző területek névmintái milyen szemantikai szerkezeteket mutatnak, illetve, hogy ezek a szerkezetek milyen nyelvi eszközök segítségével fejeződnek ki a víznevekben.

3.1. A fajtajelölő funkció megjelenhet egyrészes nevekben, illetve kétrészes név utótagjaként is szerepelhet sajátosságjelölő vagy ritkábban megnevező funkciójú előtaggal összekapcsolódva. Amint az a fenti névszerkezeti áttekintésből is látszik, ez a névfunkció az egy- és a kétrészes nevek esetében is rendkívül gyakori a vizsgált térségekben. A hely fajtajának megjelölése földrajzi köznevek felhasználásával lehetséges (HOFFMANN 1993: 47). A földrajzi köznévi lexémákat tartalmazó egy- és kétrészes helynévstruktúrák vidékenkénti százalékos megoszlását a 4. ábra diagramja szemlélteti.

Mind az egy-, mind a kétrészes, földrajzi köznevet tartalmazó helynevek tekintetében vidékenként jelentős eltérésekkel számolhatunk, ami azonban nem független a szemantikai szerkezeteknek korábban bemutatott különbségeitől. Láthattuk, hogy a névrendszerek egészét tekintve Szatmárban és a Csengeri járásban

az egyrészesség jóval nagyobb arányban fordul elő, mint a Sásdi és az Egri járásban, így a diagram erre vonatkozó adatai aligha lehetnek meglepőek. A földrajzi köznévi lexémák jóval nagyobb arányban jelentkeznek kétrészes nevek utótagjaként. Ezek gyakorisága a vizsgált régiókban a fentiekkel ellentétes képet mutat. A földrajzi közneveknek az egy- és kétrészes nevekben való megjelenése területenként nagyjából olyan képet mutat, mint az egy- és kétrészes nevek megoszlása (lásd ehhez a 2. ábrát). A nevek összességében való megjelenésük a keleti területeken szembetűnően alacsonyabb: a csengeri járásban 79,6%, a szatmári térségben 81,4 %, míg az Egri járásban 91,4%, a Sásdi járásban pedig 97,0%.

4. ábra. A földrajzi köznevet tartalmazó egy-és kétrészes helynévszerkezetek vidékenkénti aránya

3.2. A vizsgált névállományok az egyszerű és az összetett földrajzi köznevek használatában is különbséget mutatnak. Összetett földrajzi közneveket csak a szatmári térség (4,2%) és a Csengeri járás (4%) egyrészesség között találunk. Ezek köréből a következőket emelhetjük ki: *Határárok*, *Határszomoga*, *Megyeárok* stb. (vö. FKNT.). Az összetett földrajzi köznevek használata tehát azokon a területeken fordul elő, ahol a névadók az egyrészesség nevet gyakrabban részesítik előnyben. A Sásdi és az Egri járás folyóvízneveire alapvetően a kétrészesség jellemző, azaz ha a névadók valamilyen specifikusabb jelentéstartalommal akarnak egy objektumot megnevezni, akkor összetett földrajzi köznevek helyett kétrészesség névstruktúrákat használnak. Az a jelenség, hogy az egyrészesség nevek relatíve nagyobb gyakorisága és az összetett földrajzi köznevek gyakoribb használata általában is összefüggést mutat-e a helynévrendszerekben, további vizsgálatokat igényel.

3.3. A használatban lévő földrajzi köznevek állományának gazdagságát illetően is számolhatunk területi különbségekkel. Az egyrészesség nevet tekintve a

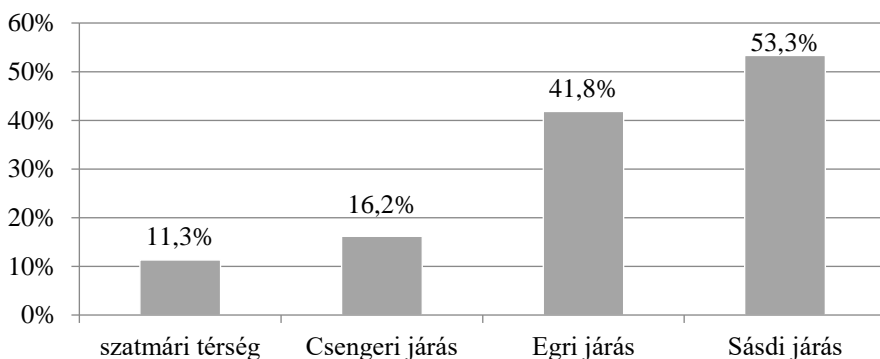
Sásdi és Egri járás földrajzi köznévi lexémáinak köre még az e körbe tartozó nevek arányában mérve is igen szegényesnek mondható: az előbbiben 5, az utóbbiban mindössze 2 földrajzi köznév tűnik fel helynévi szerepben. Ezzel szemben Szatmárban 15, a Csengeri járásban pedig 16 különböző egyszerű földrajzi köznevet használnak e névszerkezetekben. Ezek köréből nem tudunk olyan nevet említeni, amely valamennyi térségben előfordulna. Feltűnőek a szatmári terület és a Csengeri járás névanyagának e téren való egyezései: mindkét térségben használatosak a következő, egyszerű földrajzi köznévre visszavezethető helynevek: *Balkány* 'kis vízfolyás, gyakran kiszáradó patak' (FKnT. 83–84), *Comoga* 'lapos terület' (FKnT. 104), *Szomoga* 'patak, kisebb vízfolyás' (FKnT. 301), *Erge* 'lapos, mocsaras ér' (FKnT. 135), *Folyár*, *Kanális*, *Mocsolya*, *Patak*, *Vájás* 'nagyobb természetes vagy mesterséges vízfolyás' (FKnT. 325), *Zuhogó*. Megemlíthetünk azonban olyan földrajzi közneveket is, melyek csak egy-egy térség névanyagában szerepelnek. Csak a Csengeri járásban fordul elő helynévalkotó szerepben az *ér* 'a csermelynél is kisebb (természetes) folyóvíz' (FKnT. 132, ÚMTsz.) és a *fok* 'kisebb vízfolyás, vízállás' (FKnT. 146, ÚMTsz.) földrajzi köznév. A Sásdi járásban nyelvjárási elemként a *csörge* 'kis patak' szemantikai tartalmú földrajzi köznév alkot helynevet (FKnT. 115, ÚMTsz.). A szatmári térségből pedig a *piszkáros* 'halas' (FKnT. 268), valamint a *cser* 'kicsiny vízér, csermely' (FKnT. 109, ÚMTsz.) lexémák említhetők meg mint területi jellegzetességek.

3.4. Földrajzi köznevek tipikusan kétrészes nevek utótagjaként szerepelnek. A kétrészes nevekben előforduló földrajzi köznevek száma — az egyrészes nevekhez hasonlóan, de annál mérsékeltebb módon — vidékenként eltéréseket mutat. A helyfajta megjelölésére a Csengeri járásban 16, Szatmárban 10, a Sásdi járásban 8, az Egri járásban pedig 7 különböző földrajzi köznevet használnak. A Sásdi és Egri járás e téren mutatkozó egyneműsége még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a kétrészes földrajzi köznévi szerkezetek aránya ezeken a területeken kiemelkedően magas. A leggyakrabban használt földrajzi köznevek közül Szatmárban és a Csengeri járásban az *árok*, *patak* és *ér* lexémákat emelhetjük ki. Az Egri járásban a *patak* és a *folyás*, a Sásdi járásban pedig az *árok* és a *csörge* utótag nagyfokú dominanciája jellemző. A felhasznált földrajzi köznevek egyneműségét mutatja, hogy a két leggyakoribb földrajzi köznév az Egri járásban a fajtajelölő elemet tartalmazó kétrészes nevek 95%-ában szerepel. Ez az arány a Sásdi járásban 85, a szatmári területen 72, a Csengeri járásban pedig 49%. Noha az arányokban különbségek is tapasztalhatók, valamennyi térségről megállapítható, hogy a földrajzi köznevek szűk hányada jelenik meg a névállomány nagy részében.

4. Amint azt a fenti névszerkezeti áttekintés is mutatja, a megnevező funkció az egy- és kétrészes nevek esetében is a legkisebb arányban fordul elő valamennyi területen. A névfunkció megterheltsége azonban vidékenként kisebb-nagyobb

eltéréseket mutat. Szatmárban az összes név 24%-ában fordul elő megnevező szerepű névrész, míg a legkisebb arány a tőle földrajzilag legtávolabb eső Sásdi járásban mérhető (4,5%). A két térség között mutatkozó mintegy 20 százalékos eltérés pedig már jelentős különbségnek mondható, a másik két területen köztes értékeket láthatunk: a Csengeri járásban a nevek 22,2%-ában, az Egriben pedig 16,3%-ában találunk megnevező szerepű névrészt.

Megnevező funkcióban mindig egy már létező helynév áll (HOFFMANN 1993: 47). Helynévi lexémákkal azonban nemcsak megnevező, hanem sajátosságjelölő funkcióban is találkozhatunk (pl. *Godisai-árok*, *Birkás-berki-árok*, *Új-hegyes-patak* stb.). Ilyen esetben a sajátosságjelölő funkciójú előtag a hely más helyhez való viszonyát fejezi ki. Lexikális-morfológiai szinten ehhez egy- vagy kétrészes helynév, illetve helynév valamely eleme használható fel. Ha az S funkcióban megjelenő helynévi névrészek gyakoriságát vidékenként összevetjük, akkor a megnevező funkcionál tapasztaltakkal ellentétes képet kapunk, amit az alábbi diagram jól szemléltet.

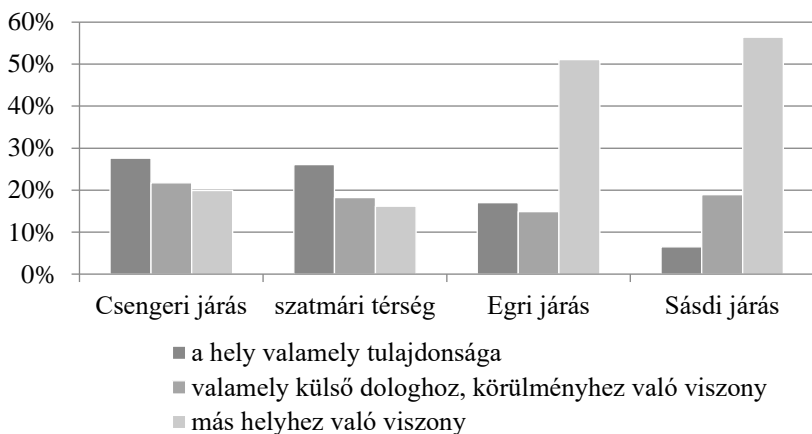

5. ábra. Az S funkcióban megjelenő helynévi lexémák megoszlása

A lokális viszonyt jelölő helynévi névrészek kiemelkedően nagy gyakorisággal jelentkeznek a Sásdi és az Egri járásban, ahol arányuk 50% körül mozog. Ezzel szemben Szatmárban és a Csengeri járásban jóval kisebb arányokat tapasztalunk. Mindez azt mutatja, hogy a már létező helynevek új nevekben való felhasználásának módja vidékenként eltérő lehet. Míg a nyelvterület keletebbre eső területein helynévi lexémákat nagyobb gyakorisággal találunk M+F (*Rákta-ér*, *Garand-patak*, *Mágy-árok*, *Szomita-patak* stb.), illetve S+M (*Vén-Kraszna*, *Új-Szamos*, *Nagy-Túr*, *Kis-Homoród*, *Kis-Tálna* stb.) szerkezetű nevekben, addig a nyugatabbra fekvő területeken jellemzően S+F (pl. *Csöpögő-árok*, *Kerek-béli-árok*, *Vár-völgyi-csörge*, *Aranyosi-patak*, *Lipót aljai folyás*, *Tó-völgyi-patak* stb.) szerkezetű nevek előtagjaként jelenik meg ez a szócsoport. A már létező nevek felhasználásában mutatkozó különbségek összefüggnek tehát az egyes térségekben jellemző névminták eltéréseivel. A szatmári területen és a Csengeri járásban

a folyóvizek nevei gyakran bővülnek földrajzi köznévi utótaggal, illetve sajátosságjelölő jelzői előtaggal, így hozva létre új neveket. A Sásdi és Egri járásban azonban az új folyóvíznevek létrehozásában döntően határnevek és térszínformák nevei vesznek részt, ezzel jelölve meg az objektum pontos elhelyezkedését.

5. A hely sajátosságát kifejező névrészek igen nagy számban fordulnak elő a vizsgált névállományokban. Egyrészes nevekben ez a névfunkció csakis a keleti területeken jelentkezik, s ott is viszonylag kis számú előfordulással (pl. *Sár*, *Korcsolyás*, *Éger*, *Gyertyános* stb.), míg kétrészes nevek előtagjaként valamennyi vizsgált térségben gyakori. A sajátosságviszonyt kifejező folyóvíznevekben többféle motiváció megjelenik, ám ezeknek a megoszlása vidékenként eltérő képet mutat. Az alábbi diagram a sajátosságfunkció szemantikai megoszlását mutatja a vizsgált térségekben, az összes nevet figyelembe véve.

6. ábra. Az S funkciójú névrészek szemantikai megoszlása a vizsgált régiókban

A Csengeri járásban és a szatmári területen a különböző névrészfunkciók viszonylag egyenletesen oszlanak meg. Legnagyobb arányban a hely tulajdonsága fejeződik ki a nevekben (27,6 és 26,1%), ezt követi a külső dologhoz, körülményhez való viszonyt kifejező névrészek aránya (21,7 és 18,2%), majd a lokális viszony kifejezése (19,9 és 16,2%). Ezzel szemben az Egri és a Sásdi járás névanyagában jóval nagyobb egyenlőtlenségekkel számolhatunk. Ezekben a térségekben a lokális viszonyt jelölő névrészek nagyfokú dominanciája jellemző, itt ugyanis a nevek több mint fele tartalmaz ilyen névrészt. A külső dologhoz, körülményhez való viszony esetében a keleti területekhez hasonló arányokat tapasztalunk, míg a tulajdonságjegy kifejezése — főként a Sásdi járásban — háttérbe szorul.

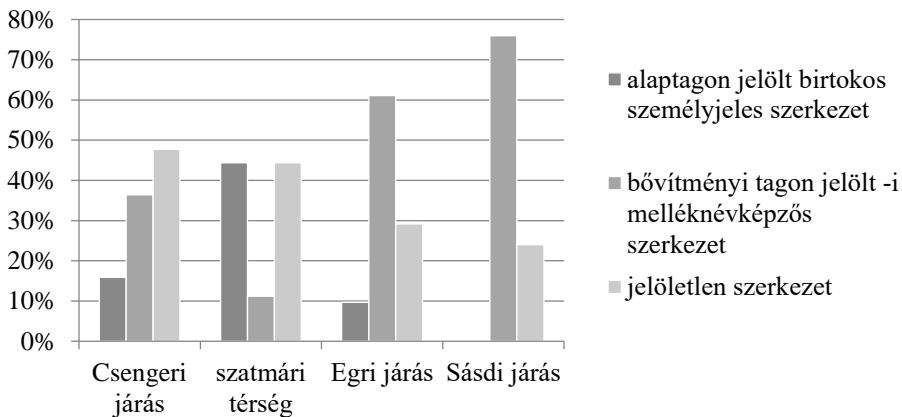
5.1. Valamennyi régióról elmondható, hogy a tulajdonságra utaló névrészek között a leggazdagabb csoportot a méretet kifejezők alkotják. Ezek döntő többsége fajtajelölő utótaggal összekapcsolódva S+F szerkezetet alkot (pl. *Hosszú-folyár*,

Öles-árok, Kis-patak, Nagy-erge, Nagy-árok, Kis-csörge), de S+M struktúrát is találunk a névanyagokban (pl. *Kis-Kraszna, Nagy-Túr, Kis-Homoród, Kis-Tálna* stb.).

5.2. A külső dologra, körülményre utaló névrészek jelentős hányada a Csengeri járásban és Szatmárban a helyre jellemző növényvilágot jelöli meg, s a benűk lévő növénynévi lexéma, néhány név kivételével, *-s* képzővel szerepel: *Szilvás-csatorna, Fűzfás-ér, Nádas-erge, Szederjes-erge, Mogyorós-patak, Tölgyes-patak, Sásos-patak* stb. Az Egri járásban azonban nem találunk ilyen domináns szemantikai kategóriát, azonos arányban figyelhetünk meg növényzetre (*Szilvás-patak, Hagymás-patak, Somos-patak* stb.), állatvilágra (*Darázs-patak, Kigyósi-patak, Gilice-patak* stb.), illetve birtokosra utaló névrészeket (*Zsidó-patak, Bori-patak, Györke-patak* stb.). A Sásdi járásban pedig az ott lévő épület megjelölése fordul elő leggyakrabban, noha ez mindössze két név, a *Malom-árok* és *Malomgát* nagyszámú, több településen való előfordulásával magyarázható.

5.3. A lokális viszonyt jelölő nevek között kiemelt kategóriának számít a tájrész melletti vagy annak közelében való fekvésre utaló nevek csoportja. A névtípus dominanciája a Csengeri járás és a szatmári térség névrendszereiben a legnagyobb, itt ugyanis mellette valamennyi további kategória háttérbe szorul. Példaként a *Tag-árok, Tilalmas-ér, Makkos-rekesz-patak, Gelinc-patak* névformákat említhetjük meg a Csengeri járásból, a *Szénégető-árok, Csijáp-patak, Fok-tői-árok* neveket pedig Szatmárból. Az Egri járás domborzati képét tekintve jóval nagyobb változatosságot mutat az előzőeknél, ebből is adódhat, hogy itt a térszínformához való viszonyt tükrözőtető nevek alkotják a legnépesebb csoportot (pl. *Bő-völgyi-patak, Mész-völgyi-folyás, Rápca-patak, Imakő-patak*). A Sásdi járásban a tájrészhez való viszony mellett nagyszámban fordulnak elő településhez tartozást (pl. *Orfűi-árok, Paléi-árok, Bikali-víz*), illetve irányjelölést kifejező nevek is (pl. *Avasi-árok, Csorgói-árok, Bányai-csörge*).

A névrendszerek eltérései a lokális viszonyt kifejező nevek lexikális-morfológiai szerkezetének szintjén is megnyilvánulnak. Kétrészes nevek esetében ezt a szemantikai jegyet többféle — funkcióját tekintve azonos értékű — struktúra is kifejezheti: az alaptagon jelölt birtokos személyjeles szerkezet (pl. *Kis-erdő árka, Csillag-domb ergéje*), a bővítményen jelölt *-i* képzős struktúra (pl. *Kertaljai-patak, Kis-szeresi-Tálna*), illetve jelöletlen szerkezetek (pl. *Tag-árok, Nagy-hegy-patak*). Ez utóbbi névalak például **Nagy-hegy pataka*, illetve **Nagy-hegyi-patak* grammatikai formában is azonos szemantikai kapcsolatot fejezne ki a két névrész között. Az alábbi diagram (7. ábra) az említett struktúrák megoszlását mutatja a vizsgált névrendszerekben. Ebben az esetben a százalékos gyakoriság meghatározásánál a lokális viszonyt jelölő kétrészes nevek számát tekintettem 100%-nak, mivel ezek az adatok szemléletesebben tükrözik az említett névtípus nyelvi felépítésében mutatkozó területi különbségeket.

7. ábra. A hely más helyhez való viszonyát kifejező struktúrák a kétrészes nevekben

A legnagyobb eltérések a bővítményi tagon jelölt *-i* képzős szerkezetek terén mutatkoznak. Ez a struktúra a Sásdi járásban jelenik meg legnagyobb arányban, noha az Egri járásban is kiemelkedően magas gyakorisággal számolhatunk. Jóval kisebb mértékben jelentkezik a Csengeri járásban, a szatmári névanyagban pedig csak néhány névben jelenik meg ez a szerkezeti típus. Szatmárban azonban jóval nagyobb az alaptagon jelölt birtokos személyjeles szerkezetek megterheltsége, a lokális viszonyt tükröző neveknek majdnem fele ilyen struktúrát mutat.

DITRÓI ESZTER hasonló tendenciát tapasztalt a csíki térség, a Fehérgyarmati járás és a Veszprémi járás mikrotoponímiai rendszerét vizsgálva. Míg a nyelvterület nyugati területén fekvő Veszprémi járásban az *-i* melléknévképzős struktúra dominanciáját mutatta ki, a keleti területen húzódó csíki térség esetében az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák kiemelkedően nagy gyakoriságát tapasztalta (2017: 61–62). Noha az összevetést nehezíti, hogy vizsgálataiba valamilyen helynévfajtát bevonta, megfigyelését a keleti és nyugati területek névrendszereinek e téren mutatkozó eltéréseiről az általam vizsgált névanyag is megerősíti.

6. A folyóvíznevek tárgyalásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Csengeri járás folyóvízneveinek azon csoportját, mely a hivatalos névadás termékeként jött létre. KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévtípusokat bemutató munkájában kitér a folyóvízneveknek a vízszabályozásokat követő változásaira. Megjegyzi, hogy a belvízelvezető csatornák tömegének elkészültével a természetes névadás háttérbe szorult, helyette a hivatalos névadás vált elterjedté. A felhasznált földrajzi köznevek gyakorisága is változást mutat: a *csatorna* lexéma előfordulása megnőtt, illetve új elemként megjelent a *mellékfolyás*, *mellékcsatorna*, *oldalág*, *tározó* stb. (1996: 151). Ennek megfelelően a Csengeri járás helynévtára is nagy számban közöl a természetes névadás mintáitól olykor eltérő szerkezetű, hivatalos neveket.

Noha ezek a nevek előnyelvi adatként vannak feltüntetve, a szerzők szinte minden esetben utalnak az adott név hivatalos jellegére, illetve szűk körben való használatára.

A Csengeri járás hivatalos elnevezéseinek szerkezet típusait vizsgálva a HOFFMANN által leírt kategóriák mellett egyéb struktúrákkal is találkozunk. Az alábbi táblázat az itt megjelenő valamennyi szerkezeti típus előfordulási gyakoriságát mutatja.

szerkezet	nevek száma	szerkezet	nevek száma
F	5	S+S	6
S	15	M+S	2
S+F	261	M+M	1
M+F	21	(M+M)+F	3
S+M	11	S+(S+F)	34
Összesen			359

8. ábra. A funkcionális szerkezet típusok megoszlása a Csengeri járás hivatalos víznevei körében

A táblázat adataiból jól kivehető, hogy a legnépesebb csoportot — ugyanúgy, mint a korábban tárgyalt nem hivatalos használatú nevek körében is — az S+F szerkezetű nevek alkotják. Az ide tartozó nevek döntő többségében a sajátosságjelölő előtag a hely más helyhez való viszonyát fejezi ki. Leggyakrabban az irány megjelölése a névadás motivációja, azaz a belvízelvezető csatornákat többnyire a kiindulási vagy a torkolati pontjuk közelében fekvő tájrészről nevezték el (pl.: *Ecsedi-lapos-csatorna*, *Gencsy-tagi-csatorna*, *Herceg-tagi-csatorna*, *Halmosi-csatorna* stb.). Akadnak azonban olyan nevek is, melyek előtagja a csatorna kezdő- és végpontjának helyét, esetleg a folyása által érintett további helyeket is megjelölik: *Rozsály-Zajtai-csatorna*, *Börvely-Ura-Újfalusi-csatorna* stb. Említést érdemelnek továbbá a táblázat jobb oldalán feltüntetett névszerkezeti típusok. A névrészfunkcióknak az itt megjelenő kapcsolódási formái a természetes névadással létrejött nevek esetében nem fordulnak elő, azonban a hivatalos névadás termékeként ilyen szokatlan struktúrák is létrejöhetnek. S+S szerkezetet mutatnak a *Jékey-tagi-jobb*, *Jékey-tagi-bal*, *Tyukod-Nagy-lápi-jobb*, *Tyukod-Nagy-lápi-bal* elnevezések, M+S szerkezetűek a *Csapó-bal*, *Csapó-jobb* nevek, M+M struktúrát pedig a *Sár-Éger* elnevezés mutat.

HOFFMANN ISTVÁN a helynév-tipológiájában egy- és kétrészes neveket különít el attól függően, hogy egy vagy két szemantikai jegy fejeződik-e ki bennük (1993: 50). A Csengeri járás hivatalos nevei között azonban előfordul két olyan struktúra, mely a háromrészesség lehetőségét veti fel. (M+M)+F szerkezet három név esetében jelentkezik: *Sár-Éger-csatorna*, *Sár-Éger-főcsatorna*, *Sár-Éger-oldalág*. Az ezek előtagjaként álló *Sár*, illetve *Éger* nevek az adott objektum népi

elnevezéseiként önállóan is használatosak. A *Sár-Éger-csatorna* funkcionális szerkezete tehát a következő lehet: 'a Sár nevű (1), másként Éger nevű (2) mesterséges árok (3)'.

S+(S+F) struktúrát jóval több név mutat, ezek közül megemlíthetők a következők: *Kis-Nyilas-egyes-csatorna*, *Kis-Nyilas-kettes-csatorna* stb. Ezeket a nevet funkcionálisan úgy értelmezhetjük, hogy 'a Kis-Nyilas-csatornába vezető (1) egyes/kettes számmal jelölt (2) mesterséges árok (3)'.

A fentiekben bemutatott hivatalos folyóvíznevek csoportja rávilágít arra, hogy a mesterséges névadás nem igazodik minden tekintetben a meglévő névrendszerhez, s ez attól eltérő, olykor szokatlan struktúrák létrejöttéhez vezethet.

7. Összehasonlító vizsgálatom a névrendszerek területi tagoltságának feltárására irányult. Az eredmények azt mutatják, hogy az egymással szomszédos, azonban politikai határvonallal elkülönített, s ennek következtében majd egy évszázadon át nyelvileg és kulturálisan gyengén érintkező régiók helynévadási mintáiban számos különbséggel számolhatunk, ugyanakkor a névrendszerek közötti hasonlóságok is jelentősek. Határozott különbségeket hozott felszínre azonban az egymástól jelentős távolságra fekvő területek névrendszereinek összevetése, ez alapján pedig feltételezhető, hogy a névrendszerekben mutatkozó eltéréseket a földrajzi távolság minden más tényezőnél erősebben meghatározza. Elemzésem ugyanakkor viszonylag kis területek egyetlen névfajtájára irányult, ezért az itt megfogalmazott következtetések csak további hasonló jellegű vizsgálatok után jelenthetők ki nagyobb bizonyossággal.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei 1–2*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.

- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A Csengeri járás földrajzi nevei*. Debrecen.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell” und „System” in der Toponomastic. *Onoma 17*: 55–75.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

Comparative Study of Hydronym Systems

In my paper I examine the regional segmentation of toponymic systems and the factors influencing these. By means of the comparison of name models found in the Hungarian and Romanian areas of the former Szatmár County, I study the role of the state border drawn close to one hundred years ago on the evolution of name systems. I also involved the onomastic corpus of two other regions, the districts of Egri and Sásdi, in my comparative analysis, thus I explore the differences in the toponymic patterns of far-away regions of the Hungarian language area. In order to avoid the differences of the distribution of object types distort the results, my study focuses only on river names, completing their functional-semantic and lexical-morphological analysis.

Keywords: river names, toponymic systems, statistical analysis of toponyms

Hankusz Éva
ORCID: 0000-0003-4777-8584
Debreceni Egyetem
szemak_eva@yahoo.com

Aranyos vidékének víznevei*

TAMÁS CSILLA

1. Előzmények

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézete általában olyan nagy kutatási programok megvalósítását tűzi ki célul, melyek valamilyen fontos magyarságtudományi kérdést tárgyalnak, de legtöbbször szűkebb pátriánk, Erdély szolgáltatja a forrásanyagot. Az sem lényegtelen, hogy az EME olyan nagy tudósok életművét, tudományos örökségét ápolja, akiknek fontos szerepük volt működésének korábbi korszakában, így az sem ritka, hogy az általuk meghirdetett kutatási célokat is figyelembe véve dolgozza ki saját rövid és hosszú távú munkatervét. Ilyen fontos kutatási programok a Szabó T. Attila és a Jakó Zsigmond által elindított forráskutatási, adatfeltárási és -feldolgozási nagy tervek. Ezért lelt otthonra és támogatásra 1990 után az EME keretén belül például az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztői munkaközössége, vagy az Erdélyi Okmánytáron és egyéb levéltári forráskiadásokon dolgozó történészek csoportja. Az EME hagyományörző és modern törekvéseket támogató egyszerre, hiszen a korábban jelzett kutatási programok megvalósítását korszerű szemlélettel és korszerű módon kívánja megoldani.

SZABÓ T. ATTILA hatvan évvel ezelőtt megfogalmazta, hogy fontos feladatunk Erdély helynévkincsének az összegyűjtése, a történeti adatokkal való összevetése, nyelvi elemzése a névföldrajzi szempontok érvényesítésével. Az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár adatanyagának gyűjtése közben a professzor így fogalmazta meg ezeket a célokat, amelyek eddig sosem valósulhattak meg, de most is időszerűek: „Kívánatos tehát szerintem, hogy [...] egyes vidékek vízrajzi és térszíni formáit jelölő, alak- és jelentéstani szempontból rendezett helynevek egyes csoportjai kisebb-nagyobb tájegységeken belül minél előbb feldolgozójukra találjanak” (1958: 508).

Az EME nyelvész kutatócsoportja ezért kezdeményezte egy erdélyi helynévtár kialakítását, csatlakozva a Debreceni Egyetem onomasztikai kutatócsoport-

* Előadásként elhangzott 2019. június 20-án, Síkfőkúton, a XIV. helynévtörténeti szemináriumon.

jának nagyszabású tervéhez a Magyar Nemzeti Helynévtár létrehozását illetően. A helynévtár kialakítását a már meglévő gyűjtések hasznosításával és újabbak kezdeményezésével kívánjuk megvalósítani. Eddig Aranyos vidékének dialektológiai is jól körülhatárolható területét sikerült feldolgozni. Először csupán a viszonylag új, azaz 20. második felétől napjainkig terjedő gyűjtéseket terveztük figyelembe venni, illetve kiegészíteni. Ez a szempont később úgy módosult, hogy a jelenkori adatokhoz, ahol ez lehetséges, hozzárendeljük a Szabó T. által gyűjtött történeti adatokat is, mind magyar, mind pedig román nyelven. Az így elkészült aranyos vidéki adattár körülbelül 9000 adatot tartalmaz. A jelenkori helynevek tehát Janitsek Jenő, Hints Miklós, Zsigmond Győző, Murádin László, Fodor Attila, valamint saját gyűjtésből származnak, a történeti adatok pedig Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtéséből valók (ETH.). Fontos leszögezni, hogy az adattárban azok a falvak szerepelnek, amelyeknek ma is van több-kevesebb magyar lakossága.

Aranyos vidékének határait MURÁDIN LÁSZLÓ nyelvjárási kutatásai alapján húztuk meg. Eszerint: „A 19. században 22 települést sorolnak e székely székhez (ti. Aranyosszékhez). Ezek: Sinfalva, Mészkö, Aranyosrákos, Várfalva, Csegez, Bágyon, Kercsed, Kövend, Alsó- és Felsőszentmihályfalva, Aranyospolyán, Harasztos, Székelykocsárd, Székelyföldvár, Veresmart, Felvinc, Inakfalva, Csákó, Örményes, Székelyhidas, Mohács, Dombró. Közülük több a 17. század végéig (pl. Székelyhidas, Dombró, Mohács, Örményes, Csákó, Inakfalva, Veresmart) teljesen elrománosodott. A mai közhiedelem, közfelfogás azonban Aranyosszéken nem csupán a megyétől elkülönült, közigazgatásilag a történeti székely székhez tartozó falvak csoportját érti, hanem mindazokat az (a folyó felső szakaszán lévő) Aranyos menti, valamint a Maros és az Aranyos közén települt falvakat is, amelyek sohasem tartoztak a székely székhez; ide tartozónak vélik Torockót és Torockószentgyörgyöt is. S mikor felmerült annak a szükségessége, hogy nyelvföldrajzi módszerrel felmérjem e táj nyelvjárási sajátosságait, magam sem szorítkoztam a csak valóban aranyosszéki településekre, hanem innen kiindulva terjesztettem ki a kutatást a szomszédos községekre, s a már említett településeken túl kutatópontjaim közé felvettem észak fele Tordatúrt és Komjászeget, keleti irányban Gerendkeresztúrt és Hadrévet, délen a Maros menti Magyardecset és Miriszlót. [...] Az adatok alapján így is megállapíthattam e nyelvjárási egység határait. Tisztázódott, hogy az Aranyos és a Szamos vízválasztó vonala egyben nyelvjárási határ a Tisza-Körös vidéki nyelvjárás-csoporthoz tartozó kalotaszegi és a mezőszéki nyelvjárás-csoportba tartozó aranyosszéki, Aranyos vidéki nyelvjárás között. [...] Külön színfoltot alkot viszont Torockó és Torockószentgyörgy nyelve.” (2006: 183–184).

A megszerkesztett Aranyos vidéki adattár mindezek alapján a következő települések helynévanyagát foglalja magába: Ajton, Alsójára, Aranyosegerbegy,

Aranyosgerend, Aranyosgyéres, Aranyospolyán, Aranyosrákos, Bágyon, Csegez, Felvinc, Gerendkeresztúr, Hadrév, Harasztos, Kercsed, Komjátszeg, Kövend, Mészkö, Mezőcsán, Sinfalva, Székelykocsárd, Szind, Torda, Tordaszentmihály, Tordatúr, Torockó, Torockószentgyörgy, Várfalva. Meg kell jegyeznünk, hogy sem Torockószentgyörgy, sem Felvinc nem az Aranyos-vidék tartozéka. Patakjai nem az Aranyosba, hanem a Marosba ömlenek, mégis itt tárgyaljuk őket, mert történeti, néprajzi szempontból e vidékhez tartoznak. Nem beszélve arról, hogy Felvinc hajdan Aranyosszék központja volt.

A vidék vízrajzi térképének megrajzolásában KESZEG VILMOS néprajztudós — a vidék szülöttje, kiváló ismerője — írása van segítségünkre: „Aranyos vidék vízrajzi térképét az Aranyos uralja. A folyó Vidaly település közelében ered. Miután magába fogadja a Torockói (Völgyi) patakot, a várfalvi hídnál kiszabadul a sziklák közül, s folyása lassúbb, útvonala kanyargósabb lesz. Miközben keresztülfolyik Sinfalván, Mészkőn, Szentmihályon, Tordán, Aranyospolyánon, Aranyosgyéresen, Aranyosegerbegyen, Lónán és Aranyosgerenden, magába gyűjti a kisebb-nagyobb patakok vízhozamát. Sinfalva határában északi irányból ömlik bele a Tordai-hasadékot és a Csukást átszelő Hesdát. Szintén Sinfalva közelében, ezúttal déli irányból fogadja magába a Csegezi- és Kövend-i patakot. Tordán a Túri-hasadékon keresztül folyó, Tordán többszörösen kanyargó Rákospatak, valamint a Szindi-patak ömlik az Aranyosba. Aranyosegerbegyen a mezőségi dombok közül kicsörgedező Bolduc-patak, nyugati irányból a Rákospatak is a folyóba ömlik. Az Aranyos vize Vajdaszeg közelében a Maros medrébe ömölve, s immár nevet változtatva folyik keresztül Székelykocsárd és Felvinc határán. Itt, Felvinc közelében közvetlenül ömlik a Marosba a Létom pataka” (2006: 69).

Az Aranyos vidéke földrajzilag igen változatos terület, hegyek, dombok és kisebb síkságok egyaránt megtalálhatóak itt. Vízben igencsak gazdag: források, kisebb-nagyobb patakok és két nagyobb folyó, az Aranyos, valamint a Maros (igaz, kisebb mértékben) határozzák meg a táj arculatát. Ennek megfelelően az adattárban nagyon sok víznév található. Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a vidék lakossága az elmúlt századokban bányászattal (vasérc, só), fakitermeléssel, aranymosással, mezőgazdasággal (gyümölcs- és zöldségtermesztés, állattenyésztés), foglalkozott, melyből mára a vasércbányászat, az aranymosás teljesen megszűnt, több faluban azonban megjelent a mesterségesen létrehozott tavakban a halászat, illetve a turizmus mint megélhetési forrás. A települések mikrotoponimái felrajzolják a foglalkozási térképet is, és híven követik az ezekben bekövetkezett változásokat csakúgy, mint a vidék etnikai, nyelvi térképének megváltozását is. Bár azt gondolnánk, hogy a víznevek viszonylag állandóak, a kisebb vízfolyások, illetve állóvizek neveinek alakulása igencsak követi a térszínformák változásait, amit leggyakrabban emberi tevékenység okoz. Ilyenek

például a lecsapolások, csatornázások vagy a mesterséges tavak kialakítása. Több olyan víznév is van az anyagban, amelynek denotátuma ma már más. A helynévgyűjtésekben ez úgy jelenik meg mintegy magyarázatként, hogy például egykor tó volt, ma kaszáló/szántó.

2. Aranyos vidéke vízneveinek funkcionális-szemantikai elemzése

Ebben a tanulmányban a fent említett adattárban szereplő huszonhét falu vízneveinek vizsgálatát tűztem ki célul. Aranyos vidéke vízneveinek nyelvi elemzéséhez alapul HOFFMANN ISTVÁN (2007), TÓTH VALÉRIA (2001, 2003), CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2002), GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), BÁRTH M. JÁNOS (2018), KNIEZSA ISTVÁN (1942) és KISS LAJOS (FNESZ.) munkáit használtam fel elsősorban.

Ez alkalommal a vízneveket funkcionális-szemantikai elemzésnek vetem alá, de néhányszor kitérek a lexikális-morfológiai sajátosságok bemutatására, keletkezéstörténeti problémák, illetve a román-magyar kölcsönhatás tárgyalására is.

Aranyos vidékének víznevei között egyaránt találhatók egy-, illetve kétrészes nevek is. A névállomány nagyobbik részét a kétrészes nevek csoportja alkotja.

2.1. Az e g y r é s z e s h e l y n e v e k lehetnek megnevező vagy fajta-, illetve sajátosságjelölő funkciójúak.

2.1.1. Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll, amelynek nincs közsói jelentésvonatkozása (HOFFMANN 2007: 58–59, TÓTH 2001: 134–135).

Bár az Aranyosnál is jelentősebb folyó, e vidék kevésbé meghatározó vize a *Maros*. A vizsgált falvak patakjai közül Felvinc és Gerendkeresztúr vizei ömlenek a Marosba. A magyarba szláv közvetítéssel került (KNIEZSA 1942: 21), a román *Mureș* pedig a magyarból való átvétel. A név maga ősi, indoeurópai eredetű (FNESZ.). Adattárunkban *a*-zó alakban szerepel: Felvinc: 1992/2018: *Maras*, Székelykocsárd: 1990: *Maras*, 1854: *Maros*, 1848: *a' Marasan* innen.¹

Szintén egyrészes nevek a tájegység nagyobb patakjainak nevei, de akadnak kisebb patakok neveként is: *Létom* (Kercsed), *Liska* ~ *Élecs* ~ *Eles* (Aranyospolyán), a *Liska* előfordul kétrészes változatban is, kiegészülve a *patak* fajtajelölő funkciójú földrajzi köznévvvel: *Liska-patak* (Aranyospolyán). Szintén egyrészes név a *Lőri*, mely egyaránt jelöl egy forrást és az abból fakadó folyóvizet Harasztoson, továbbá a *Vajor* ~ *Vajar* (Torockó).

Állóvizet, áztató tavat nevez meg a *Balbana*, illetve *Balbona* (talán a *bulboacă* 'tó, folyóvíz mély része, örvény' közsóból), melynek nincs anyagunkban magyar megfelelője sem Hadréven, sem Aranyosgerenden: 1988–1989: *Balbona*, 1774: a *Balbona* nevű helyben. Ez esetben minden bizonnyal a románból való átvétellel van dolgunk.

¹ A történeti adatok forrásai visszakereshetők megjelenés alatt álló adattárunkban.

2.1.2. Az egyrészes neveknek némileg nagyobb csoportját a földrajzi köznévi eredetű nevek alkotják, amelyek fajtajelölő funkciójuk is egyúttal, tehát a jelentésük szerinti denotátumot jelölik. Ilyenek a víznyerő helyeket jelölő köznevek: *forrás, kút, csorgó*, a folyóvizeket és állóvizeket megnevező szavak: *patlak, tó*, illetve emberi tevékenység révén vagy akár természetes módon kialakult vízesés jelölésére szolgáló *zúgó*. Lássunk ezekre néhány példát: Ajton: 2001: *Forrásnál* ~ *La Izvoare*, 1836: a' *Forrásoknál*, 1802: A' *Forrásoknál* – Aranyosgyéres: 1850: A *Forásokon* fejlő lévő föld, A *Forásokon* alol, 1751: *Lá Izvóra*, XVIII. sz. közepe: *La Izvourá* – Felvinc: 1992/2018: *Forrás*. Adatok a *Csorgóra*: Ajton: 2001: *Csorgó* ~ *Ciurgău*, 1836: A' *Csorgonál*, 1802: A' *Csorgo Teribe*, A' *Csorgo terin*, 1797: A' *Csorgonál*, 1770 k.: A *Csorgonál*, A *Csorgo* mellett; forrás, körülötte legelő – Alsójára: 2013: *Csorgó*, 1819: [A' Fel Járai praediumba a'] *Csorgoba*, 1814: A *Tsorgoban*, 1812: a *Csorgoba*, 1801: a *Csorgo* nevű helyen, XVIII. sz. v.: Az *Tsorgonál*, A' *Tsorgoban*, 1797: A' *Csorgoban*, 1773: Az *Csorgoban*, 1763: a *Csorgoban*, 1754: Az Medgyesben az *Csorgoban*, Az *Csorgonal*, XVIII. sz. második fele: az Medgyesben az *Csorgoban*, 1740: *Csorgoban*, 1737: Az *Csorgob[an]*, XVII. sz. v.: A' *Csorgoban*, 1683: a Fel Járai hatarb[an] az *czorgob[an]* – Aranyosrákos: 1998: *Csorgó*, 1842: a *Csorgo* mellett lévő kertbe; forrás – Gerendkeresztúr: 2012: *Csorgó*, Harasztos: 1985: *Csorgó*, XIX. sz. eleje: A *Csorgonál*; hajdani vezetékkel ellátott forrás, ma kerek kút van a helyén a malom felé vezető út baloldalán.

Ezek a helynevek jól szemléltetik a magyar–román kölcsönhatást is. Néhol az adatanyagban megjelenik a román *Ciurgău* változat is, mely a magyarból való névátvitel jó példája.

Hasonlóan jó példa a magyar–román kölcsönhatásra a következő adat is: Aranyosegerbegy: 1992: *Tó* ~ *Tău*, 1851: *To*; szántó, egykor tó. Ez utóbbi adat már metonimikus jelentésváltozást is jelez.

Egyetlen, csak román nyelvű nevünk is van az adattárban, amely nem átvétel a magyarból: Ajton: 1797/1836: *La Oburse*, 1797: *Oburse* (EMLtConscr.) < 'forrás' (DEX.).

Itt kívánok a metonimikus névátvitel jelenségéről is szólni, ami különösen a Szabó T. Attila-féle történeti helynévanyagban gyakori, de a jelenkori adatok között sem ismeretlen. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy valójában a névátvitel első lépését érhetjük tetten ezekben az adatokban. Adattárunkban a név valamilyen határozóraggal bővül általában: *csorgónál, csorgóban*, ritkábban kétrészesé válik, és valamilyen térszínformánév kapcsolódik hozzá, mint például a *Csorgó teriben*.

Adattárunk jelenkori részében többször is előfordul efféle leírása a denotátumnak: forrás és a körülötte lévő területek, kaszáló, szántó (Alsójára), forrás, körülötte legelő (Ajton). A névhasználók körében a név kiterjesztése egy pont-

ból tágabb területre sok esetben megtörtént az elmúlt két-háromszáz év során. A jelenkori adatok alanyesetben szerepelnek, ám a történeti anyagban sok helynév határozóragos formában jelenik meg, és ezt a román forma is követi a párhuzamos névadás szép példájaként, pl.: Aranyosgyéres: 1850: A *Forásokon* fejlő lévő föld, A *Forásokon* alol, 1751: *Lá Izvóra*, XVIII. sz. közepe: *La Izvourá*. Ezek a formák azonban a történeti névanyag forrásainak jellegzetességeiből is adódhatnak: Szabó T. Attila céduláit határjárások, peres iratok, jegyzőkönyvek, leltárok, birtokösszeírások jegyzetelése során készítette. Ilyenkor mindig egy adott területet körülvevő határvonalak minél pontosabb leírására törekedtek, ez köszön vissza az anyagban is. Ezért ritka az is, hogy víznév önmagában szerepeljen, leginkább valaminek a vicinusaként, szomszédjaként jelenik meg.

Egyéb példák földrajzi köznévből lett egyrészes víznevekre: Ajton: 1753: *Tó* – Komjászeg: 2001: *Tó ~ Tău*, 1775: egy felöll a' *Tó* [...] szomszédtságiban – Aranyosgerend: 1774: véggel a' *Tora* rug. a' Thamásné Lábjában az halam uton fejlő, az Halam uton alol a' *Ton* belől, 1747: A *Ton* fellyül a Harasztosi ut mégyen rajta keresztül, A *To* mellett, 1684: az apro Volgjecskékb[en] ket apro *Tók* – Aranyosegerbegy: 1848: Kaposzta föld a' *Zugonál*, 1824: *Lá Zugeo* – Komjászeg: 2001: *Zugó*, 1775: a' *Zugóban*; vízesés a gátnál.

2.1.3. A sajátosságjelölő szerepű egyrészes nevek ritkábbak a névanyagban.

A vizsgált vidék legfontosabb folyója az *Aranyos*, amely adattárunkban többször is előfordul különböző helységek mikrotoponimái között. A folyó neve magyar melléknévi eredetű, mely az *-s* képzővel főnévből jött létre. Első írásos adatunk KISS LAJOS szerint 1075-ből való (FNESz.). A névadás azzal függ össze, hogy a folyó vizéből még a múlt század elején is mostak aranyat.

Az *Aranyos* a névanyagban *a*-zó formában, *Aranyas* hangalakban fordul elő leginkább. Román megfelelője, az *Arieș*, a magyarból való. Ugyanakkor több kétrészes településnév alkotója, ezekben a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevekben a megkülönböztető jelző szerepét tölt be. *Aranyosegerbegy*, *Aranyosgerend*, *Aranyosgyéres*, *Aranyospolyán*, *Aranyosrákos* tehát 'olyan települések, amelyek az Aranyos partján terülnek el' értelműek (vö. TÓTH 2001: 169). Íme néhány példa adatanyagunkból a folyóvíz nevére: Aranyosgerend: 1988–1989: *Aranyas ~ Arieș*, 1774: az *Aranyas* vizén [...] Alszegre által járo Révnél az régi járása helylén az *Aranyasnak* [...] égy vége az *Aranyas* Árkáig nyulik, más részit pedig meg szakasztya a Tővisföldekre járo ut, [...] égy felől az *Aranyas* vize [...] szamszédtságiban [...] nagy részit az *Aranyas* vize el hordotta, [...] A Vizen tul a' Baró Nalatzi Karolly ur ő Ngă Udvara tájatt, véggel az *Aranyas* vizere rug [...] a' Nagy Martnál az *Aranyas* vizén, 1747: Az *Arannyasra* rug véggel – Aranyosgyéres: 1992: *Aranyos*, 1850: az *Aranyos* mellett, 1824: *Aranyos* vize, 1749: az *Aranjos* mellet, 1743: Az *Aranyas* Vize között Az Gírlan túl Egerbegyi és Sz. Kiralyi Hátár között, 1734–1735: Gyeres Varossa Mellet foly az *Aranyas*, A

Kotsos oldalában, egj darabocska Tóvis Bokorbol allo berek, V[icinussa] [...] más felől az *Aranyas* [...] A Nagj Peterlakának az Also vegin, egj darabb apro berek [...] V[icinussa] egj felől, a Gyeresi berek más felől az *Aranyas*, 1724: Az *Aranyosonn* által valo járonál – Aranyospolyán: 1981: *Aranyas*, 1755: az *Aranyoson* lévő [...] Malmot, 1744: A meritönel [...] nap nyugatrol az *Aronnyos* [a szomszédja], 1742: Bereik is volt egy mellyet az *Aranyos*, 1717: *vicinussa* [...] Del felől az *Aranyos*, 1667: *Aranjas* – Aranyosrákos: 1848: *Aranyos*.

Sajátosságjelölő szerepű név továbbá a *Rákos* (Aranyospolyán), amelynek kétrészes *Rákos-patak* (Aranyosgyéres) formáját is ismerjük. E víznévnek román megfelelője is szerepel *Racoşa* formában, amely egyértelműen magyarból való átvétel. Ebbe a névtípusba tartozik a tordai *Sós* ~ *Murătoare*, 1931/1932: *Sós* (f. n.), 1718 u.: Az *Sosb[an]* (Szentk.) is.

2.2. A kétrészes helynevek szerkezetét többféleképpen leírhatjuk, ezek legnagyobb részét alárendelő szerkezetűek, noha találunk példát a névanyagban mellérendelő összetétellel keletkezett névre is.

2.2.1. A fajtajelölő szerepű földrajzi köznévről megnevező funkciójú névrész áll (M+F képlettel szemléltethető): Felvinc: 1992/2018: *Csor-patak* ~ *Csor patakja*; időszakos vízfolyás volt a Rét és a Kis-Maros között, jelenleg csatornázva – Felvinc: 1992/2018: *Létom-patak*; a bágyoni tóból eredő patak, a Marosba ömlik – Csegez: 1993: *Vajor-patak* – Mészkö: 2007: *Hesdát pataka* ~ *Hășdat* ~ *Pârău Hășdat*. Két esetben látható, hogy a *patak* köznévről jelölt birtokos jelzős szerkezetben szerepel: *Csor patakja*, *Hesdát pataka*. Ezen a vidéken a birtokos jelzős szerkezetű víznevek igencsak gyakoriak, különösen a *patak* esetében (BÁRTH 2018: 139–143).

2.2.2. A fajtajelölő szerepű földrajzi köznévről előtt valamilyen sajátosságot, tulajdonságot kifejező funkciójú szó áll. Szerkezetük az S+F képlettel írható le.

a) Az első névrész információt közöl a víz szagáról: Aranyosgyéres: 1992: *Büdös-kút* ~ *Bidişcut*, 1848: A' Felső fordulón-a' *Büdös kut* mellett, 1749: A *Büdös Kuton* kívül a Sár Rétről réa rugo nyilas Földök, és a Feljaro földök vége szomszédságaiban, A *Büdös Kuton* alol, 1734–1735: a *Büdös kutnál* [...] A *Büdös kutnál* [...] A *Büdös kuton* felyül, 1713: Hegjen kívül *Büdös kutra* jövő lábban – Bágyon: 1993/1998/2013: *Büdes-kút*, 1843: a *Büdös kut*, a' *büdös Kuton* felyül valo gyepről a' Szemere megöl, XVII. sz. vége: az Szölö alatt a' *büdös kutnál* – Harasztos: 1985: *Büdes-kút* – kénes kút és lápos környéke a Várfalvi út aljában – Kercsed: 1993/2010: *Büdes-kút*, 1790: a *büdös kutnál*, 1780: a' *Büdös kutba*, az *büdös kutba[n]*, 1751: a *Budeskutnál* valo kis ret – Aranyosegerbegy: 1992: *Büdös-tó*, 1684: *Büdös To*.

b) A víz ízének jellemzőjét emeli ki: Kercsed: a *Bor-kút* – Aranyosrákos: *Édes-kút* – Torda: 1931/1932: *Édes-tó* – Ajton: 2001: *Sós-kút* ~ *Fântána Sărată*,

1836: *a Sós Kut* – Aranyospolyán: 1981: *Sós-patak*, 1717: *vicinussa* [...] nap nyugat felől a *Soós Patak* – Bágyon: 1993/1998/2013: *Sósvíz*, 1855: *A' Soos vízben*, 1843: Szemere felett a *Sosviz* bérczin a' Köből kutnál, a *Sos viz* Szélin, XVII. sz. vége: *A' Sós viznél*.

c) Az első névrész a víz színére, esetleg a körülötte lévő terület, talaj, meder színére, minőségére utal: Csegez: *Fehér-patak* – Kercesd: *Szürke-kút* – Ajton: 1813: *A' tiszta pataknál*, 1802: *A Tiszta Patakon keresztül járo Föld, A' Tiszta patakon tul*, 1797: *A' Tiszta patakon tul, a' Tiszta patakon innen*, 1770 k.: *La Tiszta Patak*, 1768: *A Tiszta Patakon túl Lévö Lább[an]*, 1753: *A Tiszta patakon tul, A' Tiszta patakon innen*.

d) Az első névrész a víz minőségére utal: Aranyosgerend: *Hidegrázós-kút* – Harasztos: *Rossz-patak* – Aranyosegerbegy: 1850: Az Ugy nevezett *Szpurkát to* beli kaszállo. A *spurcat* román szó jelentése 'szennyes, undok, mocskos, tisztátalan'.

e) A víz hangját érzékelteti: Csegez: 1993: *Cserge-kút*, 1692: *Az Tsergő kút* – Torockószentgyörgy: 1981: *Csicsere-patak*.

f) Az első névrész a víz mélységét jelzi: Aranyospolyán: 1992: *Feneketlen-kút* – Csegez: 1993: *Feneketlen kút*, 1724: Az Rét Patakon innét az *Feneketlen kutnal* de a névadás indítéka itt lehet valamilyen népi magyarázat, népmonda is.

g) A denotátum méretére, adott esetben a denotátumok egymáshoz való viszonyára utal a *kicsi, kis, nagy* melléknév: Aranyospolyán: 1992: *Kicsi-Aranyos*; az Aranyos vizével telt árok, látszatra a folyó mellékága – Ajton: 1770 k.: *A Kis Kutnál* – Csegez: 1993: *Kis-kút, Nagy-kút* – Aranyosgerend: 1988–1989: *Kis-patak* – Aranyosegerbegy: 1992: *Kis-tó*, 1857: *A Kis tó* farkában, 1848: *A' Kis To* mellett – Komjátszeg: 2001: *a' Kis Tónál* a' Mikesi határ szelben, 1728: *Az Kis To* végiben, Erdő meget a *Kis Tonál*, 1712: Erdő meget az *Kis tónál*, az *Kis tón* alól, az *Kis Tónál*.

h) Egyetlen példával ugyan, de szemléltetni tudom, hogy a névrész kifejezi a hely korát: Komjátszeg: 2001: *Újkút ~ Fântâna Nouă*.

i) A névrész utal a denotátum számára: Felvinc: 1992/2018: *Kilenc-forrás*; források a Zsidóváron.

2.2.3. A névrész kifejezheti a víz viszonyát valamilyen külső dologhoz, anyaghoz, formához.

a) A folyóvíz medrét jellemzi: Gerendkeresztúr: 1862: *a köves pataknál*, 1848: *A' Kövespatak* rendibe.

b). A vízfolyás formájára, kanyargós mivoltára utal: Aranyosegerbegy: *Horgas-patak ~ Horgoşa*; a Bolduc-patakba ömlő patakocska.

c) Kutak neveiben található információ a kút, kútkáva építésére felhasznált anyagról: Aranyosgerend: 1774: *a kő kutra* rug véggel – Harasztos: 1985: *Kő-kút*; kút a falunak a Szénás felé eső részében; Harasztos: 1985: *Sövény-kút*,

1858: A' *Sövény kutnál*. Ugyanígy a kút formájára is utal a név: Csegez: *Kerek-kút*; kút, betongyűrűkből.

Sajátos helyzetű a *Badankút* ~ *Bodonkút* ~ *Bodoncut*, forrás, kút (Ajton) és a *Butura-kút* (Aranyosgerend) elnevezés. A m. *bodon* és a r. *butura* jelentése itt azonos: 'fatörzsbe vájt forrás, kút'. Ez egyaránt utal a kút, illetve a forráshely kiképzésének módjára, formájára, anyagára. Azt, hogy a *bodon*, illetve a *butura* jelentése elhalványulóban van, jelzi, hogy második névrészként a *kút* földrajzi köznevet is hozzáragasztották a beszélők.

2.2.4. Az első névrész kifejezi a víz viszonyát valamilyen külső dologhoz, a partján, illetve a körülötte lévő valósághoz, élővilághoz.

a) Utalhat a víz mellett, illetve benne élő növényvilágra: Csegez: *Búza-patak* – Bágyon: *Fizkút* – Alsójára: 1797: Az Fel Járai Határba a' *Medjes pataka* mellett, 1763: a' *Medgyes Pataka* mellet, 1761/1808: Édgy felől a *Medgyes pataka*, 1737: Az *Medjes patak* mellett – Csegez: 1993: *Nád-kút* – Csegez: *Nádas-patak* 1993: *Nádas-patak*, 1773: az *Nádas patakban* az Ut hosszában, 1725: az *Nádas patakában*, 1724: az *Nadas patak* oldalán, Az *Nádas Patakba* – Gerendkeresztúr: 1774: a' *Nados Ton* fejlül – Csegez: *Rakotyás-patak* – Komjátszeg: 1712: Az *Rakottyas Toban*, 1684/XVIII. sz. eleje: az *Rakottyás Toban* valo Erdő. – Torockószentgyörgy: *Eger-patak* 1981: *Eger-patak*.

b) A névrész a víz környezetében, a vízben élő állatvilágra utal: Aranyospolyán: 1765: a *Csikos toban* – Csegez: *Disznó pataka* – Bágyon: 1805: *Kigyos Toban* – Kövend: 1992: *Kígyós-tó*, 1783/1834: A *Kigyostoba*; parlag, erdő; a hagyomány szerint régen nádas, láp volt, tele kígyókkal – Ajton: 1813: a' *varjas Kutnál*, 1754: A *Varjás Kutnál* – Torda: 1766: a *Farkas patakan*, 1765: a *Farkas patak*, 1745: *Farkas patakon* innen – Torockószentgyörgy: 1981: *Őz kútja*.

c) Olyan víznév is található adattárunkban, melynek bár első névrésze állatnév, szemantikai szempontból mégis a gazdasági hasznosíthatóság kerül előtérbe: Aranyosgerend: *Halastó* ~ *Heleştäu*. Állattenyésztéssel összefüggő nevek: Ajton: 2001: *Bikakút* ~ *Bicacut*, 1855: *Bika kút*, 1836: A' *Bika kutnál*, 1802: A' *Bika Kutnál*, 1797/1836: A' *Bika kut*, 1797: a' *Bika kuton* fellyül, *Bika kutan* fellyül, *Lá Bika kut*, 1770 k.: *La Bika Kut*, 1768: A *Bika kutnál* lévő Lábban, 1753: A *Bika kutnál* (BMúz. 5493); forrás, valamint a körülötte lévő, egykor szántó, most kaszáló – Gerendkeresztúr: *Lókút* – Aranyosegerbegy: *Csordakút*; a Tilalmasban és a Zeyk hídjánál lévő kutak neve – Harasztos: *Csordajáró-kút* – Komjátszeg: *Ökrök kútja* ~ *Fântána Boilor*.

d) A víznevekben fellelhető népnév az ott élő népcsoportra utal: Alsójára: *Oláh-patak*, 1814: Az *oláh Patak* Torkában. A *Tatár-kút* (Csegez) elnevezésnek azonban inkább valamilyen monda lehet az alapja.

e) Feltehetően szintén a néphagyományban kell keresünk az alábbi nevek magyarázatát. Bár nem ismerjük, feltételezzük, hogy valamilyen mondaszerű

történet áll a névadás hátterében. Ezeknek a feltárása további helyszíni kutatást igényel: Aranyosgerend: 1646 k.: *Aszon Patakaba* – Aranyosgerend: 1988–1989: *Kisasszony pataka ~ Valea Popi*, 1845: A' *Kis asszony patakába* jároba, A' *Kis Asszony patakába*, 1774: a' *Kis Asszany patakán* belől – Aranyosegerbegy: *Megnéző-kút* – Bágyon: 1751/XVIII. sz.: egy darab erdő [...] vicinussa egy felől [...] az *ördögös To.* az Bogát Capussánál, 1739: az Kerek hegybe az *Ördögös To* felöll – Komjátszeg: 1712: az *Ördögös tóra* megyen veggel, az *Ördögös To* mellett, 1684/XVIII. sz. eleje: Az *Ördögös toban* – Bágyon: 1739: az *szegyen patakban*], XVII. sz. vége: A' *Szegyen Patakában* – Ajton: 1802: a *Fejedelem Kutjánál* – Tordatúr: *Szent László forása ~ D'e la Pașt pînă Rusali*; a *Nagy-oldal* szikláí alól fakadó időszakí forrás. Ez utóbbi név érdekessége, hogy a Szent László kultuszához kapcsolódó név mellett egy köznapíbb változata is elterjedt, a *Kicsi-kút*. A román név viszont egyiknek sem fordítása, hanem a vízfolyás időszakosságára utal: jelentése 'húsvétől pünkösdig'. Szintén a műveltségi nevek körét gazdagítja az egyházi, vallási hatásra utaló alábbi név is: Torockó: 1981: *Gecsemányi-kút*; forrás.

Adattárunkban különleges víznév az aranyosrákosi *Csapatak ~ Csepatak*: 1998: *Csapatak ~ Csepatak*, 1831: a' *Csapatakában* az ugy nevezett ülő helyen lévő erdős helyek, a' *Cseh Patakába* az ugy Nevezett ülő helynél egy darab Erdő, 1825: *Tsepataka* Nevezetű Hellyben, 1802: A' *Cseh patakában*, 1798: a *Tsa patakában*], 1791: a' *Cseh Patakában*], a' *Cseh Patakában*], a' 1788: *Csehpatakában*, 1784 k.: a *Csehpatakában*, 1783/1834: *Csepataka* nevezetű helyben, 1780: az *Cseh patakban*, az *Cseh patakban*], a' *Cse patakában*, 1776: az *Csepatakaba*][n] az also nyilak közet egy Darabatska erdő az *Csepatakában* az felső nyilban, az *Cseh patakában*], 1751: az *Cseh pataka* mellett, 1710: Az *Csapatakába* [!] levő erdo, 1692: Az *Céh patakában*. Ha csak a mai anyag birtokában lennénk, akkor a kategorizálhatatlan nevek csoportjába kellene sorolnunk. Azonban a történeti helynevek valamelyest eligazítanak: elsődleges névváltozatnak a **Cseh pataka* formát tarthatjuk, amelynek első része valószínűleg személynévi eredetű. A mai veláris változat deszemantizáció révén jött létre, s már a történeti forrásokban is jelen van.

2.2.5. Adatanyagunkban nagy számban találunk olyan kétrészes helynevet, melynek előtagja valamilyen *birtok-*, illetve *használati viszonyt* fejez ki. A denotátum elhelyezkedhet az illető birtokán (kút, csorgó, forrás), illetve átfolyhat rajta, avagy határolhatja azt. Két nagy csoportot különíthetünk el ezen belül:

a) Az első névrész egy vagy két tagból áll, általában valamilyen személynév, jelölt birtokos viszony van a név két része között: Ajton: 1797: *Csere György kutya* – Ajton: 1797: *Szabo Pál kutya* – Ajton: 1802: a' *Bettlen Tojánál* – Ajton: 1852: *Domokos Toja*, 1836: A' *Domokos tojánál* (HG), 1802: A' *Domokos*

Tojánál – Ajton: 2001: *Sándor pataka ~ Pârău lui Sandor*, 1802: *A' Sándor pataka* *hoszába*, *A Sándor Patakánál*, 1753: *a' Sándor pataka*, 1770 k.: *La Pereu lui Sándor* – Aranyosegerbegy: *Fejér Mihály (Mácsó) kútja* – Aranyosgerend: *Makavej kútja ~ Fântâna la Macavei* – Aranyosgyéres: 1992: *Kati kútja ~ Fântâna lui Popa Gheorghe*, 1734–1735: *A Kati Kuttyánál* *valo fel járo földekben* *egi más mellet*, a *Kati Kuttyánál*, 1713: *Kati kuttyánál*, 1681: *az Fël nyíl vagon az Kati kuttjan alol valo röuid lab földek közt* – Gerendkeresztúr: *Gyárfás pataka*, 1742: *A Gyárfás pataka* *Labjában*, *A Gyárfás pataka* *mellet*, *Gyárfás tava*, 1774: *a' Gyárfás* [Ugyanabban a forrásban kétszer is e tag *Gyárpás* alakban is.] *Továban*, *a' Gyárfás* *Továban* *a' Patakan tul* – Felvinc: *Laci csorgója* – Kövend: *Nagy Endre árka* – Tordatúr: *Bicija árka ~ Părăul Biții*; csermely, amely Reteghi Vasile gúnynevéből kapta nevét, akinek birtoka a kis patakocskamentén terült el.

Történeti birtokviszonyt fejez ki a több falu anyagában fellelhető *Pap kútja*: Alsójár: 1692: *Fel Jarai erdő között az pap kuttya* *mellet* – Aranyosrákos: 1998: *Pap kútja*, 1790: *az Pap kuttyánál*, 1780: *A' Pap kuttyánál* – Gerendkeresztúr: 2012: *Pap kútja*, valamint az *Eklézsia tója* is: Ajton: 1770 k.: *Az Ecclesia Tojánál*. Ezekhez hasonlóan vannak olyan jelölt birtokos viszonyt kifejező kétrészes nevek, amelyeknek első része valamilyen foglalkozásnevet hordoz (avagy maga a személynév foglalkozásnévi eredetű): *Fűsűs kútja* (Felvinc) névben, *Szénégető pataka ~ Szinégető pataka* (Aranyosrákos), amely a hasonló nevű erdőn folyik át, így az előtag akár arra is utalhat.

b) Az egytagú személynév és a földrajzi köznév jelöletlen birtokos viszonyban áll egymással, bár a történeti anyagban jelölt birtokos viszonyt is találni: Kercsed: *Seres-kút*; kút a Hegyemgben – Kercsed: *Szilágyi-kút* – Harasztos: *Demény-kút*; kút a Demény-híd mellett – Csegez: 1993: *Imre-patak*, 1692: *az Imre pataka* *mellet* *fel az Tsegezi nyugovásigh vagyó[n]* *egy darab erdő*; az Egyház erdejében ered, a faluban a Sánta-patak nevet viseli, a Csomarban a Rét pataka, majd a Rákosba ömlik – Bágyon: *Járdán-kút*, 1993/1998/2013: *Járdán-kút*, 1783/1834: *a Járdavány kut* *foljamán tul az ország utra jároban*, 1782/1798: *A' Járdován kutnál*, *A' Járdovány kutnál*, 1739: *Az Járdovány kut* *felet*, *az Járdovan kut* *felet*, 1725: *Az Járdován kuttya* *folyamjánál*, XVII. sz. vége: *A' Járdovány kuttya* *felett*, 1692: *A Jordan Kuttyan* *kivül*; kút és itatóvályú.

Az első névrész ragadványnév, az egyik adatunkban a román elnevezés ezt meg is erősíti: Aranyosgerend: *Csóka-forrás ~ Csóka csurgója ~ Izvoru lu Bicea*; forrás – Aranyosegerbegy: *Macskás-kút* – Bágyon: *Bugyori-kút* – Aranyosgerend: *Kulica kútja ~ Fântâna lu Culița*; kút és a körülötte lévő szántó – Harasztos: *Szappanyica kútja* – Hadrév: *Susulika kutja*; kút a Decsánál – Aranyosegerbegy: *Tata kutja ~ Fântâna lui Tata*; kút a Felszegben, a Tata a Fehér család ragadványneve – Kercsed: *Pántyi-kút*; kút az Alszezen.

2.2.6. Az első névrész a víz viszonyát fejezi ki valamely helyhez, területhez. A helynév létrejöttének két-három módját azonosítottam minden altípusban.

a) A víz átfolyik valamelyik településen, illetve annak területén található állóvíz vagy víznyerő hely:

-i képzővel alakult nevek: Bágyon: *Bágyoni-tó* – Bágyon: *Csegezi-kút* 1843: *Csegezi Kutnál* – Csegez: *Csegezi-patak* – Kercsed: *Létomos-tó ~ Kercsed-tó*, 1993/2010: *Létomostó ~ Kercsed tó*, 1843: a' *Kercsed ton* alol az úgy nevezett Méhes Kertnél – Ajton: 1836: A' *Jároi To*, 1797/1826: *A' Járai to*, 1797: a' *Jarai To* nevezetű helyben – Alsójára: 1814: *Kakovai* vagy *Ivan falvi Patak*, *Ivánfalvi Patak*, XVII. sz. v.: *Az Ivánfalvi Patak* mellett – Komjátszeg: 2001: *Komjátszegi tó*, XVIII. sz. első fele: az *Komjántzegi Toba* folyó Motsár patakára rugó Láb földben – Aranyosrákos: *Rákosi patak*, 1998: *Rákosi patak ~ Csegezi-patak* – Ajton: *Szindi-tó* 1797/1836: a' *Szindi tó*, 1797: a' *Szindi Tonál*.

Jelölt birtokos szerkezetű nevek: Bágyon: 1993/2013: *Bágyon pataka*; a Nagylesből ered, átfolyik a falun, Tordaszentmihálynál az Aranyosba ömlik – Alsójára: 1814: *Jára patakja*, *Jára pataka*, *Jára patakához* be járó Sikátor, 1792: *Jára patakára* – Alsójára: 1814: *Jára vize* között a Berekbe, 1761/1808: A malom vagy a Falunak felső végénél a *Jára vizém*, 1747: *ā Jára vizin* lévő Malomra le járó ut, 1737: *Az Jara vize* mellett, 1737: *Az folyó vizen* innen az *Jara vizen* Az Kápolnán felyül, XVII. sz. v.: *Jára vize*, 1692: *Vagyon egy Széna rét az Almás pataka es Jára vize* mellett.

Jelöletlen birtokos szerkezetű név: Aranyosegerbegy: 1992: *Bolduc-patak*.

b) A víz valamilyen határrészen van, átfolyik rajta, esetleg határolja azt:

-i képzővel alakult nevek: Ajton: 1753: *Ebeni tó* – Kercsed: *Esztoroki-kút* – Alsójára: *Kakovai-patak* 1854: a *Kokovai* [!] *patakba* és far almásba a láb végibe, 1819: A' *kakovai patak* mellett, 1814: *Kakovai* vagy *Ivan falvi Patak*, 1813: A' *Kakovai Patakba*[a] rugó a' *Kis oklosi Ut* mellett, A' *Kakovai Patakba*[an], 1812: a *Kakovai patakba*, XVIII. sz. v.: a *Kakovai patakban*, 1792: az *Kakovaji patak* – Kercsed: *Sandali-kút* – Kercsed: *Lencsési-kút* – Aranyosegerbegy: *Őrkei-patak* – Aranyosrákos: *Réti-kút ~ Rétkút*; forrás.

Jelölt birtokos szerkezetű nevek: Ajton: *Agyagos kútja ~ Fântâna de la Ada- goj*; forrás, kút – Ajton: *Bozlik pataka* – Alsójára: *Bük Pataka*, 1801: a *Bük pataka* nevű helyben, XVIII. sz. v.: A *bik patakában*, 1763: a' *bük pataka* mellet, 1740: *Bik pataka* – Ajton: *Csolt kútja ~ Fântâna Cioltului*; forrás, és a körülötte fekvő kaszáló – Ajton: *Csűrek pataka ~ Părâu Șurilor* – Alsójára: 2013: *Egres pataka*, 1847: *Az Egrespatakan*, *Az Égrespatakán*, 1832: az *Egres patakánál*, 1819: *Az Egeres Patakánálól*, 1814: *Egres pataka*, 1813: *Az Egres Patakán*, 1812: az *Egres patakába*, 1805: In *Válya Agrisuluj*, 1805: In *Válja Agrisuluj*, 1803: az *Egres Pataka* felöll, 1801: az *Egres pataka* oldalába, XVIII. sz. v.: az

Egres patakában, 1740: Az *Egres Patakánál* [*Egres Patakán*] az Hagymási hidon fellyül, 1737: Az *Egres Patakánál*, 1715: az *Egres Patakán*, XVII. sz. v.: *Az Egres Pataka* – Ajton: *Legelő pataka* ~ *Pârăul Legheleului* – Harasztos: *Magyarós kútja* – Aranyosrákos: *Ördög orra pataka* – Aranyosrákos: *Piricske árka* – Komjátság: *Rakottyás kútja* ~ *Fântâna Răchitișului* – Komjátság: 2001: *Tormás pataka*, 1775: a' *Tormás patakán* tul.

Jelöletlen birtokos szerkezetű nevek: Aranyospolyán: *Egres-patak*; kiszáradt patakmeder – Hadrév: *Pacséta-kút* – Felvinc: *Nyiras-csorgó*; forrás – Felvinc: *Szöllő-patak*; a Marosba ömlő patak – Csegez: *Csomar-patak* – Csegez: *Szöllő-patak*; időszakos vízfolyás – Aranyosrákos: 1998: *Telek-kút*, 1850 k.: a *Telek kutnál*.

c) Valamilyen emberi létesítményt, építményt, ember alkotta helyet jelölő földrajzi köznévhöz kapcsolódik a vizet jelölő földrajzi köznévi:

-i képzővel: Aranyosgerend: *Országúti-csorgó* ~ *Izvoru la Strada Principală*; forrás – Felvinc: *Piaci-csorgó*; forrás.

Jelölt birtokos szerkezettel: Komjátság: 2001: *Malom pataka* ~ *Rákos pataka* ~ *Pârăul Morii*, 1783: a' *Rákos patakán* épült Felső Malomban, 1760: Koppandi Molnár Nyikora építette fel a *Rákos patakán* lévő felső malmot, 1755: a *Rukos* [!] *Patakára* le menő helyben, 1753: alól az *Rákos pataka*, az *Rákos patakára* járó labba, 1752: a' Faluból *rákos patakában* le folyó patak[an] rug veggel, 1728: *Rakos patakában* lévő Malom, XVIII. sz. első fele: az Turba menő ösveny mellett az *Malom patakáról* reá rugo fel nyulo földek, az említett Komjáttzei Malmon alól azon *Rákos* nevű *Malom patakán* lévő Hidra rugo [...] földje, az *Malom patakáról* az hejgre Dél felé rugo Láb földnek, az *Malom patakáról* Indaly felé az Komjáttzeigről Turba járó ösvenyre rugo, Tormás patakra rugo Lábba az *Malom patakára* le nyulo Tábla föld, az Rét Szélben az rövid Lábban az *Malom patakára* rugnak, az Komjáttzei felső mezőn az rövid Labba [...] az *Malom patakáig*.

Jelöletlen birtokos szerkezettel: Aranyosegerbegy: *Utcakút*; kút a Kis utcában – Bágyon: *Utcakút*; kút a Nagy és Kis utcák találkozásánál – Aranyosgerend: *Malom-forrás* ~ *Izvoru la Moară*; forrás.

d) Egymáshoz, vagy más földrajzi objektumhoz való viszonyítást fejeznek ki a *külső*-, *felső*-, *alsó* melléknévvvel alkotott kétrészes nevek: Harasztos: *Alsó-kút*; kút a Hidak mellett – Harasztos: *Felső-kút*; kút a Felszezen – Kercesd: *Felső-kút* – Aranyosgerend: 1774: a' *felső Tó* hosszában, a' Tyukász patakán innen a' *felső Tón* fejjül az oldalban – Aranyospolyán: 1744: A *külső Érb*en.

Irodalom

- BÁRTH M. JÁNOS 2018. *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2002. A csiki víznevek nyelvi elemzése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 44:* 49–67.
- DEX. = COTEANU, ION szerk., *Dicționarul explicativ al limbii române.* Második kiadás. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- ETH. = HAJDÚ MIHÁLY és mtsai. közléteszi, *Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése 1–11.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2001–2010.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése.* Második kiadás. Budapest, Tinta Kiadó.
- KESZEG VILMOS 2006. Aranyos-vidék. In: KESZEG VILMOS–SZABÓ ZSOLT szerk., *Aranyos-vidék magyarsága.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó. 66–81.
- FNESZ. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2006. Az Aranyos vidéki nyelvjárás, különös tekintettel a hangrendszere. In: KESZEG VILMOS–SZABÓ ZSOLT szerk., *Aranyos-vidék magyarsága.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó. 183–188.
- SZABÓ T. ATTILA 1958. Az „Erdélyi Helynévtörténeti Adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. *Magyar Nyelv 54:* 503–509.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2003. A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. *Névtani Értesítő 25:* 89–94.

Hydronyms of the Aranyos Region

The paper presents the analysis of the hydronyms of twenty-seven villages in the Aranyos region (today in Romania). The analysis primarily focuses on the introduction of the functional-semantic features of the names, but in certain cases it also touches upon the lexical-morphological attributes, along with the discussion of etymological issues, and interactions between Romanian and Hungarian.

Keywords: hydronyms, functional-semantic analysis, Aranyosvidék

Tamás Csilla

ORCID: 0000-0001-5993-0526

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
tcsilla68@yahoo.fr

Nyelvjárásiasság és norma az írott névhasználatban*

Az erdélyi történeti helynévadatok dialektális sajátosságai

BÁRTH M. JÁNOS

1. A tulajdonneveknek, kiváltképpen a helyneveknek rendkívül fontos szerepe lehet a nyelv területi változatosságának történeti szempontú leírásában, a nyelvjárástörténet föltárásában. Ennek oka leginkább a helynevek funkcióiban és használati sajátosságaiban rejlik: a nevek egy jelentős része csak egy adott településen él, hangalaki, szóképzleti, szerkezeti felépítése a helyi lakosság nyelvszokását tükrözi.

Az elmúlt évtizedek névtani irodalmából HOFFMANN ISTVÁN számos példát említ tudománytörténeti művében élő helynévanyag dialektológiai fölhasználására (2003: 206–210). Kiemeli, hogy a helynévtárak abszolút sűrűségű kutatóponthálózattal rendelkező nyelvatlasként működve különösen részletes vizsgálati anyagot képesek biztosítani a kutatók számára, de a névalkotásban felhasznált nyelvi elemek korlátozott volta az efféle elemzések lehetőségeit be is határolja (2003: 206).

BENKŐ LORÁND a nyelvjárástörténet legfontosabb forrásai között taglalja a történeti névadatokat: elsősorban kitűnő lokalizálhatóságuk, viszonylagos időbeli állandóságuk és a nyelvemlékekben való gazdag előfordulásuk miatt (1957: 51). A névtárak történeti nyelvjáráskutatásban játszott kiemelt szerepét hangsúlyozta HAJDÚ MIHÁLY is (1991).

Legfrissebb nyelvtörténeti kézikönyvünk nyelvjárástörténeti fejezetének szerzője, JUHÁSZ DEZSŐ is sok esetben a történeti személy- és helynévadatokat veszi figyelembe a magyar nyelv területi tagolódásának történeti leírásához. Elméleti bevezetőjében azonban rámutat arra is, hogy nyelvemlékeink a hajdani írástudók műveltségének, attitűdjeinek, tapasztalatainak „szűrőjén” keresztül mutatják csak az egykori élő nyelvet, vagyis bizonyos fokú normajelenségeket már a legkorábbi időktől feltételezhetünk írott nyelvi emlékeinkben is (2018: 316).

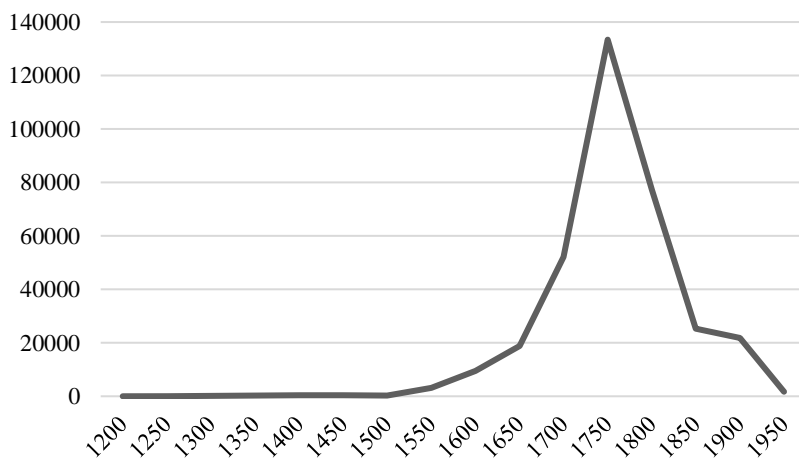
Jelen tanulmányomban a zömmel 16–19. században feljegyzett helynevekből SZABÓ T. ATTILA által összeállított Erdélyi Helynévtörténeti Adattárát (ETH.)

* Készült az ELTE BTK Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció Tématerületi kiválósági pályázata keretében.

vizsgálom az írott névadatok és a valós névhasználat közötti viszony szempontjából. Feltételezem, hogy az egyes regionális sajátosságok (különösen nyelvjárási hangtani jelenségek) különböző arányban jutottak át az egykori lejegyzők nyelvi „szűrőjén”.¹ A településhez kötött, lokalizált helynévadatok lehetőséget biztosítanak a 20. századi nyelvatlaszok tanulságaival való összevetésre. A több évszázadon, nyelvtörténeti korszakon átívelő helynévtörténeti adattár azt is lehetővé teszi, hogy korszakonként vizsgáljuk meg az írott helynévhasználat dialektális jegyeit, így részletesebb képet kapjunk az efféle források felhasználhatóságáról is.

Jogos kérdésként merülhetne még föl, hogy a tulajdonnevek funkcionális jellegükből adódóan másként viselkednek-e a történeti szövegekben, mint a közszavak: vagyis tetten érhető-e olyan gyakorlat a lejegyzők írásszokásaiban, hogy a helyneveket inkább az élőbeszédhez közelítik, és rögzítésükkor kevésbé érvényesítenek normatív szabályokat, mint más szavak esetében. Ez a kérdéskör azonban meglátásom szerint nem a monumentális összegző gyűjtemények anyagán, hanem egyes források tüzetes elemzésén keresztül válhatna világosabbá.²

2. Az EHA adatainak java része a 16–17. és a 19. század közötti időszakból való, többségük 18. századi (lásd 1. ábra).

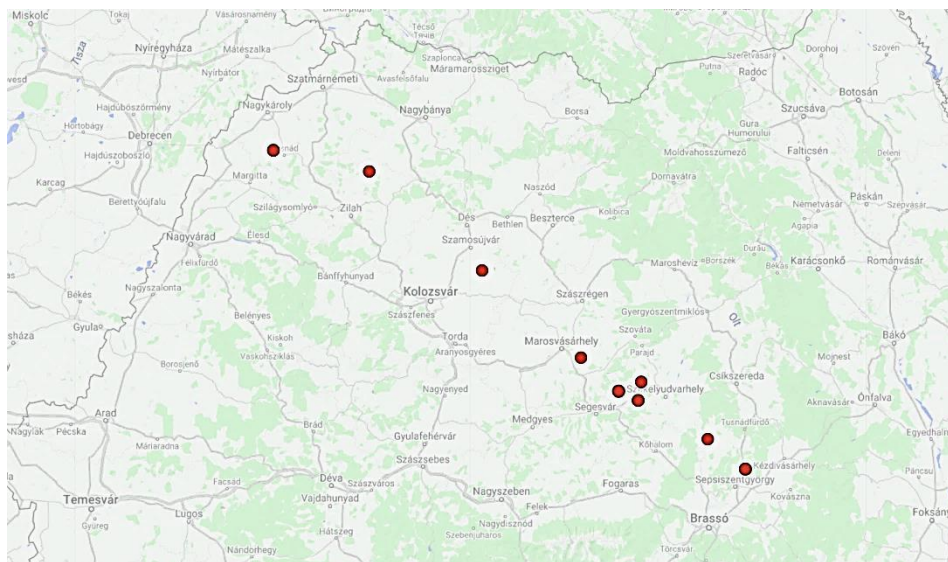
1. ábra. Az EHA. adatainak időbeli megoszlása

¹ Némileg hasonló jelenség a jelenkori beszélt nyelv vizsgálatában is tetten érhető: a köznyelv erőteljes térhódítása, a nyelvjárási jelenségek visszaszorulása nem egycsapásra, maradéktalanul megy végbe, hanem eltérő intenzitással (például a nagykunsági *í*-zés ritkulása, de a jellegzetes diftongusok megőrződése, lásd BÁRTH M. 2018a).

² Hasonlóan a 18. századi szegedi írónoki nyelvhasználat nyelvi változók szerinti vizsgálatához (lásd erről NÉMETH 2008).

A korszakra jellemző adatbőség lehetőséget biztosít arra, hogy az ómagyar kori — olykor sötétben tapogatózó — ismereteinket és a legújabb korra vonatkozó (a normativitás hatását már erősen tükröző) tudásunkat kiegészítsük az írott adatok és beszélt nyelv viszonyának tekintetében. A 18–19. század a magyar nyelv spontán, majd szervezett sztenderdizálódásának lendületes időszaka, amelynek az irodalmi nyelvet formáló hatásai minden bizonnyal abban a jogi és magánírásbeliségben is lecsapódtak, ahonnan az erdélyi helynévtár adatai származnak.

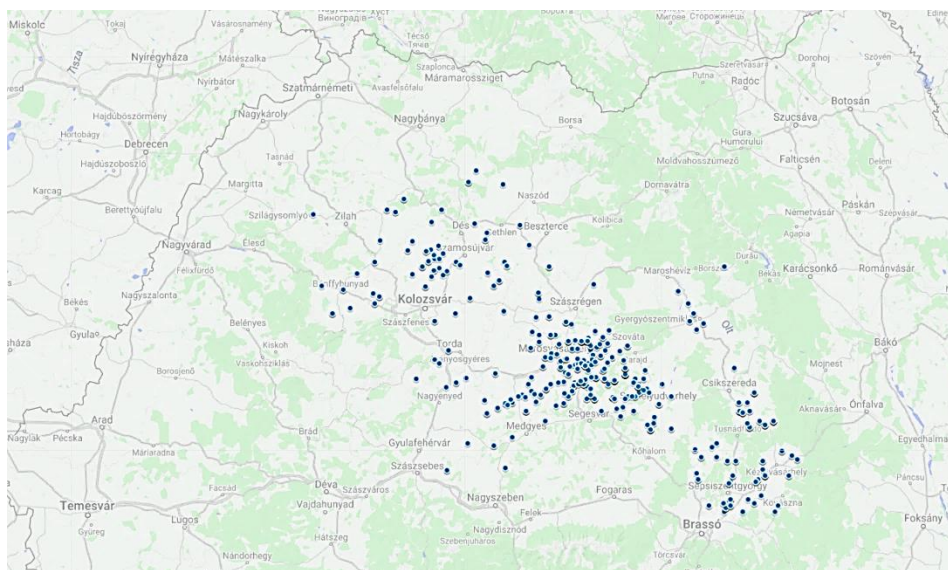
Az erdélyi történeti helynevek átfogó névföldrajzi vizsgálatakor (BÁRTH M. 2018b) egyes változók felbukkanását a 20. századi nyelvjárási adatokkal is egybevetve azt tapasztaltam, hogy bizonyos jelenségek (például nyelvjárási hangtani sajátosságok) a legújabb koritól eltérő mértékben bukkannak föl a történeti helynevekben. Jó példa erre az udvarhelyszéki *ö*-zés, amely csak elvétve volt tapasztalható az írott helynévadatokban (aránya csak ezrelékekben mérhető, területi szempontból lásd 2. ábra). Mivel a SZABÓ T. ATTILA-féle gyűjteménybe bekerült, 20. századi, modern tudományos célokat is szem előtt tartó gyűjtések jelzik a labializált alakok meglétét (pl. Máréfalva 1940: *Pétörszilvája, Egröspataka, Pétör-istánkúttya* stb.), a korábbi adatok *e*-zű tendenciája mögött a nyelvi norma egyre erősödő hatását feltételeztem (BÁRTH M. 2018b: 34).

2. ábra. Az *ö*-zés előfordulásai az erdélyi történeti helynevekben

Több szempontból is érdekes ellentét az *ö*-zés hiányának az *i* hangok labializált *ü* változójának jelenléte az erdélyi történeti helynevekben. Az *i* ~ *ü* váltokozást vizsgálva azt tapasztaljuk (3. ábra), hogy az *ü*-zés igen hangsúlyosan

megjelenik a történetiségben lejegyzett adatok között is, a kiválasztott mintegy tízezer helynévadat közel tíz százalékában. Az elemzéshez többféle névalkotó szóalak előfordulásaira kerestem az EHA adatbázisában. Bár a helynevekben ritkább előfordulású szavak is hordoznak tanulságokat (pl. a több esetben *csürke* formájú *csirke* magyarlapádi, 1796-as említése kapcsán SZABÓ T. ATTILA megjegyzi, hogy a lejegyző mindkét formát használja egyazon hely megnevezésekor), a legcélravezetőbbnek a helynevekben gyakori, és nyelvatlaszokban is adatolt lexmák (*kis ~ küs, kisebb ~ küsebb*) elemzése (arányaik összehasonlítása, elterjedésük térképre vetítése) bizonyult. Az adattár összeállításában a legfőbb problémát az *ü* hangok különféle írásmódja jelentette: a 17. század közepéig döntően *w*, később *u, ü, ű, ú, ũ* is jelölhette ezt a hangot. Egyes esetekben a hangalak rekonstruálása lehetetlennek bizonyult, például az *y* esetében.

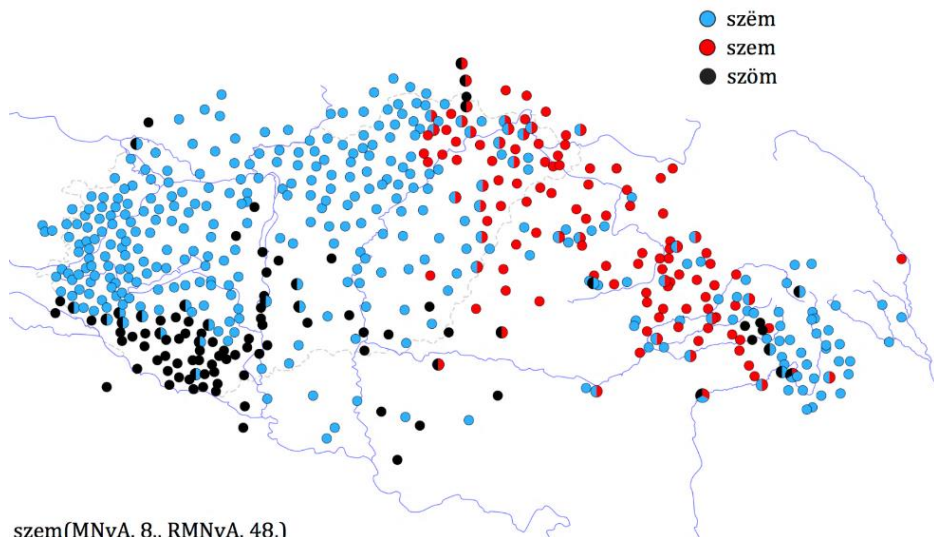

3. ábra. Az *ü*-zés előfordulásai az erdélyi történeti helynevekben

Az *ü*-ző formák (*Kws mezeőben, Kus v̄ölgi, Küs hágo* stb.) nagy száma, széles területi elterjedtsége mellett szembeötlő az is, hogy időben változó aránnyal bukkannak föl az adatokban.

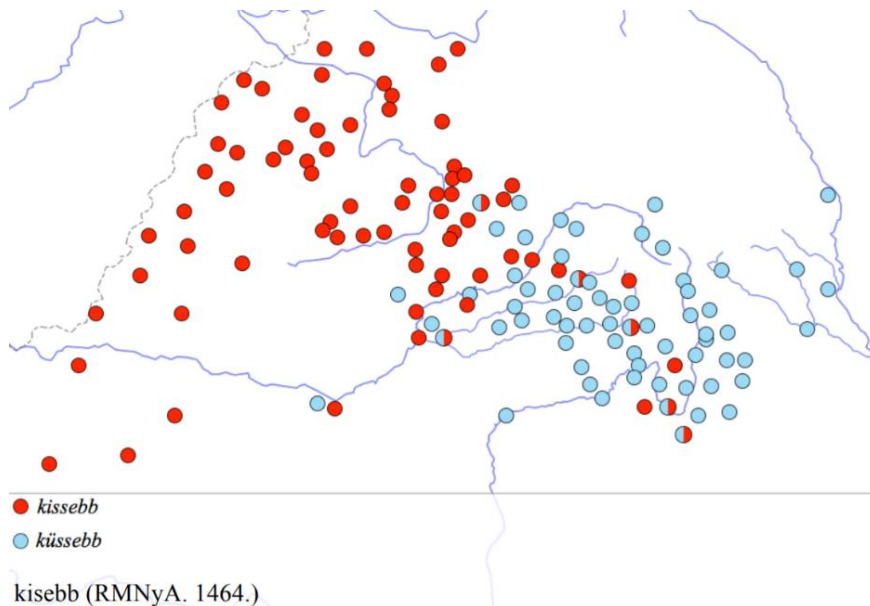
Az *i ~ ü* és *ē ~ ö* szembenállás ómagyar és középmagyar kori történetével és területi megoszlásával BENKŐ LORÁND is foglalkozott nyelvjárástörténeti monográfiájában, és megállapította, hogy a labiális *ü*-zés a nyelvterület legkeletibb részein, a székely és csángó nyelvjárástípusokban hat a legerősebben (BENKŐ 1957: 73–74, 88–89). A két jelenség 20. századi területi elrendeződését itt két atlaszlappal illusztrálom, az erdélyi területekre koncentrálva. Az MNyA. és RMNyA. integrált *szem* térképlapja (4. ábra) és az RMNyA. *kisebb* térképlapja

(5. ábra) jól mutatja, hogy az *ö*-zés némileg hangsúlyosabban, az *ü*-zés viszont jóval szűkebb területen jelentkezik a modern kori nyelvjárási adatokban, mint a történeti helynevekben.

szem(MNYA. 8, RMNYA. 48.)

4. ábra. Az *ö*-zés jelenségének előfordulásai az MNYA. és az RMNYA. integrált szem térképlapja alapján (VARGHA–KOCSSIS é. n.)

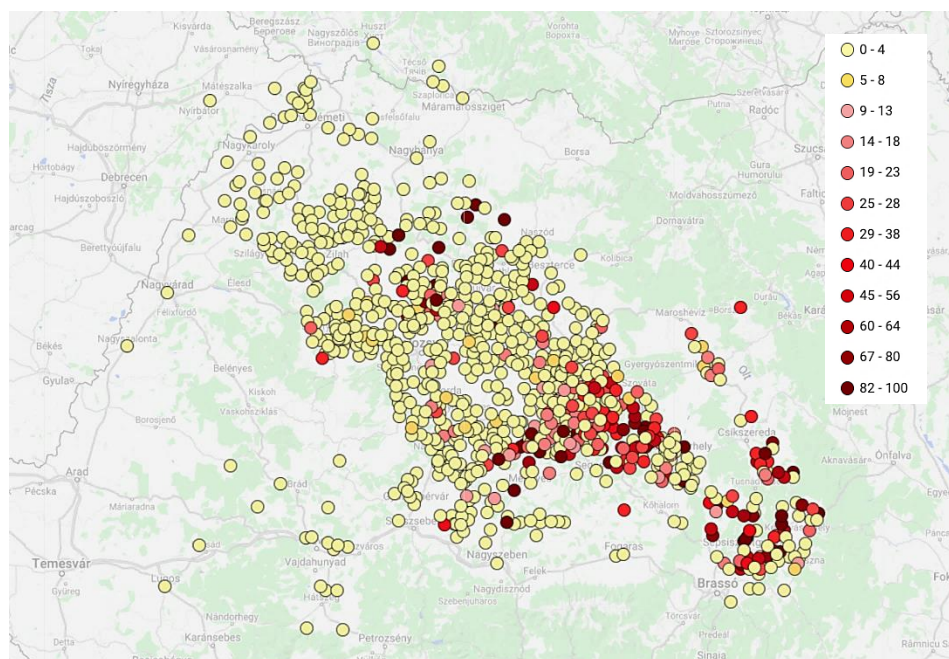
● kisebb
● küsebb

kisebb (RMNYA. 1464.)

5. ábra. Az *i* ~ *ü* váltakozás az RMNYA. *kisebb* térképlapja alapján (VARGHA 2014: 296)

VARGHA FRUZZSINA SÁRA a Szótörténeti Tár adatait térképre vetítő elemzésében jelezte, hogy a *küssebb* és *üdő* formák történeti előfordulásai túlnyúlnak a Székelyföld határain, és rámutatott, hogy az *ü-s* formák használata a székely nyelvjáráásokban sem volt általános, a Háromszék keleti részéről például a *kissebb* adathozható (VARGHA 2014).

A SZABÓ T. ATTILA által gyűjtött helynévtár adatgazdagsága lehetővé teszi, hogy egy efféle, ingadozó használatú jelenség előfordulásainak arányait is megvizsgáljuk. A 6. ábrán azt mutatom be, hogy az egyes településekről származó adatok hány százalékban mutatnak illabiális (világosabb színnel jelölve) és labiális (sötétebb színnel jelölve) megoldásokat. A térkép elsődleges tanulsága egybevág a nyelvatlaszok tanulságaival, vagyis hogy a *küs*, *küssebb* formák a legmarkánsabban a Székelyföldön jelentkeznek. Az is megfigyelhető azonban, hogy egyes székely vidékeken, például Háromszék keleti és déli területein, de a Homoród vidékén is, ez a tendencia megfordul, és szinte kizárólag *i-s* alakokkal találkozunk a történeti forrásokban. A Székelyföldtől nyugat felé haladva pedig elszórtan többfelé, a Küküllő mentén, Kalotaszegen, a Mezőségeen is találunk *ü-ző* szigeteket, és a Szamosújvártól nyugatra és északra eső településeken egyfajta második gócot is kimutathatjuk a labializáló tendenciának.

6. ábra. A labiális alakok aránya az erdélyi történeti helynevekben (*küs*, *küssebb* stb.)

3. A történeti adatok nyelvjárási jelenségeinek értékeléséhez feltétlenül szükséges a vizsgált korszak fokozatosan formálódó irodalmi nyelvének és a

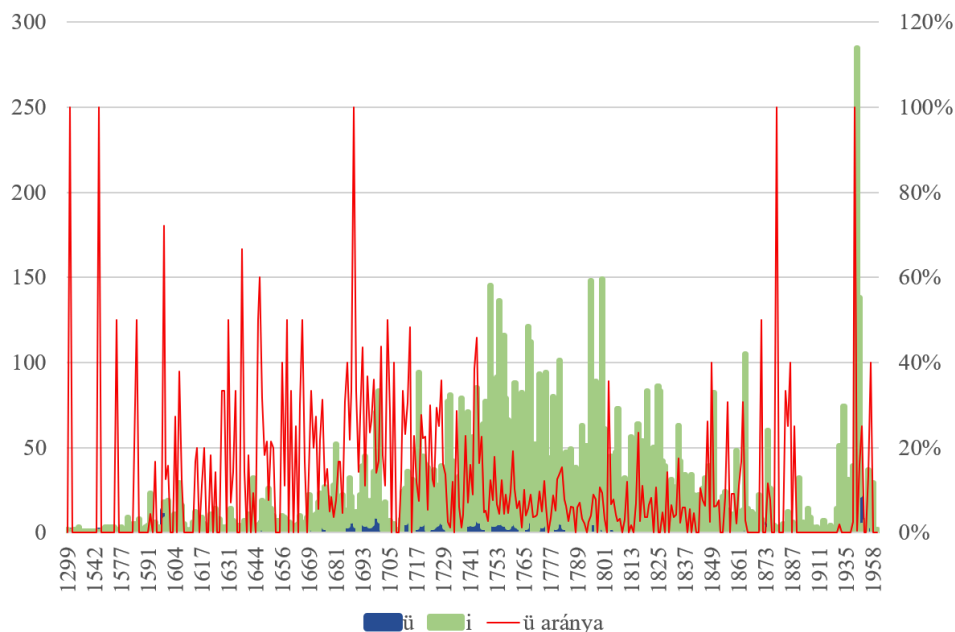
nyelvváltozatoknak a viszonyát is mérlegre tennünk. Kijelenthető, hogy történeti forrásainkban már a 15–16. századtól megfigyelhetőek a nyelvi egységesülés bizonyos jelei, elsősorban az egyre szélesebb körű írásbeliség, a könyvnyomtatás, illetve a bibliafordítások hatására, ezt a korai nyelvtanaink is bizonyítják (SZATHMÁRI 1968).

Jól látható, hogy még mielőtt a sztenderdizálódás intézményes/aktív képviselői megjelenének a nyilvánosságban, (vagyis már a 18. század második felétől) akadnak példák spontán sztenderdizációra: a műveltebb írástudókra tehát hatnak az általuk megismert, a sajátjuktól eltérő nyelvváltozatok. NÉMETH MIKLÓS a 18. századi szegedi írónki nyelvhasználatot elemezve bemutatja, hogy — iskolázottság függvényében — a deákok sok esetben tudatosan kerülnek a helyi nyelvváltozatra markánsan jellemző *ő-ző* szóalakokat (2008). NÉMETH ezt a folyamatot „spontán” sztenderdizációnak nevezi, mert nem valamiféle kidolgozott, explicit norma alapján történik, hanem elsősorban formálódó társadalmi attitűdök alapján.

BENKŐ LORÁND a 18. századi magyar irodalmi írásbeliséget vizsgáló, széleskörű adatgyűjtésen alapuló monográfiájában a nyelv tudatos alakításában érdekelt gondolkodók nyelvváltozatokkal kapcsolatos ítéleteit elemzi – származásuk, területi (nyelvjárási) hovatartozásuk szerint is (1960). Szövegelemzéseiben kimutatja, hogy a nyelvterület nyugati és középső területeihez képest Erdélyben erősebb volt a korszakban a provinciális nyelvi öntudat (amelyet a szerzők műveltség szintje természetesen erősen befolyásolt), vagyis ezen a területen egyes regionális kötöttségű jelenségek erőteljesen, szinte általánosan jelentkeznek a szövegekben. Az *ü-zést* más jelenségekkel együtt a szórványosabb előfordulású provincializmusok közé soroló BENKŐ megjegyzi, hogy ezek a változatok „nem-igen léptek ki székely keretükből” (1960: 490).

4. Tetten érhető-e a norma fokozatos terjedése az igen sokféle szövegtípusból (birtokösszeírások, határpercek) származó erdélyi helynévadásokban? Ennek a kérdésnek a megválaszolására a 7. ábrán látható diagramon az *i ~ ü* változót tartalmazó helynevek számát és arányait kronológiai szempontból ábrázoltam. Mivel az *i-ző* alakok abszolút száma többszöröse is lehet az *ü-s* formáknak, ezek — vizuálisan nehezen értékelhető — megjelenítésén (kék, zöld) túl azt értéket is a diagramra helyeztem, amely az adott év összes adatán belül az *ü-s* változatok arányát (piros) jelzi.

Jól látható, hogy a labiális (*küis, küsebb* stb.) változatok arányának időbeli változása nem követi az adatmennyiség (1. ábra) folyamatos növekedését, hanem az *ü-ző* formák előfordulási aránya a 17–18. század fordulójától fokozatosan csökken. Erre a tendenciára minden bizonnyal a lejegyzők egyre inkább normatív írásszokása adhat magyarázatot. A 19. század végi és 20. századi növekedést a gyűjteménybe integrált, már tudományos céllal készült, beszélt nyelvi formákat hűen lejegyzett adatok megjelenése okozhatja.

7. ábra. Az *i* ~ *ü* megoszlás kronológiai változásai az erdélyi helynevekben

A történeti helynévadatok dialektális sajátosságainak területi és kronológiai vizsgálata tehát összetett képet tár elénk, amely egyrészt jelzi, hogy egyes jelenségek a tudományos nyelvjárásvizsgálat adatfelvételeinek idejére már visszaszorulhattak, és másrészt azt is mutatja, hogy a visszaszorulás szorosan összefügg az írott nyelvhasználatban fokozatosan erősödő normaterjedéssel.

Irodalom

- BÁRTH M. JÁNOS 2018a. A Nagykunság nyelvjárása a 21. század elején. Esettanulmány Túrkeve nyelvhasználatáról. In: ÖRSI JULIANNA szerk., *A Nagykunság földje és népe*. Túrkeve–Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület–Túrkevei Kulturális Egyesület. 148–155.
- BÁRTH M. JÁNOS 2018b. *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- EHA. = *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz*. Szabó T. Attila helynévgyűjtése alapján szerkesztette BÁRTH M. JÁNOS. <http://eha.elte.hu>.

- ETH. = HAJDÚ MIHÁLY és mtsai. közléteszi, *Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése 1–11*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2001–2010.
- HAJDÚ MIHÁLY 1991. A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: KISS JENŐ–SZÚTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 250–254.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2018. A nyelvjáráások történetéből. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 314–349.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjáráások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- NÉMETH MIKLÓS 2008. *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt.–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjáráások atlasza 1–11*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995–2010.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2014. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár nyelvöldrajzi felhasználhatósága. In: FAZAKAS EMESE–JUHÁSZ DEZSŐ–T. SZABÓ CSILLA–TERBE ERIKA–ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*. Budapest–Kolozsvár, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 291–305.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA–KOCSSIS ZSUZZSANNA é. n. *Integrált térképek a magyar nyelvjáráások atlasza és a romániai magyar nyelvjáráások atlasza adataiból*. URL: <http://www.bihalbocs.hu/mnyarmnya/intterk.html> (2019. 12. 12.).

Dialecticism and Norms in Written Name Usage **Dialectal Features of Historical Toponym Data in Transylvania**

The paper provides an analysis of historical toponyms in Transylvania from the perspective of historical dialectology. The main question examined is to what extent the name data may be considered as authentic sources for historical dialectology. It shows that based on the major toponym collection of ATTILA SZABÓ T., mostly including 16–19th century data, we may identify the regional distribution of important dialectal phenomena (e.g., *ě* ~ *ö*, *i* ~ *ü* oppositions) and the temporal changes of certain variables. The paper points out that the differences between the pattern seen in 20th-century dialectal atlases and the territorial distribution found in historical toponyms can in many cases be explained with spontaneous endeavors for a norm evolving from the 18th century, thus the written name data are only partly suitable for the reconstruction of formerly spoken linguistic forms and name usage (dialect).

Keywords: historical dialectology, onomatogeography, standardization, Transylvania, historical toponyms, language atlas

Bárth M. János
ORCID: 0000-0003-3389-7558
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
barth.janos@btk.elte.hu

Szemponatok az ómagyar kori hangtani szembenállások területi alapú leírásához*

BÁBA BARBARA

1. A korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási jelenségek közül BENKŐ LORÁND véleménye szerint az *i ~ ü* szembenállás területi sajátosságai ragadhatók meg a legjobban (1957: 73). Ez a megállapítás az ide vonható adatok — más hangtani szembenállásokhoz viszonyított — jelentős mennyisége, valamint a korabeli helyesírás kiforratlanságának és ebből adódó következetlenségének e jelenséget kevésbé érintő jellege miatt kétségtelenül helytálló. A problémát e nézettel kapcsolatban elsősorban az okozza, hogy a hangtani változások kiindulási gócéjának kijelölésében a korábbi munkák a történeti adatok vallomása helyett elsősorban a Konstantinos művének törzsnévi adataiban fellelhető hangtani sajátosságokra s ezzel összefüggésben a törzsek letelepedéséről vallott elképzelésekre (azok feltételezett területi jellemzőire) támaszkodtak (BÁBA 2018, de lásd DUDÁS 2003, 2004). Ilyen fogódzók alapján jelöli meg BÁRCZI az *i > ü* labializáció gócpontjaként a Dráva-torok vidékét (1958: 53, vö. MOÓR 1944: 20), de például az *i > ě* nyíltabbá válás terjedésének kiindulópontját is hasonló érveket használva köti a Megyer törzs feltételezett szállásterületéhez, vagyis az ország középső részéhez (1958: 40, 1967/2002: 149). BENKŐ LORÁND szintén úgy véli, hogy több jel is arra mutat, hogy „a Dunántúl délkeleti része (Baranya, Somogy, részben Tolna) eléggé erősen *ü*-ző volt” (1957: 73). Ezek az elképzelések az azóta eltelt több mint fél évszázad alatt a nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti szakirodalomban tovább hagyományozódtak annak ellenére, hogy a mindössze egy-egy törzsnévi adatból kiinduló bizonytalan feltételezések és a törzsek eredeti szállásterületére vonatkozó közvetett bizonyíték, a törzsnévi helynevek ingatag vallomása (GYÖRFFY 1977: 30, RÁCZ 2005: 147, 2006: 9) az ómagyar kori hangtani változások és az azok következtében kialakuló nyelvjárási különbségek leírásakor nem lehet perdöntő bizonyíték. A korábbi érvek felülvizsgálata annak ellenére sürgető tehát, hogy az azok alapján levont következtetések olykor más, valóban releváns fogódzók használatával akár újra bizonyítást is nyerhetnek.

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült (befogadó intézmény: Debreceni Egyetem).

2. Az ómagyar kori hangtani szembenállások területi-kronológiai sajátosságai leírásának igénye persze nemcsak abból a körülményből fakadhat, hogy a korábbi elképzeléseket alátámasztó bizonyítékok önmagukban nem állják meg a helyüket, hanem abból is, hogy ma már jóval nagyobb adatállományra támaszkodhat a nyelvtörténeti kutatás, mint bő fél évszázaddal ezelőtt, a fent említett munkák megírása idején. Én magam a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének korai ómagyar kori hang- és helyesírás-történeti adatbázisát használom a vizsgálataimhoz, amely jelenleg 38 vármegye mintegy 35 000 adatát foglalja magába (és folyamatosan bővül), s amelynek révén az ómagyar kori hangtani szembenállások tanulmányozása mellett (s azoktól elválaszthatatlanul) az ómagyar kori hangtani jelenségek általában véve is tanulmányozhatók.

Korábbi tanulmányaimban ennek az adatállománynak a segítségével arra tettem kísérletet, hogy egyfelől az *i ~ ü* szembenállás területi sajátosságainak leírását nehezítő számos módszertani akadályról szóljak, másfelől ezek gondos mérlegelése után a korai ómagyar kori *i ~ ü* szembenállás területiségéről minél nagyobb mennyiségű történeti adat segítségével megállapításokat tegyek (BÁBA 2018, 2019, de lásd ehhez még DUDÁS 2003, 2004). Mindezek során arra a következtetésre jutottam, hogy a labializáció terjedése a történeti adatok vallomása alapján a nyelvterület északnyugati részéről (Komárom, Bars és Nyitra vármegyék területéről) indulhatott ki. A későbbiekben feltehetően labializáló jellegűvé vált a nyelvterület északi, északkeleti része (Abaúj, Gömör, Borsod, Liptó és Nógrád vármegye) is. A nyelvterület keleti és déli területei bizonyos részeinek (például Bodrog, Bács, Csanád és erdélyi Fehér vármegyék térségének) az adatai szintén inkább labiális jelleget tükröznek. Az ország középső részén (leginkább Fejér, Esztergom és Pilis vármegyékben) azonban az adatok erősen illabiális tendenciát mutatnak (lásd erről bővebben BÁBA 2019, vö. DUDÁS 2003: 126).

A továbbiakban az *i ~ ü* szembenállás példáján keresztül azt mutatom be, hogy az ómagyar kor hangtani szembenállásainak a leírásában a történeti adatok területi sajátosságainak vallomásán túl milyen egyéb tényezők vehetők még támpontként figyelembe.

3.1. A nyelvi jelenségek terjedésének vizsgálatakor egyfelől a korai ómagyar korban éppúgy, mint minden más korszakban megkerülhetetlen az egyes tendenciák egymásra hatásának, területi ütközésének, vagyis a nyelvjárási kontaktusjelenségeknek a figyelembevétele. Arra, hogy adott nyelvi jelenség defenzíváját, illetve korlátozott terjedését valamely más nyelvi jelenség előrenyomulása, offenzívája (a fogalmakhoz lásd JUHÁSZ 2006: 90) okozza, számos hangtani, morfológiai és a szókincset érintő példát sorolhatunk (lásd BÁBA 2017: 92). A hangtani jelenségek közül itt említhetjük meg például azt az esetet, hogy az ómagyar korban a labiális *a*-zás (részben vagy teljes mértékben) kiszorította az illabiális *á* hangokat (lásd ehhez BENKŐ 1957: 74, BÁRCZI 1958: 58, vö. E. ABAFFY 2003:

325–326, BÁBA 2018). A morfofonológia területéről az eredetileg egyalakú todalékok palatális–veláris, illetve labiális–illabiális illeszkedéses formáinak a kialakulása, s ezáltal az illeszkedés nélküli alakok háttérbe szorulása idézhető fel mint hasonló természetű folyamat (BENKŐ 1957: 22, BERRÁR 1967/2002: 231).¹ A szókészleti jelenségek körében pedig a szláv eredetű *patak* földrajzi köznévvé gyakorolt ilyen hatást az ősi eredetű *jó* és *ügy* szavakra, de előretörése jelentősen akadályozhatta a szómező más elemeinek (így például az *ér*, *sár*, *séd* stb. lexémáknak) a gyakorivá válását és területi elterjedését is (GYÖRFFY 2011: 104, BÁBA 2017). Ez utóbbival összefüggésben azt is valószínűsíthetjük, hogy a lexémarendszer jellegzetes kategóriáját alkotó helynevek egyes típusainak a terjedését ugyancsak befolyásolhatják ilyen tényezők. Ez azt jelenti, hogy egy-egy névtípus területi előrenyomulását korlátozhatta a korábbi névtípusok jelenléte (ennek igazolásához lásd MEZŐ 1996: 229, TÓTH 2010: 137, DITRÓI 2016).

A korai ómagyar kor hangtani jelenségeinek térbeliségére szintén hatással lehetnek a velük valamilyen módon kapcsolatba kerülő más irányú hangtani folyamatok. Az *i > ü* labializációról például több helyen is azt a feltételezést olvashatjuk, hogy annak gócpontja a Dráva torkolatának vidéke lehetett, s a folyamat az *i > ě* nyíltabbá válási tendenciába ütközött területileg (BÁRCZI 1958: 47, 1967/2002: 155–156, E. ABAFFY 2003: 324). Az *i ~ ü* szembenállás területi viszonyainak vizsgálatakor tehát — függetlenül attól, hogy az előbbi megállapítás milyen érvek alapján született meg, s mennyiben tekinthető helyes véleménynek — az *i > ü* labializáció és az *i > ě* nyíltabbá válás egymásra hatásának figyelembevétele kétségtelenül fontos szempont lehet.

3.2. Minthogy az *i ~ ě* szembenállás területiségének leírása gyakran áthidalhatatlan helyesírás-történeti akadályokba ütközik (az *i*-vel, esetleg *y*-nal jelölt adatok ugyanis az *ě*-s olvasatot is lehetővé teszik), az egyes adatok térképre vetítéséről, s az azokból levonható következtetésekről le kell mondanunk. Ehelyett az olyan nevekre érdemes fókuszálnunk, amelyek esetében mindkét változás (tehát az *i > ü* és *i > ě* is) feltételezhető. Ez a közelítésmód természetesen szintén helyesírás-történeti nehézségeket gördít elénk az *i* és *y* bizonytalan hangértéke miatt, ezért ahhoz, hogy egy-egy lexéma kapcsán feltételezhessük az *i > ü* és *i > ě* változás párhuzamos — és esetleg területileg elkülönülő — lezajlását, az adott lexéma etimológiájának ismerete is feltétlenül szükséges. A *körtvély* lexéma például ugyan adathozható *i*-vel és *y*-nal írva is (*körtvély* +1275[XIV.]: *Kirtuiles*, *Kyrtuiles*, Heves, Gy. 3: 110), mivel azonban a WOT. szerint a feltételezhető magyar alapalak **kertβeli* (< **kertmeli* < **kermeliy*) volt, az *i*-vel és *y*-nal való

¹ Az illeszkedés nélküli raghasználatra lásd az Őrségi és hetési nyelvátlasz *Ferenchez*, *Ferihez* címszavú térképlapján szereplő *Feriho*, *Ferihö* adatokat, továbbá a *kapával* címszavú térképlapon a *kapáve* adatokat (ÓHA. 104, 105, JUHÁSZ 2001: 116).

írás mód minden bizonnyal csak helyesírási sajátosságot tükrözhet, vagyis az *i* és *y* (mint sok más esetben) itt is *ě* hangértékű lehet. Szintén inkább az *ě* hang *i*-vel, illetve *y*-nal való jelölésével lehet dolgunk például *Revistye* (*Revistye* 1228: *Ryvchka* ~ 1331: *Reuisce*, Bars, KMHsz. 1: 232) településnév esetében a megfelelő szlovák etimon (szlk. *Revište*, FNESz.) vallomása alapján.

Ezzel szemben például az ótörök eredetű *kőris* szavunk kapcsán a WOT. a nyugati ótörök **kevrič* < **kebrič* átható formát adja meg, s ennek megfelelően a magyar alapalak második magánhangzójaként is az *i*-t rekonstruálja (**kewrič*). Az *ü* és *ö* hangok azonos jelölésmódja miatt azonban még így sem lehetünk biztosak abban, hogy a változás nem *i* > *ě* > *ö* módon zajlott-e le (lásd ehhez *kőris* 1055: *keuris*, OklSz.; 1332: *Kewresvelge*, Baranya, HA. 1: 49; 1252: *Keurus*, Baranya, HA. 1: 49). Az ilyen elemek ugyanakkor abban mindenképpen a segítségünkre lehetnek, hogy a labiális–illabiális sajátosságokat mutató területekről többet megtudhassunk.

Az etimológiai és helyesírási buktatók mérlegelése után lássuk, hogy melyek azok az elemek, amelyek esetében mindkét változás feltételezhető, s amelyek ezáltal a labialitás területiségéről további információkat szolgáltathatnak! A közszavak körében a *hegyes*, *gyöngyös*, *kőris* és *gyümölcsény(es)* lexémáknak adathozható labiális és illabiális változata is a korban. Ezek területi eloszlása többnyire egybecseng a korábbi megállapításainkkal, mely szerint például Bács és Borsod vármegyék inkább labiális tendenciát tükröznek, mivel ezeken a területeken csak labiális változatokkal találkozunk az említett lexémák adatai között (például *gyümölcsény* 1334: *Gumulchen*, Bács, KMHsz. 1: 119; *hegyes* 1248/1326: *Hegus*, Borsod, KMHsz. 1: 126), míg az erőteljesen illabiális jelleget mutató Esztergom, Pilis, Csongrád és Moson vármegyékben kizárólag illabiális változatokat adathozhatunk (például *hegyes* 1193: *Hygiskeu*, Esztergom, HA. 2: 42; +1212/1332: *Hegis*, Pilis, HA. 4: 76, 1217: *Hegeshalm*, Moson, Gy. 4: 150; *gyümölcsény* [1200 k.]: *Gemelsen*, Csongrád, HA. 1: 105). Nyilvánvaló azonban, hogy néhány lexéma területi eloszlása nem lehet perdöntő ebben a kérdésben, csupán a korábbi vizsgálatokat kiegészítő adalék, annál is inkább, mivel ezeknek a közszavaknak a területi elterjedését a környezeti tényezők (tehát a domborzati viszonyok, az adott növény elterjedési területe stb.) is nagyban befolyásolhatják.

A helynevek körében szintén találkozunk olyan esetekkel, ahol elvileg az *i* > *ü* és *i* > *ě* (de akár az *i* > *ě* > *ö*) változás egyaránt feltételezhető. Az adott névformák etimológiája és ómagyar kori adataik alapján ide sorolható például a *Beszterce* (vö. szb.-hv. *Bistrica* hn., FNESz., *Beszterce* 1241: *Bistriche*, 1287: *Bezterce*, 1330: *Bezturche*, Beszterce, KMHsz. 1: 55) és a *Csetnek* (vö. szlk. *Štítník*, FNESz., *Csetnek* 1294: *Sytnik*, 1332: *Cythnek*, 1291: *Chitnuk*, Gömör, Gy. 2: 490–491) településnév. Ha az ilyen, az etimológia alapján eredetileg feltételezhetően *i* hangot tartalmazó helyneveket tüzetesebben megvizsgáljuk, a labiális–

illabiális területi elkülönüléssel kapcsolatos feltételezéseink még tovább erősödhetnek. Azt látjuk ugyanis, hogy a leginkább illabiálisnak mutatkozó területeken (vagyis például Fejér és Esztergom vármegyékben) nem jellemzőek az $i > \ddot{u}$ (vagy az $i > \ddot{e} > \ddot{o}$) és $i > \ddot{e}$ irányú változások egyazon név esetében, ezeken a helyeken ugyanis csak a nyíltabbá válási tendenciát képviselő adatok bukkannak fel (például *Sziget feje* 1278: *Zigetfey* ~ 1294: *Zegethfey*, Fejér vm., Gy. 2: 441). Szintén figyelemre méltó, hogy az erősen labializáló jelleget mutató területek (például Komárom, Bars és Nyitra vármegyék) adatait sem találjuk meg általában az ilyen sajátosságot jelző nevek között, hanem jellemzően a labializáció eredményeként kialakult formák jönnek elő szép számmal. Kivételt ez alól csak a Bars vármegyei *Csiffár* (vö. ném. *Schiffer* szn., FNESz.) település neve képez (*Csiffár* 1235: *Chyphar* ~ 1209: *Chefar*, Bars, KMHsz. 1: 76); ahol az etimológia alapján az $i > \ddot{e}$ nyíltabbá válás joggal valószínűsíthető (ellenben az $i > \ddot{u}$ labializációt fonológiai okok is gátolják). Érdekes adalék, hogy a mindkét változást mutató helynevek variánsai közül a *Gyöngyös* kivételével minden esetben az illabiális változat marad meg az ingadozás után, ami talán azokat a BÁRCZI által megfogalmazott korábbi feltevéseket támaszthatja alá, melyek szerint míg az $i > \ddot{u}$ labializáció csak a 13. századig erőteljes, az $i > \ddot{e}$ nyíltabbá válás a 13. századi ingadozások ellenére egyre szélesebb hullámokban érvényesül (BÁRCZI 1958: 39, E. ABAFFY 2003: 324, 327).

4. Láthattuk tehát, hogy az erősen illabiális tendenciát mutató területek meghatározásában esetlegesen azok a közszavak és helynevek is a segítségünkre jöhetnek, amelyeknek a korszakban csakis illabiális változata van. Az ilyen sajátosságot mutató adatok kapcsán azonban azt gyaníthatjuk, hogy a labiális változatok hiánya mögött számos egyéb tényező is állhat. Így például DUDÁS GYÖRGYI szerint a szó etimológiája alapján az utolsó szótagban feltehető hosszú magánhangzó akadályozhatta meg a *Hetény* (*Hetény* 1212/[1340–1349]: *Hetin* ~ *Heten*, Kolozs, Gy. 3: 421), *Edelény* (*Edelény* 1299/1406: *Edelin*, Borsod, Gy. 1: 772), *Vezekény* (*Vezekény* 1327: *Wezekyn*, Bars, Gy. 1: 485), *Nemcsény* (*Nemcsény* 1301: *Nemchyn*, Bars, Gy. 1: 463) és *Berény* (*Berény* *1276/1641: *Berin*, Fejér, Gy. 2: 349) településnevek esetében a szóvég felől induló labializáció lezajlását (vö. DUDÁS 2004: 176).² A hosszú \acute{e} illabializáló hatása a mai \ddot{o} -ző nyelvjárásokban is megmutatkozik: a *könyér*, *kenyér* alakok ugyanis ezekben gyakoribbak a *könyér* formánál, ahogyan a kódexekben sem fordul elő a szó \ddot{o} -ző alakban (PÉTER 1951: 121).

² A látszólag ellenpéldaként szolgáló *Szederkény* és *Csemény* nevekben a labiális formákat minden bizonnyal elírással magyarázhatjuk, mivel a labiális formák csak egy-egy oklevélben, s leginkább a helyesírási szempontból kétes hitelű Pápai tizedjegyzékben bukkannak fel (*Szederkény* 1332–1335/Pp.: *Zederkun*, *Csemény* 1332–1335/Pp.: *Chumun*, Baranya, KMHsz. 1: 74, 251).

DUDÁS GYÖRGYI szerint nem tekinthetjük automatikusan illabiálisnak azokat a területeket sem, ahol egyes helynevek csak illabiális formában adathatók a korban, ha azok utolsó szótagjában feltehetően nyílt palatális illabiális magánhangzó állt. Ez ugyanis (minthogy az *e*-nek nincs labiális párja) szintén megakadályozhatta a labializáció bekövetkezését (2004: 176).

A veláris magánhangzó melletti *i* labializációja ugyancsak fonológiai okok miatt nem következhet be, hiszen az a korban nem jellemző vegyeshangrendűséget eredményezne (például *Kirva* 1255: *Kirua* ~ 1271/1272 > 1424: *Kerwa*, Esztergom, Gy. 2: 296, vö. pl. szb.-hv. *Kriva* hn., FNESz., *Csiffár* 1235: *Chyphar* ~ 1209: *Chefar*, Bars, KMHsz. 1: 76).

5. Az eddigiek mellett joggal feltételezhetjük azt is, hogy a labiális vagy illabiális hangok dominanciája a hangsúlyviszonyokkal ugyancsak összefüggést mutathat. BENKŐ LORÁND jelenkori erdélyi magyar nyelvjárási adatok segítségével vizsgálta a hangsúlyviszonyok hangmódosító hatását, így például a jelen téma szempontjából kiemelten fontos területet, a hangsúlynak a nyíltsági–zártági fokkal, illetve az ajakműködéssel való összefüggését. A jelenkori adatok vallomása alapján azt a korábban leginkább csak elméleti szinten megfogalmazott tételt támasztotta alá, mely szerint a hangsúlyosság a nyíltabb hangvariációkat részesíti előnyben. Ennek a fonetikai magyarázata az, hogy a hangsúlyos jelleggel együttjáró nagyobb hangerő automatikusan tisztább artikulációjúvá teszi a zártabb magánhangzót, aminek a hangszíne ezáltal a nyíltabb nyelvállásfok felé mozdul el, mivel a nyíltabb magánhangzók fonetikailag erősebb jellegűek, vagyis hangzósbabak (1958: 79–80, E. ABAFFY 2003: 111).³ A jelenség a nyelvtörténetben is tetten érhető BENKŐ szerint: úgy véli, hogy a hangsúlytalan helyzettel magyarázhatjuk például azt, hogy abszolút szóvégen az alsó nyelvállású tövégi magánhangzók az eltűnésük előtt felső nyelvállásúakká váltak (1958: 81). Ezzel szoros összefüggésben (mivel a nyelvállásfok emelkedésével a fokozott ajakkerekítés is együtt jár) az egyes szótagok hangsúlyviszonyainak az ajakműködésre gyakorolt hatása szintén kimutatható. BENKŐ konkrét nyelvjárási példáin keresztül azt látjuk, hogy a hangsúly az illabiálisságot, a hangsúlytalanság pedig a labiálisságot vonzza. A jelenség háttérben az előzőekhez hasonlóan szintén a hangsúlynak a hangképzés erősségét fokozó ereje áll, illetve az, hogy a labiális hangok általában kevésbé erősen artikuláltak, mint a megfelelő illabiális hangok (1958: 84).

A hangsúlyviszonyok hangmódosító szerepe jól megmutatkozik a labializáció leggyakoribb típusa, a szóvég felől induló labializáció esetében, hiszen egyrészt ez leggyakrabban és leghamarabb a toldalék előtti tövőhangzóban következett

³ A hangsúlyviszonyok nyelvállásfokot befolyásoló szerepére BENKŐ további, idegen nyelvi (angol és orosz nyelvbeli) példákat is idéz (1958: 80).

be a korai ómagyar korban (vö. DUDÁS 2003: 126; 2004: 167, 168), s a többelseji, hangsúlyos szótagban előforduló illabiálisok még a 14. században is nagyobb arányban adathatók, mint a labiálisok (lásd erről bővebben BÁBA 2019). Másrészt a nyíltabbá válás éppen ellenkezőleg, a magyar hangsúlyviszonyoknak megfelelően az első szótagra jellemző, ahonnan persze áterjedhet a második szótagra is (E. ABAFFY 2003: 327). Szemléletesen illusztrálják ezt a jelenséget a *gyümölcsény(es)*, a *gyöngyös* és a *hegyes* korai ómagyar kori adatai. Különböző mértékben ugyan, de a labializációs hajlandóság tekintetében mindhárom lexémában jelentkezik az egyes szóelemek és szótagok közötti különbség, általánosságban elmondható ugyanis, hogy a toldalék előtt minden esetben gyakoribb a labializáció, mint szó belseji helyzetben. A legegységesebben a *gyümölcsényes* adatai mutatják ezt a differenciát, amelyek toldalék előtt szinte mindig (5 : 1 arányban, pl. *gyümölcsényes* 1342: *Gumulchenus*, Kraszna, HA. 3: 73) labiális magánhangzót tartalmaznak, hangsúlytalan szótagban ugyancsak gyakrabban látunk labiális hangot (2 : 1 arányban, pl. *gyümölcsény* 1316: *Gymulchenbukur*, Árva, HA. 1: 37), hangsúlyos szótagban viszont dominánsan (1 : 2 arányban, pl. *gyümölcsény* 1290: *gemulchen*, Nyitra, HA. 4: 58) illabiális magánhangzó szerepel.

Talán az *i > ě* nyíltabbá válás jellegzetesen hangsúlyviszonyoktól függő megjelenését mutatják a *Hirics* és *Pirics* helynevek első szótagi magánhangzójának jelölésében az *i*, *y* és *e* váltakozásai is (*Kőhirics* 1347: *Kwhyrich* ~ *Kwherych*, Baranya, KMHsz. 1: 162; *Pirics* 1342: *Phyrich* ~ 1341: *Perich*, Baranya, KMHsz. 1: 224), a helynevek megoldatlan etimológiája miatt azonban teljes bizonyossággal esetükben erről a kérdésről nem nyilatkozhatunk, az eltérő írásmód ugyanis — amint erre a korábbiakban utaltam — azonos ejtémódot (vagyis *ě*-ző ejtést) is takarhat.

6. A hangváltozások terjedésében az eddigiek mellett fontos figyelembe vennünk azt is, hogy azok bekövetkezése a hang fonetikai pozíciójától ugyancsak nagy mértékben függhet. A hangváltozások egy része ugyanis az ún. kombinatórikus (KISS 2003: 55), más szóval függő (asszociációs) hangváltozások körébe tartozik, amely módosulások esetében a hangok egymásra hatása következtében jön létre a változás (BÁRCZI 1967/2002: 125–128, E. ABAFFY 2003: 110, GERSTNER 2018: 104). Ez a tényező olykor az olyan, egyébként független, tendenciaszerű hangváltozások esetében is felléphet, mint például a labializáció. E. ABAFFY ERZSÉBET Sopron vármegyéből a korai ómagyar korból adatható illabiális *bik*, *fil* és *pispek* hangalakú szavak kapcsán állapítja meg, hogy azok későbbi labiális *bükk*, *püspök*, *fül* változatainak kialakulásában a szókezdő labiális mássalhangzóknak is szerepe lehetett (2003: 111). Mivel a változásra más nyelvjárásokból is találunk bőséggel példákat, az olyan labiális formák kialakulásában és terjedésében, mint például a *bükk* (1228/1305/1361: *Buk*, Komárom, HA. 3: 60), *Füzegy* (1275/1281: *Fiuzeg*, Pest, HA. 4: 71), *fül* (1268/347: *Fyul*, Komárom,

HA. 3: 61), *fűzes* (1327: *Fuzesberuk*, Nógrád vm., HA. 4: 45), *Füred* (1272: *Fyured*, Komárom, Gy. 3: 416) ennek a szempontnak a jelentősége sem elhanyagolható.⁴

7. Végezetül a labiális formák terjedésének ómagyar kori vizsgálata kapcsán az ebben az időszakban már valamelyest érvényesülő, labialitást kedvelő normatív szokásokról is szólnunk kell. Úgy tűnik ugyanis, hogy mind az Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában (pl. 17. *hymusuduor* [*Hímösudvor*], 32. *zepuf* [*Szepös*], 50. *uert(us)* [*Vértös*], 56. *urcun, vrcun* [*Örkön 'Örkény'*]), mind az Árpád-kori kis szövegelemlekében (pl. HB. *zumtuchel* [*szömtökhel ~ szümtükhel*], KTSz. *le-luc* [*lélök*], ÓMS. *thekunched* [*teküntsed*], GyS. *keguffege* [*kégyössége*], JUHÁSZ 2018: 324) jellemző labiális formák használata egyfajta normához való igazodást jelez, ami BENKŐ LORÁND véleménye szerint a kor oklevélírói gyakorlatában is terjedőben volt. Ezt mutatja véleménye szerint az *ë-ző* területekről származó tulajdonnevek *ö-ző* írásszokása a korban (pl. 1219/1550: *Zemlu(m)*, 1221/1550: *Sumtey*, 1226: *Wertus*, 1332: *Scepus*, 1285: *Vrkun*, 1317: *Egur*, 1323: *Thumus-war*) (BENKŐ 2003: 160).

Ennek a szempontnak a figyelembevétele tehát különösen fontos lehet a korai ómagyar kori labiális–illabiális szembenállás területi sajátosságainak leírásakor, vagyis az olyan labiális adatokban bővelkedő területek (pl. Nyitra vidéke) adatainak többszemponútú, a norma hatását előtérbe helyező vizsgálata lehet szükséges, amelyek a későbbi korokban erőteljes illabialitást mutatnak (lásd ehhez BABA 2019).

8. A jelenleg csak érintőlegesen bemutatott számos módszertani akadály (lásd erről bővebben BABA 2018) miatt írásom sokkal inkább felvetéseket és lehetőségeket, mint megoldásokat kínál. A korábbi nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti elemzések többszemponútú (például a nyelvtörténeti adatok korlátozott száma mellett többek között a mai nyelvjárási viszonyokat is figyelembe vevő), de olykor hiányos érvelésű leírásainak természetesen ezek az adatok sem a cáfolatát, sem a bizonyítását nem szolgálhatják önmagukban. A korai ómagyar kori adatok vallomását ugyanakkor nemcsak az itt elősorolt szempontok, hanem a későbbi évszázadok adatainak a korai ómagyar kori viszonyokra való visszavetítése is árnyalhatja a későbbiekben. Ez jelentheti egyfelől a vizsgálat adatállományának a kései ómagyar kori adatokkal való összehasonlítását, de mivel a 16. századtól kezdődően még gazdagabb ismeretanyaggal rendelkezünk ezekre a hangtani szembenállásokra vonatkozóan, azok figyelembevétele ugyancsak termékeny kiindulópontnak bizonyulhat. BENKŐ LORÁND leírásaiból tudjuk például, hogy az *ü-zés* a 16. századtól a nyelvterület legkeletibb részén hat a legerősebben, az *i-s* formák pedig a nyelvterület északi részein a Csallóköztől Ugocsáig tartják magukat az egész korszakon keresztül (1957: 88). És bár a jelenkori nyelvjárási adatok

⁴ Az *iu, yu* betűkapcsolatot tartalmazó adatok olvasatához lásd BABA 2018.

a nagy időtávtól miatt sok más forrásanyaghoz hasonlóan önmagukban nem szolgálhatnak bizonyító erővel a korai ómagyar kori nyelvjárási viszonyokat illetően, azok mellőzése nyilvánvalóan nem célszerű. Tudjuk ugyanis, hogy a korábbi nyelvjárástörténeti leírások ezekre az ismeretekre is nagyban támaszkodtak például akkor, amikor az *ü*-zés gócpontjaként a Dráva-torok vidékét jelölték ki. Ahhoz pedig, hogy a történeti adatok és az újkori, köztük a mai nyelvjárási anyag vallomása között feszülő ellentmondást feloldjuk, nem a korábbi módszerek és eredmények elvetése, hanem tüzetesebb szemügyre vétele szükséges (vö. JUHÁSZ 2018: 316).

Vizsgálataim ugyanakkor arra is több ízben rávilágítottak, hogy az ilyen típusú munkák újabb gyenge pontját a megkerülhetetlen, de bizonytalan hitelű etimológiák adják, amelyek számos esetben kikövetkeztetett személynévi vagy helynévi etimonokra utalnak csupán. A területi sajátosságok leírásakor ezért a nagy mennyiségű történeti adat felhasználása ellenére azok gondos mikrofilológiai elemzése is egyre inkább elengedhetetlen feladatként jelentkezik.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128, 301–351.
- BÁBA BARBARA 2017. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek kronológiai és szóföldrajzi rétegződése a korai ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*: 91–101.
- BÁBA BARBARA 2018. Módszertani problémák az ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásában. *Magyar Nyelvjárások 56*: 89–102. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2018/06>.
- BÁBA BARBARA 2019. Az *i* ~ *ü* szembenállás területi és kronológiai sajátosságai a korai ómagyar korban. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 7–18.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1967/2002. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN szerk., *A magyar nyelv története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 95–180.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1958. *A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban*. Nyelvtudományi Értekezések 17. Budapest, Akadémiai Kiadó. 53–85.
- BERRÁR JOLÁN 1967/2002. A szóelemek alaktörténete. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN szerk., *A magyar nyelv története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 212–235.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- DITRÓI ESZTER 2016. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- DUDÁS GYÖRGYI 2003. Az ómagyar kori *i > ü* labializációról. *Magyar Nyelvjárások* 41: 117–128.
- DUDÁS GYÖRGYI 2004. A szónég felől induló labializáció az ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 167–182.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 103–128.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye.* 1999. 3. *Heves–Küküllő vármegye.* 2012. 4. *Liptó–Pilis vármegye.* 2017. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó. 257–315.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2006. Szempontok és eszközök a nyelvjárásközi folyamatok történeti nyelvföldrajzi leírásához. In: BÜKY LÁSZLÓ–FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 45. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 87–100.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2018. A nyelvjárások történetéből. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 314–349.
- KISS JENŐ 2003. Általános kérdések. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 11–68.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- MOÓR ELEMÉR 1944. *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete.* Szeged, Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1902–1906.
- ÓHA. = VÉGH JÓZSEF, *Őrségi és hetési nyelvatlasz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959.

- PÉTER LÁSZLÓ 1951. Az ö-zés kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások I.*: 118–135.
- RÁCZ ANITA 2005. Népnevek és helynevek. Tézisek egy kutatási programhoz. *Névtani Értésítő* 27: 143–151.
- RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 9–29.
- TÓTH VALÉRIA 2010. A patrocíniumi településnevek nyelvföldrajzi tanulságai. In: P. LAKATOS ILONA–SEBESTYÉN ZSOLT szerk., *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó. 133–140.
- WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2011.

Considerations for the Regional Description of Phonological Oppositions in the Old Hungarian Era

In this paper I use the example of the *i ~ ü* opposition to illustrate what other factors may be considered in the description of phonological oppositions of the Old Hungarian Era besides the evidence provided by the regional attributes of historical data. In this process I discuss the effect of phonological changes of the Old Hungarian Era on each other, various phonetical-phonological factors, the sound-modifying effect of stress relations, as well as the normative habits that to an extent already prevailed in this era.

Keywords: historical dialectology, phonology, contact phenomena, labialization

Bába Barbara
ORCID: 0000-0002-2381-5216
Debreceni Egyetem
baba.barbara@arts.unideb.hu

A kárpátaljai magyar nyelvjárások különfejlődéséről az államnyelvi kölcsönszavak fényében

GAZDAG VILMOS

1. A trianoni békeszerződés aláírása a földrajzi terület elvesztése mellett új nyelvtörténeti korszakot¹ nyitott a magyar nyelv fejlődésében is (SZABÓMIHÁLY 2009: 95). A szomszédos államokhoz csatolt területeken az addig államnyelvi szereppel bíró magyar nyelv alárendelt, kisebbségi nyelvi szerepbe került, s elveszítve státuszát komoly presztízscsökkenésen esett át (LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1997: 6). Az államnyelv bizonyos mértékű elsajátításával kapcsolatos igények révén az említett területeken élő magyar lakosok legfontosabb nyelvi célként ezt követően a funkcionális kétnyelvűség elérését határozták (LANSTYÁK 1996: 11–15) s határozzák meg napjainkban is. Így az évszázadokon át a magyar nyelvterület peremvidékét képező s az intenzív nyelvi kapcsolatok színhelyéül szolgáló elcsatolt területeken (CSERNICSKÓ 1995: 129–130, LIZANEC 1970: 89) e folyamatok még inkább fokozták az újonnan államnyelvi státuszhoz jutott nyelvek hatását, a regionális sajátosságok megjelenését, illetve az országhatárok révén az érintett területeken való megrekedését. A határok ugyanakkor nem csupán a szomszédos államok államnyelvi hatásainak álltak útjába, hanem az anyaországi magyar nyelv fejlődéséből fakadó változások e területekre való eljutásának is (erről részletesen lásd P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2006). Így tehát az elmúlt száz évben értelemszerűen bizonyos mértékű különfejlődés jellemzi a magyarországi és a határon túli magyar nyelvváltozatok/nyelvjárások létét. A továbbiakban eme különfejlődés szakirodalmi megítélését próbálom meg nagy vonalakban összefoglalni.

2. A nyelvi különfejlődés jelenségét a szakirodalom számos, ugyanazzal a jelentéstartalommal bíró névvel illeti. Így a különböző írásokban a *nyelvi elkülönülés*, *szétfejlődés*, *széttagolódás* terminusokkal egyaránt találkozhatunk.

A határon túli magyar nyelvváltozatokban jelentkező a „beszélők szükségleteihez képest megnyilvánuló nyelvi hiány” (LANSTYÁK 2008: 124) egyszavas

¹ Az említett nyelvtörténeti korszak szakirodalmi bevezetése az alábbi szerzők és publikációk révén történt meg: KISS 2003, KISS–PUSZTAI szerk. 2003, SZILÁGYI 2008.

kódváltásokkal és kölcsönszavakkal való kiküszöbölése révén nyelvi különbségek alakulnak ki az egyes nyelvváltozatok között, s e folyamatok a nyelvi szétfejlődés jelenségéhez vezetnek (LANSTYÁK 2000: 94). A szétfejlődés KISS JENŐ szerint „a mai magyar nyelvnek a lehetséges következményeket tekintve jelenleg legnagyobb horderejű változási tendenciája” (2003: 388), melynek közvetlen nyelvi oka a kisebbségek „mesterséges, azaz hatóságilag kezdeményezett és támogatott kényszerkétnyelvűsége” (LANSTYÁK 2002: 85). GÖRÖMBEI ANDRÁS is abban látja a magyar nyelv szétfejlődésének fő okát, hogy a határon túli magyarok kétnyelvűsége révén a magyar nyelvnek hét különböző nyelv hatását kell befogadnia (2008: 11).

SZILÁGYI N. SÁNDOR ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy „magyar nyelvnek 1918 után országonként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai”-nak létrejöttét nem a magyar nyelv pusztulásának előjeleként kell értékelnünk, hanem inkább az életképességének bizonyítékeként (2008: 106). A magyar nyelvi szétfejlődés tehát annak ellenére sem olyan veszélyes, mint a nyelvi funkcionális térvesztés, hogy az a Kárpát-medence nyolc országában különböző intenzitással zajlik. Összességében ugyanis „a 20. századi magyar nyelvi divergencia nem értékelhető olyan különfejlődésként, amely alapvetően megbontotta volna a belső nyelvváltozatok »átjárhatóságát«, a nyelv szerves egységét” (PÉNTEK 2001: 124), mivel ahhoz, hogy e nyelvváltozatok külön nyelvvé fejlődjenek, nincsenek meg a szükséges feltételek (GÖNCZ 1999: 216), így nem kell attól sem tartani, hogy „előbb-utóbb négy-öt magyar nyelv is lesz a Kárpát-medencében, amelyeknek beszélői meg sem fogják már érteni egymást” (SZILÁGYI N. 2008: 106). A határok megszűnése, illetve az Európai Unión kívül rekedt nemzetrészek vízummentessége révén pedig nagymértékben javulnak az anyaországgal való kapcsolattartás lehetőségei, „növekszik a közmagyar nyelv aktív ismerete és használata” és ez értelemszerűen csökkenti „a nyelvi szétfejlődés esélyeit” is (KISS 2005: 26).

A nyelvi egység megőrzésének, a magyar nyelv határtalanításának a céljával jöttek létre a kétezres évek legelején a Termini Kutatóhálózathoz tartozó nyelvi irodák,² melyek célja a határon túli magyar nyelv használati színtereinek, a kisebbségi magyar közösségek magyar nyelvhasználatának, a magyar nyelv kontaktusváltozatainak a vizsgálata. A határtalanítás fogalma KOLLÁTH ANNA szerint azokat a lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkákat jelöli, „amelyeknek az a célja, hogy a magyar nyelv szótáraiban, nyelvtanaiban és más kézikönyvekben, amelyek Trianon óta, de elsősorban 1945 után inkább csak a magyarországi magyar nyelvről szóltak, jelentőségüknek megfelelő mértékben

² A kutatóhálózatról, a nyelvi irodákról és azok tevékenységéről lásd: <http://termini.nyttud.hu/>.

jelenjenek meg a határon túli magyar nyelvváltozatok: a magyar nyelv és a magyar nyelvtudomány válják ezzel egyetlenes léptékűvé, összmagyarrá” (2007: 82).

A kutatóhálózathoz tartozó Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak kutatásai nagymértékben hozzájárultak a kárpátaljai magyar nyelv nem előzmények nélküli vizsgálatának elmélyüléséhez. Nézzük meg, hogy milyen előzményekre is kell itt gondolnunk!

3. Az orosz és ukrán nyelvi hatás alatt végbement nyelvi különfejlődés eredményeként a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban tetemes mennyiségű orosz/ukrán kölcsönszó honosodott meg. Az elmúlt fél évszázad során a helyi és az anyaországi nyelvészek munkájának köszönhetően ezzel és a szláv–magyar, magyar–szláv nyelvi kölcsönhatások általános jellegű vizsgálatával kapcsolatosan gazdag tudásanyag halmozódott fel.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemeit elsőként néhány nyelvművelő célzatú szöszedetben rögzítették. Ilyen nyelvművelő szöszedet volt például DRÁVAI GIZELLA Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így című írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót közölt szembeállítva magyar standardbeli megfelelőjükkel (DRÁVAI 1969). Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitását követően megindult a téma tudományos vizsgálata is. Ennek keretében monográfiák (ROT 1968, LIZANEC 1970), disszertációk (MOKÁNY 1966, KÓTYUK 2007), tanulmányok (ROT 1967, FODÓ 1971, 1972, 1973, LIZANEC 1987, 1993, BORBÉLY 2000 stb.) születtek. A kárpátaljai magyar nyelvet ért szláv hatások kutatásának egyik jelentős eredménye A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza (LIZANEC 1992–2003), illetve A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (LIZANEC főszerk. 2012–2013), melyek a magyar nyelvjárási elemek mellett számos szláv eredetű kölcsönszót is adatoltak.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont³ intézeti projektjei, az intézet munkatársainak (lásd többek között pl. CSERNICKSKÓ 2009, MÁRKU 2008, 2013, KARMACSI 2018 stb.), illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tevékenykedő nyelvészek (pl. CSERNICKSKÓ–BEREGSZÁSZI 2006, DUDICS LAKATOS 2018, GAZDAG 2013a stb.) szerteágazó kutatásai révén emellett mára megtörtént a kárpátaljai nyelvhasználati szinterek általános jellemzése is. A kutatások természetesen kiterjedtek a helyi magyar nyelvváltozatokban meghonosodott kölcsönszavak adatolására és vizsgálatára is (GAZDAG 2010, 2012, 2013b stb.).

A fent felsorolt munkák eredményeként napjainkra már több száz kölcsönszót rögzítettek tudományos formában, melyek egy részét a már említett Termini

³ Az intézet weboldala az alábbi linken érhető el: <http://hodinkaintezet.uz.ua/>.

Kutatóhálózat által létrehozott és működtetett Ht-lista a helyi magyar sajtóból vett példákkal illusztrálva úgyszintén adatolja. Az említett munkák azonban túlnyomórészt az adatolt kölcsönszavak tételes felsorolására, esetleg szemantikai csoportosítására vállalkoznak, mélyrehatóbb vizsgálódásokat nem végeznek. A témakörben született átfogó jellegű munkának tekinthető jelen írás szerzőjének PhD-értekezése (GAZDAG 2017), melynek törzsanyagát az egyetlen magyar többségű kárpátaljai járás, a Beregszászi járás nyelvhasználatában meghonosodott keleti szláv lexikai elemek értelmező-etimológiai szótára, illetve az abban szereplő kölcsönszavak többrétű elemzése adja.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt is, hogy tudományos vizsgálatokon túl, a nyelvi egységesülés elérése és a kölcsönszavak jobb elfogadottsága, valamint a „büntudat” nélküli használat biztosítása miatt fontos lehet ezek „szótárakban, nyelvtanokban és kézikönyvekben való szerepeltetése” (KOLLÁTH 2008: 98). A magyar nyelv határtalanításának eredményeként „kárpátaljai magyar” megjelöléssel 35 olyan a kárpátaljai magyar szó és szójelentés került be a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKSz.) 2003-ban megjelent kiadásába, melyek többsége „a szláv nyelvekből kölcsönzött jelentésbővüléssel jött létre” (BEREGSZÁSZI–CSERNICSKÓ 2004: 137–138). Az Osiris Kiadó Idegen szavak szótárában (TOLCSVAI NAGY 2007) megjelenő ht-szavak kapcsán TOLCSVAI NAGY GÁBOR arra hívja fel a figyelmet, hogy abban „az azonos alakú, esetleg nyelvtörténetileg azonos eredetre visszavezethető, de a mai beszélő számára nem sok kapcsolatot mutató szavakra is akad példa” (2013: 387).

A „határtalan” nyelvi egység megőrzésében talán a fentebb felsorolt tudományos eredményeknél is jóval fontosabb szerepe van az anyanyelvi médiának. Ugyanis az optimális gyakoriságú anyanyelvű műsorszolgáltatás, a kisebbségekkel kapcsolatos sajtótermékek és a standardizált nemzeti nyelv szétterjesztése révén nagymértékben hozzájárul az anyanyelvi identitás fenntartásához és a nemzeti kapcsolatok megerősödéséhez (PAPP 2009, PÉNTEK 2008: 136–152, SZOTÁK 2009: 1325). A magyarországi mellett azonban mindenképp szükséges a helyi magyar nyelvű média megléte is, ugyanis a regionális színezetet, a kisebbség számára nagy jelentőséggel bíró eseményeket csak ez tudja valós formájában, értékvesztés nélkül bemutatni. Ilyen regionális sajátosság például a másodnyelvi elemek használata a helyi magyar sajtóban, ami e szavak meghonosodásának egy újabb lépcsőfokaként is értelmezhető. Hiszen azáltal, hogy a regionális magyar nyelv „hivatalos” (beszélt/írott) formáiban is megjelennek e szavak, kezdetét veszi egy ún. „kodifikációs” folyamat is. A média ugyanis egyfajta normaként is szolgál, azaz magában foglalja az ismeret (tudás) és a minta, a van és kell mozzanatát, tehát tükör és példa is egyben (BALÁZS 2000: 18). Vagyis a másodnyelvi elemek használatával egyfajta megerősítésként is szolgál az adott médiatermék „fogyasztói” számára.

Ezen túlmenően a kommunikáció sikeressége szempontjából különösképp fontos a regionális szinten ismert kölcsönszavak használatának helyénvaló mivolta is. Ehhez egyrészt szükség van a megfelelő nyelvi kompetencia meglétére, amely révén a beszélők — akár az átadó nyelv kommunikációs szinten való ismerete nélkül is — képesek a kölcsönszavakat a jelentésüknek megfelelően felhasználni. Természetesen arra is találhatunk azonban példákat, hogy az átvett szó jelentéstartalma az átvevő nyelvben — az átadó nyelvi elem jelentésének ismeretétől függetlenül is — bizonyos mértékű módosuláson (jelentésbővülés vagy jelentésszűkülés) megy keresztül.⁴

Ezek természetesen nincsenek kihatással arra, hogy a határon túli magyar nyelvjárásokban meghonosodott kölcsönszavak túlnyomó része, pár kivételtől eltekintve⁵ csupán az adott régióban válik általánosan ismertté.

Másrészről a sikeres kommunikációhoz szükség van egy olyan jellegű kommunikatív kompetencia létrejöttére is, amely segíti a kétnyelvű közegben élő beszélőket annak eldöntésében, hogy az általuk ismert anya-, idegen-, vagy másodnyelvi elemek kerüljenek-e a beszédhelyzetben felhasználásra. Utóbbi bizonyos mértékben automatikusan rögzül a szocializációs folyamat során, illetve a helyesen megválasztott oktatás-módszertani eljárásmodokkal a funkcionalitás szempontjából tovább finomítható, hiszen az iskolai anyanyelvi nevelés legfontosabb feladata — a Szovjetunió idejéből megörökölt grammatika-központú szemlélet helyébe lépő additív szemléletmód révén — az lehet, hogy hasznosítható tudást közvetítve „felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és (főként) az iskolán kívül találkozhatnak” (BEREGSZÁSZI 2011: 34).

4. A továbbiakban a kárpátaljai Beregszászi járás nyelvjárásaiban végzett kutatások⁶ során adatolt kölcsönszavakat⁷ a fentebb már említett PhD-értekezésemben szereplő fogalomkörök (szemantikai csoportok) alapján mutatom be.⁸

⁴ A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönszavak ilyen típusú változásairól lásd GAZDAG 2018a.

⁵ Ilyen például az 'ápolónő' jelentésben használt *szesztra* kölcsönszó, melyről részletesen lásd GAZDAG 2019.

⁶ A közel 10 éven át zajló kutatási folyamat az élőnyelvi vizsgálatokon túl kiterjedt a sajtónyelv, a szépirodalom és az internetes nyelvhasználat vizsgálatára is. A kölcsönszavak adatolásán túl érintette a kölcsönszavak és standard magyar nyelvi megfelelőik használati mértékének összevetését, a kölcsönhomonimák kérdését, az életkor és a nem kölcsönszóhasználatot befolyásoló szerepét is.

⁷ E szavak között előfordulnak olyanok is, melyek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokon kívül a nyelvterület más részein, vagy akár a magyar köznyelvben is ismertté váltak. Ugyanakkor a kétségtelen szláv nyelvi eredetük folytán e szavak jelen adatbázisban való szerepeltetése indokolt lehet.

⁸ Jelen munka nem tartalmazza az egyes kölcsönszavak felhasználásával létrejött s a helyi magyar nyelvváltozatokban használt hibrid kölcsönszavakat (olyan összetételeket, melyek elő- vagy utótagja direkt kölcsönszó).

A ny a g o k : *antifriz* 'fagyálló (folyadék)' < ukr., or. *антифриз*; *belizna* 'fehéritőszer' < or. *белизна*; *csuhon* 'öntöttvas' < or. *чугун*; *diklofosz* 1. 'diklórfosz'; 2. 'légyméreg, rovarirtó' < ukr., or. *дихлофос*; *gruntovka* 'alapozó' < ukr., or. *грунтовка*; *herbicid* 'gyomirtószer' < ukr. *гербицид*; or. *гербицид*; *himikália* 'vegyszerek; kemikáliák' < ukr. *хімікалії*; or. *химикалии*; *koncentrát* 'koncentrátum; sűrítmény' < ukr., or. *концентрат*; *nyerzsavejka* 'rozsdamentes acél' < or. *нержавејка*; *odekolon* 'kölni (víz)' < ukr., or. *одеколон*; *pasztelin* 'gyurma' < ukr. *пластилін*; or. *пластилин*; *szoljárka* 1. 'gázolaj'; 2. 'üzemanyag' < ukr., or. *солярка*; *szpirt* 'szesz, alkohol' < ukr., or. *спирт*; *topliva* 1. 'fűtőanyag'; 2. 'üzemanyag' < ukr., or. *топливо*; *zeljonka* 'zöld tinktúra, zöldike' < or. *зеленка*.

Dokumentumok: *akt* 1. 'jegyzőkönyv'; 2. 'okirat' < ukr., or. *акт*; *anketa* 1. 'kérdőív'; 2. 'úrlap' < ukr., or. *анкета*; *atesztát* '(érettségi) bizonyítvány; igazolás' < ukr. *атестат*; or. *аттестат*; *autobiográfia* 'önéletrajz' < ukr. *автобіографія*; or. *автобиография*; *bilet* 1. 'menetjegy'; 2. 'belépő' < ukr. *білет*; or. *билет*; *blánki* 'nyomtatvány, úrlap' < ukr., or. *бланк* (tb. *бланки*); *bolnicsnij* 'a keresőképtelenségre vonatkozó orvosi igazolás' < or. *больничний лист*; *diplom* 'diploma, oklevél' < ukr., or. *диплом*; *dodátok* 'melléklet' < ukr. *додаток*; *dohovor* 1. 'szerződés'; 2. 'egyezmény' < or. *договор*; *dokument* 'okmány; okirat' < ukr., or. *документ*; *doverenoszty* 'meghatalmazás' < or. *доверенность*; *dovidka* 1. 'igazolás'; 2. 'jelentés, tájékoztatás' < ukr. *довідка*; *grafik* 'menetrend; ütemterv' < ukr. *графік*; or. *график*; *gramota* 'oklevél' < ukr., or. *грамота*; *harakterisztika* 1. 'jellemrajz'; 2. 'jellemzés, minősítés' < ukr., or. *характеристика*; *kalendár* 'naptár' < ukr., or. *календар*; *kartocska* 1. 'kis lap, kártyácska'; 2. 'személyi lap' < or. *карточка*; *kvitancia* 1. 'nyugta'; 2. 'elismervény' < ukr. *квитанція*; or. *квитанция*; *kvitok* '(diák) igazolvány; jegy' < ukr., or. *квиток*; *nákáz* 'utasítás; rendelkezés' < ukr., or. *наказ*; *náprávlennyie* '(kórházi) beutaló' < or. *направлення*; *nárjád* 1. 'munkalap szerint végzendő munka'; 2. 'parancs, rendelkezés' < ukr., or. *наряд*; *otpiszka* 'formális (semmitmondó) válaszlevél' < or. *отписка*; *paszport* 'személyigazolvány' < ukr., or. *паспорт*; *plán* 'terv, tervezet' < ukr., or. *план*; *potyóka* 1. 'menetlevél'; 2. 'beutaló (üdülőhelyre)' < or. *путівка*; *práva* 'gépjárművezetői jogosítvány' < ukr. *права водія*; or. *права водителя* → *права*; *propuszk* 'belépési engedély' < ukr., or. *пропуск*; *protokol* 'jegyzőkönyv' < ukr., or. *протокол*; *ráport* 'jelentés (tétel)' < ukr., or. *рапорт*; *szertifikát* 'bizonyítvány; igazolás, tanúsítvány' < ukr. *сертифікат*; or. *сертификат*; *szprávka* 1. 'igazolás'; 2. 'tudakozódás, érdeklődés' < or. *справка*; *techpaszport* 'műszaki igazolvány' < ukr., or. *техпаспорт*; *ukáz* 'rendelet; parancs' < or. *указ*; *védomoszty* 'különböző adatok (pl. munkanapok, jövedelem) feltüntetésére szolgáló lista' < or. *ведомость*; *vizitka* 'névjegykártya' < ukr. *візитка* ← *візитна картка*, or. *визитка* ← *визитная*

карточка; **zajává** 'kérvény, folyamodvány' < ukr. заява; **zsáloba** 'panasz' < or. жалоба.

Cselekedetek, tulajdonságok, testrészek: **bambula** 'tökfilkő' < ukr. бамбула; **blátnoj** a szó a szláv nyelvekben 'tolvaj' jelentésben ismert, a kárpátjai magyar nyelvjárásokban 'gőgös, kötekedő természetű embert' is jelent < or. блатной; **dezsuralni** 'örködni, felvigyázni' < ukr. дежурити; or. дежурить; **drasztvujtéz** 'jó napot kíván' < or. здравствуйте; **firma** 1. 'céh'; 2. 'rosszhírű nőcske' < ukr. фірма; or. фирма; **geroj** 'hős; hősködő (nagyképű)' < or. герої; **hápol** 'megkaparint, elhappol' < ukr. ханати; or. ханать; **hárkál** 'krádog; köpdős' < ukr. харкати; or. харкать; **kiborg** 'a donyecki repülőtérről védelmét ellátó ukrán katonák' < ukr. tb. кіборги; or. tb. киборги; **kulák** 1. 'a Szovjetunióban gazdasági korlátozásokkal sújtott gazda'; 2. 'zsírosparaszt' < ukr., or. кулак; **lapatyol** 1. 'sokat beszél'; 2. 'hadar' < ukr. лопотати; **mesál** 1. 'zavar, háborgat'; 2. 'összekever, vegyít' < or. мешать; **pászol** 'megfelel' < ukr. пасувати; or. пасовать; **plombál** 'ólomzárat rak rá' < ukr., or. плomba; **púp** 'köldök' < ukr., or. пуп; **smirol** 'meglök, megdob' < ukr. шмигнути; or. шмыгнуть; **turiszt** 'turista, természetjáró' < ukr., or. турист; **voléjbálozni** 'röplabdázni' < ukr., or. волейбол; **zákázál** 'megrendel' < or. заказати; **zehernyáskodik** 1. 'büszkévé válik'; 2. 'kényeskedik'; 3. 'kötekedik' < ukr. загордитися.

Edények és azok tartozékai: **bakál** 'söröspohár' < ukr., or. бокал; **bánki/a** 1. '(befőttes) üveg', 2. 'palack' < ukr., or. банка (tb. банки); **bástya** '(víz)torony' < ukr. башта; **butilka** 'palack; üveg' < or. бутылка; **csájnik** 'teáskanna' < ukr., or. чайник; **cserpák** 'merítőedény'; illetve átvitt értelemben a katonaságnál az 'ételosztó személy' megnevezése is' < ukr., or. черпак; **kaniszt-rra** 'tartály' < ukr. каністра; or. канистра; **korobka** 'doboz, tojástartó' < ukr., or. коробка; **kriska** 'fedő (az üvegedényen)' < ukr. кришка; or. крышка; **kruzska** 'korsó, bögre' < or. кружка.

Egészségügy: **analiz** 'vegyelemzés; vérvizsgálat' < ukr. аналіз; or. анализ; **aptecska** 'elsősegély csomag; (házi, úti) gyógyszerkészlet' < ukr., or. аптечка; **bint** 1. 'kötés'; 2. 'kötszer, fásli' < ukr., or. бинт; **gripp** 'influenza' < ukr. грип; or. грипп; **gruppa** 1. 'csoport'; 2. '(iskolai) napközis csoport' < or. група; **invalid** 'rokkant; mozgássérült' < ukr. інвалід; or. инвалид; **kápelynica** 'csepegetető; infúzió' < or. капельниця; **poliklinika** 'rendelőintézet, ambulancia' < ukr. поліклініка; or. поликлиника; **szanítár(ka)** 'ápoló, betegápoló' < ukr. санітар(ка); or. санитар(ка); **szesztra** 'nővér' < ukr., or. (медична) сестра; **terapevt** 'belgyógyász' < ukr., or. терапевт; **terápia** 'belgyógyászat' < ukr. терапія; or. терапия; **ukol** 'injekció' < ukr., or. укол; **uzi** 'ultrahang (vizsgálat)' < ukr. узи ← ультразвукова інтоскопія; or. узи ← ультразвукова інтоскопія; **znuimok** '(röntgen) felvétel; fénykép' < ukr. знімок.

Eszközök: *brezent* 1. 'vízhatlan ponyva'; 2. 'sátorlap' < ukr., or. *брезент*; *burzsujka* 'vaskályha' < ukr., or. *буржуйка*; *drobilka* 1. 'zúzógép'; 2. 'kőtörő' < or. *дробилка*; *gázplita* 'gáztűzhely' < ukr. *газова плита*; or. *газовая плита*; *hamut* '(cső) bilincs, pánt' < ukr., or. *хомут*; *holovká* 1. 'fejecske'; 2. 'valaminek a feje, felső része' < ukr., or. *головка*; *insztrument* 'műszer' < ukr. *інструмент*; or. *инструмент*; *katuska* 1. 'tekercs'; 2. 'orsó (horgászboton)' < or. *катушка*; *kolonka* 'vízmelegítő bojler' < ukr., or. *колонка*; *kolpák* 'sapka, kupak' < or. *колпак*; *mantyroverka* 'csavarkulcs; feszítővas' < or. *монтажировка*; *misálka* '(malter) keverő' < ukr. *мишалка*; *noszilka* 1. 'hordágy'; 2. 'különböző dolgok kézi szállítására szolgáló eszköz' < ukr., or. *носилки*; *pálec* 1. 'ujj'; 2. 'csapszeg' < ukr., or. *палець*; *plita* 'tábla, lap; lemez' < ukr., or. *плита*; *rucski* 'kar, fogó, markolat' < ukr., or. *ручка*, tb. *ручки*; *scsítok* 'hegesztő-védőszemüveg' < or. *щиток*; *sifer* 'pala' < ukr., or. *шифер*; *szisztéma* 'csepegtető rendszer; infúzió' < ukr., or. *система*; *szitka/szetka* 1. 'háló'; 2. 'hálóból készült tasak' < ukr. *сітка*; or. *сетка*; *sztelázs* 'állvány, polc' < ukr. *стелаж*; or. *стеллаж*; *trosz* 'sodort drótkötél' < ukr., or. *трос*; *tumbocska* 'éjjeliszekrény' < ukr., or. *тумбочка*; *zabór* 'kerítés' < or. *забор*; *zápász* 'pótalkatrész, készlet' < ukr., or. *запас*.

Ételek, italok: *borscs* 'borscsleves; ukrán céklaleves' < ukr., or. *борщ*; *brindza* 'juhtúró, brindza' < ukr. *бринза*; or. *брынза*; *buhánka* 'fekete (formában sütött) kenyér' < ukr., or. *буханка*; *bulo/icska* 'zsemle' < ukr., or. *булочка*; *csája* 'tea' < ukr., or. *чай*; *cseburek* '(birka) húsos rétes; húsos fánk' < ukr., or. *чебурек*; *grecka* 'tatárka, hajdinakása (Fagopyrum Gaerth)' < ukr., or. *гречка*; *haluska* 'galuska; gombóc, knédli' < ukr., or. *галушка*; *halva* 'törökméz; halva (keleti édeség)' < ukr., or. *халва*; *irisz* 'karamellszerű, kocka alakú cukorka' < ukr. *ірис*; or. *ирис*; *kiszel* 'gyümölcskocsonyából készült ital' < or. *кисель*; *kvász* 'savanykás erjesztett üdítőital' < ukr., or. *квас*; *marmaládé* 'gyümölcszselé, gyümölcssajt' < ukr., or. *мармелад*; *mjátnája* '(mentás) cukorka' < or. *мятна*; *pálocski* 'pufi, kukorica rudacskák' < or. *палочки*; *pelmenyi* 'húsos derelye; hússal töltött barátfüle' < ukr. *пельмені*; or. *пельмени*; *pirog* 'töltött lepény' < or. *пирог*; *piroski* 'fánk, bukta' < or. *пирожки*; *poncsik* 'fánk' < or. *пончик*; *sampán* 'pezsgő' < ukr. *шампанське (вино)*; or. *шампанское (вино)*; *számohonká* 'kisüsti v. házi pálinka' < ukr., or. *самогонка*; *szok* 1. 'gyümölcsből készült üdítőital'; 2. 'lé, nedv' < or. *сок*; *szosziszki* 1. 'virslis'; 2. 'hosszú, vékony, kifőzve fogyasztott hústermék, húspép' < ukr., or. *сосиски*; *sztoqramm* 'egy deciliter (vodka); száz gramm' < ukr., or. *сто грам*; *tusonka* '(párolt) konzervhús; pörkölt' < or. *тушєнка*; *váfli* 'ostya (szelet)' < ukr., or. *вафля*; *zakuszka* 'harapnivaló, előétel' < ukr., or. *закуска*.

Fogalmak: *avári(j)a* 1. 'baleset'; 2. 'gépkocsibaleset' < ukr. *аварія*; or. *авария*; *balansz* 1. 'mérleg, kimutatás'; 2. 'egyensúly' < ukr., or. *баланс*; *bida* 1. 'baj, nyomorúság'; 2. 'kár, csapás' < ukr. *біда*; *blát* 'protekcio' < ukr., or.

блат; **ekonómia** 'gazdaságtan; megtakarítás' < ukr. *економія*; or. *экономия*; **ekonómika** 'gazdasági helyzet' < ukr. *економіка*; or. *экономика*; **holodomor** 'éhínség' < ukr., or. *голодомор*; **krah** 'csőd, bukás, összeomlás' < ukr., or. *крах*; **rozrjad** 'kategória, osztály' < ukr. *розряд*; or. *разряд*; **szokrascsenyie** 1. 'létszámleépítés'; 2. 'csökkentés'; 3. 'rövidítés, egyszerűsítés' < or. *сокращение*; **szubszidió** 'segély, támogatás' < ukr. *субсидія*; or. *субсидия*; **szutki** 'teljes (24 órás) munkanap' < or. *сутки*.

Foglalkozások, tisztségek: **advokát** 'ügyvéd' < ukr., or. *адвокат*; **agronóm** 'agronómus' < ukr., or. *агроном*; **brigadér(os)** 'munkavezető' < ukr., or. *бригадир*; **buhálter** 'könyvelő' < ukr., or. *бухгалтер*; **csinovnyik** 'hivatalnok, tisztségviselő' < ukr., or. *чиновник*; **deputát** 'küldött, képviselő' < ukr., or. *депутат*; **ekonomista** 'közgazdász' < ukr. *економіст*; or. *экономист*; **felcser** 'orvossegéd; felcser' < ukr., or. *фельдшер*; **furazsér** 'takarmánykezelő' < ukr., or. *фуражир*; **gáterista** 'fűrésztelepi munkás' < ukr. *працівник гатра*; or. *работник гатра*; **generáldirektor** 'főigazgató' < ukr., or. *генералдиректор*; **gruscik** 'rakodómunkás' < or. *грузчик*; **gubernátor** 'kormányzó; helytartó' < ukr., or. *губернатор*; **inszpektor** 'ellenőr, felügyelő' < ukr. *інспектор*; or. *инспектор*; **insztruktor** 1. 'útmutató'; 2. 'kiképző, idomár' < ukr. *інструктор*; or. *инструктор*; **kádró** 'a személyzeti osztály vezetője' < or. *отдел кадрів* > ukr., or. *кадрів*; **kasszír** 'pénztáros' < ukr. *касир*; or. *кассир*; **kede** 'hadosztályparancsnok' < or. *КД (кеде)* → *командир дивізії*; **kehebigista** 'KGB ügynök' < ukr. *кагебист*; or. *кагэбист*; **kocsegár** 'fűtő (személy)' < or. *кочегар*; **kompozitor** 'zeneszerző' < ukr., or. *композитор*; **konduktor** 'kalauz' < ukr., or. *кондуктор*; **májszter** 'mester' < ukr. *майстер*; **mechanik** 'szerelő' < ukr. *механік*; or. *механик*; **nacsalnyik** 'főnök; parancsnok' < ukr., or. *начальник*; **notáriusz** 'jegyző, közjegyző' < ukr. *нотаріус*; or. *нотариус*; **organizátor** 'szervező' < ukr. *організатор*; or. *организатор*; **otgyel kádró** 'személyzeti osztály' < or. *отдел кадрів*; **perevodcsik** 'tolmács, fordító' < or. *переводчик*; **pionír** 1. 'úttörő (fiú); 2. 'pionír'; 3. 'maga az úttörőszervezet' < ukr. *піонер*; or. *пионер*; **póruscsik** 'pakoló, rakodógép' < or. *погрузчик*; **programista** 'programozó' < ukr. *програміст*; or. *программист*; **prokuror** 'ügyész' < ukr., or. *прокурор*; **provodn(y)ik** 'kalauz' < or. *провідник*; **reketőr** '(védelmi pénzek szedésével foglalkozó) gengszter' < ukr., *рекетир*; or. *рэкетир*; **spion** 'kém' < ukr. *шпiон*; or. *шпион*; **szekretár** 'titkár' < ukr. *секретар*; or. *секретарь*; **szosztávityelj** 'váltókezelő' < or. *составитель*; **szpiscsik** 'kocsifelíró' < or. *спісчик*; **sztarosztja** 1. 'rég (falusi) bíró'; 2. 'vezető, felelős'; 3. 'iskolai felvigyázó' < ukr., or. *староста*; **sztorozs** 'őr, éjjeliőr' < ukr., or. *сторож*; **tankista** 'harckocsizó katona' < ukr. *танкіст*; or. *танкист*; **technik** 'technikus' < ukr. *технік*; or. *техник*; **trubás** 'trombitás, kürtös' < ukr., or. *труба* 'trombita, kürt'; **tyituskó** 'a kijevi tüntetések fizetett provokátorai' < ukr. *тб. титущики*; **ucsaszkovij** 'körzeti (orvos

vagy rendőr) < or. *участковый*; **ucsotcsik** 1. 'számfejtő'; 2. 'nyilvántartó' < or. *учётчик*; **veszovcsik** 'árupénztáros' < or. *весовщик*; **zámpolit** 'szovjet katonai tisztség: a politikai alakulat helyettes vezetője' < or. *замполит* ← *заместитель командира по политической части*; **zavhoz** 'gazdasági vezető' < or. *завхоз* → *заведующий хозяйством*; **závucs** 'oktatási igazgatóhelyettes' < or. *завуч* ← *заведующий учебной частью*; **zootechnikus** 1. 'állattenyésztési szakember'; 2. 'zootechnikus' < ukr. *зоотехнік*; or. *зоотехник*; **zsulik** 'tolvaj, csibész' < ukr., or. *жулик*; **zsurnalista** 'újságíró' < ukr. *журналіст*; or. *журналист*.

Helynevek és földrajzi köznevek: **Donbász** 'Donyec-medence; donyecki szénmedence' < ukr. *Донбас* ← *Донецький вугільний басейн*; or. *Донбасс* ← *Донецкий угольный бассейн*; **perevál** 1. '(hegy) szoros'; 2. 'hágó' < ukr., or. *перевал*; **pogranzóna** 'határmenti övezet' < or. *погранзона* → *пограничная зона*; **Szibér** 'Szibéria' < ukr. *Сибір*; or. *Сибирь*; **szotek** 'földrészelég' < ukr. *сотий*; or. *сотый*; **verhovina** 'hegyvidék; felvidék, felföld' < ukr. *верховина*.

Helyiségek: **bánya** 1. 'fürdőhelyiség'; 2. 'gőzfürdő' < ukr., or. *баня*; **beszedka** 1. 'lugas; kerti pavilon'; 2. 'filagória' < or. *беседка*; **blokposzt** 'közúti ellenőrző pont' < ukr., or. *блокпост*; **butyka** 'bódé, kalyiba' < ukr., or. *будка*; **dácsa** 1. 'nyaraló'; 2. 'kerti lak, házikó' < ukr., or. *дача*; **dezsurka** 1. 'ügyelet'; 2. 'szolgálat' < ukr., or. *дежурка*; **hutor** 'farm, tanya' < ukr., or. *хутор*; **komplex** 'komplexum' < ukr., or. *комплекс*; **korpusz** '(ház) tömb; épületszárny' < ukr., or. *корпус*; **kupé** '2 vagy 4 személy részére biztosított vonatfülszék' < ukr., or. *купе*; **sahta** 1. 'bánya', 2. 'akna, kút' < ukr., or. *шахта*; **sopa** 'pajta, fészter' < ukr. *шопя*; **teritória** 'terület' < ukr. *територія*; or. *территория*; **tunel** 'alagút' < ukr. *тунель*; or. *туннель*; **ucsásztok** 'terület, parcella, körzet' < or. *участок*; **zabora** 'a széna tárolására szolgáló csűr' < ukr., or. *забора*.

Intézmények: **ambulatórium** 'rendelőintézet' < ukr. *амбулаторія*; or. *амбулатория*; **archív** 'levéltár' < ukr. *архів*; or. *архив*; **ártyel** 'termelőszövetkezet' < or. *артель*; **báza** 'áru lerakat, telephely' < ukr., or. *база*; **bazár** 'piac' < ukr., or. *базар*; **berkassza** 'takarékpénztár' < or. *сберкасса* → *сберегательная касса*; **biblioteka** 'könyvtár' < ukr. *бібліотека*; or. *библиотека*; **birzsa** 'munkaközvetítő ügynökség; munkanélküli hivatal' < ukr. *біржа праці*; or. *биржа труда*; **buhálteria** 'könyvelőség, számviteli osztály' < ukr. *бухгалтерія*; or. *бухгалтерия*; **büfet** 'büfé; falatozó' < ukr., or. *буфет*; **ceh** 'üzem; céh' < ukr., or. *цех*; **CUM** 'Központi Áruház' < ukr. *Центральний універсальний магазин*; or. *Центральный универсальный магазин*; **csájna** 1. 'teázó'; 2. 'kocsma' < ukr. *чайна*; or. *чайная*; **csász** 1. 'laktanya'; 2. 'hadosztály' < ukr., or. *часть*; **csurma** 1. 'börtön', 2. 'tömlöc' < ukr. *тюрма*; or. *тюрьма*; **DeU** 'állami intézmény' < ukr. *ДеУ* → *державна установа*; **DOF/DOK** 'fafeldolgozó kombinát' < ukr. *деревобробна фабрика*; or. *ДОФ* → *деревобрабатывающая фабрика*; ukr.

деревообробний комбінат; or. ДОК → *деревообробный комбинат*; **filiál** 'fi-
 ókintézet, leányvállalat' < ukr. *філіал*; or. *филиал*; **gasztronóm** 'élelmiszerbolt'
 < ukr., or. *гастроном*; **internát** 'bentlakásos iskola' < ukr. *інтернат*; or.
интернат; **kassza** 1. 'pénztár, pénzszekrény'; 2. 'a pénztár pénzkészlete' < ukr.
каса; or. *касса*; **klub(b)** 1. a kárpátaljai magyar nyelvben elsősorban 'kultúrház'
 jelentésben; 2. 'klub' < ukr., or. *клуб*; **kombinát** 1. 'szövetkezet'; 2. 'egyesített
 üzem' < ukr. *комбінат*; or. *комбинат*; **kontora** 1. 'hivatal'; 2. 'iroda' < ukr., or.
контора; **koperatíva** 'szövetkezeti bolt, üzlet' < ukr., or. *кооператив*;
kulytproszept 'kulturális művelődési szakiskola' < or. *культпросвет* →
Культурно-просветительное образование; **lúger** 'tábor' < or. *лагерь*; **lom-
 bárd** 'zálogház' < ukr., or. *ломбард*; **magazin** 1. 'bolt'; 2. 'áruház' < ukr., or.
магазин; **meducsilisce** 'egészségügyi szakközépiskola' < ukr. *медучилище* ←
медичне училище; or. *медицинское училище*; **milicia** 'rendőrség' < or.
милиция; **muzucsi** 'zenei szakközépiskola' < ukr. *музучи* ← *музичне училище*;
 or. *музыкальное училище*; **obsezsit** 1. 'diákothon'; 2. 'közös szállás, munkás-
 szálló' < or. *общезитие*; **ofisz** 'iroda; hivatal' < ukr. *офіс*; or. *офис*; **otgyel**
 'részleg, osztály' < or. *отдел*; **OTK** ~ **oteká** 'műszaki ellenőrzési osztály' < or.
ОТК ← *отдел технического контроля*; **OVIR** 'útlevélosztály; a rendőrség kül-
 földiek ellenőrző és nyilvántartó osztálya' < or. *ОВИР* ← *Отдел виз и
 регистрації иностранцев*; **peteu** 'szakiskola' < ukr. *ПТУ* ← ukr. *професійно-
 технічне училище*; or. *Профессионально-техническое училище*; **pisce** 'kon-
 zervgyár' < or. *пищекомбінат*; **PMK** ~ **peemká** 'vasszerkezetekkel foglalkozó
 építési vállalat' < or. *ПМК (пеемка)* ← *производство металлоконструкций*;
profiti 'műszaki főiskola' < ukr. *професійно-технічний інститут*; or. *про-
 фессионально-технический институт*; **prokuratúra** 'ügyészség' < ukr., or.
прокуратура; **regisztratúra** 'iktató (hivatal)' < or. *регистратура*; **remzavod**
 'javítóműhely' < or. *ремзавод* ← *ремонтный завод*; **resztorán** 'étterem' < ukr.,
 or. *ресторан*; **stáb** 1. 'törzs'; 2. 'parancsnokság' < ukr., or. *штаб*; **svájna** 'var-
 roda' < ukr. *швейна (фабрика)*; or. *швейная (фабрика)*; **szilhoztechnika** 'me-
 zőgazdasági gépellátó' < ukr. *сільгосптехніка* ← *сільськогосподарська
 техніка*; **szilpó** 'szövetkezeti bolt; vegyeskereskedés' < ukr. *сільське споживче
 товариство*, or. *сельское потребительское общество*; **szovhoz** 1. 'szovjet-
 gazdaság'; 2. 'szovhoz' < or. *совхоз* ← *советское хозяйство*; **sztolova** 1.
 'ebédlő'; 2. 'étkezde' < or. *столовая*; **szuvenyír** 'emléktárgy készítő üzem' <
 ukr. *сувенір*; or. *сувенир*; **tobszklád** 'áruraktár' < ukr., or. *товарний склад*;
tocska 'pont, támaszpont' < or. *точка*; **zágysz** 'anyakönyvi hivatal' < or. *загс* ←
записи актов гражданского состояния; **záprávká** 'üzemanyag töltőállomás;
 benzinkút, tankoló' < ukr., or. *заправка*; **zasztava** 'határőrség' < or. *застава*;
ZsEK 'lakásgazdálkodási hivatal' < ukr. *ЖЕК* ← *Житлово-експлуатаційна
 контора*; or. *ЖЭК* ← *Жилищно-эксплуатационная контора*.

Oktatás, iskola: *attesztáció* 'minősítés; érettségi bizonyítvány; a független érettségi letételét igazoló hivatalos dokumentum' < ukr. *атестація*; or. *аттестация*; *attesztál* 'tanúsít; minősít, véleményez' < ukr. *атестувати*; or. *аттестовать*; *bál* 'pontszám' < ukr. *бал*; or. *балл*; *csercsenyie* 'ábrázoló geometria, műszaki rajz' < or. *черчение*; *diktánt* 'tollbamondás' < ukr., or. *диктант*; *exkurszija* 'kirándulás' < ukr. *екскурсія*; or. *экскурсия*; *individuályna* 'önálló, egyéni (munka)' < ukr. *індивідуальна (робота)*; or. *индивидуальная (работа)*; *kabinet* 'szertár, dolgozószoba' < ukr. *кабінет*; or. *кабинет*; *konkursz* 1. 'verseny'; 2. 'pályázat' < ukr., or. *конкурс*; *konszpekt* 'jegyzet, kivonat' < ukr., or. *конспект*; *kursz* 1. 'tanfolyam, évfolyam'; 2. 'kurzus' < ukr., or. *курс*; *kurszova* 'évfolyammunka' < ukr. *курсова робота*; or. *курсовая работа*; *lekciija* 'előadás' < ukr. *лекція*; or. *лекция*; *linyjka* 1. 'vonalzó'; 2. 'sorakozó' < ukr. *лінійка*; or. *линейка*; *metodika* 'módszertan' < ukr., or. *методика*; *modulyna* 'témazáró; modulzáró' < ukr. *модульна (контрольна робота)*; az ukr., or. *модуль*; *ohorona prácjá* 'munkavédelem' < ukr. *охорона праці*; *olimpiáda* 'vetélkedő, olimpia' < ukr. *олімпіада*; or. *олимпиада*; *pápka* 'mappa, irattartó' < ukr., or. *папка*; *pára* 'órapár, 2x45 perc' < ukr., or. *пара*; *politinformáció* 'politikai információk, a volt Szovjetunióban kötelező jelleggel tartott foglalkozások' < ukr. *політінформація* ← *політична інформація*; or. *политинформация* ← *политическая информация*; *prakticsnája* 'gyakorlati (foglalkozás)' < ukr. *практична*; or. *практическая*; *praktika* 'szakmai gyakorlat' < ukr., or. *практика*; *sztipendium* 'ösztöndíj' < ukr. *стипендія*; or. *стипендия*; *titulyna* 'borító, címlap' < ukr. *титульна*; *turnyik* 'nyújtó' < ukr., or. *турник*; *ucsiliscse* 'szakiskola, tanintézet' < ukr., or. *училище*; *universitytet* 'egyetem' < ukr. *університет*; or. *университет*; *zacsot* 1. 'beszámoló, kollokvium'; 2. 'vmibe beszámítás' < or. *зачёт*; **ZNO** ~ **zeneó** 'külső független érettségi tesztelés' < ukr. *ЗНО* ← *зовнішнє незалежне оцінювання*.

Járművek és azok alkotórészei: *amartizátor* 'lengéscsillapító' < ukr., or. *амортизатор*; *avarijka* 1. 'elakadásjelző lámpa'; 2. 'vészfény' < or. *аварийка*; *bagázs(nyik)* 'csomagter; csomagtartó' < ukr., or. *багажник*; *bak/bák* '(üzemanyag) tartály' < ukr., or. *бак*; *benzovoz* 'üzemanyag szállító' < ukr., or. *бензовоз*; *bordacsok* 'kesztyűtartó (gépkocsiban)' < ukr., or. *бардачок*; *bufer* 'lökhárító' < ukr., or. *буфер*; *diszk* 'korong; (autó) tárcsa' < ukr., or. *диск*; *elektricska* 'villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat' < ukr. *електричка*; or. *электричка*; *kapot* 'motorháztető' < ukr., or. *капот*; *kuzó* 'teherautó billenőplatója' < or. *кузов*; *marsutka* 'iránytaxi' < ukr., or. közny. *маршрутка*; *parohod* 'gőzhajó' < or. *пароход*; *sáró* 'golyó, gömb' < or. *шар*; *szkoraja* 'mentőautó' < or. *скорая медицинская помощь*; *sztarter* 'indító, starter' < ukr., or. *стартер*; *sztupica* 'a kerék középső része' < or. *ступиця*; *tramváj* 'vilamos' < ukr., or. *трамвай*; *transzport* 1. 'szállítás'; 2. 'szállítmány' < ukr., or.

транспорт; *tulka* 'dugattyú' < ukr., or. *втулка*; *zápcászt* 'pótalkatrész' < ukr. *запасна частина*; or. *запасная часть*.

Katonaság: *komangyirovka* 'kiküldetés, misszió' < or. *командировка*; *komendánt* 1. 'parancsnok'; 2. 'gondnok' < ukr., or. *комендант*; *komengyír* 'parancsnok' < ukr., or. *командир*; *komisszár* 'biztos (tisztség); kommunista politikai biztos' < ukr. *комісар*; or. *комиссар*; *komisszió* 'bizottság' < ukr. *комісія*; or. *комиссия*; *kommendatúra* 'városparancsnokság' < ukr., or. *комендатура*; *lityinant* 'hadnagy' < ukr., or. *лейтенант*; *major* 'őrnagy' < ukr., or. *майор*; *oficer* 'tiszt' < ukr. *офіцер*; or. *офицер*; *patruľy* 'járőr; őrzőjárat' < ukr., or. *патруль*; *povesztká* 'katonai behívó' < or. *повестка*; *szerszánt* 'őrmester' < ukr., or. *сержант*; *sztársij* 'fő-rangidős' < ukr., or. *старший*; *sztársina* 'törzsőrmester, tiszt' < ukr., or. *старшина*; *ucsebka* 'képzés, tanulás; féléves katonai kiképzés' < or. közny. *учебка*; *vojenkomát* 1. 'hadkiegészítő parancsnokság'; 2. 'sorozási hely' < or. *военкомат* ← *воєнний комісаріат*.

Közélet: *dvizsényié* 1. 'mozgás'; 2. 'mozgalom'; 3. 'forgalom' < or. *движення*; *expert* 'szakértői vizsgálat' < ukr. *експертиза*; or. *экспертиза*; *majdan* 1. 'tér; összejöveteli hely'; 2. 'Kijev főtere'; 3. 'a narancsos forradalom megnevezése' < ukr., or. *майдан*; *peresztrojka* 'átalakítás; a szovjet viszonyok átalakítására, a szocializmus megreformálására irányuló gorbacsovi politika' < or. *перестройка*; *planyorka* 'tervezési ülés, workshop' < or. *планёрка*; *posztatyé* 'paragrafus, a törvény cikkelye szerint' < or. *по стат'є*; *szjezd* 'kongresszus; konferencia' < or. *сьєзд*; *sztattyá* 'paragrafus, cikkely' < ukr. *стаття*; or. *статья*.

Közigazgatás: *ATO* ~ *ató* 'a kelet-ukrajnai konfliktus háborús területei; terrorellenes hadművelet' < ukr. *АТО* ← *Антитерористична операція*; *gránic* 'határ' < ukr. *границя*; or. *граница*; *oblásznij* 'megyei, területi' < ukr. *обласний*; or. *областной*; *oblászty* 'terület; a megyének megfelelő közigazgatási egység' < ukr., or. *область*; *rajon* 1. 'járás'; 2. 'kerület, körzet' < ukr., or. *район*; *úlica* 'utca' < or. *улиця*.

Mindennapi élet: *brakk* 'selejt' < or. *брак*; *brigád* 1. 'munkáscsoport'; 2. 'brigád, dandár, csapat' < ukr., or. *бригада*; *buket* 1. 'virágcsokor'; 2. 'bokréta' < ukr., or. *букет*; *dá* 'igen' < or. *да*; *dáváj* 1. 'adj'; 2. 'indulj, gyerünk, posza' < or. *давай*; *dekret* 'szülési szabadság' < ukr. *декретна відпустка*; or. *декретний отпуск*; *dezsurnij* 'ügyeletes, szolgálatban lévő (orvos, rendőr, tűzoltó)' < or. *дежурный*; *durák* 1. 'tökfilkó, bolond'; 2. 'népies kártyajáték' < ukr., or. *дурак*; *element* 'tartásdíj' < ukr. *алименти*; or. *алименты*; *fortocska* 'szelöltető (ablak)' < ukr., or. *форточка*; *investor* 'befektető' < ukr. *інвестор*; or. *инвестор*; *kalim* 'feketén szerzett jövedelem, fusi' < ukr. *калим*; or. *калым*; *kanalizáció* 'csatornázás; szennyvízhálózat' < ukr. *каналізація*; or. *канализация*; *koperta* '(levél) boríték' < ukr. *коперта*; *kvadratúra* 1. 'négyzet'; 2. 'lakás területe' < ukr., or. *квадратура*; *marsrut* 'útvonal, útirány' < ukr., or. *маршрут*;

minutom 1. 'perc'; 2. 'pillanat, szempillantás' < or. *минута*; **mohorics** 'áldomás' < ukr. *могорич*; **norma** 'munkában megkövetelt mennyiség' < ukr., or. *норма*; **ocsered** 1. 'sor'; 2. 'egymásutániség, sorrend' < or. *очередь*; **operáció** 'művelet' < ukr. *операція*; or. *операция*; **optom** 'nagyban (nagy tételben); nagykereskedelmi áron' < ukr., or. *оптом*; **optovij** 'nagybani (piac); nagykereskedelmi' < ukr. *оптовий*; or. *оптовый*; **pácski** 'köteg; csomag' < ukr., or. *пачка* (tb. *пачки*); **peredácsa** 1. 'adás; átadás'; 2. 'mechanikus szerkezet' < ukr., or. *передача*; **perevod** 1. 'fordítás'; 2. 'áthelyezés'; 3. 'átutalás' < or. *перевод*; **pidzsákolás** 'a különféle árucikkek vámmentes behozatala a magánszemélyek között történő szétosztással' < ukr. *піджак*; or. *пиджак*; **pikírozás** '(palánták) kiültetése' < or. *пикировать*; **plávkison** 'úszónadrágosan, fürdőgatyásan' < ukr., or. *плавки-бól*; **pricseszka** 'frizura' < or. *причёска*; **prikolul** 'viccesen, mókásan' < or. *прикол-бól*; **remont** 'javítás, rendbehozatal; szerelés' < ukr., or. *ремонт*; **rezulytát** 'eredmény' < ukr., or. *результат*; **sáski** 'dámajáték' < ukr., or. *шашки*; **stampolt** 'sorozatgyártásban készült' < ukr., or. *штампований*; **stráf** 'bírság' < ukr., or. *штраф*; **stukaturozó** 1. 'vakoló'; 2. 'vakolás' < ukr., or. *штукатур*; **szekciás** 'részes, szekciós' < ukr. *секція*; or. *секция*; **szignál** 1. 'jel'; 2. 'jelzés, jeladás' < ukr., or. *сигнал*; **szmena** 1. 'műszak'; 2. 'váltás, csere'; 3. 'munkacsoport' < or. *смена*; **sztávka** 1. 'fizetés, javadalmazás, tarifa'; 2. '(díj) tétel, (bér) osztály' < ukr., or. *ставка*; **sztólba** 'oszlop' < or. *столб*; **sztrojka** 'építkezés' < or. *стройка*; **szubotnyik** 'közös munkafelajánlás (munkaszüneti napon)' < ukr. *суботник*; or. *субботник*; **zabralás** 'elvétel; fosztogatás' < ukr. *забрати*; or. *забрать*.

Munkagépek: **freza** 'talajmaró (gép)' < ukr., or. *фреза*; **gréder** 'földgyalu' < ukr., or. *грейдер*; **kombájn** 1. 'aratógép'; 2. 'kombájn' < ukr., or. *комбайн*; **krán** 'emelő (daru); toronydaru' < ukr., or. *кран*; **lenta** 'szalag; futószalag' < ukr., or. *лента*; **motoblokk** 'rotációs kapává átalakítható kistraktor' < ukr., or. *мотоблок*; **pricsep** 'pótkocsi' < or. *прицеп*; **szamoszvál** 'billenőkocsi' < or. *самосвал*.

Népek: **gruzin** 1. 'grúz'; 2. 'grúz nemzetiségű ember' < ukr., or. *грузин*; **hucul** 'a Kárpátokban élő ukrán népcsoport' < ukr., or. *гуцул*.

Pénzügy: **avansz** 'előleg' < ukr., or. *аванс*; **hrivnya** 'Ukrajna hivatalos pénzneme' < ukr. *гривня*; **kopek** 'fémpénz; az orosz/szovjet rubel váltópénze' < ukr. *копійка*; or. *копейка*; **kredit** 'hitel' < ukr., or. *кредит*; **roszrocska** 'részletfizetés' < or. *рассрочка*; **rubel** 'rubel, Oroszország és a volt Szovjetunió hivatalos pénzneme' < or. *рубель*.

Öltözködés: **buslák** 'kétsoros posztózubzony' < ukr., or. *бушлат*; **dublyonka** 'bélelt bőrkabát, irhabunda' < ukr. *дублянка*; or. *дублёнка*; **gimnasztyorka** 'ingzubzony' < ukr. *гимнастёрка*; or. *гимнастёрка*; **kalosnyi** 'sárcipő' < ukr. *калоши*; or. *калоши*; **kombinzon** 'kezeslábas' < ukr. *комбінезон*; or. *комбинезон*;

kroszovki 'tornacipő' < or. *кросовка*; **kurtka** 'dzseki; rövid férfi felsőkabát' < ukr., or. *куртка*; **májka** 1. 'trikó'; 2. 'sportmez' < ukr., or. *майка*; **pufajka** 1. 'pufajka, vattakabát, vattaruha' 2. 'kötött alsóruha, trikó' < or. *фуфайка*; **sinely** 'köpeny; télikabát' < ukr., or. *шинель*; **usanka** 'füles téli sapka' < or. *ушанка*; **vájlinyki** 'posztószárú és -fejű csizma' < ukr. *валянки*; or. *валенки*.

Szervezetek: **bezpeka** 'állambiztonsági szervek' < ukr. *безпека*; or. *органы государственной безопасности*; **CVK** ~ **ceveká** 'Központi Választási Bizottság' < ukr. *ЦБК* ← *Центральна виборча комісія*; **Cseka** 'Összoroszországi Rendkívüli Bizottság a Szabotázs és Ellenforradalom Megakadályozására' < or. *Чека* ← *Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем*; **DAI** 'Állami Közlekedésrendészet' < ukr. *ДАІ* ← *Державна автомобільна інспекція*; **duma** 'tanács (hivatal)' < ukr. *Державна дума*; or. *Государственная дума*; **eszdepeu** 'Ukrajnai Szociáldemokrata Párt' < ukr. *СДПУ* ← *Соціал-демократична партія України*; **gulag** 'Jávitómunka-táborok Főigazgatósága' < or. *Гулаг* ← *Главное управление исправительно-трудовых лагерей*; **KGB** 'Állambiztonsági Bizottság' < or. *КГБ* → *Комитет государственной безопасности*; **kolhoz** 1. 'termelőszövetkezet'; 2. 'kollektív gazdaság' < or. *колхоз* ← *коллективное хозяйство*; **kollektíva** 'kollektív gazdaság' < ukr. *колектив*; or. *коллектив*; **kollektivizáció** 'kollektivizálás' < ukr. *колективізація*; or. *коллективизация*; **komszomol** 1. 'Kommunista Ifjúsági Szövetség'; 2. 'a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagja' < or. *Коммунистический Союз Молодёжи*; **organizáció** 'szervezet' < ukr. *організація*; or. *организация*; **ráda** 'tanács (szervezet)' < ukr. *рада*; **rájkom** 'járásai tanács' < *райком* → ukr. *районний комітет*; or. *районный комитет*; **SZBU** ~ **eszbeu** 'Ukrajna Biztonsági Szolgálat' < ukr. *СБУ* ← *Служба безпеки України*; **szil-szovjet** 'községi tanács' < ukr. *сільський*; or. *совет*; **szovjet** 'tanács' < or. *совет*; **szpecnaz** 'különleges hadosztály' < or. *спецназ* ← *специального назначения*; **UPA** 'Ukrán Felkelő Hadsereg' < ukr. *УПА* ← *Українська повстанська армія*.

Technikai eszközök: **ap(p)arát** 1. 'készülék, műszer'; 2. 'szerv' < ukr. *апарат*; or. *аппарат*; **ekrán** 'képernyő' < or. *экран*, ukr. *екран*; **fleska** 'pendrive, USB Flash Drive' < ukr. *флешка*; or. *флэшка*; **forszunka** 'szórófej, fűvóka' < ukr., or. *форсунка*; **planset** 'iPad, tablet, táblagép' < ukr., or. *планшет*; **pláta** 'nyomtatott áramkör' < ukr., or. *плата*; **plyonka** 'film; röntgenkép' < or. *плёнка*; **rozetka** 'csatlakozóaljzat; foglalat' < ukr., or. *розетка*; **szignalizáció** 1. 'jelzőrendszer'; 2. 'riasztó berendezés' < ukr. *сигналізація*; or. *сигнализация*; **szvetafor** 'jelző v. közlekedési lámpa' < or. *светофор*; **zamokányije** 1. 'zárlat'; 2. 'rövidzárlat' < or. *замыкание*.

Vallás: **pászka** 1. 'Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sütött kovásztalan vékony tészta'; 2. 'a Húsvéti ünnep maga' < ukr. *паска* ← *пасхальний хліб*; or.

насахальный хлеб; **pokrova** 'Szűz Mária oltalma (egyházi ünnep)' < ukr. *Покров Пресвятої Богородици*; or. *Покров Пресвятой Богородицы*; **pravoszláv** 1. 'ortodox'; 2. 'ortodox vallású ember' < ukr. *православний*; or. *православный*.

Zöldsegek: **baklászán** 'padlizsán' < ukr., or. *баклажан*; **murkó** 'sárgarépa, nyelvjárási *mirok*' < or. *морковь*.

5. A fentebbi szólistával kapcsolatban fontos hangsúlyozni azt, hogy a helyi beszélők az itt rögzített lexikai elemeknél nyilvánvalóan jóval nagyobb számú kölcsönszót használnak, de az itt megadott szavak talán ennek ellenére is jól mutatják a kárpátaljai magyar nyelvjárások bizonyos mértékű különfejlődését. Ugyanis e szavak túlnyomó többsége csak regionális szintű elterjedtséggel rendelkezik, s megértésük az anyaországi vagy a más határon túli magyar beszélők számára nehézséget okozhat. Különösen igaz lehet ez azokra a szavakra, amelyek a standard magyar nyelvváltozatban is meglévő lexikai elemek homonímái.⁹

Összegzésképpen elmondható tehát az, hogy a határon túli s így a kárpátaljai magyar nyelvjárások esetében is jelentős mértékű az államnyelvi hatás. A kárpátaljai magyar lakosok mindennapi kapcsolatban állnak az orosz és ukrán nyelvű lakossággal, s a hivatalos nyelvi színtereken anyanyelvük használati lehetőségei jelentős mértékben korlátozva vannak. A történelmi és a jelenkori helyzet ismeretében tehát nem lehet meglepő, hogy az itt élők nagyszámú másodnyelvi elemet használnak az anyanyelvi kommunikációjukban is, amelyek a magyar nyelvi megfelelőikkel együtt vagy sok esetben azokat kiszorítva a mindennapos nyelvhasználat részeivé válva a nyelvi különfejlődés jegyeiként értékelhetők. Ugyanakkor — amint arról már fentebb is szót ejtettünk — fontos azt is hangsúlyozni, hogy ezek tudományos vizsgálata és rögzítése, illetve az anyanyelvi nevelésben való megjelentetése hozzájárulhat a kommunikációs folyamatokban való adekvát felhasználásukhoz. Ezek a szavak ugyanis nemcsak szerves részei a kárpátaljai magyar nyelvváltozatoknak, hanem — ahogyan egyes nyelvjárási jegyekhez — presztízs is tapadhat hozzájuk (erről lásd pl. CSERNICKSKÓ 2008a, 2008b). Ezek révén ugyanis a kölcsönszavak használata a nyelvjárási elemekéhez hasonló elfogadottságot nyerhet. Ezen túl a nyelvi határtalanítás részeként (talán a ht-listán túlmenően is) fokozott figyelmet kellene annak is szánni, hogy ezekkel az elemekkel az anyaországi és a más határon túli régiókban élő magyar beszélők (és ne csak a nyelvészettel foglalkozó szakemberek) alaposabban is megismerkedhessenek.

⁹ A kárpátaljai magyar nyelvjárások kölcsönszói homonimáiról lásd GAZDAG 2018b.

Irodalom

- BALÁZS GÉZA 2000. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 124: 5–24.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2011. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgypedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* 17: 32–44.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2004. Kárpátaljai szójegyzék. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN, ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint. 137–138.
- BORBÉLY EDIT 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: FÁBIÁN MIROSLÁVA–HORVÁTH KATALIN szerk., *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*. Ungvár, Ungvári Állami Egyetem Magyar Ffilológiai Tanszék Hungarológiai Központ. 113–119.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 129–145.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2008a. „ide vannak gyökerezve azok a szavak”. A szókölcsönzésekről a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Acta Beregsasiensis* 7: 7–19.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–170.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2009. A szókölcsönzéshez való viszony a kárpátaljai magyar közösségben. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről* 5. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda. 11–27.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN–BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár, PoliPrint Kiadó.
- DRÁVAI GIZELLA 1969. Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. *Kárpáti Kalendárium*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 65., 91., 135.
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2018. „A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk...” Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁTÉ RÉKA szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* 4. Ungvár, Rik-U. 59–68.
- ÉKSz. = PUSZTAI FERENC főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- FODÓ SÁNDOR 1971. = Фодо, Ш., Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы. In: ГАСПАРОВ, Б.–МЕТСА, А.–ПАК, Х.–СМИРНОВ С. szerk., *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая*. Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 275. Тарту, Тартуского государственного университета. 84–96.

- FODÓ SÁNDOR 1972. = ФОДО, Ш. Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы). In: Г. П. КЛЕПИКОВА szerk., *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва, Наука. 258–276.
- FODÓ SÁNDOR 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* 19: 41–52.
- GAZDAG VILMOS 2010. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In: FÁBRI ISTVÁN–KÖTÉL EMŐKE szerk., *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 124–160.
- GAZDAG VILMOS 2012. Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. In: BÁRDOSI VILMOS szerk., *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai. Budapest, 2011. jún. 21–22. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 137. Budapest, Tinta Kiadó. 75–86.
- GAZDAG VILMOS 2013a. A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskolásai körében. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Határhelyzetek 5. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi lét-helyzetekben*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 200–230.
- GAZDAG VILMOS 2013b. Orosz/ukrán lexikai elemek a kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban. In: GECSŐ TAMÁS–SÁRDI CSILLA szerk., *Nyelvhasználat a médiában. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 115. Budapest, Tinta Kiadó. 33–39.
- GAZDAG VILMOS 2017. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, ELTE.
- GAZDAG VILMOS 2018a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁTÉ RÉKA szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben*. Ungvár, RIK-U Kiadó. 132–138.
- GAZDAG VILMOS 2018b. Másodnyelvi homonimák a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelv* 114: 347–359. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2018.3.347>.
- GAZDAG VILMOS 2019. Szesztra — egy kiveszett szláv jövevényszó regionális újraköltéséről. *Magyar Nyelv* 115: 460–467. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2019.4.460>.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén 2. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 2008. A nemzeti önismeret értékei. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 7–13.
- KARMACSI ZOLTÁN 2018. Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁTÉ RÉKA szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* 4. Ungvár, Rik-U. 69–85.
- KISS JENŐ 2003. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* 99: 385–393.

- KISS JENŐ 2005. A magyar nyelv és az Európai Unió. *Magyar Nyelvőr* 129: 12–30.
- KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOLLÁTH ANNA 2007. Búskeség vagy balítélet? A határtalanító szótárprogram muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság, 81–100.
- KOLLÁTH ANNA 2008. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék két-nyelvű oktatásáról. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk., *Az üveghegyen innen. Anyanyelvvaltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint Kft.–II. Rákóczi Ferenc KMF, 81–104.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007. = КОВТЮК И. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием*. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 22. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT 2006. Hátrányos helyzet — pozitív attitűd (és ami mögötte van). In: BENŐ ATTILA–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Nyelvi közösségek — nyelvi jogok*. Kolozsvár, Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, 207–221.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–VÁRADI TAMÁS szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 11–15.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. Nyelvi hiány. *Irodalmi Szemle* 2000/3–4: 91–99.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 84–108.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 118–135.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 118–135.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1997. *Magyar nyelvhasználat — iskola — kétnyelvűség*. Mercurius könyvek. Pozsony, Kalligram.
- LIZANEC PÉTER 1987. = P. N. LIZANEC, Украинско-венгерские межязыковые (междиалектные) связи. *Hungarian Studies* 3: 1–17.
- LIZANEC PÉTER 1993. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: DUPKA GYÖRGY–FEJES JÁNOS–TIRKÁNIC GABRIELLA–RÉTHYNE BULECZA ROZÁLIA szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56.
- LIZANEC PÉTER 1992–2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza 1–3*. Budapest–Ungvár–Debrecen, Akadémiai Kiadó–Ethnica.

- LIZANEC PÉTER főszerk. 2012–2013. *A Kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára 1–2.* Ungvár, Kárpáti Kiadó.
- LIZANEC PETRO 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Egyetemi jegyzet. Uzshorod, Uzshorodi Állami Egyetem.
- MÁRKU ANITA 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.* Rákóczi-füzetek 48. Ungvár, PoliPrint Kft.–KMF.
- MÁRKU ANITA 2013. „*Po Zákárpátszki*”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és két-nyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár, „Líra” Poligráfcentrum.
- МОКАНЬ 1966. = МОКАНЬ А. А. *Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области.* Автореферат диссертации на соискание кандидата филологических наук. Тарту, Тартуский государственный университет.
- PAPP Z. ATTILA 2009. A kisebbségi sajtó értelmezési keretei. *Pro Minoritate* 2009/4: 3–20.
- PÉNTEK JÁNOS 2001. *A nyelv ritkuló légköre.* Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság.
- PÉNTEK JÁNOS 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 136–152.
- ROT SÁNDOR 1967. Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.
- ROT ALEXANDER 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok.* Kijev–Uzsgorod, Ragyanszka Skola.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2009. A határon túli magyar helynevek standardizációs kérdései. *Korunk* 20/5: 95–98.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- SZOTÁK SZILVIA 2009. Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. *Magyar Tudomány* 170: 1321–1328.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2007. *Idegen szavak szótára.* Budapest, Osiris Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet. *Magyar Nyelvőr* 137: 379–398.

The Separate Development of the Hungarian Dialects in Transcarpathia in the Light of the Loan Words from the State Language

In addition to the loss of the geographical area, the signing of the Treaty of Trianon has opened a new era in the development of the Hungarian language. The Hungarian language in the cross-border regions is influenced by seven different languages through which slightly different versions of the Hungarian language have been formed. Thus, the existence of the Hungarian language and cross-border Hungarian language' versions, in the past one hundred years, was obviously characterized by some degree of separate development. This work provides an insight into the separate language development and the special literature on the program which aims to drive back the separate language development. The paper also tries to illustrate the separate development of the local Hungarian dialects with the help of the loan words that became naturalized in the Transcarpathian Hungarian dialects.

Keywords: Hungarian dialects of Transcarpathia, loanwords in the state language, language development

Gazdag Vilmos

ORCID: 0000-0002-9331-2307

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
gazdagvilmos@gmail.com

Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018)*

DUDICS LAKATOS KATALIN

1. A nem köznyelvi változatok kérdésének kiemelt szerepet kell betölteniük az anyanyelvoktatás folyamatában. Számtalan elméleti és empirikus kutatáson alapuló tanulmány bizonyítja, hogy a legtöbb magyar anyanyelvi beszélő valamely regionális változatát beszéli anyanyelvének (ha nincs is tudatában ennek), s az iskolában tanulják a standard szóbeli és írott normáit. Ennek ellenére a nyelvjárással, a határon túli magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatban napjainkban sem alakult ki egységes vélemény, szemlélet a magyar mint anyanyelv oktatása kapcsán sem Magyarországon, sem kisebbségi körülmények között. Az is bizonyosodott, hogy az iskolai értékelésnél is hátrányos megítélésben részesülnek azok, akik nem a magyar standard normái szerint produkálnak tanórán (JÁNK 2019: 31–46). Az adatok szerint nincs ez másként Kárpátalján sem. Hosszú évtizedeken keresztül tanultak anyanyelvükről a kárpátaljai magyar iskolákban (s a felsőoktatásban is) úgy a fiatalok, hogy sem a tantervekben, sem a tankönyvekben nem volt említés arról, hogy a politikai, társadalmi körülmények alakulása miatt természetes, hogy másképp beszéljük a magyar nyelvet, mint a magyarországiak, erdélyiek, felvidékiek stb. Egyedüli normaként a magyar standard (irodalmi nyelv) volt a cél: a nyelvjárássokról, idegen szavakról, kétnyelvűségről egyértelműen nyelvművelő szemlélettel szóltak az oktatási anyagok s legtöbb esetben a pedagógusok is.

Éppen ezért jelentett óriási előrelépést az a 2005-ös anyanyelvoktatási reform Kárpátalján, mely a hozzáadó szemléletet szem előtt tartva állította össze a magyar iskolák 5–12. osztályai számára a tananyagtartalmat. Az ehhez kapcsolódó tanterv bevezetőjében a szerzők egyik célként a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének elérését nevezték meg (KÓTYUK és mtsai 2005: 5). Sem a grammatika oktatásánál (5–9. osztályok), sem a középiskolai osztályok esetében (funkcionális stilsztika, retorika) nem kerültek meg a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőit, felhívták rá a tanulók (s a pedagógusok) figyelmét. A

* A tanulmány a Domus Szülőföldi Ösztöndíj támogatásával készült.

tantervhez készült tankönyvek is ebben a szellemben íródtak (BEREGSZÁSZI 2014a, 2014b: 31–46).

Miután azonban a politikai hatalomváltás nyomán 2010-ben az ukrainai oktatási rendszer ismét megváltozott, új tantervek s hozzájuk új tankönyvek készültek. Ezek, bár elméletben megtartották az additív szemléletet, gyakorlatilag fokozatosan más irányba vitték el a kárpátaljai anyanyelvoktatás vonalát (BEREGSZÁSZI 2016: 209–218). Az elmúlt 15, sőt (a hivatalos tanterv megjelenése előtti tanulmányokat, előadásokat is figyelembe véve) 20 év esetleges pozitív irányú változásait, eredményeit figyelmen kívül hagyva 2018-ra ismét előíró, felcserélő szemléletű, a nem köznyelvi változatokat erősen s egyértelműen stigmatizáló szemlélet fedezhető fel ezekben az oktatási anyagokban (BEREGSZÁSZI–DUDICS LAKATOS 2019: 150–164).

2. A kárpátaljai magyar anyanyelvoktatásban kiemelt szerepe van a pedagógusoknak. Egyáltalán nem mindegy, hogy milyen véleményt közvetít az a tanító, tanár, aki nap mint nap mintául szolgál, megjegyzéseivel, nyelvhasználatra vonatkozó megnyilatkozásaival alakítja a fiatalok nyelvi tudatát, értékítéletét (MATTHEIER 1980: 130, KISS 1996: 144, SÁNDOR 1998: 351–352, KOŽÍK 2004: 94, LAKATOS 2007: 156, 2009: 423–430, DANCZI 2011, BEREGSZÁSZI 2012, DUDICS 2014: 69–75, PARAPATICS 2016: 509–517). S csak a pedagóguson múlik, hogyan használja, használja-e a tankönyvet, segédanyagokat, mennyire követi nyomon a kárpátaljai nyelvészeti, tantárgy-pedagógiai kutatások eredményeit, s milyen mértékben hatnak rá azok a tényezők, amelyek alakíthatják szakmai felkészültségét, a nyelvhasználattal kapcsolatos véleményét. Illetve mennyire következetes viszonyulást közvetít a pedagógus a nyelv- és oktatáspolitikára,¹ az anyanyelvoktatási szemlélet esetleges ingadozásai ellenére. S itt nem csupán a magyar szakos tanárookra, alsó tagozatos tanítókra gondolhatunk. Hiszen a „magyar nyelv ügyét” mindenki sajátjának érzi (LAKATOS 2007: 156–163, 2009: 423–430, KONTRA 2019), viszont nem mindenki tudományosan megalapozott ismeretek alapján nyilatkozik akár saját nyelvhasználatáról, akár mások beszédéről, s nem könnyű levetkőzni azokat az előítéleteket, melyek hosszú idő alatt rögzültek a magyar anyanyelvű emberek többségében.

3. 2007–2008 között a kárpátaljai magyar iskolák különböző szakos pedagógusai körében végeztem kérdőíves felmérést. Összesen 150 kollégát kérdeztem meg a különböző nyelvváltozatokhoz, különösen a nyelvjárásokhoz való viszonyukról. A kérdőívet ahhoz a felméréshez igazítottam, amellyel ebben az időben 15-17 éves magyar iskolásokat is kérdeztem ugyanezekről (LAKATOS 2010). A tanárok nagyobb része a Beregszászban rendszeresen megrendezett

¹ Az ukrainai nyelv- és oktatáspolitikai aktuális történéseiről rendszeres, objektív tájékoztatást kaphatunk a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján megjelent írásokból. Lásd: <http://hodinkaintezet.uz.ua/>.

Nyári Kölcsey Pedagógusakadémia keretein belül vállalta a válaszadást, a többieket személyesen, ismerősökön keresztül kértem meg a részvételre. Az eredményeket a 2010-ben elkészült disszertáciomban részletesen elemeztem, illetve több tanulmányban közöltem (LAKATOS 2007: 156–163, 2009: 423–430, 2014: 69–75, DUDICS LAKATOS 2017: 47–57). Ezekből kiderült, hogy a megkérdezett pedagógusok — saját bevallásuk szerint — leginkább a magyar köznyelvet használták mind munkahelyükön, mind azon kívül. Bebizonyosodott, hogy érzékelték a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvváltozatok közötti különbségeket: elsősorban a kontaktusjelenségek előfordulásában és a nyelvjárásiabb nyelvhasználatban látták az eltérést. Ennek ellenére határozottan szebbnek mondták saját területük beszédét.

Többségük meghatározta a nyelvjárások fogalmát: leginkább a hagyomány, az identitás kifejezőjeként tekintettek ezekre a változatokra. Bár elismerték, hogy környezetükben használják a nyelvjárásokat, ők egyfajta távolságtartó attitűdről vallottak. Ennek valószínűleg a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos előítéletek az okai. Bár adatközlőim nyíltan elzárkóztak a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos negatív sztereotípiáktól, mégsem tudták kivonni magukat teljesen a hatásuk alól. Erre utalnak a T/3. személyű megfogalmazások a nyelvjárási beszélők kapcsán: magukat nem sorolták közéjük.

Mindenképp biztató volt, hogy a távolságtartás ellenére rejtett presztízsrre következtethettünk az adatokból: adatközlőim úgy nyilatkoztak, hogy fontosnak tartják a nyelvjárások megőrzését, sajnálnák, ha eltűnnének. Egyre több válaszban volt felfedezhető a hozzáadó szemlélet hatása: toleránsan, a kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűdöt (vö. KISS 1998: 315–317) sugallva hívták fel tanítványaik figyelmét a nem köznyelvi jelenségekre. S nem meglepő módon főleg olyanok szemléletében volt ez felfedezhető, akik részt vettek a magyar szakos továbbképzéseken, tájékozottabbak voltak nyelvészeti kérdésekben. A nem magyar szakos pedagógusok esetében ez kevésbé mutatkozott meg. Néhány idézet erről:

Magyar szakosok: „A nyilvános beszédben igyekezzen a köznyelvi formát használni, egyébként nem hibás, szégyellnivaló dolog.” „A nyelvjárás fontos kincsünk, nem elítélendő, nem szégyen, de kell ismernünk a köznyelvet. Odahaza nyugodtan beszélhet nyelvjárásban, a közéletben tudni kell így megnyilatkozni”.

Nem magyar szakosok: „ezáltal a helyes magyar beszéd elfajult lesz, nem lesz »tisztá«, „nem szép, nem kulturált”, „sérti a fületem”, „rögtön látni azon, honnan jött”, „úgy tartom helyesnek, ha az iskolában szépen, magyarul beszélünk”, „beszéljünk csak szépen, tisztán magyarul”.

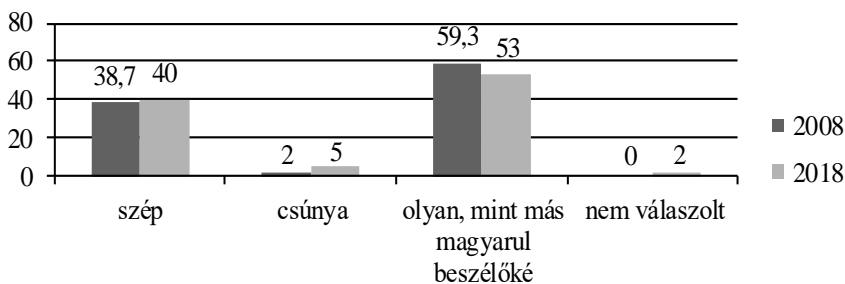
A kérdőíves kutatás óta eltelt 10 évben folyamatos volt az anyanyelvi nevelés szemléletváltásának népszerűsítése: továbbképzések, ismeretterjesztő előadások, írások formájában a kutatási eredmények nem csak a pedagógusokhoz juthattak

el. Nagy szerepe van a pedagógusképzésnek is, hiszen számos felmérés bizonyítja, hogy jóval racionálisabban nyilatkoznak a nyelvekről, nyelvváltozatokról azok a diákok, akik már részesültek szociolingvisztikai, dialektológiai képzésben (T. KÁROLYI 2002:135–144, PRESINSZKY 2009: 241–248, SÁNDOR 2009: 231–239).

2018 januárjában felmerült egy megismételt gyűjtés terve, amiből kiderülhet, hogy felfedezhető-e változás a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvi attitűdjei terén. Határozottabb-e, reálisabb-e és következetesebb-e véleményük a hozzáadott anyanyelvoktatási szemlélet hivatalossá válása óta? Tovább haladt-e az a folyamat, amelynek pozitív előjelei már a 2008-as felmérés során megfigyelhetőek voltak?

Az internet, a közösségi oldalak, az okos eszközök terjedését figyelembe véve a korábbi kérdőívnek elkészítettem az online változatát a Google szerkesztő segítségével. Ismerős kollégáknak küldtem el, s kértem meg őket is, hogy legalább egy-két embernek továbbítsák. Néhányan nyomtatott változatban töltötték ki. Összesen 100, különböző szakos tanár válaszolt a nyitott és zárt kérdésekre. Ezeket abba a korábbi SPSS adatbázisba rögzítettük, amely a 2010-es vizsgálat eredményeit tartalmazta, azzal a szándékkal, hogy így az esetleges változások egyértelműen láthatóvá váljanak. A következőkben ezekből ismertetek néhány előzetes eredményt. A nyitott kérdésekre kapott válaszok közül csak a 2018-as adatokat közlöm, a korábbiakra csupán ezekkel összevetve utalok, mivel azok részletes ismertetése, elemzése hozzáférhető (LAKATOS 2010: 143–168).

4. A korábbi felmérésből az derült ki, hogy a kárpátaljai magyar pedagógusok pozitívan viszonyulnak lakóhelyük nyelvhasználatához, bár a többség nem mondta szebbnek, mint más magyar települések beszédét. Az alábbi diagramon (1. ábra) látható, hogy az adatközlők a közömbösebb attitűdre utaló *olyan, mint más magyarul beszélőké* válasz helyett határozottabban ítélték vagy szépnek, vagy egyértelműen csúnyának településük nyelvhasználatát.

1. ábra. Saját települése magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké? (%)
N=250, $\chi^2=5,138$, $df=3$, $p=0,162$

Ha elolvassuk a számok kiegészítéseként adott magyarázatokat, megtudjuk azt is, miért szép vagy éppen csúnya az adott nyelvváltozat a 2018-ban megkérdezett tanárok szerint.

Szép, mert: „Mivel itt sajátítottam el a nyelvet, számomra természetes és szép ez a nyelvhasználat.” „Szerintem azért szép, mert a mi falunkban nem beszélnek tájszólással.” „Többnyire tisztán és helyesen beszélnek itt a magyar nemzetiségű emberek.” „Nem jellemző rá a tájszólás.” „Régebben érdekes tájszólással beszéltek, például szíp, kík stb., de ma már nem nagyon jellemző, csak az idősebb korosztályra.”

Csúnya, mert: „Rengeteg a hibásan beszélő ember.” „Erős szláv akcentus, tükörfordításban használt szavak, szófordulatok.” „Több az ukrán lakos.” „Erősen nyelvjárási színezetű.”

A válaszokból kiderül, hogy szép az, ahol nem beszélnek tájszólással, csúnya az, ahol kölcsönszavakat használnak, vagy nyelvjárási színezetű a beszéd.

Az 1. ábrán látható, hogy azok vannak legtöbben, akik nem nevezték egyértelműen sem csúnyának, sem szépnek településük nyelvhasználatát. Ők így indokolták véleményüket.

Olyan, mint más magyarul beszélőké, mert: „Még tisztán magyar, nem sokban keveredett az ukránnal.” „»Embere válogatja« — mondhatnám, aki képzett, olvasott ember, az választékosan beszél, aki egyszerű polgár, az a megszokott köznyelven beszél.” „Településünkön az emberek többsége rendesen beszél a magyar nyelvet, nem pedig tájszólással.” „A családok szociális helyzetétől függ, hogy ki milyen választékosan vagy szépen beszél magyarul — csak úgy, mint más településeken.”

Az ábrán látható arányokat és az indoklásokat összevetve arra következtethetünk, hogy a válaszadó pedagógusok igyekeznek érzelemmentesen nyilatkozni lakóhelyük nyelvhasználatáról: nem akarják szépnek sem, csúnyának sem nevezni másokéhoz viszonyítva. Viszont a nem köznyelvi, a kontaktusjelenségekkel tarkított változatokhoz kapcsolódó előítéleteiket nem tudják leplezni. Bár a szándék felfedezhető. Az egyik adatközlő válaszából ez egyértelműen ki is derül: „Nem szép, mert sok a tájszólás nálunk, viszont nem is csúnya, mert minden nyelvjárás a maga nemében szép. Viszont az utóbbi évtizedekben a továbbtanulás arányával nő a szebben beszélők száma is”.

Mivel a szép beszédet a magyar standarddal azonosítják, saját településük magyar beszédéről pedig nem nyilatkoztak egyértelműen, felmerül, hogy a megkérdezett csoport nyelvi, nyelvjárási attitűdje továbbra is bizonytalan.

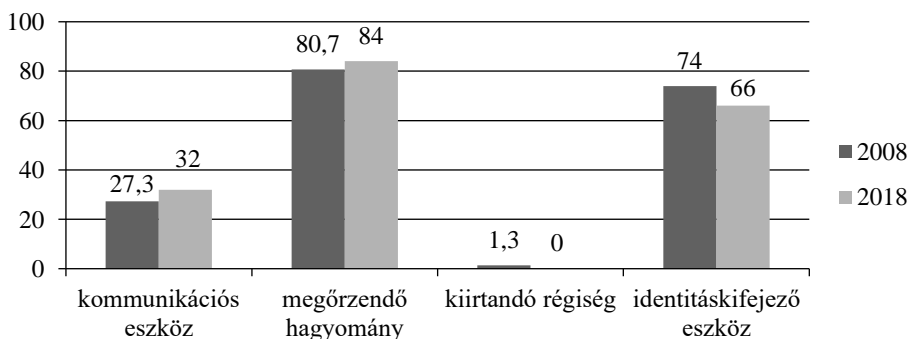
Amikor azt kérdeztem, hogy mit nevezünk nyelvjárásnak, a 10 évvel korábbihoz hasonló meghatározások érkeztek (2008-ban a megkérdezettek 75,3%-a írt valamilyen választ, 2018-ban 85%-uk; $\chi^2=3,403$, $df=1$, $p=0,065$): volt, amely a területiséget, illetve a változatjellegét emelte ki, többen hagyományként, s voltak, akik negatív megközelítésből definiálták a fogalmat:

„A köznyelvtől hangtanilag, alaktanilag, esetleg mondattanilag eltérő nyelvhasználat, amely az adott tájegység jellemzője.” „A nyelvjárás olyan nyelvváltozat, ami meghatározott földrajzi területhez kötődik, és hangtani, alaktani vagy szókészletteni szempontból eltér a köznyelvtől.”

„Egyes vidékek megszokott, régről örökölt beszédkészsége, ami utódról, utódra száll.” „Hagyományok továbbadása.”

„Egy adott területre jellemző kissé a helyes magyar kifejezéstől eltérő beszédstílus, amely sokszor a hovatarozás jele. Tájszólás alapján akár személyek lakhelyét is beazonosíthatjuk.” „Nyelvjárás–nyelvváltozat, ugyanabból a nyelvből alakul ki, de használata során eltérést mutat attól a nyelvtől, amelyből ered.” „Egy elszigetelt vidék lakosságának nyelve.” „Embercsoportok jellegzetes beszédét ... adi, hozzi.” „Egyes falvak, faluk, saját szavaikkal mássá teszik a falujukát, nem csúnya, de mégis felismerhető, hogy az már tájszólás, mert eltér a saját magyar nyelvtől.” „A szavak furcsa kiejtését, ami egy népcsoportra jellemző.” „Mikor egy adott szót, kifejezést különbözőek ejtenek ki, nem a megfelelő betűket használva.”

Azt is megkérdeztem a pedagógusoktól, hogy mit jelent a számukra a nyelvjárás beszéd. A négy lehetőség közül többet is választhattak. A 2. ábrán a két felmérés során kapott eredmények megoszlása látható.

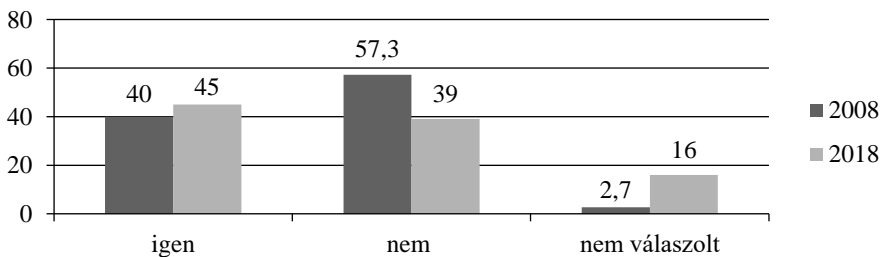

2. ábra. Mit jelent az ön számára a nyelvjárás beszéd? (%)

N=250

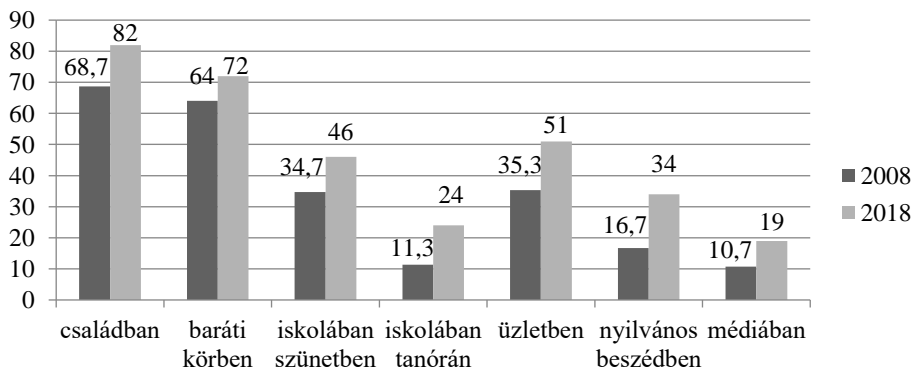
Látható, hogy nőtt azoknak az aránya, akik a nyelvjárások kommunikációs funkcióját emelik ki, s a 2018-as megkérdezettek között senki nincs, aki kiirtandó régiségnek nevezné. Ezek az aránybeli elmozdulások megfigyelhetők a következő kérdésre érkezett válaszok kapcsán is: nagyobb arányban mondták azt a pedagógusok, hogy beszélnek nyelvjárásban, mint 10 évvel ezelőtt (lásd a 3. ábrán). Viszont még így is kevesebb mint 50%-uk vallotta azt, hogy beszél a nyelvjárások valamelyikét.

A korábbi kérdések kapcsán is mutatkozó bizonytalanságra utal viszont a nem válaszolók 16%-os aránya a korábbi 2,7%-hoz képest.

3. ábra. Ön beszél valamilyen nyelvjárást? (%)
N=250, $\chi^2=17,724$, $df=2$, $p<0,000$

A bizonytalanság ellenére látványosan nagyobb arányban jelölték az „egyáltalán nem zavar” választ, amikor azt kérdeztem adatközlőimtől, hogy mennyire zavarja őket a nyelvjárási beszéd a különböző beszédsszintereken.

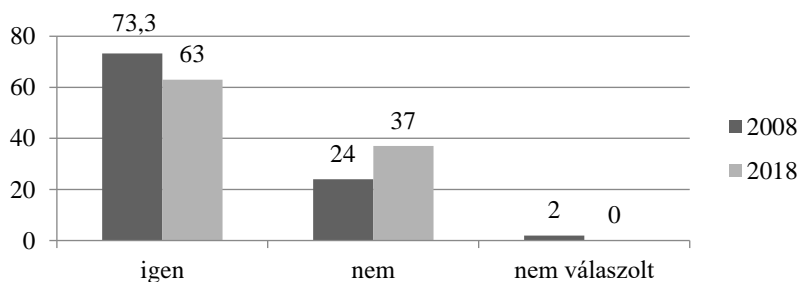

4. ábra. A nyelvjárási beszéd egyáltalán nem zavarja az alábbi szintereken (%)
N=250

A 10 évvel ezelőttihez viszonyítva jelentős, pozitív irányú változás figyelhető meg a válaszok alakulása alapján: a pedagógusok jóval elfogadóbbak a nem standard nyelvváltozatot beszélőkkel. Az 5. ábrán látható, hogy ezzel arányosan csökkent a tanítványaik beszédét javítók aránya is.

Arra is megkértem a válaszadókat, hogy röviden meséljék el, milyen körülmények között, hogyan történt a javítás. Az indoklások között (a korábbiakhoz képest) nagy arányban olvashatunk olyan esetekről, amikor a pedagógus előítéletektől mentesen, tényszerűen közölte tanítványaival a két norma (köznyelv és nyelvjárást) közötti különbségeket, s felhívta a figyelmüket funkcióik megosztására: „Általában a köznyelvben elfogadott normára hivatkoztam, mivel az ún. suksükölésre és a nákolásra hívtam/hívom fel néha egy-egy diák figyelmét. Természetesen kiemelve, hogy ahogyan ő használja, az nem helytelen, csak nem felel meg a köznyelvi normának.” „Tanórán beszélt nyelvjárástban. Elmondtam a

diákoknak, hogy a nyelvjárás is helyes, de meg kell tanulunk, hogy hol, milyen környezetben használhatjuk, és hol illendő a köznyelv használata.”

5. ábra. Előfordult, hogy kijavította tanítványát nyelvjárási beszéde miatt? (%)
 $N=250$, $\chi^2=6,009$, $df=2$, $p<0,05$

Olyat is olvashattunk, ami negatív sztereotípiákon alapul, szakmailag megalapozatlan indoklásokat tartalmaz: „Az indok az, hogy a tanórán szépen, kifejezőn beszélünk magyarul.” „Azzal indokoltam, hogy meg kell tanulni helyesen használni a magyar nyelvet, és szépen irodalmi nyelven kell beszélni.” „Egy tanárnak kötelessége a szép magyar nyelv tanítása!” „Tudni kell alkalmazni és használni helyesen az anyanyelvünket az iskolában, esetleg felhívom a figyelmét, hogy a szakirodalomban ilyen szóhasználat nincsen.”

Ha beleolvastunk azokba a meghatározásokba, amelyeket a válaszadó pedagógusok a nyelvjárások kapcsán megfogalmaztak, a fentebb idézett esetek igencsak ellentmondanak az ott kiemelt tényezőknek. Annál a kérdésnél egyik adatközlő sem írta, hogy a nyelvjárás (tájnyelv, tájszólás) *nem szép beszéd vagy helytelen beszéd*.

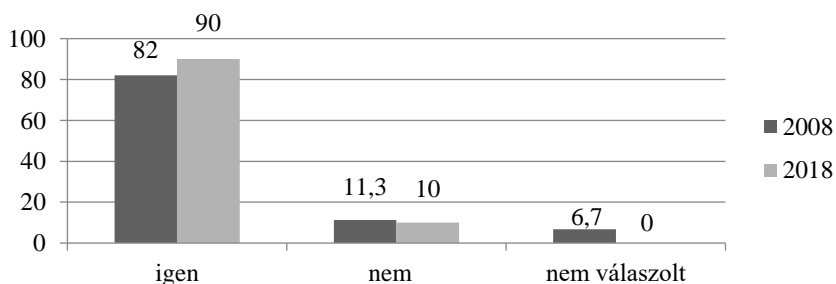
Olyan válasz is érkezett a fenti kérdésre, mely jóindulatú ugyan, de mégis bizonyos sztereotípiát sugall: nyelvjárásban az idősek beszélnek. „Meg kell tanítanunk a gyerekeknek, hogy használják a köznyelvi változatot. Azonban azt egyáltalán nem szabad megtiltanunk, hogy nyelvjárásban beszéljenek. Pl.: otthon a gyerek nyugodtan beszélhet nyelvjárásban a nagymamájukkal.”

2018-ban többen sajnálnák, ha kivészének a nyelvjárások, mint 2008-ban, viszont a kifejtett válaszokat megnézve ugyanaz állapítható meg, mint a korábbi kérdések esetében: pozitív irányú változás, bár bizonytalan, ingadozó, időnként ellentmondásos nyelvjárási attitűd jellemzi 2018-ban a kárpátaljai magyar pedagógusokat.

Azok közül, akik sajnálnák a nyelvjárásokat, legtöbben hagyatékként, esetleg identitásjelző funkcióját kiemelve említik. Ez igazodik a 2. ábrán ismertetett adatokhoz.

Sajnálná, mert: „az is őseink hagyatéka”, „ez hagyomány, amit ismerni, ápolni kell”, „A nyelvjárás egy nyelv ékessége, öröksége és kincse. Soha nem szabadna

eltűnnie. Ezek miatt is lettünk azokká, akik jelenleg vagyunk.” „Élő nyelvi műzeumok, olyan kincsek, mint a régiségek.” „Őrizzük meg a régi mivoltában.” „A nyelvjárás szép, csak nem minden esetben. Szerintem egy adott hely, falu, város nyelvváltozata hozzátartozik az ott élők életéhez, ez az, ami összeköti a helybéli embereket.” „A nyelvjárásokat nagyon értékesnek tartom, elsősorban egy-egy közösség gondolkodásmódjának, nyelvi kifejezőeszközeinek megismerése és identitástudatának megőrzése szempontjából.” „A nyelvjárásokhoz nagyon sok minden köthető. Ha valaki megszólal nyelvjárásban, megmutatja akár az illető hovatarozását, hagyományát.”

6. ábra. Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások? (%)
 N=250, $\chi^2=7,216$, $df=2$, $p<0,05$

Nem sajnálná, mert: „Nem érinti a környezetemet.” „Az egységes nyelv lenne az igazi.” „Nekem nem igazán tetszenek a nyelvjárások, mert szerintem úgy helytelenül tanítják meg magyarul beszélni a következő nemzedéket.”

5. A 2010 után 2018-ban megismételt vizsgálat részeredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az eltelt 10 évben pozitív irányban változott a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárásokról alkotott/bevallott véleménye. A nyelvhasználatra, nyelvváltozatokra vonatkozó kérdőív kitöltése révén nagyobb arányban érkeztek olyan válaszok, melyek a hivatalos tanterv által közvetített hozzáadó szemléletre utalnak, mint 2008-ban. Ennek ellenére a pozitívabb statisztikai adatok kiegészítéseként kapott kifejtett válaszokban érződik még a korábbi szemlélet nyoma: a válaszadók nagy részének nyelvi, nyelvjárási tudata még korántsem nevezhető határozottnak, magabiztosnak. Számos olyan sztereotípiát tűnik fel a látszólag jóindulatú, de inkább elnéző írásokban, melyek levetkőzéséhez hosszabb időnek kell eltelnie. Viszont egyértelmű, hogy az anyanyelvoktatási reformnak van hatása, méghozzá pozitív hatása. A még inkább megmutatózó eredményességhez ezen az úton kell tovább haladnia a kárpátaljai magyar oktatásnak. Mert a magyar oktatási hálózatot fenyegető ukrainai törvények mellett különösen fontos, hogy a helyi magyar nyelvváltozatot beszélő fiatalokat anyanyelvváltozatuk használata miatt ne érje negatív megkülönböztetés azok részéről, akikről a magabiztos nyelvi öntudat, a kommunikatív kompetencia megfelelő

szintjének kialakítását kell várunk. Ezért fontos, hogy a pedagógusok a változó anyanyelvi tantervek, a következtelen, kevésbé helyi igényeknek megfelelő tankönyvek mellett vagy ezek ellenére határozott és objektív attitűdöt közvetítsenek tanítványaiknak. Mert nagyon megalapozatlan az a feltételezés, amelyet egyik adatközlőm a következőképpen fogalmazott meg: „Nem hiszem, hogy túl nagy problémát jelentene, ha eltűnnének a nyelvjárások, szerintem jobb lenne, ha mindenki köznyelven beszélne.” Ugyanis ha Kárpátalján eltűnnének a helyi nyelvjárások, az (nagy valószínűséggel) nem nyelvváltozat-cserét, hanem nyelvcsereét jelentene.

Irodalom

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2014a. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia 1.* <http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=504> (2020. január 04.)
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2014b. Új tendenciák a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a tantervek, a tankönyvek és a tankönyvírás tapasztalatainak tükrében. In: VANČO ILDIKÓ–KOZMÁCS ISTVÁN szerk., *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején.* Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet. 31–46.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2016. Defficles nugae. Terhes semmiségek a középiskolai magyar nyelv tantervben. In: HIREŠ-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Nyelvhasználat, kétnyelvűség.* Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 2. Ungvár, Atdor-Shark. 209–218.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–DUDICS LAKATOS KATALIN 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: CSERNICSKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészet műhelyeiből.* Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 5. Ungvár, Atdor-Shark. 150–164.
- DANCI ANNAMÁRIA 2011. Nyelvjárási háttérrel az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia 4.* <http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=315> (2020. január 04.)
- DUDICS KATALIN 2014. „A tanár belátására, lelkiismeretére van bízva”: Pedagógusok a nyelvjárásokról. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ–HIREŠ-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Mészelt falakon túl: Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére.* Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 69–75. http://kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Kotyuk_meszelt_falak.pdf (2020. január 04.)
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2017. Nyelvek, nyelvváltozatok — kárpátaljai magyar pedagógusok. In: HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER szerk., *A véges végtelen: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára.* Szombathely, Savaria University Press. 47–57.

- JÁNK ISTVÁN 2019. Lingvicizmus a Kárpát-medence négy országának gyakorló és leendő magyartanárainál. *Magyar Nyelvőr* 143: 31–45.
- T. KÁROLYI MARGIT 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: P. LAKATOS ILONA szerk., *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó. 135–144.
- KISS JENŐ 1996. Nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- KISS JENŐ 1998. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: ZOLTÁN ANDRÁS szerk., *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke. 315–317.
- KONTRA MIKLÓS 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÓTYUK ISTVÁN és mtsai 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.
- KOŽÍK DIANA 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről 2*. Pozsony, Kalligram. 93–124.
- LAKATOS KATALIN 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In: GUTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 156–163.
- LAKATOS KATALIN 2009. Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjárások. Egy fölmérés tanulásaiból. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 423–430.
- LAKATOS KATALIN 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Kézirat. Doktori értekezés. Budapest, ELTE BTK.
- MATTHEIER, KLAUS J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg, Quelle und Meyer.
- PARAPATICS ANDREA 2016. Tények és tapasztalatok a dialektológiai ismeretek tanításáról. In: CZETTER IBOLYA–HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER szerk., *VI. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely–Nyitra, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ–Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 509–517.
- PRESINSZKY KÁROLY 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 241–248.

SÁNDOR ANNA 1998. Alsótagozatosok anyanyelvhasználata kisebbségi helyzetben. *Magyar Nyelv* 94: 351–355.

SÁNDOR ANNA 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 231–239.

Changes in the Language Dialect Attitude of Hungarian Teachers in Sub-Carpathia, Based on the Results of Two Surveys (2008–2018)

The issue of non-common language variants must have a priority role in the process of native language education. The role of teachers, their opinion conveyed about languages, language variants, is especially important. In my study I present the partial results of a repeated questionnaire survey. In 2008 I asked 150 and in 2018 I asked 100 Hungarian teachers in Sub-Carpathia about their attitude towards different language variants. Based on the partial results of the repeated survey we can determine that in the past 10 years the opinion of the Hungarian teachers in Sub-Carpathia formed/admitted about language dialects changed in a positive direction. Despite this, in the detailed answers received supplementing the more positive statistical data the earlier views can still be felt: the language, language dialect awareness of a large part of the respondents can hardly be called resolute, confident.

Keywords: language dialect attitude, native language education, teacher, change

Dudics Lakatos Katalin

ORCID: 0000-0003-1354-4421

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
dudicslakatos@gmail.com

A romániai Hegyközújlak élőnyelvi és történeti helynevei*

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

A romániai Hegyközújlak helyneveit közlő írásomban a szócikkek élőnyelvi és történeti adatokat is tartalmaznak. Az adatok közlése igazodik a Hajdú-Bihar megye helynevei 1. kötet szerkesztési elveihez. A 2018-as helynévgyűjtés adatközlői az alábbiak voltak: Csipai Ferenc, Fodor József, Petri Ferenc, Somogyi Lajos.

Hegyközújlak 2018: *Hegyközújlak ~ Újlak, -ra, r. Ujläaku dë muntë, lä. | Eléggé előregedett a falu. Fiatalok ugye már ijesmivel [állattartással] nem foglalkoznak. Ki-ki szakmát tanul, vagy a városba, vagy ki merre dolgozgat. [...] Napi szinten járnak [Nagyváradra dolgozni]. [...] Viszont elég sok ház van üresen, ahol kihaltak az öregek. Beköltözni, általában úgy veszik meg azokat a házakat, hogy hétvégi házaknak, valakik Váradról. Van ojan is, aki ideköltözik, van, aki még épít is hejette mást. Ki hogy. Tehát azért. Nagyon-nagyon jó a városközelség. Itt van nagyon hamar, itt vagyunk a városba, és mégse város. | Románok most már inkább így ezek az új telepések vesznek egy-egy, a város közelségében. [...] Úgy mongyuk, hogy víkendes, mert ez az általános fogalom, nem tuggyuk a nevét, de aszt mongyuk, hogy víkendes. | Nagy birtoka volt a katólikus káptalan-nak. [...] Most megmaratt egy ojan ötven hektár, ami még a katólikus egyházhoz tartozik. De valamikor a váradi székes káptalannak volt ezen a részen hétszáz hektár csak erdő, amiből nincs egy se meg neki. Nem atták vissza, az állam eszt nem aggya vissza. | Az újlakiaknak két, két nevek is volt. Ijen. Volt az egyik az, hogy bolhások, bolhások és volt a lóhúsosok, mert aszt monták, hogy vágtak le lovat, és elmérték, ki tuggyuk mikor, valamikor mint más, nem tudom mijen állat, marhának. És akkor ráragatt ez a kettő. 1941: *Hegyközújlak* (MKF.), 1940: *Újlak* (JAKÓ), 1913: *Hegyközújlak*, 1907: *Hegyközújlak*, 1902: *Hegyközújlak* (Hnt.),*

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, az NKFI 128270. számú pályázat, valamint az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

1901: *Hegyköz-Ujlak*. | Hegyköz-Ujlak, a Rézhegység nyúlványai alatt, Nagyvárad közelében fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 203, lakosaié pedig 1128. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyvárad. Régi egyházas község. Földesura a várad káptalan volt, mely itt most is birtokos. [...] Az ev. ref. egyház anyakönyvének feljegyzései szerint a község a Rákóczy-féle felkelés alatt elpusztulván, csak jóval később kezdett újra épülni. [...] 1863-ban a községnek felénél nagyobb része leégett (BOROVSKY 91), 1900: *Hegyköz-Újlak*, 1898: *Hegyköz-Újlak*, 1895: *Hegyköz-Újlak*, 1892: *Hegyköz-Újlak* (Hnt.), 1889: *Hegyköz-Ujlak* (Kat.), 1888: *Hegyköz-Ujlak* (Hnt.), 1884: *Hegyköz Ujlak Pf.* (HKFT.), 1883: *Ujlak, Wylak, Vylak, Vylak*. | Főesperesi kerületünk két ily nevű községet zárt magába. Egyik Berettyó-Szent-Márton közelében állt, [...]. A másik Ujlak, mely Hegyköz előnevet visel, Várad felett, Csátár közelében esik s már a XIV-ik században mint a várad székeskáptalan birtoka tűnik fel. A bécsi codex tizedjegyzéke szintén két Ujlakot említ a bihari főesperesi kerületben, melyek egyike hét, majd tizenhét, másika pedig husz, majd negy kepe püspöki tizedet adott; de hogy közölök melyik az egyik, s melyik a másik Ujlak? meg nem jelöli. A pápai tizedjegyzékek ellenben már egy Ujlakot sem emlitenek a bihari főesperességben, pedig hogy legalább a mai Hegyköz-Ujlak egyházas község volt, azt bizonyítja középkori egyháza, mely ma is áll (BUNYITAY), 1882: *Hegyköz-Ujlak*, 1877: *Hegyköz-Ujlak*, 1873: *Hegyköz-Ujlak* (Hnt.), 1864: *HK. [Hegyköz] Ujlak, HK [Hegyköz] Ujlak, Páji Ujlak, Ujlak*. | A' Név eredetéről csak annyit lehet tudni, hogy HK [Hegyköz] Páji Községe Közél lévén e' Községhez: s előbb népesítettvén mint Ujlak, ennél fogva kapta előbb a Páji Ujlak elnevezést. — Demiután a' 3ík szám alatti Évben, már népesebb lett annál — Kisebb Községtől nem akarván magátt továbbrais nevezeteni: ennél fogva változtatta elnevezését HK. [Hegyköz] Ujlakra: mint hogy Hegyekkel van környezve. [...] Fekvését úgy lehet rajzolni mint egy Teknő formájú v állású hosszan elnyúló feldomborodo hegyet melynek Két felől a' hegyaján völgy van: a' község tehát részint a' tet ön Két sor házzal van ellátva 's erről Két felé, de legnagyobb részben észak felé nyulnakle az utszak elágazásai. Szomszéd határossaik Délről Száldobágy Községe Erdeje, s legelője; mínd Dombos és völgyes heljek: – nyugotról HK [Hegyköz] Pályi Község Szöllő. hegye – és Szántó Koszálló földje hegy völgy, és Hegyközújlak. Egy részbe Koszálló rétik. Északra Csátár Város Kaszálló rétyök lapajos helyek. Keletről Nagy Erdőség Kis Ujfalusi határ (PESTY), 1860: *H.K. [Hegyköz] Ujlak* (MKFT.), 1851: *Hegyköz-Ujlak*. | Hegyköz-Ujlak, magyar falu, Bihar vármegyében, Váradhoz 1 órányira, hegyen és hegyek közt, 968 lak., kik kevés r. kath. kivéve mindnyájan reformatusok, helybeli anyatemplommal. Határa 2950 hold, mellyből majorsági szántó 10, rét 30, szőlő 100, erdő 1000; urbéri szántó 410, rét 400, legelőnek használt erdő 200, dézmás szőlő 800 hold. Agyagos földje közepszerű; de rétjei jók; bora jeles, gyümölcse sok. Itt ered a Kösmő vize 3 völgyből, mellyek Hegyköz-Pályinál

szakadnak össze. Birja a váradi deák káptalan, s kis részben Servánszky család (FÉNYES), 1783: *Palyi Uj-Lak* (EKFT.), 1600: *Uylak*, 1598: *Vylak*, 1589–1590: *Uylak*, 1587: *Uylak*, 1569: *Wylak*, 1291–1294: *Vylak* (RÁCZ 2007). — Település Románia északnyugati részén, Hegyközsatár, Hegyközpályi és Hegyközsáldobágy között helyezkedik el. A Felső-Hegyköz nevű kistérséghez tartozik. Hegyközpályival és Hegyközsáldobágygal együtt Hegyközpályi község (r. Comuna Paleu) része. Túlnyomóan magyar nemzetiségű lakossággal rendelkezik. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a lakosság száma 508 fő. Ebből 478-an (94,1%) magyarnak, 22-en (4,3%) pedig román nemzetiségűnek vallották magukat (ISPMN. 2011).

A település egykor híres volt a gyümölcsöseiről. A megtermelt gyümölcsöket főként a nagyváradi piacon értékesítették. A kollektivizálást és a rendszerváltást követő időszakban azonban az ültetvények legnagyobb része tönkrement. A földműveléssel a településen ma már kevesen foglalkoznak. Az aktív népesség jellemzően Nagyváradon vállal munkát. A közeli nagyvárosnak jelentős a vonzása. A munkahely, az iskoláztatás és a lehetőségek széles választéka okán az újlakiak közül sokan költöznek végleg a megyeközpontba. Az adatközlők beszámolóí és a megfigyelések alapján úgy tűnik, hogy a valamikori lakosság az elöregedés útjára lépett. A kiüresedett házak egy részét csupán hétvégi háznak veszik meg. Az újonnan beköltözők között pedig — a falu eredeti etnikai és nyelvi arculatától eltérően — sok román nemzetiségű családot találunk.

A település első írásos említése a 13. század végéről származik. A 20. századig *Újlak*, *Pályiújlak* és *Hegyközújlak* néven jelenik meg. A 20. század eleje óta magyarul *Hegyközújlak*, románul pedig *Uileacu de munte* (VISTA1). Az *Újlak* név az *új* megkülönböztető jelző és a *lak* 'szálláshely, lakóhely' jelentésű földrajzi köznév összetételeként keletkezett (RÁCZ 2007).

ABC lásd Bolt

Alsó-Cigány-kert 2018: *Alsó-Cigány-kert*, 1889: *Czigánykert alj* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének keleti részén található. A Cigány-kert része. Vö. Cigány-kert, Felső-Cigány-kert.

Alsó-Csohos 2018: *Alsó-Csohos*, 1889: *Csohos alatti* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati részén található. A Csohos része. Vö. Csohos, Felső-Csohos.

Alsó-Irigy-kert 2018: *Alsó-Irigy-kert*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének délnyugati részén található. Az Irigy-kert része. Vö. Irigy-kert, Felső-Irigy-kert.

Alszeg 2018: *Alszeg ~ Alszegei-rész. | Aszt már szabad gazdálkodással vagy földterülettel rendelkező családok lakják vagy pedig iparosok. Hordókészítők, kádárok, szücsök, satóbbi.* 1864: *Alszeg, alszeg.* | Nyúlik Nyugotról Keletnek lapos heljen s leg lentebb 43 37. házzal s telekkel: 6: Teleknélkül (PESTY). — Utca. A település belterületének északi része. Vö. Felszeg.

Alszezi-rész lásd **Alszeg**

Baglyos lásd **Baglyos-erdő**

Baglyos-erdő 2018: *Bagjos-erdő ~ Bagjos.* | *Biztos sok bagoj lehetett, mert én is láttam sokat valamikor.* 1889: *Baglyos* (Kat.), 1864: *Bagjos.* | legelő (PESTY). — Községi erdő. A település külterületének délkeleti részén található.

Bak-már 2018: *Bak-már.* — Földterület. A település külterületének déli részén, a Törözdsi-rét szomszédságában található. A *már* feltehetőleg a 'domboldal' jelentésű *mál* földrajzi köznévi (FKnT.) alakváltozata.

Bánát 2018: *Bánát ~ Bánáti-rész ~ Bánát ucca.* | *Ott valamikor, úgy írják a leírásba, hogy hát, hat ház épült oda, és azért hívják Bánátnak, mert ijen vizes, vízlejáratos [...], egy ijen vőügy, és azt monták, hogy azért hívták Bánátnak, mert megbánták, hogy odaköüttöztek.* | *Saroktól ki, úgy nevezik, Bánát. Az Alszeg vége, ahol következik, úgy nevezik, Bánát.* 1864: *Bánát, Bánom, Bánát utsza, bánát.* | Nyúlik Téli nyugottól Téli Keletnek szinte lapajos heljen 2 házzal s Telekkel. ezen rész régebben a 'határ job részét Derék tette 's miután ott házak épöltek, meg bánták és innen neveztetik Bánom v Bánát utszának (PESTY). — A település belterületének északi részén található. Az Alszeg folytatása. A *Bánát, Bánom* név a helyiek szerint a *bán* igére vezethető vissza. Ebben az esetben a *bánom, bánomföld, bánomhegy* 'nem megbízható hozamú föld' jelentésű földrajzi köznevekkel (FKnT.) is kapcsolatban áll. Emellett nem kizárt, hogy a *Bánát* tájnévvel is összefüggésbe hozható.

Bánáti-rész lásd **Bánát**

Bánát utca lásd **Bánát**

Bán-kút 2018: *Bán-kút.* | *Páji és Újlak határánál lévő, egy jóízű forrás, ivóvízforrás. [...] A hej megvan, a forrást nincs, aki fentarcsa. Régen a kaszás-kapás emberek mindig takarították, tisztántartották.* 1941: *Bán kútja* (MKF.). — Földterület. A település külterületének délnyugati részén található.

Bán kútja lásd **Bán-kút**

Bánom lásd **Bánát**

Berkenyész lásd **Berkenyész-tető**

Berkenyész-tető 2018: *Berekenyész-tető.* | *Valamikor állítólag berkenyefák vóutak. Asszem, a berkenyének gyógyító hatása van.* 1884: *Berekenyes* (HKFT.). — Földterület. A település külterületének keleti részén található. Az előtag valószínűleg arra utal, hogy berkenyefákban gazdag terület lehetett.

Bódi-kút 2018: *Bódi-kút ~ Csohos-kút.* | *A Józsi bácsi takarította mindig a Bódi-kutat. Egy ojan kútat, amiből ivott itt a felszezi ucca. És mindig ű takarította, mer aszonta, hogy ű használta a legtöbb vizet, ű takariccsa ki. A falu vigin lakott. És akkor, mikor lement takarítani, a kútat, hát ojan három-négy méteres kút, és akkor viccelésből, ahogy lement, a létrának, a létrát áttették az ellenkezőü ódalra. Asztán Józsi bácsi mind takarította a kútat, és monták neki, hogy: –*

Jóska, meg tudnád mondani, hogy merre van a csatári torony? – Aszongya: – Annyit forgolósztál, fogaggyunk, nem tudod megmondani! – De ojan fontos embernek is tartotta magát. – Hát – aszongya –, hogyne tudnám megmondani! Erről, itt jöttem fel a létrán, a hátam, a dél ódal, az meg a hátam mögött pont Csatár. – És pont fordítva vout. – Jóska, nem úgy van! – Hát, engem ne áliccsatok ki a sodromból, mer a kút fenekéből is megmondom, hogy hogy van! – És közbe a létra át lett cserélve. És monták, hogy: Eltévedt, mint Cirják a Bódi-kútban. Asztán fogattak három vagy öt liter borban. Asztán, mikor feljött, és rájött, hogy át van verve. — Kút. A Bódi sikátoron, a Csohos szomszédságában található. A kútnevet egy helyi mondás is őrzi: Eltévedt, mint Cirják a Bódi-kútban. Vö. Bódi sikátor.

Bódi sikátor 2018: *Bódi sikátor.* | *A Bódi-kúthoz vezet.* — Kisebb utca. A település belterületének nyugati részén található. Vö. Bódi-kút.

Bodó-erdő 2018: *Bodó-erdő.* | *Lombhullató is, de többnyire akácos.* — Kisebb erdő, akácos. A település külterületének keleti részén található. Nevét feltehetőleg tulajdonosáról kapta.

Bolt 2018: *Bolt ~ Ábéce ~ Hangyaszövetkezet.* | *Most már Boltnak mongyák vagy Ábécének, de asztat még a régi világban volt kialakítva, a magyarvilágban Hangyaszövetkezet néven működött.* — Bolt és kocsmá. A Derékon található.

Bónis-forrás 2018: *Bónis-forrás.* — Forrás. A település külterületének keleti részén, a Baglyos-erdő mellett található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Borjú-nyomás 2018: *Borjú-nyomás.* | *A Kávás-rétnek egy része, egy kiszögelése.* 1889: *Borju nyomás* (Kat.), 1864: *Borju nyomás.* | ezen dülő mellet van a Borju nyomás nevű hely. – itt Délelnék a' Szarvas Marhák lapáj hej az utsza végén egy szintén jó Karban lévő itató Kuttal. mellette a' Régi temető Kert van (PESTY). — Földterület. A település külterületének északnyugati részén található. A név a *borjú* főnév és a *nyomás* 'a falu határában levő legelő, a települést közvetlenül körülvevő földterület' jelentésű földrajzi köznévi (FKnT.) összetétele.

Bukmós-oldal 1864: *Bukmós Óldal.* | Ezen elnevezések eredetét sem tudhatni Mínd a' három Szöllő hegyen: idejébe jó és sok gyümölcs terem. Mellette van a' Csemző nevű hely (PESTY). — PESTY FRIGYES helynévtára szerint földterület neve.

Cigány-kert 2018: *Cigány-kert ~ Cigány-kert-rész.* | *Ez a Mogyorós-hegy és az alatta lévő a Cigány-kert-rész. Egy ojan elég jó talajjal rendelkező lapajos terület.* 1889: *Czigánykert* (Kat.), 1864: *Cigány Kert.* | Többnyire Szántó, 's részben Kaszállók a' határba jobb minőségű földek: Eszokról a' Kösmő patak választja Csatártól. ittis egy itató jó Karban lévő Kút. honnan vette nevezését nem tudni. menedékesek észak oldalon és szántók, lópójon vannak a' Kaszálló földek (PESTY). — Földterület, szántóföld. A település külterületének keleti részén található. Két részből áll: az Alsó- és a Felső-Cigány-kertből. Vö. Alsó- és Felső-Cigány-kert.

Cigány-kert-alj lásd **Alsó-Cigány-kert**

Cigány-kert-rész lásd **Cigány-kert**

Csatár felé 1889: *Csatár felé* (Kat.). — A Hegyközcsatár felé vezető út. A település külterületének északi részén húzódik.

Csemző 1864: *Csemző*. | szántóföld, kaszáló. | Csemző nevű hely: Szántó Kaszáló földek. Dombos hely elnevezése honnan eredetéről világosítást nem nyújthatni. Mellette van a ' Külső Kontisor nevű hely Községi legelő (PESTY). — Az adatközlők nem ismerték a nevet. Talán a *Csomzó*-val hozható összefüggésbe. Vö. Csomzó.

Cser-hegy 2018: *Cser-hegy ~ Cser-hegy-rész*. | *Az már páji rész*. 1860: *Cser-hegyoldal* (MKFT.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati részén található. A nagyobb része Hegyközpályihoz tartozik. A név a *cser* 1. 'terület, amely hajdan csererdő volt', 2. 'bokros, cserjés hely' (FKnT.) és a *hegy* 'kiemelkedés, domb' jelentésű földrajzi köznevek (FKnT.) összetétele.

Cser-hegy-rész lásd **Cser-hegy**

Cser-hegy-oldal lásd **Cser-hegy**

Csohos 2018: *Csohos ~ Csohos-dűlő*, 1941: *Tábortető* (MKF.), 1901: *Csohos, Tábortető*. | A községhez tartozó Csohos nevű dűlőnek egyik része, mely Tábortető néven ismeretes, az itteni néphagyomány szerint a Rákóczy-féle felkelés alatt táborhely volt (BOROVSKY 91), 1889: *Csohos* (Kat.), 1864: *Csohos, Kákás, Tábortető*. | dűlő, szántóföld, kaszáló. | Nyári Nyúgot részét szató, és Kevés Kaszáló földek: a ' Szántók hegy oldalán nyúlanak le északnak – a Kaszallók lapajos helyeken fekszenek Ezen Dűlőnek több elnevezései vagynak. Tábortető a ' Tatár-futás alkalmával táboroztak ezen heljen, szamtalan szor találtak ottan szántás és írtás alkalmával tábori eszközöket: a ' régi öregek beszélleseknefogyva. Kákás: vizeshely lévén sok Kákát terem. Van egy jó ívó víz Kutja a ' Községnek ezen heljen mely a ' Közelebbi 2.Évi nagy szárazságban, a ' midőn a ' Kútak kiapadtak ez mégis elegendő vizet szolgáltatót alakosságnak a ' Dűlőrül nevezetik Csohos Kútnak. ezen dűlő mellet van a Borju nyomás nevű hely (PESTY). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán található. Két részből áll: az Alsó- és a Felső-Csohosból. A *csohos ~ csuhos* földrajzi köznév jelentése 'mély fekvésű, vizes terület, ahol a tavikákához hasonló, gömbölyű szárú vízinvény él a nád és a sás között' (FKnT.). Vö. Alsó-Csohos, Felső-Csohos, Csohos-kút 1.

Csohos alatti lásd **Alsó-Csohos**

Csohos-dűlő lásd **Csohos**

Csohos-kút 1. 2018: *Csohos-kút*, 1889: *Csohos kút* (Kat.), 1864: *Csohos Kút*. | Van egy jó ívó víz Kutja a ' Községnek ezen heljen mely a ' Közelebbi 2. Évi nagy szárazságban, a ' midőn a ' Kútak kiapadtak ez mégis elegendő vizet szolgáltatót alakosságnak a ' Dűlőrül nevezetik Csohos Kútnak (PESTY). — A település külterületének nyugati részén, a Csohoson található kút. Vö. Csohos.

Csohos-kút 2. lásd **Bódi-kút**

Csoma 2018: *Csoma ~ Nagy-Csoma ~ Csuma-ódal ~ Csoma-szántófield.* | *A csoma a régi nyelvzetben a daganatos ráknak az elnevezése.* 1889: *Csoma* (Kat.), 1864: *Csoma Szántófield.* | nagyobb részbe a Községnek Közös legelője mely gázos — elnevezése nem tudatik miből szarmazot. Délre Száldobágyal háttáros (PESTY). — Földterület, szántófield. A település külterületének déli részén található. A név feltehetőleg személyre utal. Kisebb valószínűséggel talán a 'betegség' jelentésű *csoma* szóval (ÚMTsz.) is kapcsolatba hozható. Vö. Csoma-kút, Csoma-tető, Égett-Csoma, Külső-Csoma.

Csoma-kút 2018: *Csoma-kút ~ Csoma-vőügy-kút*, 1889: *Csoma kút* (Kat.). — A Csomán lévő kút. A település külterületének déli részén található. Vö. Csoma, Csoma-tető, Égett-Csoma, Külső-Csoma.

Csoma-oldal lásd **Csoma**

Csoma-szántófield lásd **Csoma**

Csoma-tető 2018: *Csoma-tető ~ Gójóbis-tető.* | *A Csoma-kút feletti dombtető.* 1941: *Csomatető* (MKF.). — Erdő. A település külterületének déli részén található. A Csoma része. Vö. Csoma, Csoma-kút, Égett-Csoma, Külső-Csoma.

Csoma-völgy-kút lásd **Csoma-kút**

Csomzó 2018: *Csomzó*, 1889: *Csomzó* (Kat.). — Földterület, szántófield. A település külterületének déli részén található. Vö. Csemző.

Dél- és Észak-Rózsás lásd **Rózsás-hegy**

Dél-Rózsás lásd **Dél-Rózsás-hegy**

Dél-Rózsás-hegy 2018: *Dél-Rózsás-hegy ~ Dél-Rózsás.* — Földterület, szántófield. A település külterületének nyugati oldalán található. A Rózsás-hegy része. Vö. Rózsás-hegy, Észak-Rózsás-hegy.

Demeter 2018: *Demeter ~ Demeter-rész.* — Földterület, legelő. Forrásos hely. A település külterületének keleti részén található.

Demeter-rész lásd **Demeter**

Derék 2018: *Derék, -on ~ Derék ucca ~ Fő ucca.* | *Ez a falu dereka.* | *Egy széles ucca. Azért hívják Deréknak.* 1864: *Derék uttza.* | nyúlik Deltől: Északnak menedékes lejtősséggel. Ezen Utszába van D Kaptalan Udvar háza, Község ház, Református Templom — iskola, 's Lelkészi lak. 52. házzal s telekkel. mintegy Dereka v közepe a' Községnek (PESTY). — A település főutcája. Az Alszegre merőlegesen, a Macskás utcával párhuzamosan helyezkedik el. A hozzá tartozó kertek az ún. Deréki-kertek. A név a 'valaminek a közepe' jelentésű köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe. Vö. Deréki-kertek.

Deréki-kertek 2018: *Deréki-kertek.* — A Derék nevű utcához tartozó kertek. Vö. Derék.

Derék utca lásd **Derék**

D. káptalan udvarháza 1864: *D Kaptalan Udvar háza* (PESTY). — PESTY FRIGYES helynévtára szerint a Derékon állt.

Dobolló 2018: *Dobolló ~ Dobollóu-rész.* | *Szerintem valamikor a faluba, a kisbírónak adományozott terület lehetett.* 1889: *Dobolló* (Kat.), 1864: *Dobolló.* | Szántó Földek Dombos hely és völgyes — elnevezése eredetét nem tudhatni. Délre Száldobágyal határos (PESTY). — Földterület, kaszáló. A település külterületének délnyugati részén található.

Dobolló-rész lásd **Dobolló**

Döggút 2018: *Döggút ~ Dögtemető.* — Gödör. A település külterületének keleti részén, a Bodó-erdő szomszédságában található.

Dögtemető lásd **Döggút**

Drágos-tanya 2018: *Drágos-tanya.* | *Itt régen egy hegyi orvos lakott, és a háború előtt elmenekült, és akkor megvette egy román család az egész birtokkal együtt, az egész völgyet.* — Egykori tanya. Ma már nem rendelkezik állandó lakossal. A település külterületének keleti részén található. Nevét tulajdonosáról (Dragoş) kapta.

Drugás-szálló 1864: *Drugás szállós.* | Dülő Matskajuk Szántó Kaszáló Legelő heljek Dombos völgyes hely. Egyrésze nevezetik Drugás szállónak: Matskajuk elnevezése eredetét meg nem mondhatni: arról nevezetes azonban hogy a' határba csak itt lehet építkezésre használható követ tomegben találni. Másik elnevezése onnan eredt: hogy Régebben KisUjfalusi Drugás família birta kék szállításokat építvén: ma napig fent maradt ezen darabrétre nézve a' Drugás nevezet (PESTY). — A település külterületének délkeleti részén állt. Vö. Macskalyuk.

Ebes 2018: *Ebes, -en ~ Zebes,* 1864: *Ebes Kert utsza.* | Nyúlik Kelettől nyugotnak 2 házzal Telekkel 3 Telek nélkül. ezen részen van Két temető Kert Refftus és RCath. hívek számára. elnevezését onnan Kapta, miszerint ezen házak Közt egy Kert volt elkölönítve 's elhagyva, hova az elvert ebek hányattak. Később kitisztítatván; most szőlővel gyümölcsössel van bérakva; 's házakkal ellátva. ezen Kert vis hely alatt: több nevezetes Pontok is vannak: magos heljen fekszik (PESTY). — Kisebb utca, a Macskás-tetőből ágazik. Néhány adatközlő *Zebes*-ként emlegette. Vö. Ebes-kút.

Ebes-kert utca lásd **Ebes**

Ebes-kút 2018: *Ebes-kút.* | *A Tabán, az ajján van, a vígibe.* — Az Ebeshez tartozó kút. Vö. Ebes.

Égett-Csoma 2018: *Égett-Csoma.* — Földterület, kaszáló. A település külterületének déli oldalán található. A Csoma része. Vö. Csoma, Csoma-kút, Csoma-tető, Külső-Csoma.

Észak-Rózsás lásd **Észak-Rózsás-hegy**

Észak-Rózsás-hegy 2018: *Észak-Rózsás-hegy ~ Észak-Rózsás.* — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán található. A Rózsás-hegy része. Vö. Rózsás-hegy, Dél-Rózsás-hegy.

Fakó-patak 2018: *Fakó-patak.* | *Itt is egy völgyrész jön, ami szinte patakka fejlődik, ami elmegy Pájinak itt, a domb tulsó oldalán. Aszt neveztek Fakó-pataknak.*

Az itt jön. Ez a nyúlvány, ami itt jön le. Az például a Fakó-patak. Ott is innen-onnan kis források gyűltek, esőzésekkor, nagy, de amúgy csak úgy csordogál. Vagy nagy szárazságba ki is szárad most már. — Völgy és a hozzá tartozó patak. Az adatközlők szerint ez utóbbi gyakran kiszárad. A település külterületének délkeleti részén található. Az előtag az egykor ott lakó Fakó családra utal.

Falu ritkása 2018: *Falu ritkása*. | *A Ritkáson vegyes, fele főüd, fele kaszállóu*. | *Az az újlaki erdőü vóut*. 1889: *Falu ritkása* (Kat.), 1864: *Falu Ritkása*. | rét, legelő (PESTY). — A Hegyközújlakhoz tartozó erdőréssz és kaszáló. A település külterületének délkeleti oldalán található. A név valószínűleg a *ritkás* 1. 'erdő-réssz, ahol a fák ritkán állnak', 2. 'irtásos hely' jelentésű földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Fekete-tó 2018: *Fekete-tó ~ Feke-tó ~ Feke-tó-düllőü ~ Fekete-tó-réssz*, 1889: *Fekete tó* (Kat.). — Földterület, legelő. A település külterületének keleti részén található. Vö. Külső-Feke-tó.

Fekete-tó-alj lásd **Külső-Feke-tó**

Fekete-tó-réssz lásd **Fekete-tó**

Feke-tó lásd **Fekete-tó**

Feke-tó-dülő lásd **Fekete-tó**

Felső-Cigány-kert 2018: *Felső-Cigány-kert*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének keleti oldalán található. A Cigány-kert része. Vö. Cigány-kert, Alsó-Cigány-kert.

Felső-Csohos 2018: *Felső-Csohos*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán található. A Csohos része. Vö. Csohos, Alsó-Csohos.

Felső-Irigy-kert 2018: *Felső-Irigy-kert*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének délnyugati oldalán található. Az Irigy-kert része. Vö. Irigy-kert, Alsó-Irigy-kert.

Felszeg 2018: *Felszeg, -en, ~ Felszegi-réssz ~ Felszeg ucca*. | *És itt volt mindig nagy verekedés az alszegi és a felszegiek között, mert hogyha felszegi volt a lány, akkor alszegi fiú nem mehetett oda udvarolni*. 1864: *Felszeg utsza, felszeg*. | nyúlik Kelettől Északnak legmagassabhely 46. házzal 's telekkel (PESTY). — A település belterületének délnyugati része. Vö. Alszeg.

Felszegi-réssz lásd **Felszeg**

Felszeg utca lásd **Felszeg**

Finta-Imre-föld 2018: *Finta Imre-föld*. | *Az övéké volt, s megkapta a nevet róla*. — Földterület, legelő. A település külterületének keleti részén található. Nevét tulajdonosáról kapta. Vö. Finta-kút.

Finta-kút 2018: *Finta-kút*. | *A Finták főggye mellett volt, az is egy itatókút vóut*. — Csordaitató kút. A település külterületének keleti részén, a Finta Imre-föld szomszédságában található. Vö. Finta Imre-föld.

Fót-erdő 2018: *Fót-erdő*. | *A valamikori káptalan vagy közbirtokossági, köségi erdőü*. 1889: *Fót erdő* (Kat.), 1864: *Fót Erdő*. | dülő. | A' Káptalan bírja

nagykiterjedésbe és egykiszrészbe Servánszký familia nevezetét vette onnan mert többheljen Kaszálló és legelőnek való rétek lévén Közte az Erdőt részekre szakítják el. Északról a' Csatári Erdőt határt a' Kösmő választja el tőlle Kelet és Délről a' Kis Ujfalusi Erdőség. Dombos és völgyes hely — találhatik benne Farkas. Vad Sertés, Róka, Őz. Nyúl – Császármadár. vadászatra nézve tilalmas hely Tölgy, Cser. Bük és szerszám fák tenyésznek (PESTY). — Erdő. A település külterületének délkeleti részén húzódik.

Fő utca lásd **Derék**

Fráter-féle birtok lásd **Fráter-földrész**

Fráter-földrész 2018: *Fráter-földrész ~ Fráter-féle birtok*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Frigmann-birtok lásd **Frigmann-tanya**

Frigmann-tanya 2018: *Frigman-tanya ~ Fridman-birtok ~ Frigmán-tanya*. | *Az a nevirül, az embernek a nevirül kapta aszt a nevet, mer Frigmánnak hívták a gazdáját, és vót neki nagy darab földje, most birkalegelő. | A második világháború véjge felé, asziszem, hogy tíz [...] magyar katonát végeznek ki, és egy úgy menekül meg, hogy eldobja magát a sortűz elől, és bebújik az istállórészbe, a, a jászoldeszka háta mögé. És ő, majd két nap múlva kibúj, majd visszamennek, megtudták, hogy tízen voltak, mégis a holttesteket el kellene ásni vermekbe, ne legyen ojan feltűnő. És a tíz katona hejett csak kilencet találnak. És akkor átbújják az egész birtokot, tanyát, a cselédséget nagy vallatásra teszik, mégis megmenekül az az egy ember, és a megmentőihez visszajár sokáig még a faluba. Elbújtatták, etették.* — Földterület, legelő. Egykori tanya. A település külterületének délkeleti részén található. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. A valamikori épületeknek ma már nyoma sincs.

Frigy-kert 1864: *FrigyKert*. | dülő, szántóföld. | Szántó földek Dombos — HK [Hegyköz] Pájival határos nyúgotról Délről az Rózsás hegy fekszik, elnevezése eredetéről mítse tudhatni. mellete van az úgy nevezett halom rét Kaszállók lapajos heljen (PESTY). — Földterület. A település külterületének nyugati oldalán található.

Gáné 2018: *Gáné ~ Gáné-kaszáló ~ Gáné völgye*. | *Kaszáló volt, de most már el van vadulva, mivelhogy ide jutottunk*. — Kaszáló. A település külterületének a nyugati részén, a Csohos szomszédságában található. A név talán a *gána* növény-névvel hozható összefüggésbe.

Gáné-kaszáló lásd **Gáné**

Gáné völgye lásd **Gáné**

Gazdasági iskola 1941: *Gazd. isk. [Gazdasági ? iskola]* (MKF.). — Földterület, kaszáló. A település külterületének keleti részén, a Drágos-tanya szomszédságában található.

Gerlice 2018: *Gerlice*. | *Volt is egy kastéj ebbe a részbe valahol itt. | Ott van egy monda, hogy állítólag Tótfalu felől itten volt az átjárás, Várad felől, ugye gyalogos kocsikkal közlekedtek régen az emberek, nem a főúton, vagyis ez volt a, mongyuk az útvonal, mongyuk itt Tótfalun keresztül.* — Földterület, kaszáló. Egykori tanya. A település külterületének keleti részén, a Bodó-erdő szomszédságában található. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. A területhez egy helyi monda is kapcsolódik: Egy alkalommal ki akarták fosztani a Gerlice család birtokát. Néhány Nagyváradra tartó ember — az ott élők engedélyével — egy nagyobb kosarat helyezett el a Gerlice-tanyán. Elmondásuk szerint a nehéz csomagot nem akarták magukkal cipelni az előttük álló hosszú útra. A tanyán lévő kutyák az otthagyt kosarat megállás nélkül ugatták. A báróban gyanút keltett a kutyák viselkedése, ezért belelőtt a csomagba. A lövést követően egy fegyveres ember fordult ki a kosárból. A *Gerlice* név talán a nagyváradi Gerliczy családdal hozható összefüggésbe.

Golgota 2018: *Golgota ~ Gologota-rész.* — Földterület, legelő. A település külterületének keleti oldalán található.

Golgota-rész lásd **Golgota**

Golyóbis-tető lásd **Csoma-tető**

Halasi 2018: *Halasi ~ Halasi-rész ~ Halasi-völgy.* | *Az áradásos, vízbuzgásos hejeket megrekesztik egy kicsit, a hal áradáskor, tavaszkor felmegy ivni, és vízszafele az apadáskor ottmarad a lapályos területekbe. Ennek készítettek rekeszket, talán ez még annak lehet a maradéka.* 1889: *Halasi* (Kat.), 1864: *Halasi*. | dűlő, szántóföld, domb, völgy. | Szántó Földek Dombos völgyes hely Száldobágy Községel határos — elnevezését nem tudhatni (PESTY). — Földterület. A település külterületének délnyugati részén található. A név talán a *halas* szó és az *-i* képző összetételéből keletkezett.

Halasi-rész lásd **Halasi**

Halasi-völgy lásd **Halasi**

Halom-gaz 2018: *Halom-gaz.* | *Egy kiemelkedő nagy, nagy ö földhalom, homokos rész. Érdekes, az ódalába vannak ijen bevájások. Valamikor, én eredeztettem a kuruc-labancos időkbe. Hogy ottan valamikor katonák szállhattak meg. Mer igen jól belátható az a völgy alatta.* — Földterület, kaszáló. A település külterületének nyugati részén található. A közelben lévő földterület a Halom-rét nevet viseli. Vö. Halom-rét.

Halom-rét 2018: *Halom-rét ~ Halom-rít.* | *Az alatta [a Halom-gaz alatt] való rét a Halom-rét.* 1889: *Halomrét, Halom rét* (Kat.), 1864: *halom rét*. | kaszáló (PESTY). — Földterület, rét. A település külterületének nyugati részén található. A közelben lévő kaszáló a Halom-gaz nevet viseli. Vö. Halom-gaz.

Hangyaszövetkezet lásd **Bolt**

Határ-gödör lásd **Virág-rét**

Határ-gödör-legelő lásd **Virág-rét**

Hatházi-erdő 2018: *Hatházi-erdő*. — Földterület, egykori erdő. A település külterületének déli részén, a Ravaszdi szomszédságában található. A név előtagja az újlaki Hatházi családra utal. Vö. Hatházi-forrás.

Hatházi-forrás 2018: *Hatházi-forrás*. — Egykori forrás. A Hatházi-erdőben eredt. Vö. Hatházi-erdő.

Hegyközpályiról lásd **Hegyközpályi út**

Hegyközpályi út 2018: *Hegyközpályi út ~ Rózsás-hegyi út ~ Tető-ormó*, 1889: *Hegyköz-Pályiról* (Kat.). — A Hegyközpályi felé vezető földút. A település külterületének nyugati oldalán húzódik.

Hegyközszáldobágy felé lásd **Hegyközszáldobágyi út**

Hegyközszáldobágyi út 2018: *Hegyközszáldobágyi út ~ Vajda*. | *Ez valami-kor egy főút volt, itt jártak át gyalogszerrel*. 1889: *H. [Hegyköz] Száldobágyi út, Hegyközszáldobágy felé, Száldobágyi út* (Kat.). — A Hegyközszáldobágyra vezető út. A település külterületének déli részén húzódik.

Hívő templom lásd **Imaház**

Hodosi-erdő 2018: *Hodosi-erdőü*. | *Mivel ezen a területen, ezen a részen, a Hegyköznek ezen a részén van nagy területű erdők. És ő, csináltak parcellákat, hogy mék falunak mék az erdeje. Tehát Csatári-erdő van, mert ott Csatárnak van, de úgy távolabb, mint Bihar, Szalárd, Hodos, ezek a területek, ott sík területek. S akkor nekik külön attak. És úgy voltak el, a megnevezése is, hogy Szalárdi-erdő, Hodosi-erdő, Bihari-erdő*. — A Fót-erdőnek a Jákóhodoshoz (r. Hodos) tartozó része.

Hosszú-rét 2018: *Hosszú-rét ~ Hosszú-rít*, 1889: *Hosszú rét* (Kat.). — Földterület, kaszáló. A település külterületének keleti részén, az erdő közvetlen szomszédságában található.

Imaház 2018: *Imaház ~ Hívő templom*. — Épület. A település baptista felekezetű lakossága használja. Vö. Katolikus templom, Református templom.

Irigy-kert 2018: *Irigy-kert ~ Irigy-kert-rész*. | *Innen a Halom-gaztól kifele*. 1889: *Irigykert* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének délnyugati részén található. Két részből áll: az Alsó- és a Felső-Irigy-kertből. Vö. Alsó- és Felső-Irigy-kert.

Irigy-kert-rész lásd **Irigy-kert**

Iskola 2018: *Iskola*. | *Vóút külön református iskola, vóút külön katolikus iskola és vóút külön állami iskola, tessék elképzelni, egy ojan picí faluba, és a község mindet fenntartotta*. 1864: *oskola, Község ház* (PESTY). — Épület. A Derékon található. Elemi és óvodai oktatás működik benne. Régen ez az épület volt a községház.

Isten-hegy 2018: *Isten-hegy*. | *Egy ojan meleg fekvésű, déli rész, nagyon meredek. Itten termeltek az emberek. Aszongyák, a leghamarabb termő vidék volt, mivelhogy nagyon kelet, délkeleti fekvésű*. 1889: *Isten hegy* (Kat.). — Földterület, domb, legelő. A település külterületének keleti részén található.

Jászlos 1889: *Jászlos* (Kat.). — Földterület, legelő. A település külterületének délkeleti részén található.

Kákás lásd **Csohos**

Kápolna 2018: *Kápolna*. — Épület. A Temető bejáratánál áll.

Káptalantanya 1888: *Káptalan tanya* (Hnt.), 1884: *Káptalan tn. [tanya]* (HKFT.). — Földterület, legelő. Egykori tanya. A település külterületének keleti részén állt. A hegyközüljlaki határ egy részét egykor a római katolikus káptalan birtokolta.

Katolikus temető 2018: *Katolikus temető*. — A Temető része. Az Ebes nevű rész szomszédságában található.

Katolikus templom 2018: *Katolikus templom ~ Katolikus templom. | Ez a katolikus templom, és egy része már most úgy kultúrház gyanánt használjuk, már a falu. | A katolikus egyházé volt, és egyháztulajdon volt a, és félódalt templom volt, és onnét arrafele voltak gazdasági épületek meg lakások, és ugye ő, amikor jött a kommunizmus akkor, akkor, elvették tőlük, és akkor átépítették egy nagy teremmé, egy kultúrházzá, és ő, hát az egyház meghagyta, és jó a kapcsolatunk velek, pont most megint egy támogatást adunk nekik, bármire szükségünk van, egy évbe három gyűlés, egy évzáró, egy, egy szüreti bál, ők ingyen, díjmentesen esztet ideaggyák nekünk, nincs hova épíccsünk másikat és már lakodalmak sincsenek úgy, eszt mindenki megszokta, hát úgy, ojan közepes falusi, nincs akkora, mint a szalárdi, de úgy a falunak oké volt. — Épület. A Derék tetején áll. Az épület folytatása a Kultúrház. Vö. Kultúrház, Imaház, Református templom.*

Kávás lásd **Kávás utca**

Kávási-híd 2018: *Kávási-híd*. — Belterületi rész. A Kávás utca része. Vö. Kávás-kertek, Kávás-kút, Kávás-rét, Kávás utca.

Kávás-kertek 2018: *Kávás-kertek*, 1889: *Kertalja* (Kat.), 1864: *Kertajja*. | kaszálló, rét. | Tagosított kaszálló rétek. Délről rá nyúlnak az alszeg, és bánát nevű Uttza házak Kertjei északról elválasztja a' Csatári határtól, az úgy nevezett Kös-mő patak (PESTY). — Földterület, szántóföld. A Kávás utcához tartozó földek. Vö. Kávási-híd, Kávás-kút, Kávás-rét, Kávás utca.

Kávás-kút 2018: *Kávás-kút*. | *Jobb kéz felől, egy gémes kút. | Kitűnő vize, régen a fél falu odajár.* — A Kávás utcán lévő gémeskút. Vö. Kávási-híd, Kávás-kertek, Kávás-rét, Kávás utca.

Kávás-rét 2018: *Kávás-rét*. — A Kávás utcához tartozó földterület. A település külterületének északi részén, a belterület szomszédságában található. Vö. Kávási-híd, Kávás-kertek, Kávás-kút, Kávás utca.

Kávás utca 2018: *Kávás ucca ~ Kávás. | Eszt ezerkilencszáztizenyolc után osszák ki, azoknak az embereknek, akik a világháborúból hazajönnek, ugyanúgy a Tagot is vagy az Új sori részt, ottan kapnak telekrészeket, és akkor ők építenek rá. | A falu bejárata, eszt úgy hívják, ettől a szakasztól eddig, elnevezés, hivatalosan neve nincs. Kávásnak hívjuk. — Utca. A település belterületének északnyugati*

részen található. A folytatása az Alszeg és a Bánát nevű utca. Az adatközlők elmondása szerint a területet az első világháború után osztották ki. Vö. Kávási-híd, Kávás-kertek, Kávás-kút, Kávás-rét.

Kertalja lásd **Kávás-kertek**

Kincses-patak 2018: *Kincses-patak*. | *Az a patak, amejk bemegy a Kösmő-patakba, mert ez a kettőü Pájinál találkozik. [...] Nem a réjgi medribe, hanem eszt is szisztematizálták. Egyenesbe húszták, mert girbe-gurbán fojt akkor a vőügybe.* 1941: *Kincses p. [patak]* (MKF.). — A település külterületének délkeleti részén folyik. A hozzá tartozó rész a Kincses-völgy. Vö. Kincses-völgy.

Kincses-völgy 2018: *Kincses-völgy ~ Kincses-völgy-rész*. | *A Taba laposának a folytatása.* 1889: *Kincses völgy* (Kat.), 1884: *Kincses völgy* (HKFT.), 1864: *Kincses völgy*. | legelő. | Dülő Kópés Szántó földek Észak oldalba van. Dombos hely. elnevezését nem magyarázhatni meg (PESTY). — Földterület, legelő. A település külterületének délkeleti részén, a Kincses-patak szomszédságában található. Vö. Kincses-patak.

Kincses-völgy-rész lásd **Kincses-völgy**

Kis-halom 2018: *Kis-halom*. | *A falu után van a Kis-halom, s utána a Halom-gaz, de általába Halom-gaz.* 1889: *Kishalom* (Kat.), 1884: *Kis halom* (HKFT.), 1864: *Kis Halom* (PESTY). — Földterület, domb. A település külterületének délnyugati részén, a belterület szomszédságában található.

Kis-oldal 2018: *Kis-ódal*. | *Itt van egy kicsi kis út mellette, és középen még két ház. Eszt a részt Kis-ódalnak hívják.* — Belterületi rész. A Derék nyugati oldala.

Kisújfalu felé lásd **Kisújfaluí út**

Kisújfaluí út 1889: *Kis Újfalui út, Kis Újfalú felé* (Kat.). — Földút. A település külterületének délkeleti részét szeli ketté.

Kollektíva lásd **Kollektívtanya**

Kollektívtanya 2018: *Kollektívtanya ~ Kollektíva*. | *Ez még a téesz idejéből az istállók. S ott külön építkeztek oda. Meg géppark, meg minden, de ennek nem volt jelentősége. Csak már még most az utóbbi időbe, ami felkerült. [...] Van itt egy ijen mezőgazdasági gépeknek egy hej, s itten egy olasz vett ki egy ijen épületet, istállóu volt valamikor, de felújította, és pidzával kezdett el foglalkozni, de csődölt. Majd jött egy másik, megin elment, tehát ők, ők nem. Másik az is, az meg építkezéssel kezdett el foglalkozni, az is most már megöregedett. Abbahagyta, tehát az eléggé elhagyatott.* — Épületegyüttes. A Káváson található. Az épületeket a valamikori Kollektív gazdaság, az ún. Kollektíva használta. Ma már mindegyik épület más tulajdonoshoz tartozik.

Konc-far 2018: *Konc-far*, 1889: *Konczfar* (Kat.). — Földterület, legelő. A település külterületének déli részén található.

Konti-sor 1864: *Kontisor* (PESTY). — PESTY FRIGYES helynévtára szerint szőlő neve. Vö. Külső-Konti-sor.

Kópis 2018: *Kópis ~ Kópis-dűlő*, 1889: *Kopis* (Kat.), 1864: *Kópés*. | Szántó földek Észak oldalba van. Dombos hely. elnevezését nem magyarázhatni meg. mellette van a' Kincses völgy nevü Legelő helj. a' Mogyóros és Szilvás hegy Közt. Keletfelől nyugatfelé nyulik egész a' Község mellet lévő Rózsás hegy aljáiáig HK [Hegyköz] Páji határáíig. miért neveztetik Kincses völgynek nem tudható. Mellette van a' Taba lapos és Legelő, ezen heljen van a D. Káptalannak egy száraz Malma. és a' Községnek 3m ítató Kutja. Elnevezése miből eredt? nem tudatik (PESTY). — Földterület, szántóföld. A település külterületének keleti részén található. A hozzátartozó kút az ún. Kópis-kút. Vö. Kópis-kút.

Kópis-dűlő lásd **Kópis**

Kópis-kút 2018: *Kópis-kút*. — A Kópison lévő kút. Vö. Kópis.

Kösmő lásd **Kösmő-patak**

Kösmő-patak 2018: *Kösmőü-patak ~ Kösmőü*, 1941: *Kösmőpatak*, *Kösmő-p. [patak]* (MKF.), 1889: *Kösmő patak* (Kat.), 1884: *Kösmő p. [patak]* (HKFT.), 1864: *Kösmő patak*, *Kösmő patak*. | melyis csak esődzésekkor fojik sok károkat okoz a Kaszállókba olyesetekbe: elnevezését honnan vette légyen nem tudható (PESTY). — Patak. A település külterületének északi részét szeli át. Természetes határvonal Hegyközújlak és Hegyközcsatár között. A *Kösmő* név eredetéről egyelőre nem tudunk biztos magyarázatot adni. BENKŐ LORÁND és KNEZSA ISTVÁN úgy véli, hogy a Bihar megyei *Kösmő* víznév a székelyföldi *Küsmöd* helynévvel mutat összetartozást. Az előbbi a székely csoportok áttelepülésével, névköltöztetés eredményeképpen jöhetett létre. A FNESz. szerint a *Küsmöd* név a nyelvjárási *küs* 'kis' és a kihalt **med* 'száraz vagy időnként kiszáradó patak, ér' szavak összetételeként jött létre. BENKŐ szerint az előtag valóban a *kis* melléknév lehet, ő az utótagot azonban egy *-d* helynévképzőt tartalmazó névrésznek tartja (BENKŐ 1993: 54–55, lásd ehhez még KISS 2013: 101–107).

Köves út 2018: *Köves út*. | *Van az Ormányon keresztül egy út. Megy Sítervölgynek. Ez bemegy a Dóuzsa Györgyön, és Sítervölgnél köt ki.* — Földút. A település külterületének délkeleti részén található. Az erdőn vezet keresztül.

Község- és Rózsás-szőlőhegy 1864: *Község és Rózsás Szőlő hegy* (PESTY). — Földterület. A település külterületének nyugati része. Vö. Rózsás-hegy.

Községház lásd **Iskola**

Községi-legelő 1864: *Községi legelő*. | Domb, bokros hely (PESTY). — Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Kultúrház 2018: *Kultúrház*. — Épületrész. A Katolikus templom folytatása. Községi gyűléseknek, iskolai évfáróknak és szüreti báloknak ad helyet. Vö. Katolikus templom.

Kuruc-kút 2018: *Kuruc-kút*. | *Állítólag oda húzódtak be a monarkia idején a magyarok, ott volt egy forrás az erdőbe. Ott itattak, és akkor onnan jöttek ki mindig, mikor, mittudomén, jöttek, s behúzódtak az erdőbe akkor. Azon a részen*

tanyáztak, ott volt egy forrás, szép nagy fák vóútak, most lett levágva az elmúlt évekbe. — Kút. A település külterületének keleti részén található. Az adatközlők szerint egykor kuruc katonák tanyáztak a területen.

Külső-Csoma 2018: *Külső-Csoma*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének déli oldalán található. A Csoma része. Vö. Csoma, Csoma-kút, Csoma-tető, Égett-Csoma.

Külső-Fekető 2018: *Külső-Fekető*, 1889: *Fekete tó alj* (Kat.), 1864: *Fekető ajj*. | Szántó, Kaszálló, Legelő, és bokros hely Eszacról a Kösmő patak választjael a' Csatári határtól — Dombos gödrös, lapajos hely északnak fekszik (PESTY). — A település külterületének északkeleti oldalán található. A Fekete-tó része. Vö. Fekete-tó.

Külső-Halasi 2018: *Külső-Halasi*. — A település külterületének délnyugati oldalán található. A Halasi része. Vö. Halasi.

Külső-Konti-sor 1864: *Külső Kontisor*. | a' Külső Kontisor nevű hely Községi legelő hely Domb: bokros hely (PESTY). — PESTY FRIGYES helynévtára szerint földterület neve. Vö. Konti-sor.

Legelő 2018: *Legelő ~ Legelő-rész*, 1864: *Legelő* (PESTY). — Nagy kiterjedésű földterület, legelő. A település külterületének keleti részén található.

Legelő-rész lásd **Legelő**

Lelkészi lak lásd **Parókia**

Lófürösztő 2018: *Lófürösztő*. | *Egy ojan tíz-tizenöt méteres medrét csináltak a pataknak, szélességbe. Egy ojan száz méter hosszan, durván. Jöttek ijen száraz időűszakba, hozni az árut, a motyót, a pakkot, ahogy monták falun. Akkor estente vagy kora hajnalba rámentek erre a patakra, lemosták.* — Kisebb földterület. A település külterületének északi részén, a belterület és a Kösmő-patak szomszédságában található.

Losonc 2018: *Losonc*. | *Valami káptalan név után van eredeztetve.* — Földterület, legelő. A település külterületének keleti részén található. Az adatközlők szerint ez a rész is a káptalan tulajdona volt.

Macskalyuk 2018: *Macskalyuk*. | *A Fakó-patak tetejének aszt mongyák, hogy Macskalyuk.* 1889: *Macska lyuk* (Kat.), 1884: *Macska lyuk* (HKFT.), 1864: *Matskalyuk, Matska juk*. | Szántó Kaszálló Legelő heljek Dombos völgyes hely. Egyrésze neveztetik Drugás szállósnak: Matska juk elnevezése eredetét meg nem mondhatni: arról nevezetes azonban hogy a' határba csak itt lehet építkezésre használható követ tomegben találni. Másik elnevezése onnan eredt: hogy Régebben KisUjfalusi Drugás família birta kík szállásokat építvén: maí napig fent maradt ezen darabrétre nézve a' Drugás nevezet (PESTY). — Földterület, legelő. A település külterületének délkeleti oldalán található. A Fót-erdő része. Vö. Drugás-szálló.

Macskás lásd **Macskás utca**

Macskás-kertek 2018: *Macskás-kertek*. — Földterület, szántóföld. A Macskás utcához tartozó kertek. Vö. Macskás utca, Macskás-tető.

Macskás-tető 2018: *Macskás-tető ~ Tető, -n.* | *A Macskás megy felfele a dombon, mint itten a Templomnál. De tulról, a Temető fele. És a Tető meg Macskás-tető, megyen keresztül.* — A Derékot és a Macskást összekötő utca. A domb tezején húzódik. Vö. Macskás utca, Macskás-kertek.

Macskás utca 2018: *Macskás ucca ~ Macskás.* | *Felfele egy dombon van.* | *A Macskásiak pedig Érmihájfalva környékén voltak, ijen birtokos családok [...] nemes urak. És a Gerlicének van egy Macskás nevű felesége, és gondolom, hogy ez még a birtokhoz tartozott. És akkor hozhatott onnan cselédséget. [...] Innen kaphatta az ucca a Macskás nevet.* 1864: *Útza Matskás.* | Nyúlik Éjszokról Délnek meredek heljen 9 házzal 's Telekkel régebben gödrös és gazos helylevén nevévette a' mocsoktól motskos helytől, végre macskás névetvetfel (PESTY). — Utca. Az Alszegre merőlegesen, a Derékkal párhuzamosan helyezkedik el. Az adatközlők szerint a településen élő egyik családról kapta nevévet. A hozzá tartozó kertek az ún. Macskás-kertek. Vö. Macskás-kertek, Macskás-tető.

Malom 1. 2018: *Malom.* | *Az a tanya alatt vóút. [...] Valamikor gőzgéppel járatott malom volt benne.* — Épület. A Kollektívtanya része. Ma már nem működtetik.

Malom 2. 1864: *Malma.* | a' Taba lapos és Legelő, ezen heljen van a D. Káptalannak egy száraz Malma (PESTY), 1860: *Malom* (MKFT.). — Földterület, szántó föld. Egykori épület. A település külterületének déli részén, a belterület szomszédságában állt.

Meleg-kert 2018: *Meleg-kert ~ Meleg-kert-rész,* 1889: *Melegkert* (Kat.). — Földterület, szántó föld. A település külterületének keleti részén, a belterület közvetlen szomszédságában található.

Meleg-kert-rész lásd **Meleg-kert**

Mező-kút 2018: *Mező-kút.* | *Valamikor a csürhének volt dílelője.* — Kút. A Régi pálinkafőző mellett, a Szilvás-dombon található.

Mogyorós lásd **Mogyorós-hegy**

Mogyorós-hegy 2018: *Mogyorós-hegy ~ Mogyorós, -on.* | *Úgyszintén szőlős-birtok vóút. A Református temetőtől kifele.* 1889: *Mogyorós* (Kat.), 1884: *Mogyorós h. [hegy]* (HKFT.), 1864: *Mogyorós, Mogyorós hegy, Mogyorós Szőlőhegy.* | egy hegy fojamon a' Község és Rózsás Szőlő hegyel: meg említettik egy részbenne, az úgy nevezett Szemét Domb. Mogyorós nevezetét vette onnan, mert Sok Mogyoró fák irtattak ki térééről. — meljnek is Elnevezését meg nem lehet magyarázni. Dombos gödrös hely (PESTY), 1864: *Mogyoros Hegy* (MKFT.). — Földterület, szőlő, gyümölcsös. A település külterületének keleti részén található. Vö. Mogyorósi út.

Mogyorósi út 2018: *Mogyorósi út.* — A Mogyorós-hegyen át vezető földút. A település külterületének keleti részét szeli ketté. Vö. Mogyorós-hegy.

Mogyorós-szőlőhegy lásd **Mogyorós-hegy**

Nagy-almás 2018: *Nagy-almás.* — Kisebb erdő. A település külterületének délkeleti részén található.

Nagy-Csoma lásd **Csoma**

Nagy-rét 2018: *Nagy-rét*, 1941: *Nagyrét* (MKF.), 1884: *Nagy rét* (HKFT.), 1860: *Nagy rét* (MKFT.). — Földterület, rét. A település külterületének északi részén található.

Német-forrás 2018: *Német-forrás*. | *Az a Szilvás-hegynek az aljába*. — Forrás. A Szilvás-hegy szomszédságában található.

Népfőiskola 2018: *Népfőiskola*. — Épület. A Derékon, a Református templom szomszédságában áll. Jelenleg nem használják. A közelmúltban még előadásokat tartottak benne.

Nyilas 2018: *Nyilas ~ Nyilas-rész*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati részén található. Feltehetőleg a *nyilas* 1. 'hosszú, egyenes terület', 2. 'sík terület' jelentésű földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Nyilas-rész lásd **Nyilas**

Nyíri-tanya 2018: *Nyíri-tanya*. | *Az már, most már le van bontva. De itt vóút az is a Mogyoróus szájába. A falu vigin mingyá. Ez a papoké vóút. Ott préseltek. Oda hoszták a szöllőt, onnan hoszták a pincébe a bort*. — Földterület, szántóföld. Egykori tanya. A település külterületének északkeleti részén állt. A római katolikus egyházhhoz tartozott.

Orvosi rendelő 2018: *Orvosi rendelő*. | *Nem volt [orvosi ellátás helyben], Csatarba jártunk mindig. | Még nem, de rövidesen beindíttják*. — Épület. A Derékon áll. A tervek szerint orvosi rendelőt fognak működtetni benne.

Pálinkafőző-kút lásd **Pálinka-kút**

Pálinka-kút 2018: *Pájinka-kút ~ Pálinkafőző-kút*. — A Régi pálinkafőző szomszédságában lévő itatókút. A belterület déli részén, a Szilvás-hegyen található.

Pályiújlak lásd **Hegyközújlak**

Pápa-szem 2018: *Pápa-szem ~ Pápa-szem-rét*. — Földterület, kaszáló. A település külterületének északkeleti részén található.

Pápa-szem-rét lásd **Pápa-szem**

Pap-parlag 2018: *Pap-pallag ~ Pap-pallag-rész*. | *Mivel a papnak volt itt egy darab fölgye. És azér mongyák Pap-pallagnak*. — Földterület, legelő. A település külterületének déli részén található. A név utótagja feltehetőleg a 1. 'fel nem szántott, száraz, terméketlen földterület', 2. 'irtás' jelentésű *pallag ~ parlag* földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Pap-parlag-rész lásd **Pap-parlag**

Parókia 2018: *Parókia*, 1864: *Lelkészi lak* (PESTY). — Épület. A református parókia. A Derékon, a Református templom mellett áll.

Pince sikátor 2018: *Pince sikátor ~ Pincesor*. | *Az vezet le az Új sor nevezetű uccára*. — Az Új sor nevű utca része. Az ott lévő pincéket a helyiek még mindig használják.

Pincesor lásd **Pince sikátor**

Pintér sikátor 2018: *Pintér sikátor*. — A Csohosra vezető földút. A Felszegről lehet letérni rá.

Polak-tanya 1884: *Polak tn. [tanya]* (HKFT.). — Földterület, legelő. Egykori tanya. A település külterületének nyugati részén állt.

Pondrós-oldal 2018: *Pondrós-oldal*. — Földterület, legelő. A település külterületének délkeleti oldalán található. Az Isten-hegy része.

Ravaszdí 2018: *Ravazdi*. | *Ez gyümölcsös volt mind gyerekkoromba, most paskó az egész*. 1889: *Ravazdi* (Kat.), 1864: *Ravazdi Óoldal, Ravazdi Szántó*. | nagyobb részt Kaszálló és Legelő helyek. elnevezése honnan eredtlégyen nem tudható. | Szántó Kaszálló földek Töbrészekre osztva neveződik. Tormás hegy Kontisor Ravazdi Óoldal Bukmós Óoldal Ezen elnevezések eredetét sem tudhatni Mínd a' három Szöllő hegyen: idejébe jó és sok gyümölcs terem. Mellette van a' Csemző nevű hely: Szántó Kaszálló földek (PESTY). — Földterület, legelő. A település külterületének déli részén található.

Ravaszdí-oldal lásd **Ravaszdí**

Ravaszdí-szántó lásd **Ravaszdí**

Református temető 2018: *Református temető ~ Temető*. | *Fenn, a Tetőn, ha kimegyünk az udvarra, a Kápolna láccik*. — A református felekezetű lakosság használja.

Református templom 2018: *Református templom*. | *Van vagy hetvenöt fő katolikus körülbelül, most már, több volt, ugyanúgy, mint reformátusból. Több van, az nagyobb létszám. Ő, az nem tudom, mennyi lehet. [...] És van még vagy, vagy, nem tudom, vagy hat, hat, ami baptista. Őknekik külön egy kis imaház lejtezik. Más felekezet nincs. Ez a három van. Ez, ez. Nagyságrendben: református, katolikus és mondom, van néhány szeméj, aki a baptista gyülekezetbe jár*. 1864: *Református templom* (PESTY). — Épület. A Derékon áll. A 19. században épült: „Ev. ref. templomának egyes részeit, melyek még az ősi, románkori egyházból maradtak meg, az 1890-ben épült új templomhoz felhasználták” (BOROVSKY 91). Vö. Imaház, Katolikus templom.

Régi pálinkafőző 2018: *Régi pálinkafőző*. | *Volt a régi, ami már nem működik, az ezen a részen van lent. Pont itt egy most tőu láccik. [...] De az volt az elsőj. | Az Ebes-kút mellett. Onnen horták a vizet rá*. — Pálinkafőző épület. A Szilvásdombon áll. Ma már nem működtetik.

Régi temető 2018: *Régi temető ~ Zsidó temető*. | *A hátsó ríszit Zsidó temetőnek hívták, volt vagy négy-öt zsidócsalád*. 1864: *Régi temető Kert* (PESTY). — Földterület, szántóföld. A település egykori temetője. A Káváshoz tartozik.

Régi temető kert lásd **Régi temető**

Rektor sikátor 2018: *Rektor sikátor*. | *Az egyháznál van itt egy út befele, Rektor sikátor*. — Belterületi rész. A Derék egyik letérője. A Református templom és a Népfőiskola mellett vezet el. Az adatközlők szerint a *rektor* a régi időkben a református presbiterek megnevezése lehetett.

Ribizlis 2018: *Ribizlis*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének délkeleti részén, a belterület szomszédságában, a Kincses-völgyben található.

Rogériusz lásd **Szilvás-hegy**

Rókalyuk-patak 1889: *Rókalyuk patak* (Kat.). — Patak. A település külterületének keleti részén található.

Róka utca 2018: *Róka ucca*. | *Ez is ugyanúgy tizenhét után osztódik ki.* 1864: *Róka Uttza*. | a' Község utszáitól egészen kívül elkülönítve 8. házzal Telekkel ház Teleknélkül elneveztetését onnan vette, miszerint nyomás, és meredek gazos hegy Környezi hova a' Rókák, a' midön a' Községben tyókászni mennek, előbbis ezen heljet látogatják meg. Ezen 96 ház Kertjeikben Szöllő, őszi és Tavaszi vetések 's minden nemü gyümölcsfák a' jóidőbe kielégítően természetnek 's tenyésztetnek (PESTY). — Utca. A Derék folytatása. Az adatközlők elmondása szerint a terület nagyobb részét az első világháború után osztották ki.

Rónyai lásd **Rónyai sikátor**

Rónyai sikátor 2018: *Rónyai sikátor ~ Rónyai*. — Utca. A Felszegtől ágazik el. Nevét a hegyközülaki Rónyai családról kapta.

Rózsás lásd **Rózsás-hegy**

Rózsás-hegy 2018: *Rózsás-hegy ~ Rózsás*. | *Ez is szőlős, gyümölcsös hegyrész volt valamikor. Most újabban van itt-ott. Rajta egy-egy kisebb parcella. | Valamikor úgy volt ez, hogy szőlőshegy volt. Még Gerlice bárónak volt ott egy, egy nagydarab szőlője, a filoxérával kipusztult, és asztán átatta, elatta, és a Gerlice báró el is ment Újlakról.* 1889: *Rózsás hegy* (Kat.), 1884: *Rózsás h. [hegy]* (HKFT.), 1864: *Rózsáshegy, Rózsás hegy, Dél- és Észak Rózsás*. | mely esik Nyúgotról. többnyire Szöllővel van béra kva a' Községgel egy tartalmu hegyen a' tető úttól Dél és Északnak fekszik: nevét a' böven termett Bokortól vagyis Rózsásbaktortól vette. Két elnevezéssel bir u: m: Dél és Észak Rózsás (PESTY). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán található. Két részből áll: az Észak- és a Dél-Rózsás-hegyből. Vö. Észak- és Dél-Rózsás-hegy, Község- és Rózsás-szőlőhegy, Hegyközpályi út.

Rózsás-hegyi út lásd **Hegyközpályi út**

Sásos-völgy 2018: *Sásos-völgy*. | *Ez a Bagjos-erdőbe bemenni, egy rétrész.* 1889: *Sásosvölgy* (Kat.). — Földterület, rét. A település külterületének délkeleti részén található.

Sütőtök-föld 2018: *Sütőtök-föld*. — Földterület, legelő. A település külterületének keleti részén, a Fekete-tó szomszédságában található.

Szabó Pál 2018: *Szabó Pál*. — Legelő. A település külterületének nyugati oldalán található, az Irigy-kert folytatása. A nagyobb része a hegyközpályi határhoz tartozik.

Szalárdi-erdő 2018: *Szalárdi-erdő*. | *Mivel ezen a területen, ezen a részen, a Hegyköznek ezen a részén van nagy területű erdők. És ő, csináltak parcellákat,*

hogy mék falunak mék az erdeje. Tehát Csatári-erdő van, mert ott Csatárnak van, de úgy távolabb, mint Bihar, Szalárd, Hodos, ezek a területek, ott sík területek. S akkor nekik külön attak. És úgy voltak el, a megnevezése is, hogy Szalárdi-erdő, Hodosi-erdő, Bihari-erdő. — Az Uradalmi-erdő része. A szomszédos Szalárd (r. Sälard) településhez tartozott.

Száldobágyi-erdő 2018: *Száldobágyi-erdő*, 1860: *Város Erdő* (MKFT.). — A település külterületének déli részén található. A terület nagyobb része Hegy-közszáldobágyhoz tartozik.

Száldobágyi út lásd **Hegyközszáldobágyi út**

Szatmári-ház 2018: *Szatmári-ház ~ Toja-ház*. — Erdészlak. A település külterületének keleti részén, az erdőben áll. A *Szatmári* és a *Toja* (Toia) előtagok a valamikori erdészekre utalnak.

Szemétdomb 1864: *Szemét Domb*. | *Szemét Domb* nevét vette onnét. mivel a' népmondaszerént a' régi időbe elhagyatva vólt, 's e' részét mint szemét v' is haszontalan heljet tekintették. mellete van a' Szöke Kút völgy (PESTY). — A külterület keleti részén található.

Szilvás-domb lásd **Szilvás-hegy**

Szilvás-domb utca lásd **Szilvás-hegy**

Szilvás-hegy 2018: *Szilvás-hegy ~ Szilvás-domb ucca ~ Szilvás-domb, -on, ~ Rogériusz*. | *Az is úgy egy, régebb kiosztott szegényebb embereknek, ijen kissebb telkeket attak ott, építettek rá egy-egy házat. [...] Sajnos már nincs, vagy, vagy három heji lakos, a többi már mind ijen hétvégi kis házaknak vették meg. [...] Asszem, hogy talán három család van még ott, azon a hejen*. | *Aszt úgy macerálták gyerekoromba, hogy a Rogériusz, mert hogy kicsit különösek*. 1941: *Szilvás hegy* (MKF.), 1889: *Szilvás-hegy, Szilváshegy* (Kat.), 1884: *Szilvás h. [hegy]* (HKFT.), 1864: *Szilvás hegye, Szilvás hegy, Szilvás hegy*. | Szőlő hegy Nagy részbe elhagyva magas hegy 's nagy kiterjedésű a' leg erősebb bort termő — Szántó Kaszálló földek Töbrészekre osztva neveződik (PESTY), 1864: *Szilvas Hegy* (MKFT.). — Dombos rész, utca és szántóföld. A belterület déli oldalán található. Az adatközlők szerint egykor rengeteg szőlő volt rajta. Újabban beépített része a településnek. A *Rogériusz* újabb keletű név. A kifejezés a nagyváradi tömbháznegyedre, a *Rogériusz*-ra utal, mivel az a terület is egy — viszonylag — újabban beépített része a városnak. Vö. Szilváshegyi út.

Szilvás hegye lásd **Szilvás-hegy**

Szilváshegyi út 2018: *Szilvás-hegyi út*. — A Szilvás-hegy felé vezető földút. A település külterületének déli részén húzódik. Vö. Szilvás-hegy.

Szöke-kút 2018: *Szöke-kút*, 1889: *Szöke kút* (Kat.). — A Szöke-kút-völgyhöz tartozó forrás. Vö. Szöke-kút-völgy.

Szöke-kút-völgy 2018: *Szöke-kút-völgy*, 1889: *Szökekút völgy* (Kat.), 1884: *Szöke kút völgy* (HKFT.), 1864: *Szöke Kút völgy, Zökeréti völgy*. | Dombos, gödörös, hely (PESTY). — Földterület, kaszálló. A település külterületének keleti részén,

az erdő szomszédságában található. Az előtag feltehetően a hegyközülaki Szőke családra utal. Vö. Szőke-kút.

Szőke-réti-völgy lásd **Szőke-kút-völgy**

Taba 2018: *Taba ~ Taba ucca*. | *Megyünk lefele, Száldobágy fele, az Taba, Taba ucca*. | *Osztott telkek a háború után, legelőből*. — Utca. A település belterületének déli oldalán található. Két része van: a Taba-tető és a Taba-lapos. Vö. Taba-kút, Taba-lapos, Taba-rét, Taba-tető.

Taba-alj lásd **Taba-lapos**

Taba-kút 2018: *Taba-kút*. — A Taba-lapason lévő kút. Vö. Taba, Taba-lapos, Taba-rét, Taba-tető.

Taba-lapos 2018: *Taba-lapos ~ Taba lapossa ~ Tábor-lapos ~ Taba-alj*, 1889: *Taba laposa* (Kat.), 1864: *Taba lapos* (PESTY). — Utca és legelő. A Tabának a domb alján lévő része. Vö. Taba, Taba-kút, Taba-rét, Taba-tető.

Taba laposa lásd **Taba-lapos**

Taba-rét 2018: *Taba-rét*. — A Tabához tartozó rét. A külterület déli részén, a belterület szomszédságában található. Vö. Taba, Taba-kút, Taba-lapos, Taba-tető.

Taba-tető 2018: *Taba-tető, -n*. | *A dombnak a teteje*. — Utca. A Tabának a domb tetején lévő része. Vö. Taba, Taba-kút, Taba-lapos, Taba-rét.

Taba utca lásd **Taba**

Tábor-lapos lásd **Taba-lapos**

Tábor-tető lásd **Csohos**

Tag 2018: *Tag*. | *Ez mind a katólikus egyház birtokhoz, a káptalan birtokhoz tartozott valamikor*. | *A már erdőre nyúlik ki, egíszén*. — Földterület, legelő. A település külterületének keleti részén található.

Temető lásd **Református temető**

Temető-alj 2018: *Temető-ajj ~ Temető-ajj ucca ~ Temető ajja*. | *Vannak házak, újabban ott is építkeztek a tízes-húszas években. Asztán most már még jobban*. 1860: *Temető ally* (MKFT.). — A Temető mellett lévő utca.

Temető alja lásd **Temető-alj**

Temető-alj utca lásd **Temető-alj**

Tető lásd **Macskás-tető**

Tető-ormó lásd **Hegyközpályi út**

Tihanyi 2018: *Tihanyi*. | *Az Isten-hegynek a túlsó oldala*. — Földterület. A település külterületének keleti részén található. A név a hegyközülaki Tihanyi családra utal.

Toja-ház lásd **Szatmári-ház**

Tormás-hegy 1864: *Tormás hegy*. | Szántó Kaszálló földek Töbrészekre osztva neveződik. Tormás hegy Kontisor Ravazdi Óoldal Bukmós Óoldal Ezen elnevezések eredetét sem tudhatni Mind a' három Szöllő hegyen: idejébe jó és sok gyümölcs terem (PESTY). — Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Tóth Gyula-forrás 2018: *Tót Gyula-forrás*. — A Tóth Gyula-föld mellett lévő forrás. A település külterületének északnyugati részén található. Vö. Tóth Gyula-föld.

Tóth Gyula-föld 2018: *Tót Gyula-föld*. | *Vóut egy beékelés Gyula bácsinak, ő egy erdész volt a faluba*. — Földterület, szántóföld. A település külterületének északnyugati részén található. Vö. Tóth Gyula-forrás.

Törözsd-rét 2018: *Törözsd-rét*. — Földterület, legelő. A település külterületének déli részén található.

Uileacu de Munte lásd **Hegyközújlak**

Újlak lásd **Hegyközújlak**

Új sor 2018: *Új sor ~ Új sor rész*. | *Későbbi időkbe attak ki telkeket építkezésre*. — Utca. A Pince sikátor folytatása. A település újabban beépített része.

Új sor rész lásd **Új sor**

Uradalmi-erdő 2018: *Uradalmi-erdő*, 1884: *Uradalmi erdő* (HKFT.), 1864: *Uradalmi Erdő* (MKFT.). — A Felső-Hegyköz jelentős részét ma is erdőség borítja. Ennek a nagy kiterjedésű erdőnek a része a hegyközújlaki Uradalmi-erdő. A település külterületének délkeleti oldalán található.

Vajda 1. 2018: *Vajda*. | *Például megyünk Száldobágnak itt felfele, gyalog jártunk valamikor*. 1941: *Vajdaszállás* (MKF.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének délnyugati részén, Hegyközszáldobágy szomszédságában található. Vö. Hegyközszáldobágyi út.

Vajda 2. lásd **Hegyközszáldobágyi út**

Vajda-szállás lásd **Vajda 1.**

Város-erdő lásd **Száldobágyi-erdő**

Veres-patak 2018: *Veres-patak ~ Veres-patak-rész*. | *Egy rét, de Veres-pataknak hívják. Ez a határ. [...], ez a mi részünk is és a száldobágyiaké is*. | *Egy szép, gyönyörű völgy [...]. Ez rét, bent erdő erről-arrul*. 1941: *Veres p. [patak]* (MKF.), 1884: *Vörös p. [patak]* (HKFT.). — Földterület, rét. A település külterületének déli részén található. Nevét a rajta áthaladó patakról kapta.

Veres-patak-rész lásd **Veres-patak**

Virág-rét 2018: *Virág-rét*, 1889: *Virágrét és Határgödri* (Kat.), 1864: *határ gödör, határ gödör legelő, Virág rét*. | *dűlő, szántóföld, kaszáló*. | Kis részbe Szántó, és Kis részbe Kászálló föld Tagosítás kor a' D. Káptalannak jutott rész. Dombos, gödrös lapajos heljek. nevezetét a' sok mezei virágokról a' másik elnevezését a' határba lévő nagy gödörről vette (PESTY), 1864: *Virag ret* (MKFT.). — Földterület. A település külterületének északkeleti részén található.

Virág-rét és Határ-gödri lásd **Virág-rét**

Zebes lásd **Ebes**

Zilaji 2018: *Zilaji*. — Földterület. A település külterületének keleti részén található. A név a hegyközújlaki Zilaji családra utal.

Zsidó bolt 2018: *Zsidó b \acute{o} ut*. — Egykori épület. A Macskás-tetőn állt. Zsidó család tulajdona volt.

Zsidó-forrás 2018: *Zsidó-forrás*. | *Az a zsidóyf \acute{o} dnek az ajjába, megint a hegyen*. — Forrás. A település külterületének keleti részén, a Ribizlis szomszédságában található.

Zsidó temető lásd **Régi temető**

Források

EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2004.

HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25000*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2007.

Hnt. = *Magyarország helységnévtára*. Statisztikai Kiadó Vállalat, 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913.

Kat. = *Hegyközülak kataszteri térképszelvényei*. A Román Nemzeti levéltár Bihar megyei fiókja (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Bihor), 1889.

MKF. = *Magyarország katonai felmérése 1941*. URL: http://mapire.eu/hu/map/hungary_1941 (2018. 10. 01.).

MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2005.

PESTY = HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. 1864. Bihar vármegye 1–2*. Debrecen, 1996.

VISTAI ANDRÁS JÁNOS. *Tekintő. Erdélyi helynévkönyv 1–3*. Hely és év nélkül. URL: https://web.archive.org/web/20110710231100/http://www.fatornyosfalunk.com/html/erdelyi_helynevkonyv.html (2019.03. 10.).

Irodalom

BENKŐ LORÁND 1993. Megjegyzések víznevekről. Adalékok a székelység történetéhez. *Névtani Értesítő* 15: 50–56.

BOROVSKY = BOROVSKY SAMU–SZIKLAY JÁNOS szerk., *Magyarország vármegyéi és városai. 5. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901.

BUNYITAY VINCE 1883. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Egyházak* 3. Nagyvárad. URL: http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=KONYVEK (2019. 03. 10.).

FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik*. Pest, [később] Budapest.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.

- ISPMN. 2011 = A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja. URL: http://www.ispmn.gov.ro/maps/county/mixt2011_maghiar (2019. 03. 10.).
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest.
- KISS MAGDALÉNA 2013. A Kösmő/Küsmöd víznév etimológiai vizsgálata. In: FORRÓ ENIKŐ–KÖRÖSI ZOLTÁN–SZENDREI ÁKOS–VERES PÉTER szerk. *Bihari Hegyköz 1*. Debrecen–Nagyvárad, Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok. 103–107.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névérték Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

Szilágyi-Varga Zsuzsa
ORCID: 0000-0002-3686-4455
Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad
szilazsu@gmail.com

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk.: **Nyelvtan.**
Budapest, Osiris Kiadó, 2017. (1152 oldal)

1. A nyelvi szerkezetek eredményei és eszközei is az emberi gondolkodásnak, akár egyik, akár másik funkciójukban vizsgáljuk őket, rendszerbe foglalható jelenségekről van szó. Ennek a rendszerszerűségnek az értelmezése és megismerése a törekvése az időről időre megjelenő nyelvtanoknak. Egy nyelvten szemléletét alapvetően az határozza meg, hogy a tudós hol helyezi el nézőpontját a nyelvhasználat tág kontextusában. Ettől függ a jelentésről való elképzelése, a nyelv mint absztrakció és a nyelv mint megvalósulás viszonyának a feldolgozása.

A nyelvi jelek funkció szerinti megítélése a nyelv használóját nagyjából az alkotói, illetve befogadói intencióval azonosítja, és azt helyezi a rendszeralkotás fókuszába, hogy egy bizonyos törekvés, szándék milyen nyelvi mintázatokban valósul(hat) meg. A funkcionális szemlélet az említett nyelvi mintázatok használati értékét ragadja meg, rámutatva azokra a jellemzőkre, amelyek egy-egy funkcionális kategória definitív tulajdonságai. Az eddigi hazai nyelvtenek tekintetében azt mondhatjuk, hogy bennük eltérő hangsúlyokkal a rendszerelvűség, a funkcionalitás, valamint a strukturális szemlélet érvényesül; azok a megközelítések, amelyek keretében nagyobb teret kap a diskurzus pragmatikai meghatározottságuk révén változó tényezőinek mérlegelése, ez jellemzően a rendszerűség rovására megy.

A kognitív-funkcionális nyelvten áttörést jelent a problematika kezelésében, megvalósítja a két – sok tekintetben eltérő – megközelítés szintézisét. A szintézis alapja az, hogy a nyelvten a funkciójuk révén megragadható nyelvhasználati formák magyarázatában a jelentésrepresentáció kognitív attitűdjét érvényesíti; az ennek eredményeképpen kirajzolódó sémák vezetnek a nyelv rendszerszerű ábrázolásáig.

Ha külön-külön tekintünk az egyes megközelítések nemzetközi és hazai előzményeire, akkor látható, hogy az utóbbi évtizedek kutatásainak eredményeképpen mind a funkcionális szemlélet, mind a kognitív gondolkodás eljutott arra a szintre, hogy a jelentés magyarázatához multidiszciplináris diskurzus

résztudományaként járuljon hozzá, meggyőző mennyiségű és minőségű empirikus adat és elemzői tapasztalat birtokában.

2. Az Osiris Nyelvtan születését több jelentős, az egyes szerzők nevéhez fűződő eredmény övezi (IMRÉNYI 2013, KUGLER 2015, TÁTRAI 2011, LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008, TOLCSVAI NAGY 2011, 2013, 2016). A hazai előmunkálatok nagyjából a múlt század végéig nyúlnak vissza, figyelembe véve a szigorú értelemben vett kognitív és funkcionális nyelvtudományi előzményeket (a fent említett szerzők munkáin kívül például KERTÉSZ–PELYVÁS 2005, KÖVECSES–BENCZES 2010), valamint — a szemléleti alapot tágabban értelmezve — a társdiszciplínák kutatási eredményeit is (lásd pl. PLÉH–GYÖRI 1998, KOVÁCS és mtsai 2003).

2005-ben jött létre az ELTE-n Tolcsvai Nagy Gábor irányításával a DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely, az ennek keretében együttműködő kutatók munkájának eredménye az a nyelvtan, amelyhez hasonló vállalkozásra nincs példa a magyar nyelvtudomány eddigi történetében. A kézikönyv szerzői úgy tekintenek a magyar nyelv grammatikájára, mint a nyelvhasználatban tetten érhető formák dinamikus hálózatából elvonatkoztatható sémarendszerre.

A különféle grammatikai kutatások ismeretében általánosítható, hogy a nyelvtudományi gondolkodás középpontjában a jelentés áll: mint az emberi kommunikáció tárgya és/vagy célja. A kognitív-funkcionális megközelítést jellemző szemlélet szerint a kommunikáló partnerek interakciója olyan mentális tartalmak (és működések) interakcióját jelenti, amelyek különféle — egyénileg specifikus — tudásbázisokból táplálkoznak (ide értve a kollektív és az individuális tudáselemeket is). Ennek értelmében a nyelvi szerkezetek funkcionális szemléletű magyarázatai a kognitív nyelvészeti terminológián és a kognitív tudományi keretben eddig feltárt összefüggéseken alapulnak, azt állítva a megközelítés fókuszába, hogy a nyelvi szerkezetek létrejöttében milyen kognitív képességek és műveletek játszanak szerepet. Ezzel összhangban az elvonatkoztatott rendszer sémái nem kizárólag formai struktúrákként kezelendő komponensek, hanem fogalmi tartalmak, azaz ezeknek — a nyelv használói által létrehozott — mentális reprezentációi. Tehát a nyelvi rendszer komponenseiként elvonatkoztatott sémák forrásai voltaképpen a valós világ általános sematikus összefüggései, amelyeknek az aktuális nyelvhasználóra vonatkoztatott individuálisan specifikus jellemzői is vannak, illetve lehetnek.

Ez — az emberi gondolkodás és a nyelv szoros kapcsolatán alapuló — holisztikus felfogás azt eredményezi, hogy az Osiris Nyelvtan az ábrázolni kívánt nyelvi jelenségeket az emberi tudás megvalósulásainak tekinti. Azaz a nyelv tudása semmiben sem különböző kognitív működést feltételez, mint bármilyen más valóságalapú tapasztalati tudás. Tulajdonképpen ez az empirikus meghatározottság az egyik lényeges feltétele a funkcionális és a kognitív megközelítés eredményes

szintézisének. Fő szemléleti forrásokként LANGACKERnek a kognitív nyelvészeti tudományosságot megalapozó kutatásait (1987, 1991, 1999, 2008), HALIDAY szisztémikus-funkcionális nyelvtanát (1961), az alaklélektant (Gestaltpsychologie) és a belőle táplálkozó lakoffi tapasztalati realizmust (1987), valamint ez utóbbi keretében a tapasztalati tudás reprezentációiként létrehozott idealizált kognitív modelleket érdemes kiemelnünk.

Az Osiris Nyelvtan fejezetei egy egységes szemléletű globális rendszer részrendszereit ismertetik, megmutatva ezek egymásra hatását, egymásra utaltságát úgy, hogy az olvasó számára világossá válik, a mű a magyar nyelvnek nem pusztán a grammatikai szabályrendszerét írja le, és az ezen belül működő összefüggéseket magyarázza, hanem egy ennél jóval komplexebb hálózatot értelmel: a tudásrendszerek hálózatát. Ez a részrendszerekből létrejövő általános rendszer a nyelvhasználók konceptualizációs és kommunikációs működésének a komplex kerete. Alkotóelemei pedig azok a sémák, amelyek egyéni mentális jelentésreprezentáció-algoritmusokból és ezek eredményeiből elvonatkoztatott kollektív — interszjektívén értelmezhető — mentális mintázatok. A kognitív szemléletű megközelítés szerint a nyelvi jelek rendszere és a valóságról szerzett enciklopédikus tudás kategóriarendszere nem különül el egymástól ábrázoló és ábrázolt síkként. Jóval inkább az individuumra általánosan jellemző kognitív működés két egymással szorosan összefüggő sémarendszereként tekinthetünk rájuk. Ennek értelmében a nyelvhasználatbeli egyéni sajátosságok és eltérések forrásai a nyelvhasználók által alkalmazott tudásbázisok egyénileg eltérő jellegzetességei.

3. Az Osiris Nyelvtan felépítésében tökéletesen tükröződik a nyelvтанíró kutató perspektívája: a valóság kontextusában elhelyezett nézőpont, amely lehetővé teszi nemcsak a produktumnak a reprezentációját, hanem a produkció komplex mentális folyamatainak a magyarázatát is, az egyéni, kutatói működés mozzanatainak tetten érése révén. Ennek jegyében a *B e v e z e t é s* keretében Tolcsvai Nagy Gábor — a rendszerelvűség hagyományos kiindulópontjának tekinthető hangtan magyarázatát előkészítve — a kutatói nézőpont értelmezését szolgáló témaköröket tárgyal: az emberi kommunikáció alapsémáját, illetve az egyén által feltételezett szövegvilágot mint mentális modellt, amelyek a valóság megismerésének és vele együtt a nyelvi kategóriák elvonatkoztatásának és használatának komplex kereteként szolgálnak; a megismerés kognitív pszichológiai holisztikus értelmezését mint az absztrakció, a sémaalkotás és a kategorizáció magyarázatához alapul szolgáló elméleti és terminológiai bázist; a konstruálás mentális modelljét, amely lehetővé teszi a valóság dolgairól való sematikus tudás és e tudás nyelvi jelekkel történő megformálása közötti kapcsolat megértését olyan alapvető fogalmak magyarázata révén, mint a figyelemirányítás és a profilálás, a feltűnőség és a hozzáférhetőség, illetve a perspektíváltság és a nézőpont.

A szerző a nyelv és a nyelvi jel fogalmának a következő — a részrendszerek kognitív-funkcionális tárgyalását megalapozó — meghatározását adja: „A nyelv az emberi megismerés során kialakuló kategóriák szimbolikus leképezésének közösségi rendszere, amely a személyközi, közösségi szimbolizáción és jelentésképzésen alapul, és a kulturális ismeretfelhalmozás során alakul történetileg. A nyelvi jelek, közelebbről a nyelvi kifejezések vagy a tovább már nem bontható nyelvi elemek egy-egy fonológiai és szemantikai szerkezet szimbolikus kapcsolatából állnak, akár egyszerűek, akár összetettek ezek a jelek. A nyelvi kifejezésekből összetett nyelvi szerkezeteket hoz létre a beszélő” (TOLCSVAI NAGY 2017: 51). A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat viszonyát a kognitív-funkcionális szemlélet tehát úgy kezeli, mint sémának és megvalósulásnak a viszonyát, amely több síkon analogikusan feltárható: a szerkezet és a művelet, a jelentés és a referencia (valóságra való vonatkozás) viszonyában; a gyakoriság, a begyakorlottság, illetve a konvencionálizáltság jelenségében; valamint ezzel szoros összefüggésben a nyelvi variabilitás problematikájában. Ezeknek a témaköröknek a részletes kifejtése a Bevezetés Nyelvi rendszer és nyelvhasználat fejezetén belül külön alfejezetekben kap helyet. A Bevezetésnek fontos modulja a Módszertani elvek összefoglalása: a Nyelvtan módszereiben mindenekelőtt LANGACKERre és LAKOFFra támaszkodik, Tolcsvai Nagy Gábor tételesen ismerteti a tudományos igényű nyelvtani magyarázat fő alapelveit és törekvéseit.

4. A H a n g t a n fejezete Markó Alexandra munkája. Érdekes a hangzsról és a hangok rendszerezéséről olyan tudományos keretben olvasni, amelynek szemléletét erőteljesen áthatja az individuuum mint fizikai és fiziológiai adottságok, illetve képességek összessége a hangprodukción és a hangpercepción kontextusában. A szerző a nyelv hangzásának magától értetődő megvalósulási formájából, a beszédből, azaz a beszéd akusztikai-auditív természetéből indul ki, különböző komplexitású hangzasegységeknek a szavakat, a szótagokat, a beszédhangokat és a fonémákat tekintve. A fejezet a séma és megvalósulás viszonyát szem előtt tartva részletesen, számos példa magyarázatával illusztrálva járja végig azt a komplex folyamatot, amely a hangzás sematizálódásában a beszédhang és a fonéma, illetve a szótag és az intonációs egység viszonyának tüzetes jellemzését eredményezi. Az összetett fizikai-fiziológiai folyamat általános és egyedi sajátosságai leképeződnek az akusztikus eredményekben, és ezek szolgálnak a beszédhangzás percepciójának és reprezentációjának alapjául.

5. A Nyelvtan következő — a kézirat tartalmát és törekvéseit tekintve központi — **J e l e n t é s t a n** fejezetében Tolcsvai Nagy Gábor részletesen bemutatja azt a fogalmi és módszertani apparátust, amely alapul szolgál a kognitív-funkcionális jelentésrepresentáció megértéséhez. Bármely nyelveíró szemlélet meghatározó — más hasonló célkitűzésű diszciplínáktól elhatároló — tulajdonságának tekinthető, hogy hogyan kezeli a jelentés kategóriáját, azaz hogyan jellemzi

a jelentésnek a nyelvhasználójához, a nyelvi jel fizikai megvalósulásához és a világhoz mint az egyéni tapasztalás forrásához való viszonyát. A kognitív-funkcionális megközelítés keretében a jelet használó egyén mint kognitív működés és mint mentális tudati háttér, azaz „emberi tudás” van jelen. Ennek értelmében a jelentés kategóriáját a szerző a következőképpen határozza meg: „A jelentés fogalmi jellegű, tapasztalaton alapul, és absztrakció, sematizáció, valamint kategorizáció eredménye. Egy fogalom akkor válik jelentéssé, ha egy nyelvi szerkezetben egy fonológiai szerkezettel összekapcsolódik. A megismerés során a tapasztalatok absztrahálódnak és sematizálódnak: az emberi tudás részévé válnak, sok egyedi példányból elvonatkoztatva. A jelentés egy entitás elvont tulajdonságainak kognitív tartományokba rendezett hálózata” (234). A Jelentéstan fejezet gondolatmenetében megmutatkoznak a különböző jelentésszerkezeteknek a nyelvi szerveződésben felismerhető tulajdonságai. Tolcsvai Nagy a jelentés dinamikus használatából adódóan általános jelenségként számol a konvencionális jelentések kiterjesztésével, ezzel a nyelvhasználat egy gyakori, hétköznapi szemantikai műveletét magyarázva meg. A jelentés kiterjesztésének a kommunikációs helyzetek széles körében megfigyelhető szemantikai fajtái: a metafora, a metonímia, az általánosítás, a specifikációs és a sémaátalakítás. A szemantikai műveletek során különböző kognitív tartományok kerülnek egymással valamilyen viszonyba, ami különböző komplexitású szemantikai szerkezetekre egyaránt jellemző olyan módon, hogy az egyes szemantikai szerkezetek jelentésének részleges vagy teljes átfedésein alapuló jelentéshálózatok jönnek létre mind a szókészletben, mind a grammatikai elemek halmazában. A szerző külön-külön foglalkozik ezeknek a jelentéshálózatoknak a feltérképezésével a metaforikus viszony, a poliszémia, a szinonimitás, valamint a szócsaládok vonatkozásában, előtérbe helyezve a nézőpont szerepét a jelentés reprezentációjában.

A fejezet röviden külön foglalkozik az explicit és az implicit jelentés összefüggésével arra alapozva, hogy bár a szavak és a grammatikai elemek (dekontextualizált) jelentését az ember a memóriájában sémákba rendezve tárolja, az aktuális kontextusban, a tényleges használatban – a jelentésszerkezetek dinamikus jellegéből adódóan – a teljes jelentésszerkezeteknek csak bizonyos alszerkezetek kerülnek előtérbe, más alszerkezetek a háttérben maradnak.

Tolcsvai Nagy Gábor kognitív-funkcionális leírását és magyarázatát adja az egyes szófaji kategóriák és grammatikai elemek szemantikai szerkezetének, míg eljut a mondat komplexitásáig. A szófajok jelentésének reprezentációjában a kiindulópont a fogalmi absztrakció alapjául szolgáló mentális működés és ennek eredménye: „egy nyelvi kifejezés nyelvtani státusát az határozza meg, hogy mit profilál, azaz mit jelöl, mi áll a figyelem középpontjában az előhívott fogalmi tartalom belül. [...] A fogalmi tartalomból kiemelkedő, profilált sematikus fogalmak a fogalmi archetípusok” (353). Az egyes fogalmi archetípusokat az egyes

szófaji kategóriák jelölik. Például a folyamatot az ige, a dolgot a főnév, a minőséget a melléknév, a mennyiséget a számnév stb.

A Jelentéstan fejezetében nyilvánul meg legjobban a Nyelvtan kognitív-funkcionális szemléletének az az attitűdje, hogy olyan — a sematikus jelentések köré szerveződő, egymással többé vagy kevésbé formai átfedést mutató — szerkezetek tartoznak azonos kategóriába, amelyek a használatban körülbelül azonos funkciójúak. A kategóriák rendszere tehát centrum-periféria modellben ábrázolódik, ahol nincsenek éles határok az egyes kategóriák között, és az egyik legfontosabb törekvés a kategóriák közötti átfedéseknek a magyarázata.

A fejezetben belül az evidencialitás és modalitás jelenségét mint a természetes emberi megismerés nyelvi kifejeződéseit Kugler Nóra tárgyalja. E két mondat-szemantikai kategóriának a magyarázata jól tükrözi a szintaxis keretében alkalmazható kognitív-funkcionális nézőpontot: a modalitás [...] „annak nyelvi kifejezése, hogy az interszjektíven megfigyelhetővé tett jelenet lehetséges, nem megtapasztalható megvalósulás (nem faktuális esemény)” (469). Az evidencialitás „prototípushatást mutató mondat-szemantikai kategória. Az evidencialitás centrumába (az ún. forrásevidencialitás körébe) tartozik minden olyan művelet, amellyel a megnyilatkozó nyelvíleg jelöltté teszi az általa közölt információ forrását, a forrás típusát, tehát például azt, hogy tapasztalati úton szerezte, vagy másoktól hallotta azt, amiről beszámol” (474). Az említett jelenségek tehát annak a működésnek a jellemzését szolgálják, amely révén a kommunikáció résztvevői a nyelvi interakcióban tudásukat összehangolják: az eredményes kommunikáció szempontjából értékes tudás forrástartományának megjelölése a megnyilatkozásban az evidencialitás tartományát nyitja meg; a nem tényszerű jelenetet kifejező megnyilatkozás reprezentációja pedig a modalitás tartományába vezet.

6. Ladányi Mária írta az *A l a k t a n* fejezetét, amely funkcionális tekintetben szorosan összefügg a magyar nyelv mondattanával, ugyanakkor alapvetően szó alapú. A szó kategóriájának meghatározása kapcsán a szerző különbséget tesz a fonológiai, a morfológiai, a szótári és a lexikai szó között, a morfológiai jelenségek reprezentációjára a morfológiai szó kategóriáját tartva a legalkalmasabbnak. A mondatban (illetve a kontextusban) tetten érhető szavak belső szerkezetének vizsgálata lehetővé teszi, hogy a szóalakok legáltalánosabb — szótöbbsől és toldalékból álló — mintázatát elvonatkoztassuk; a szóképzés, a jelezés és a ragozás esetében is jellemző ez a séma, az affixáció műveletének az eredménye. A prototípustól eltérő esetekben a grammatikai jelentést kifejező forma a szóalak határain túlra is terjedhet (jellemzően segédszavas, segédigés szerkezetekben).

A szerző az összetett morfológiai egységek és morfológiai szerkezetek jelentésszerkezetét tehát profilálással magyarázza, konstrukciós sémákra vezeti vissza: „Az azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű összetett morfológiai egységek (tipikusan a szavak és szóalakok) jellegzetes konstrukciós mintázatokat mutatnak.

A konstrukciós mintázatok közös alaki és jelentésbeli tulajdonságai sémákban általánosíthatók. Egy nyelvet (a nyelvészeti leírásban pedig egy nyelv alaktanát) jellemzik azok a jellegzetes morfológiai sémák, amelyek az adott nyelvben előfordulhatnak” (532). A sémák és használatbeli megvalósulásuk viszonyát pedig azzal reprezentálja, hogy „az általánosítással létrejött sémák [...] mintaként szolgálnak a hatályuk alá tartozó tényleges nyelvi kifejezések számára, és ilyen értelemben a nyelvi kifejezések a sémák megvalósulásaiként (instanciációiként) értelmezhetők” (534–535).

Az összetett morfológiai egységek szemantikai és alaki jellemzéséhez hasznos adalékot nyújt a jelöltség problematikája: a kevésbé összetett fogalmi összefüggések, amelyek a kontextus ismeretében egyszerűbben feldolgozhatóak, szemantikailag jelöletlenebbek, ezzel szemben az összetettebb fogalmi összefüggések, amelyek nehezebben elérhetőek, szemantikailag jelöltebbek. A jelöletlenségtől való eltérésként megragadható jelöltség tehát a komplexebb szemantikai összefüggések alaki kódoltságaként értelmezhető.

Ladányi külön alfejezetet szentel a morfológiai sémák jellemzésének többek között a produktivitás, a termékenység, a gyakoriság, az erősség, valamint a lexikai kreativitás szempontja mentén. A használatban előforduló szóalakok vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jut, hogy „a morfológiai produktivitás fokozati jellegű; mértéke attól függ, hogy mekkora valószínűsége van bizonyos nyelvhasználati sémák érvényesülésének. Ez elsősorban a sémák típusgyakoriságával és erősségével van összefüggésben. [...] A beszélők mindazokban az esetekben, amikor összetett szerkezetű neologizmusokat hoznak létre, kreatív módon használják a nyelvet. A kreativitás ugyanúgy skálázható fogalom, mint a produktivitás. A produktív képzésben is van kreatív mozzanat, vagyis a kreativitás a produktivitásnál átfogóbb fogalom” (564).

A jellemzően mondatkeretre érvényes jelentésszerveződés és a morfológiai szerkezetek összefüggését érdekes megvilágításba helyezi az, hogy — mivel a magyar nyelv agglutináló (ragasztó) — a magyarban a jelenetek lehorgonyzása javarészt morfológiai eszközökkel, szóalakok segítségével történik. Az ebben szerepet játszó jel- és raghasználat kognitív-funkcionális alapú reprezentációja elvezet a morfológiai szerkezetek kontextuális és stiláris vonatkozásának felismeréséhez, illetve ahhoz, hogy az összetett morfológiai szerkezetű szavak jelentésének a megértéséhez — ha ezek termékeny sémákon alapulnak — a morfológiai összefüggéseken kívül a szituációból és/vagy a tapasztalati tudásból nyert adatok feldolgozására is szükség van. Ez a megállapítás magában foglalja a morfológia kognitív-funkcionális magyarázatának szerves és szoros összefüggését a mondattani és a pragmatikai ismeretekkel.

7. A M o n d a t t a n fejezet szerzői Imrényi András és Kugler Nóra. A fejezet bevezetőjét, valamint az elemi mondattal foglalkozó modult Imrényi András

írta, a mondatfajtákkal és az összetett mondatok problematikájával Kugler Nóra foglalkozik.

Az elemi mondat meghatározásához vezető gondolatmenet során Imrényi a jelenség magyarázatát a nyelvelsajátítás folyamatának kontextusába helyezi, „a közlési igények és a közlési lehetőségek feszültségviszonyát” a gyermek nézőpontjából elemezve. A mondat funkcionális megközelítésében „a kommunikatív aktusok közötti hasonlóságok és különbségek feldolgozása [...] fogalmi és nyelvi differenciálódáshoz vezet, és az eredetileg egyetlen szóval végrehajtott aktus egymással jelentésviszonyban álló szavak hálózatával (egy-egy elemi mondattal) lesz kifejezhető. Később pedig e hálózatok integrációjával, egymásba ágyazódásával összetett mondatok is létrejönnek” (664–665). Az elemi mondat tehát funkcionális szempontból az a legkisebb nyelvi kategória, amely ki tud fejezni egy közlési aktust; szavak jelentéshálózata, szélsőséges esetben egyetlen szó valósítja meg a hálózatosságot. Érdekes és eredményes megközelítése ez tehát a szerkezeti szempontból átmeneti jelenségeknek tartott eseteknek, mint például a szónyi megnyilatkozásoknak.

Az elemi mondatok reprezentációjának kerete az Imrényi által 2013-ban publikált viszonyhálózati modell, amelynek elvi kiindulópontja az, hogy ahogyan a világ dolgait is több dimenzió mentén tudjuk halmazokba sorolni, úgy a mondat jelentésének is különböző dimenziói vannak, amelyek egymást kiegészítik. Az első dimenzió a mondat folyamatot kifejező funkcióját helyezi előtérbe: ez a dimenzió a jelentés felől közelítve azzal foglalkozik, hogy egy mondat „milyen lehorgonyzott folyamatot ábrázol”, a forma felől közelítve pedig azzal, hogy az igéből kiindulva lehorgonyzott jelentést és annak összetevőit a nyelvi szerveződésben „milyen formai megoldások teszik felismerhetővé” (IMRÉNYI 2017: 680). A második dimenzió az előzőnél sokkal általánosabb, így hatékonyabb is, mivel nincs minden elemi mondatnak folyamatjellege: a modell ebben a dimenzióban a mondat közlési funkciójának magyarázatához kínál apparátust, amelynek kiindulópontjában a semleges kijelentő mondat mint protoállítás áll. Bármely mondat-típus ehhez viszonyítva jellemezhető, az eltérések formai megvalósulásai a protoállításétól eltérő funkciók megnyilvánulásai. A harmadik dimenzió a mondatot a közlőnek és a befogadónak mint mentális működéseknek az interakciójában helyezi el, azaz ebben a megközelítésben a mondat kontextusba ágyazott üzenet. Ennek a nézőpontnak a differenciálását szolgálja a kontextualizáció jelenségének tipológiája: a személyhez vagy dologhoz kötés, az időbeli/térbeli elhelyezés, az episztemikus modalitás és az evidencialitás, az attitűdjelölés, a diskurzus más részeihez fűződő kapcsolatok feldolgozása. Imrényi az elemi mondat magyarázatához felhasznált ismereteket szűkebben a függőségi grammatika és a funkcionális kognitív nyelvészet összehangolásaként értelmezi, tágabb megvilágításban pedig a hálózat kutatás hasznos eredményeit emeli ki.

A Mondattan fejezetének második egységében Kugler Nóra a mondattípusok problematikáját mutatja be. Az egyes mondattípusokat bizonyos szemantikai és formai jellemzők egyidejű érvényesülésével ragadja meg, azaz a „közlési funkció (ezen belül a beszédcselekvés-érték és a polaritás) mentén funkció-forma párok különültek el, típusok alakultak ki az elemi mondatok körében” (761). Ezek az úgynevezett konstrukciós sémák. A nyelvi viselkedés alapvető horizontjai — a tudás, a cselekvés és az érzelem — felől közelítve meg az elemi mondat tipológiáját: a mondattípusok az elemi viselkedés horizontjainak „valamelyikét előtérbe helyező alapmintázatok konvencionalizálódott formai megvalósulásai” (uo.). Az egyes mondattípusok reprezentációjában a pozitív, semleges mondattípus szolgál viszonyítási pontként, amely funkcióját tekintve a beszélő valamilyen vélekedésének kifejeződése, amely funkcióhoz jellegzetes formai tulajdonságok tartoznak. Bármely elemi mondatnak a kijelentő funkciótól való eltérését a formai jegyekben — az intonációban, a szórendben, a morfológiai jegyekben, a lexikai sajátosságokban — tapasztalható különbségek jelzik.

Kugler Nóra tehát a nyelvi viselkedés alapvető horizontjait előtérbe helyezve a következőképpen jellemzi az egyes mondattípusokat: a kijelentő mondattípus a közlő tudását helyezi előtérbe; a kérdő mondattípus a kommunikációbeli partner válaszát; a felszólító mondattípus a cselekvést; a felkiáltó mondattípus az érzelmet; az óhajtó mondattípus pedig a kívánt jelenetet, a közlő vágyát. Az egyes mondatfajták karaktere közötti határ nem merev, az elemi mondat példányai között vannak prototipikus és kevésbé prototipikus mondatok, sőt egyes típusok átfedésben vannak egymással.

A Mondattan fejezet összetett mondatokkal foglalkozó harmadik egységének központi kérdése az, hogy az elemi mondatokból miért és hogyan jönnek létre összetett mondatok. A szerző az elemi mondat konstrukciójából vezeti le a mellérendelő és az alárendelő tagmondatkapcsolatokat, és ábrázolási módszert is javasol a komplex szerkezetek belső összefüggéseinek reprezentálásához. Az összetett mondatok reprezentációjában a szerző követi a sémaalkotás modelljét: az összetett mondatok konstrukciós sémái jelenetek egymáshoz való eltérő viszonyaiából bontakoznak ki. Az alárendelő összetett mondatban a tagmondatok hierarchikus viszonyaként megnyilvánuló jelentésszerkezet úgy magyarázható, hogy a főmondatban kifejeződő jelenet valamely részletét egy másik tagmondatbeli jelenet fejezi ki. A mellérendelő összetett mondat az ábrázolt jelenetek között felismerhető viszonyok mentén reprezentálható és tipologizálható. A kisebb nagyságrendű nyelvi elemek tipológiájához hasonlóan az összetett mondatok rendszere is kontinuumként ábrázolódik, az egyes típusok között átjárhatóság van.

8. A Nyelvtant záró P r a g m a t i k a fejezetet Tátrai Szilárd írta, amelynek fő előzménye a 2011-ben megjelent, nagy hatású funkcionális kognitív pragmatikai keret. A Pragmatika a Nyelvtannak fontos fejezete: nemcsak azért, mert a

nyelv használatbeli működésének a reprezentációjához elengedhetetlen, hanem azért is, mert alapkategóriái olyan szoros összefüggésben állnak a korábban ismerttetett fejezetek témaköreivel, hogy némely morfológiai, mondattani vagy jelentéstani összefüggés csak a pragmatikai nézőpont alapos megismerésével válhat teljesen motiválttá. Tátrai Szilárd kognitív funkcionális pragmatikai szemléletének egyik meghatározó komponense a figyelem, mint az emberi tevékenységet — ide értve a nyelvi tevékenységet is — alapjaiban meghatározó és jellemző sajátosság.

A szerző a fejezet bevezetőjében gondosan kifejti, hogy a pragmatika miben járul hozzá a nyelvi konstrukciók rendszerszerű reprezentációjához: azoknak a helyzeteknek a leírását adja, amelyekben az ember a társas megismerő folyamatok során nyelvi szerkezeteket használ; a nyelvi konstrukciók rendszerét kontextuális megvalósulásuk nézőpontjából magyarázza; mint a nyelv működésének legátfogóbb kerete kiindulópontot kínál más szemléletű leírásokkal való diskurzushoz.

Tátrai Szilárd — utalva arra, hogy a Nyelvtan korábbi fejezetei szemléletükből adódóan a séma és a megvalósulás viszonyrendszerében az egyes nyelvi konstrukciók sémáját helyezték saját nézőpontjuk előterébe — a séma és a megvalósulás viszonyát a megvalósulás tüzetes magyarázatából kiindulva jellemzi. A fejezet komplex problematikájának fő motívuma a kontextusfüggő, dinamikus — nyelvi szimbólumok alkalmazásán alapuló — jelentésképzés. Ezt olyan — a diskurzusok folyamatában megvalósuló — interszjektív aktusként értelmezi, amely megkívánja kontextuális ismerethalmaz mozgósítását (900). A szerző ennek jegyében a nyelvi szimbólumok és konstrukciók diszkurzív kontextuális megvalósulását helyezi gondolatmenete középpontjába, a megvalósulás feltételeinek és következményeinek bemutatását tűzve ki célul. Az igen összetett probléma tárgyalása hét fejezet ölel fel a következő fő súlypontokkal. A bevezetést követő második fejezet általánosan jellemzi az ember nyelvi tevékenységét, tudatosítva, hogy a sikeres kommunikáció alapfeltétele a partnerek közös figyelemirányítása. A harmadik fejezet a kontextussal mint interszjektív viszonyrendszerrel foglalkozik. A negyedik fejezetben a szerző a közös, kontextusfüggő figyelemirányítás egyik reprezentatív jelenségét, a deixist tárgyalja. Az ötödik fejezetben a nyelvi megnyilatkozások mint figyelemirányítási tevékenységek jelennek meg, amelyek a diskurzusok kontextusában zajlanak. A hatodik fejezet a beszédaktusokról szól, amelyek megvalósulásai a mondatok. A hetedik fejezet a nyelvi konstrukció egyik érzékeny kérdéskörével foglalkozik: a kifejtettség és az implicit jelentés viszonyával. Végül a nyolcadik fejezet eddig kevésbé kutatott attitűdként a jelentésképzésbeli tudatossággal kapcsolatban fogalmaz meg összefüggéseket.

9. A *Osiris Nyelvtan* 24 oldalnyi fogalomtárral, valamint a források és felhasznált szakirodalom tételezésével zárul.

A terjedelmes mű a nyelvet a tapasztalati alapú tudáshoz hasonló tudáshálózatként értelmezi, amelynek kiindulópontja az emberi megismerés, építőelemei pedig olyan konstrukciósémák, amelyek az emberi tudáshálózatban mint — egymással szemantikai viszonyrendszerben lévő, prototipikus, és a prototípustól bizonyos horizontokon eltérő megvalósuláspéldányokat lehetővé tevő — kategóriák a kontinuumelv alapján helyezkednek el. Ez a felfogás nem „termel” kivételeket, mivel ahogyan minden nyelvi tevékenység az emberi működés része, úgy a nyelvi jelenségek mindegyike valamilyen nyelvi tevékenység megnyilvánulása.

A nyelvi jelenségeket magukban foglaló hálózatok egymással is érintkeznek, bizonyos kisebb hálózatoknak a funkciója nagyobb hálózatokba épülve mutatkozik motiválnak. Ez a hálózatelv a Nyelvtan teljes ismeretanyagát áthatja, és azt eredményezi, hogy a magyarázatokban használt egységes terminológia révén a szerzők a magyar nyelv komplex grammatikájának funkcióikban különböző részszerkezeteit szervesen összefüggő egységbe fogják. Ennek az egységnek a belső szerveződése azonban nem állandó, hanem — reagálva a tapasztalati tudás viszonylagosságára és a nyelvi konstrukciósémák és megvalósulásaik kontextuálisan befolyásolt kölcsönhatására — dinamikusan változó. Nem is lehet másmilyen, ha szem előtt tartjuk, hogy az ismertett nyelvtan a használatban tetten ért megvalósulásokat — a kognitív funkcionális pragmatika szemlélete mentén — nyelvi tevékenységekként, illetve ezek kontextuális megnyilvánulásaiként kezeli; amelyeknek kiindulópontja és feltétele a nyelvhasználók társas, összehangolt működése, beleértve a figyelem irányítását is.

Az Osiris Nyelvtan szerzői a nyelvi eszközrendszernek tehát egy olyan értelmezését tárják az olvasó elé, amelynek kiindulópontja és legfőbb támpontja a — társas, különböző környezeti, kulturális hatásoktól befolyásolt és ezekhez igazodó, kommunikációra törekvő — ember. Az ember boldogulásának kulcsa, hogy megértse saját sokrétű működését. A Nyelvtan az ember nyelvi tudásának és tevékenységének a magyarázatára vállalkozik, és mivel ez a kettő nem választható el sem egymástól, sem pedig az ember más típusú — kulturális, társadalmi, szociális, pszichés, neurológiai, anatómiai stb. — működésétől, a Nyelvtan egyrészt kiindulópontként, másrészt adalékként szolgálhat az emberi működés alaposabb megértését célzó tudományos kutatásokhoz.

Irodalom

- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1961. Categories of the Theory of Grammar. *Word* 17: 241–292.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2013. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KERTÉSZ ANDRÁS–PELYVÁS PÉTER szerk. 2005. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 21. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KOVÁCS ILONA–GYÖRI MIKLÓS–CSIBRA GERGELY–CZIGLER ISTVÁN–NYÍRI KRISTÓF–GERGELY GYÖRGY–RACSMÁNY MIHÁLY 2003. *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÖVECSE ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KUGLER NÓRA 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar 2. Descriptive Applications*. Stanford, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1999. Assessing the cognitive linguistic enterprise. In: THEO JANSSEN–GISELA REDEKER szerk., *Cognitive Linguistics. Foundations, Scope, and Methodology*. Cognitive Linguistics Research 15. Berlin, Mouton de Gruyter. 13–60. <https://doi.org/10.1515/9783110803464.13>.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- PLÉH CSABA–GYÖRI MIKLÓS szerk. 1998. *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, Pólya Kiadó.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR–LADÁNYI MÁRIA szerk. 2008. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22. *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2016. *Az ige a magyar nyelvben: funkcionális elemzés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 181. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

DOBI EDIT
 ORCID: 0000-0003-4196-7448
 Debreceni Egyetem
 dobi.edit@arts.unideb.hu

SUSAN GAL: A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok.

Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara, 2018. (352 lap)

1. SUSAN GAL, született GÁL ZSUZSANNA, 2018-ban magyar nyelven is megjelent tanulmányainak gyűjteménye hiánypótló jelleggel született: eddig ugyanis nem jelent meg magyar nyelvű kötete a nemzetközileg elimert magyar nyelvésznek. A 2017-ben írott szerzői előszóból az olvasó megtudhatja, milyen kérdések foglalkoztatják többek között a megjelenő tanulmányok íróját. A kétnyelvűségen mint kutatásának alapterminusán túl kiemelt hangsúlyt kapnak a kötetben a kulturális és nyelvi különbségek, a nyelv és hatalom közötti kapcsolatok. A kutatót az az alapkérdés foglalkoztatja elsősorban, hogy mitől válik egy nyelv társadalmilag is hatékonyá. A választott, megnevezett elemzési mód a komparáció, azaz összehasonlítás.

A kötet egyik szerkesztője, VANČO ILDIKÓ által írott előszó is azt az alapkérdést emeli ki, hogy mi is a társadalmilag hatékony beszéd, és mennyire szükséges ehhez az adott nyelv, nyelvek ismerete. Az ő értelmezésében is előtérbe kerül a hatalom és a nyelv kapcsolata: azaz hogy mennyire függ a nyelv társadalomban elfoglalt helye a hatalmi döntéshozóktól?

A kötet — a szerző angol és magyar nyelvű bevezető sorai, az egyik szerkesztő előszava után, illetőleg KONTRA MIKLÓS utószava előtt — 13 tanulmányt tartalmaz, három nagyobb egységbe csoportosítva, valamint egy záró interjút a szerzővel. A VANČO ILDIKÓ és KOZMÁCS ISTVÁN szerkesztette kiadvány egy termékeny és sikeres kutató nemzetközileg is kiemelkedő pályafutásának állomásai közül emel ki néhány jelentős tanulmányt, s mivel a kötetbe emelt legrégebbi írás keletkezési ideje 1978, a legfrissebbé pedig 2016, egy négy évtizedes alkotói pálya ívét követheti nyomon az olvasó. A válogatás és rendezés fő szempontja az volt, hogy az írások tematikailag kiegészítsék egymást, és a kötet átfogó képet adjon Susan Gal munkásságáról.

2. Az első nagy rész a *Nyelvi antropológiai elmélet* címet kapta, és négy írást tartalmaz. Az ide csoportosított írások közül az első (A nyelv és politikai terek) a nemzetállamok politikai kérdéseivel foglalkozik, az egynyelvűséggel mint elvárt, természetesnek tartott normával, melynek azonban ellentmond az a földrajzi tény, hogy az államhatárok és a nyelvterületi határok a legritkább esetekben esnek egybe. A nyelv helyhez kötöttsége, valamint a helyi nyelv kérdése is megfogalmazódik, melyek azonban a máshol használt nyelvhez, nyelvváltozathoz történő viszonyításban kerülnek csak igazán előtérbe. Foglalkozik az első tanulmány Herder nacionalizmushoz kötődő filozófiájával, az általa felvázolt nyelv és nemzet közötti kapcsolat kérdésével és az egyre inkább elterjedt

és használt nyelvi térképekkel. Megjelenik a sztenderd nyelv fogalma is, melynek fő tulajdonságai többek között, hogy számszerűsíthető, értelmezhető, nem képez átfedést, ugyanakkor a sztenderdizáció hierarchikus, nyelvi sokféleséget teremt, és hosszú távon a kirekesztés egy újfajta eszközévé is válhat.

A második írásban (A standard nyelv ellentmondásai Európában: Gyakorlat és nyilvánosság) még inkább előtérbe kerülnek politikai kérdések, egészen pontosan az Európai Unió nyelvpolitikája, valamint a sztenderd kultúrák fogalma. Az EU nyelvpolitikája kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a szépen hangzó deklarációk ellenére „Az Európai Unió politikai elitje legjobb esetben etnolingvisztikai értéknek és turisztikai érdekességnek tekinti a nyelvi pluralitást” (55). Ezzel szemben valóban elfogadhatónak az a helyzet tekinthető, ha megmarad a nyelvi és kulturális sokféleség, hiszen a többnyelvűség értéket képez. Az úgynevezett standard nyelvvel kapcsolatban hat ellentmondást fogalmaz meg Susan Gal a beszélőkre összpontosítva: ezek között szerepel, hogy neveltség tárgyává válhat az, aki nem az elvárt standard nyelvet beszéli; a diaszpórából történő népvándorlás; a határdilemmák; valamint hogy a standardizálás valójában nem egységesít, hanem növeli a heterogenitást; illetve hogy a nyelvi változatok megőrzése a standarddal szemben a nyelvek egész világon átívelő körforgását teszi nehezebbé. Mindezzel ellentétbe állítva, a megfogalmazott egyik cél éppen a változatosság jegyeinek felismerése, azonosítása, értelmezése lenne. Ehelyett a kisebbségek vagy elnyomott csoportok olyan nyelvi megőrzéssel találkozhatnak, amely negatívan hat saját csoporttudatukra, identitásukra, és a nyelvi kisebbségek nyelv- megőrzési szándékait is erodálhatja. „Azon ritka alkalmak során, amikor a helyi oberwarti nyelvi alakokat használták Magyarországon, kinevették őket az egy nyelvű magyar ajkúak, akik az oberwarti kiejtést és nem-standard szóincset a múlt jeleként érzékelték, amelyek szemben álltak a legújabb magyar szlenggel és az iskolában tanított standard ideállal. A magyar egy nyelvűek számára a vidéki beszédmód miatt az oberwarti beszélők öregnek és provinciálisnak tűntek. Sőt, ha az oberwartiak szemmel láthatóan fiatalok voltak, butának, visszamaradottnak és műveletlennek hatottak” — írja a szerző az ausztriai őshonos magyar közösségek sajátos, a sztenderd magyarországi magyartól eltérő nyelvhasználatának megítéléséről és annak következményeiről (62).

A harmadik tanulmány (A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája) a nyelvjárások értékére rámutatva, azoknak a minőségi tulajdonságoknak egy jelentős részét sorolja fel, melyekkel egy-egy dialektus felruházható. Bevezeti a *kvália* fogalmát, mint olyan megtapasztalható formát, mellyel egy-egy nyelvjárás is felruházható. A magyar nyelv kváliájának bemutatása kapcsán említi a szerző Rákosi Jenő nevét, aki a magyar nyelvet a nyugodt, logikus és az egyszerű tulajdonságokkal ruházta fel. A magyarországi Bóly város nevével is megismerkedik az olvasó, ahol a helyi német kisebbség nyelvhasználati szokásait kutatta Susan Gal.

Az első részhez kapcsolt írások közül az utolsó (Szociolingvisztikai differenciáció) a nyelvi változásokkal mint a társadalmi helyzetek változásának következményével foglalkozik. Olyan fogalmak kapnak is bővebb kifejtést, mint dialektológia, ikonicitás, minőségjel, valamint a rematizáció, mely utóbbi terminus arra folyamatra utal, amikor ikonikus jel születik az indexikus jelből. A nyelvi regiszterek egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatban állnak, az index közvetlen kapcsolatot mutat, míg az ikonok hasonlóságokon alapulnak. A szerző szerint „a nyelvi változások együtt járnak a társadalmi helyzetben bekövetkezett változással” (101), és a társadalmi és politikai folyamatok révén alakulnak. Arra is felhívja a figyelmet Gal, hogy a nyelvváltozat, amelyet egy adott beszélő használ, „nem egyszerűen csak tükröz, hanem performatívan új társadalmi jelentést is létrehoz, vagyis ő maga is hajtóereje és megszilárdítója a társadalmi differenciálódásnak” (101–102).

3. A második tematikai egység a Tanulmányok a nyelvi variáció területéről (a Kárpát-medencében) öt írást tartalmaz, melyekben az elemzés és viszonyítás középpontjában a magyarországi német nyelvhasználók, ezen belül Bóly városa, annak nyelvi tájképe, nyelvhasználati sajátosságai állnak.

Az első írásban (A nyelvi ideológiák sokszínűsége: A magyarországi németek esete) néprajzi adatok elemzését követően a helyi nyelvi ideológiák kapcsán az ellenállás különböző formái figyelhetők meg a választott közösségen belül, mint például a félreérthetőség vállalt esete. Az egyének nyelvhasználata, nyelvválasztása jelezheti identitásukat, ugyanakkor a tekintély fontos tényezőjévé is válhat. A nyelvek és változatok szimbolikus értéke, illetve a nyelvi hierarchiák kapcsán fogalmazza meg Susan Gal az alábbi ellentmondást: „A szimbolikus dominancia a nyelvhasználatban egyrészt a nyelvtudásbeli aszimmetriától, másrészt az attitűdöktől függ. Például a domináns, az állam által támogatott nyelvváltozatot még azok is hatalommal ruházzák fel és tisztelik, akik nem beszélnek tökéletesen; míg a kisebbségi változatot még azok is lekicsinylik, akik nemcsak ismerik, de sajátjuknak is tartják azt. Az effajta nyelvi dominanciának való ellenállás gyakran magába foglalja az állami intézmények hatalmának visszautasítását. Szükséges hozzá egyfajta önsorsrontó ragaszkodás a stigmatizált nyelvváltozathoz is” (129). A szerző rámutat arra is, hogy a nyelvhasználatot, illetve azt, hogy ki milyen nyelven beszél egy társadalomban, bizonyos körülmények között a politikai vagy az állam iránti lojalitás szimbólumaként értelmezhetik, megágyazva ezzel a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetésnek, sőt akár a politikai stigmatizációnak vagy elnyomásnak is.

A második tanulmány (Kódváltás és öntudat az európai periférián) a nyelvválasztási stratégiákkal, azok kialakulásával és mindennapi, gyakorlati alkalmazásukkal foglalkozik. Minden nyelvhasználó rendelkezik egy alapnyelvvvel, melyet

hibátlanul használ, és mely egyben az általa még használt nyelvek tudásának összehasonlítási alapját is képezi. Említést téve a Németországban élő olasz ajkúakról, az ausztriai magyarokról és a romániai németekről, összegzésként elmondja a szerző, hogy a nyelvválasztás nagyban függ a nemzetközi kontextustól és attól a kommunikációs helyzettől, melyben a választott nyelv használata megtörténik. A nyelvi presztízsvizonyokat elemezve utal arra, hogy miközben az ausztriai őshonos magyar kisebbség számára a német nyelv a jövő és a haladás nyelve, az erdélyi szászok körében a román nyelvnek az értéke sokkal kevésbé jelentős. Eszerint „az államnyelv nem mindig és minden kisebbségi csoport számára a tekintély és az erő jelképe, annak ellenére, hogy különböző intézmények, mint az iskola, a rendőri és kormányhivatalok ezt a nyelvet támogatják. Az államnyelv tekintélyének és presztízisének az elismerése inkább a kisebbségi csoportnak az államon és a regionális gazdaságon belül elfoglalt helyétől függ” (173).

A következő írásban („Paraszt legény nem kap nőt”: Nyelvi változások és nemi szerepek egy kétnyelvű közösségben) Felsőőr közössége és az ott élő nők nyelvválasztása áll a vizsgálódás középpontjában. Susan Gal szerint valamennyi nyelvhasználó rendelkezik egy olyan nyelvi repertoárral, melyen belül a használt nyelvek és változatok a társadalmi állapotokhoz és tevékenységekhez kapcsolódnak. Így történhet az meg Felsőőrben, hogy ott a magyar nyelv a paraszti nyelvhasználatra jellemző nyelvváltozatként értelmeződik, és a nők elutasítják a használatát a mindennapi nyelvválasztások alkalmával, ezzel is kifejezve, hogy nem kívánnak a parasztsághoz mint társadalmi réteghez tartozni. Ebből a szempontból is észrevehető eltérés mutatkozik a térségben a nők és a férfiak nyelvválasztási szokásai között. A nyelvek és változataik szimbolikus értéke, társadalmi presztízse olyan tényező, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni egy-egy közösség nyelvi helyzetének és a csoporton belül játszódó nyelvi folyamatoknak a leírása és értelmezése során.

A *Mi a nyelvcseré és hogyan történik?* című tanulmány a kisebbségi nyelvek megmaradásának kérdésével is foglalkozik, megemlítve aényt, hogy sok helyen az államnyelv kizorító erejével is számolnia kell a térségben különböző nyelveket használóknak. A szerző foglalkozik szociológiai és politikai kérdésekkel is, összekapcsolva azokat a nyelvcseré kérdéskörével: „A nyelvcserét, mint szociolingvisztikai jelenséget, két oldalról lehet vizsgálni, és a kettő közötti kapcsolat igen lényeges. A szociológiai kérdés az, hogy milyen társadalmi helyzetben történik nyelvcseré, pontosan mi a folyamata, milyen társadalmi, szimbolikus és nyelvi tényezők határozzák meg. [...] Azt is szeretnénk tudni tehát, hogy az identitást kifejező nyelvi különbségek és a szituációk vagy események szerinti nyelvi variáció miként függ össze a nyelvcserével. Másrésztől vannak a nyelvészeti kérdések” (197). A nyelvcseré hatása tehát több irányba is vezethet, ahogyan arra

Susan Gal is rámutat elemzésében. Lehet egyfelől a nyelvhalál felé vezető út állomása is, ugyanakkor egy nyelv újraalkotásának kezdeti fázisát is képezheti. Meghatározó az a lelkivilág, gondolkodásmód és értékrendszer, melyen belül a nyelvcsere lezajlik. „Ha a nyelvcsere olyan, mint egy laboratórium, ahol a nyelv társadalmi funkciója és szerkezete együtt vizsgálható, akkor azt kell mondani, hogy a kettő közötti kapcsolat bonyolult és ellentmondásos” — olvashatjuk a tanulmányt záró részben (206).

A nyelvcsere-helyzetben jelentkező erős nyelvi kontaktusok a nyelvi változások egyfajta katalizátorai lehetnek. Ismét előtérbe kerül Felsőőr példája, valamint az ott élő magyar parasztok nyelvhasználata, nyelvmegtartása. Zárásként azt a következtetést vonja le a kutató, hogy a nyelvcsere folyamatában létező beszélők is lehetnek produktívak, hiszen a nyelvcsere idején képesek új szavak létrehozására, miközben elsődleges nyelvüket is innovatívan tovább használják.

4. A kötet utolsó nagy egysége *A politika szemiotikája* címet kapta, és négy írást tartalmaz. A Bartók Béla temetése: Európa-kép a magyar politikai retorikában című tanulmány apropóját Bartók Béla újratemetése adta, amely a szerző szerint egyaránt értelmezhető és elemezhető politikai és nyelvészeti eseményként. Gál Zsuzsa kitér arra a folyamatosan változó szemléletre, mely meghatározza az Európáról (mint a „Nyugat” szimbólumáról) és a nemzeti identitásról folyó párbeszédet Magyarországon. Magyarország kapcsán megemlíti azt az újra és újra válasz nélkül maradó kérdést, hogy vajon az ország Európa nyugati vagy inkább keleti részéhez tartozónak tekinthető-e. A korabeli Magyarországon Bartók Béla újratemetése ellenpéldaként is szerepeltethető volt Nagy Imrével szemben, akinek (újra)temetése akkor még váratott magára, ugyanakkor egyfajta összekötő hidat is jelentett ez az esemény Európa többi, nyugati és keleti részei, valamint Magyarország között.

A soron következő tanulmány (*A köz és a magán közti distinkció szemiotikája*) egyfajta szemiotikai elemzés, melyben az egyén és a köz kerül összehasonlításra, abból kiindulva, hogy a személyes politikaivá is válhat. A nyelvhasználat, nyelv választás folyamatával a közterületek magánterületekké változtathatók a nyelvész szerint, és ez a folyamat oda-vissza lejátszódhat. Nem tekinthető megszakíthatatlan folyamatnak az a nyelvhasználat, mely a köztől a magánig vezet el az egyes beszélőket. „Az egyes politikai rendszereken belül, valamint rajtuk keresztül fraktális folyamatok teremtik meg a konfliktusok és viták termékeny csomópontjait, valamint a differenciálódás és a kulturális innováció megteremtésének módjait” — vonja le a tanulságot a szerző (277).

A feminizmus „határátlépései”: a nőkről szóló beszédmódok körforgása című írás a fordítás folyamatával, nyelvhasználatával foglalkozik behatóbban. Susan Gal szerint a szöveg nem statikus, hiszen rögzítését követően mind térben, mind időben folyamatosan mozgásban van, kapcsolatba kerül más szövegekkel is. A

feminizmus mint utazó beszédmód jelenik meg, ahogy a témáról szóló szövegek fordításai is változatosak lehetnek a fordítások helyszíneitől függően. A fordítást úgy mutatja be, mint az eredeti szöveg átmozgatását, továbbértelmezését egy új társadalmi és politikai környezetben. Azt vizsgálja, hogy „a szövegek miként (re)kontextualizálódnak különböző politikai és kulturális kontextusokban, melyek maguk is átalakulnak e folyamat során” (307), és arra a következtetésre jut, hogy a fordítás „Összetett jelenség. Sajátos társadalmi viszonyok és nyelvvideológiai jellemzik” (308).

A tanulmánykötet záró írásban (Poliglott nacionalizmus: Alternatív nyelvi perspektívák a 19. századi Magyarországon) visszatérnek Herder gondolatai, valamint ismételt megerősítést nyernek a többnyelvűségben rejlő értékek, a fenntartásáért és gazdagításáért tett lépések jelentőségének kiemelésével együtt. Előtérbe kerülnek a többnyelvűség tudatos kiépítésének régóta alkalmazott lehetőségei. Az idegennyelv-elsajátítás egyik módszerének, az úgynevezett gyerekcsere programoknak régi hagyományokra visszatekintő, Magyarországon alkalmazott gyakorlata is megismerhető a tanulmányból. Az írás hangsúlyos, központi fogalma a nyelvi nacionalizmus ideológiája. A szerző bemutatja, hogy miközben a többnyelvűséget a deklarációk szintjén értékként és elérendő célként jelenítik meg, a nyelvi nacionalizmus valójában az egynyelvűséget díjazza és állítja elérendő eszményként előtérbe. A nyelvi nacionalizmus ideológiája „arra az előfeltevésre épül, hogy a modern államigazgatásban egyetlen nyelv — versenytárs nélkül — a megfelelő közvetítő eszköz”, s ebben a logikai keretben a többnyelvűség politikai veszélyforrás, amely gyengíti az állam egységét, veszélyezteti területi integritását, ezért azokban az esetekben, amikor egy-egy ország területén Európában több nyelv osztozik a kommunikációs téren, „Az állam és a hatalmon lévő elit a nyelvi standardizáció által kísérelte kikényszeríteni az egynyelvűséget állampolgárai körében” (315). A hatalmat birtokló politikai elitek bizony gyakran olyan helyzetet teremtenek, amelyben az ő nyelvük (és saját, kodifikált nyelvváltozatuk) a társadalmi érvényesülés egyik legfőbb feltételévé, eszközévé válik, és ezzel egyben a nyelvi diszkrimináció, az emberek közötti egyenlőtlenség forrása lesz.

5. A kötet végén egy Kontra Miklós által készített interjú olvasható Susan Gallal, melyben szó esik többek között a szerző első, felsőöri nyelvcsereéről szóló könyvéről, az élete nagy részét Amerikában, elsősorban New Yorkban töltő, ám magyar származású kutató saját nyelvhasználatáról, a nyelvcsere kapcsán kibontakozó, őt is elérő szakmai nézeteltérésekről és más kérdésekről. A sztenderd nyelvek használata kapcsán előkerül a „gatekeeping” fogalma, az a szűrő alkalmazás, melynek következtében bizonyos élethelyzetekben más-más nyelvhasználat kerülhet előtérbe egy többnyelvű közösségen belül.

Az utószó Kontra Miklós tollából rövid áttekintést ad a Gál Zsuzsa néven Debrecenben született nyelvész életéről, tanulmányairól, tudományos munkásságáról.

Kiemeli a mai napig a nemzetközi szociolingvisztikát meghatározó, rengeteget idézett, 1979-ben megjelent doktori értekezését Felsőőr nyelvjárásáról, melynek teljes magyar fordítása máig nem jelent meg. Susan Gal / Gál Zsuzsa tanulmányaiban rámutatott arra, hogy a nyelvcsere részét képező beszédhelyzetekben előforduló kódváltásoknak mindig megvannak a társadalmi okai, és megfelelő magyarázatuk is megtalálható, ha figyelembe vesszük azt a tágabb kontextust, melyben a nyelvcsere és a kódváltás zajlik.

6. A bemutatott tanulmánykötetből egyértelműen kitűnik az Amerikában élő Susan Gal magyarországi és európai kötődése, mely felismerhető szinte valamennyi itt megemlített írásában, és ami még érdekesebbé teheti munkáit az Európában dolgozó és kutató nyelvészek számára. A tanulmányok gondos válogatása és tematikus összerendezettsége segítheti azok értelmezését még a pályájuk kezdetén járó kutatók számára is. Tanulságos, jó stílusban megfogalmazott, és szakszerűen magyarra fordított gondolatai, meglátásai segíthetik a szociolingvisztikával foglalkozó szakemberek munkáját, ugyanakkor érdekes olvasmány lehet a téma iránt érdeklődők szélesebb csoportja részére is.

A magyar nyelvészet hálás lehet a Szlovákiában működő Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának, illetve a kötet szerkesztőinek, Vančo Ildikónak és Kozmács Istvánnak, amiért egy kötetbe szerkesztve, magyarul is olvashatóvá tették Susan Gal tanulmányait. Köszönet illeti az eredetileg angol nyelvű írások magyarra fordítását végző kutatókat is (az egyes tanulmányokat Petykó Márton, Kulcsár Szabó Enikő, Horváth Péter, Vančo Ildikó, Kozmács István, Bács Ódry Ágnes, Horváth Veronika, Madarász Eszter, Szabó Márton, Balogh Erzsébet és Barát Erzsébet fordította magyarra), hiszen nagyszerű munkát végeztek. Nagy kár, hogy elmaradt az egyébként jól fordított szövegek utógondozása (ezért néhány kisebb hiba maradt a könyvben), és a tördelés is lehetett volna valamivel igényesebb (egyetlen elválasztás sincs például a 352 oldalas könyvben). Ez azonban semmit sem von le a könyv értékeiből: A nyelv politikája: nyelvi antropológiai tanulmányok című kötet olyan magyar nyelvű kiadvány, melynek ott a helye a nyelv és társadalom kapcsolatát tanulmányozó magyar nyelvészek polcán, de antropológusok és szociológusok is haszonnal forgathatják lapjait.

FÜLÖP VERONIKA

ORCID: 0000-0003-4108-2869

Pannon Egyetem Többszempélyűségi Doktori Iskola, Veszprém
fulop.veronika@banaladar.hu

KONTRA MIKLÓS: Felelős nyelvészet.
Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. (263 lap)

Kontra Miklós nyelvészprofesszor, az MTA doktora legújabb tanulmánykötetével is demonstrálja, hogy a nyelvészet a legkevésbé sem korlátozódik a nyelv kutatására és leírására. Azt, hogy a nyelvészeti ismeretek milyen sokféleképpen hasznosíthatók az élet különböző területein, s ez milyen feladatokat ró a nyelvészekre, öt nagy egység kisebb tanulmányaiban mutatja be. A könyv válogatás a szerző már korábban megjelent írásaiból; bár ezek legtöbbször (sajnos) eredeti formájukban sem veszítettek aktualitásukból, a szerző minden írás végén ismerteti a jelenlegi helyzetet is.

Az első nagy egység az Oktatás címet viseli. Az olvasó megismerkedhet az alámerítő oktatás fogalmával, amely TOVE SKUTNABB-KANGAS, a kisebbségi nyelvi jogok és a kisebbségi oktatás világhírű szakértője szerint az egyik legveszélyesebb oktatási módszer. Lényege, hogy a kisebbségi gyermekek minden tárgyat többségi nyelven tanulnak, egy olyan iskolában, ahol a tanáraik és a legtöbb osztálytársuk is többségi anyanyelvű (A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések, 1996). Azt, hogy a nyelvi kisebbségekre egy-egy országban hogyan tekintenek, az adott ország (nem) hivatalos nyelvpolitikája határozza meg. Amennyiben egy ország a multikulturalitást pozitívan értékeli, nagy valószínűséggel a nyelvi kisebbségekhez való hozzáállása is pozitív; ha azonban a kisebbségek jelenléte problémaforrásként tűnik fel a diskurzusokban, és a homogenizálásra való törekvés a jellemző irányvonal, a hatalom intézkedései a nyelvi kisebbségek asszimilációjához vezethetnek. Ennek három különböző példáját hozza fel a szerző egyik tanulmányában. Három szlovákiai települést mutat be: Nyitragerencsért, ahol a magyar iskola bezárása az erőszakos asszimiláció példája, Vághosszúfalut, ahol a magyar lakosság elöregedése és az új szlovák lakosok jelenléte folyamatban levő természetes nyelvcserehez vezetett, valamint Dunaszerdahelyt, amely a két pólus között mozog: a szülők önkéntesen mondanak le gyermekeik magyar iskolába járatásának jogáról, de ennek az alapvetően jó szándékú törekvésnek nagy valószínűséggel külső okai vannak. Szlovákiában az egyik ilyen jellemző ok az a többségi propaganda, amely a kisebbségek többségi nyelvű oktatásának hasznosságát hirdeti, mondván, ha a gyermek többségi iskolába jár, könnyebben boldogul majd a későbbiekben azokban a helyzetekben, amelyekben az államnyelv ismerete elengedhetetlen.

Az oktatásban kiemelt szerepük van a tankönyveknek, melyek azonban — szlovákiai magyar viszonylatban — sajnos egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben vannak tekintettel a tanulók kétnyelvűségére, a standard magyar-tól eltérő szlovákiai magyar nyelvhasználatra, illetőleg az anyanyelvhez (az

anyanyelvváltozathoz) való pozitív kapcsolat kialakításának fontosságára (MISAD 2019: 185). Pedig a jó tankönyv út lehet az — ahogy a szerző nevezi — önépítés felé, a közöny viszont szinte biztos út az önfelszámolásig.

Nemcsak az anyanyelv-, hanem az idegennyelv-oktatás is helyet kapott a kötetben, különös tekintettel az angolra. A szerző — aki egyebek mellett a szegedi egyetemi hároméves, egyszakos angoltanárképzés vezetője volt 1991-től annak megszűnéséig — kiváló és pontos képet ad a magyarországi angoltanárképzés elmúlt félévszázados történetéről. A nyelvpedagógia presztízse azonban a nyelvészettel, illetve alkalmazott nyelvészettel összehasonlítva a szerző szerint siralmasan alacsony. A műszaki tudományokkal összevetve ráadásul általában a nyelvészet maga és a bölcsészet sem örvend nagy megbecsülésnek. Kontra Miklós kritikával illeti azokat, akik szerint a bölcsészeti tudományágak nem hoznak társadalmi hasznot.

A második nagy egység tanulmányai a nyelvi diszkrimináció különböző megnyilvánulásait tárgyalják. Ezeknek a problémáknak az orvoslásánál az előíró és a leíró szemlélet lehet a kiindulási pont: míg az előbbi „helyes” és „helytelen” kategóriákba sorolja a nyelvi elemeket, az utóbbi nem értékeli, hanem azt igyekszik meghatározni, hogy melyik elem milyen helyzetben helyénvaló és melyikben nem, vagy kevésbé az. A magyar nyelvközösség jellemzően standardközpontú, ami a standard nyelvváltozat hegemoniájában nyilvánul meg. A standard „érdekeit” pedig a nyelvművelők képviselik, akik — amint azt sokan gondolhatják — előíró szemléletűek. Ez a standardközpontúság pedig lingvicizmushoz, azaz nyelvi alapú diszkriminációhoz vezet. Ilyen például az iskolába kerülő gyermekek anyanyelvváltozatának, illetve anyanyelvjárásának megbélyegzése, sőt tiltása, aminek következtében a gyermek megtanulja, hogy az a „nyelv”, amelyet beszél, nem helyes, pedig sokkal inkább azt kellene megtanulnia, hogy milyen beszédhelyzetben kifogástalan az anyanyelvváltozat használata, és melyek azok a helyzetek, amelyekben inkább a standard az elvárt (pl. felelésnél vagy dolgozatírásnál).

A nyelvi diszkrimináció egyik sajátos esete Magyarországon a nem magyar anyanyelvű cigányok anyanyelvének kérdése. A Központi Statisztikai Hivatal népszámláláshoz használt nyomtatványa eleve limitálja az anyanyelv kiválasztásának lehetőségeit, romani és beás helyett ugyanis csak az egységes „cigány nyelvet” tünteti fel figyelmen kívül hagyva, hogy a fentebb említett két nyelv még csak nem is tartozik egy nyelvcsaládba. Az ilyen típusú összevonás pedig arra sarkall minket, hogy elgondolkodjunk: mi lehet az oka, hogy például a szlovákok és szerbet nem vonták össze egy közös „szláv csoportba”, a romanit és a beást viszont igen. A szerző ezt a nyelvi genocídium megnyilvánulásának nevezi.

A harmadik nagy egység nyelvpolitikai kérdéseket tárgyal. Milyen jellegű nyelvpolitikára van szükség egy nyelviileg heterogén országban? Hasznos vagy

káros a túlzott intervencionizmus ezen a területen? Egyáltalán van Magyarországnak nyelvpolitikai koncepciója? Mindezekre választ kaphatunk a fejezet írásaiból, amelyek további gondolkodásra és párbeszédre ösztönöznek. A nyelvszemlélet kialakításában fontos szerepe van a nyelvművelésnek, amely mintegy a „nyelv”-et hivatott megvédeni a káros (?) hatásokkal szemben. Ilyenek lehetnek az idegen kifejezések, amelyek használata komoly fejtörést okozhat az előíró nyelvszemlélet híveinek, azt ugyanis, hogy egy idegen kifejezés mennyire honosodott már meg a (magyar) nyelvben, szinte lehetetlen meghatározni. De nemcsak lehetetlen, nem is túlságosan gyümölcsöző vállalkozás: egy elem hasznosságáról, illetve feleslegességéről maguk a nyelvhasználók döntenek, spontán módon, úgy, ahogy magát a nyelvet elsajátították. Számos nyelvművelő azonban mégis úgy érzi, hogy a nyelvnek védelemre van szüksége.

A szerző szerint a nyelvédelem alappillérei a nyelvi mítoszok, amelyek közül hármát tekint át. Az egyik legismertebb és legmakacsabb a nyelvromlás mítosza, amelynek értelmében a nyelv folyamatosan romlik, hanyatlik, és ezt a hanyatlást a sok nemkívánatos és „ártalmas” elem jelenléte, valamint az „értékes” elemek kihalása okozza. A nyelvi fajtisztaság mítoszáat valamennyi purista szemléletű nyelvművelő — hivatásos és lelkes amatőr egyaránt — a magáénak érzi. Eszerint a nyelvet védeni kell a túlzottan idegenszerű, illetve idegen eredetű vagy egyáltalán meg nem honosodott idegen elemekkel szemben. A nyelvi logika mítosza pedig azt mondja, hogy a nyelvnek megvan a maga logikája, amelytől idegen bizonyos, más nyelvekből származó szerkezetek vagy elemek használata. A nyelvnek ez természetes „viselkedése”, amelyre valamennyi nyelvben találunk példát, a nyelvművelés azonban azokat a „logikátlanságokat” is kárhoztatja, amelyek elterjedtek, és amelyeket a beszélőközösség legitimált és használ.

Mindezeknek a közös célja, hogy megóvják a nyelvet a haláltól. A szerző szerint azonban a magyart nem fenyegeti a kihalás veszélye, és egy nyelv halála szerinte egyébként sem a „rossz” és „szennyező” elemek jelenléte miatt következne be. A mesterségesen gerjesztett nyelvhalál-vízió tehát semmilyen módon nem „segít” a nyelven, pedig a nyelvművelés éppen a nyelvet volna hivatott „segíteni”.

Azokat a normákat, amelyeket a nyelvművelők szűk köre szentesít, gyakran az embereknek is csupán szűk rétege ismeri és követi. Amint azt a Falusi történet című tanulmányban olvashatjuk, mintegy a józan ész és a „korstílus” harca folyik a Csepel-szigeti Szigetújfalun, amely harc két táborra szakította az embereket: azokra, akik *-i*, és azokra, akik *-si* képzővel toldalékolják községük nevét. A *szigetújfalusi* forma minden bizonnyal sokkal elterjedtebb és régebbi időkre is nyúlik vissza, de a helyi önkormányzat nyomására a hivatalos szövegekben terjed, illetve kizárólagos érvennyel bír a *szigetújfalui* elnevezés. Az előbbi forma mellett szól az úzus, az utóbbi mellett pedig a kivételek csökkentésére, illetve a helynév rekonstruálhatóságára való törekvés (bár hozzátehetnénk, hogy nagy

valószínűséggel senki sem esik abba a hibába, hogy az eredeti helységnevet *Szigetújfalu*-ként azonosítsa). Érdekes, hogy nemcsak a község magyar neve váltott ki vitákat, hanem német elnevezése is. Ebben az esetben is arról van szó, hogy az eredeti és a német lakosság által is használt elnevezés (Ujfluch) került szembe az újkeletű (csak a 20. századtól létező) tükörfordításos névvel (Inselneudorf). A régebbi elnevezés „megvédte magát” az újjal szemben, és a község határát jelző táblákon mindkét név látható.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a nyelvművelés nem jó szándékú törekvéseken alapul. A jó szándékú elgondolás azonban időnként a visszájára fordulhat, erről tanúskodik a kötet egy következő tanulmánya is. Ebben a szerző felvázolja, hogy mi történne, ha eltörölnék a *kisebbség* szó terminusként való használatát (amint ez valóban megfordult bizonyos magyarországi és szlovákiai magyar közszereplők fejében és retorikájában). Enyhe túlzással öngyilkoságnak is nevezhetnénk ezt a lépést, a különböző nemzetközi jogi dokumentumok ugyanis minden esetben a kisebbségek védelméről szólnak, s ha történetesen *társnemzet*-re változtatnánk a *kisebbség* szót, arra ezek a jogvédelmi határozatok nem lennének érvényesek.¹ Az elképzelést támogatók alapvető célja a kisebbségek integrációja és egyenjogúsítása volt, mert szerintük a *kisebbség* szóhoz negatív gondolatársítások kapcsolódnak (kisebbségi érzés), és a fogalom eleve egyfajta marginalitást, a többségtől való elkülönülést asszociál.

A negyedik, rövidebb fejezetben a szerző a szociolingvisztikai adatok gyűjtésének és tárolásának problémáit mutatja be. A szociolingvisztikai interjúk során készített hanganyagok tárolása különösen nehéz feladat, tekintve, hogy az adathordozók elkopnak, elavulnak, nem megfelelő tárolás következtében meghibásodnak, arról nem is beszélve, hogy a technológia fejlődésével egyre nehezebb olyan működő eszközt találni, amely a sokszor több évtizeddel ezelőtt használt hordozót olvasni tudja. A kutatásokhoz használt kérdőívek adatait pedig a későbbi ellenőrzés, illetve a kutatás megisméltése céljából fontos tárolni, mégpedig minél több formában és példányban, annál jobb. Az adatok rögzítése és tárolása azért is nehéz, mert a műszaki eszközök gyorsan elavulnak, az újak, amelyek a helyükbe lépnek pedig sokszor silányabb minőségűek, ezért az élettartamuk is sokkal rövidebb. Ezenkívül — mondja a szerző — sajnálatos, hogy nem létezik egy egységes magyar nyelvi hangtár, amely egy helyen gyűjtene, a külső hatásoktól óvna és szükség esetén tudományos célokra rendelkezésre is bocsátana minden adatot.

Az utolsó nagy egység a magyar kétnyelvűséggel foglalkozik, amelyet a szerző először átokként, majd áldásként mutat be. A kétnyelvűség legnagyobb „átka” egyértelműen a negatív megítélés. Sokan gondolják úgy, hogy a kétnyelvűek

¹ Lásd például: A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások; Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája; Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről.

„rosszabb”, „hibásabb” nyelvet beszélnek, mint az adott nyelvek egynyelvű beszélői. Mivel egy kétnyelvű mindkét nyelve hatással van egymásra, előfordul, hogy mindkét nyelv tartalmaz a másiktól származó kölcsönszavakat. Az egyes nyelvek a többnyelvűek agyában nincsenek egymástól elszigetelve, hanem hatnak egymásra, magától értetődő tehát, hogy a többnyelvűek az adott nyelveket máshogy (de nem „rosszabbul”) beszélnek, mint az egynyelvűek.

A szerző kitér az ún. *félnyelvűség* fogalmára is, amelyet Baker–Prys-Jones (1998: 705) így határoz meg: „Ellentmondásos szakkifejezés, amelyet olyan emberekkel kapcsolatban használnak, akiknek mindkét nyelve alacsony fejlettségű.” Ez előfordulhat, de korántsem törvényszerű. Mint mindenben, itt is a helyes módszer a kulcs: a gyermeknek először az első nyelven kell megszereznie a megfelelő alapot, hogy aztán minden további nyelvet megfelelő módon tudjon elsajátítani vagy megtanulni. (Értelemszerűen ez nem érvényes azokra az esetekre, amikor az egyén születésétől fogva párhuzamosan kapja a nyelvi impulzusokat több nyelven.) Kiemelkedően fontos ezért a hozzáadó kétnyelvűségi helyzet megteremtése, amelyben a második nyelv megtanulása nem jelenti az első nyelv elfelejtését, kiszorítását. Nemcsak mítoszok, hanem valós problémák is példázzák a kétnyelvűség hátrányait. Ilyen a nyelvi hiány (Lanstyák 2018: 124), tehát bizonyos nyelven valamely regiszterek nem ismerete, ami abból adódik, hogy a kétnyelvűek nyelvei között gyakran „munkamegosztás” van, tehát bizonyos tevékenységeket következetesen csak az egyik, míg másokat csak a másik nyelven végeznek, s ebből kifolyólag bizonyos dolgokról inkább csak az egyik, míg másokról inkább csak a másik nyelven beszélnek.

A (magyar) kétnyelvűség azonban áldásos állapot is lehet. A kulcs a kétnyelvűségi állapot elfogadása és pozitív felfogása: minden megtanult nyelv nemcsak újabb ismereteket, hanem újabb lehetőségeket is jelent. Ez különösen érvényes a magyar kétnyelvűsége, mert két nyelv ismerete biztosítja a szülőföldön maradás és boldogulás lehetőségét. Ehhez azonban hozzáadó kétnyelvűségi helyzetre és asszimilációs törekvések helyett integrációra van szükség.

Kontra Miklós kötete kiváló bizonyítéka annak, hogy a nyelvészet nem steril, „laboratóriumi” tudomány, amely a nyelvhasználóról nem vesz tudomást, és tárgyát vákuumban vizsgálja. Közhely, de a nyelvészet nem létezhet nyelv, vagyis végső soron nyelvhasználat nélkül. Figyelmen kívül hagyni a legfontosabb tényezőt, az embert és az ember alkotta társadalmat, ezért hosszú távon nem kifizetődő vállalkozás. Szerencsére Kontra Miklós kötete — mint ahogy egész munkássága is — bizonyítja, hogy a nyelvészet közérdekű, hasznos és felelős.

Irodalom

A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések.
The Hague, Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996 október.

- BAKER, COLIN–PRYS JONES, SYLVIA 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd.
- Harc a „kisebbség” szó ellen — Nemzetstratégiai konferencia Budapesten. URL: <https://felvidek.ma/2014/03/harc-a-kisebbssegq-szo-ellen-nemzetstrategiai-konferencia-budapestem/> (2020. január 15.).
- LANSTYÁK ISTVÁN 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.
- MISAD KATALIN 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.

KUSALA ORSOLYA
ORCID: 0000-0002-7639-7994
Comenius Egyetem, Pozsony
kusala2@uniba.sk

CSERNICSKÓ ISTVÁN: **Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből.**
Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal
Nyelvészeti Kutatóközpont, 2019. (240 lap)

Csernicskó István legújabb kárpátaljai tanulmánygyűjteménye egyben a magyar nyelvre vonatkozó nyelvitájkép-kutatások első monográfiája. A kötet kiváló bevezetés a kortárs nemzetközi nyelvitájkép-kutatások elméleti, módszertani és alkalmazási kérdéseibe. A könyv emellett széleskörű nyelvpolitikai ismereteket közvetít többek között az egykori Szovjetunió vagy a mai Ukrajna nyelvpolitikájáról, illetve a ruszin nyelv gazdasági hasznáról. Csernicskó István egyedülállóan gazdag többnyelvű szakirodalmat ismertet, elemzése a nyelvek közötti vagy többnyelvű anyagokat részletes és összehasonlító keretben tárgyalják.

A magyar nyelvű nyelvitájkép-kutatások elindulását a 2010-es évek elejére datálhatjuk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontja 2013-ban szervezett műhelykonferenciát A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép címmel, amely sokat lendített a magyarországi és a szomszédos országok magyar nyelvvel (is) foglalkozó kutatásain. Ugyanakkor előtte is történtek már kísérletek nyelvitájkép-adatbázisok építésére és a vizuális nyelvhasználat rendszerszerű számbavételére, például a Termini kutatóhálózat tagjai részéről. Csernicskó István az elsők között kezdte el gyűjteni a forrásként szolgáló fényképeket, és szerepelt az említett konferencia meghívott előadói között is. (A konferencia programja megtekinthető az alábbi címen: <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/>.)

Mint sokan mások, Cserniczkó István is hozzákapcsolta a nyelvitájkép-kutatásait korábbi vizsgálataihoz, azaz nyelvpolitikai és — szűkebb pátriájához igazodva — kárpátaljai témák terén további mélyfúrásokat célzott meg immár a vizuális nyelvhasználat perspektívájából. A bevezetőben („Előszó helyett”) ezt a három témakört általános formában mutatja be. A könyv gerince hét tanulmányból áll össze, ezek egy része továbbfejlesztett és magyar nyelvűvé alakított változata nemzetközi folyóiratokban — például a *Language Policy*-ban — angolul megjelent cikkeinek.

Az első írás talán azért kapta ezt a fontos pozíciót, mivel egy igen speciális nyelvitájkép-területről szól: a papírpénzek nyelvpolitikai elemzéséről. A témaválasztás egyszerre természetes, ugyanakkor nemzetközi téren ritka is. Ennek kapcsán Cserniczkó István rámutat a nyelvi tájkép mélyebb elméleti és minőségi értelmezésére, amely meghaladja a szokványos feliratok nyelveinek statisztikai leltározását. Az egész kötet ilyen és ehhez hasonló leleményes és részletes kvalitatív elemzések összefüggő gyűjteménye.

A Kárpátalján hivatalosan használatban volt „hazai” papírpénzekben összesen 27 nyelv jelenik meg. Ezen összes nyelv használatára részletes nyelvpolitikai magyarázatot kapunk. Cserniczkó István megvilágítja többek között azt is, hogy miért volt az osztrák–magyar korona „magyar” oldala egynyelvű, de az 1923-ban bevezetett pengő többnyelvű. Cserniczkó István gazdagon illusztrált történeti elemzést is kínál. Ebben a részben olvashatunk például arról, hogyan mutatkozott meg a szlovák nyelv „megszületése” a pénzekben, vagy arról, hogyan és miért tűnt el a karjalai nyelv a szovjet rubelről. Az alapos tanulmány több mélyfúrást is tartalmaz: örvendetes például, hogy számba veszi azokat a nyelveket is, amelyeknek számos beszélője van ugyan, de ezek egyetlen papírpénzen sem szerepelnek. Az izgalmas téma további kutatási irányokat is megnyit, egy újabb tanulmány keretében például érdemes lenne komplex elemzést készíteni a tárgyalt pénz nemek szimbólumhasználatáról és annak viszonyáról a szöveges részekhez.

Kárpátalja számos változást megélt már, több országhoz, birodalomhoz csatolták 1919 óta, voltak önállósodási kísérletei is; ezek mindegyike más-más hivatalos nyelv(ek)et hozott magával. Mindazonáltal egyes nyelvek beszélői és bizonyos nyelvek pórul jártak a huszadik századi történelem során. A második tanulmány ezeket a változásokat ragadja meg a nyelvi tájkép segítségével: nagyon gazdag képi anyagot elemez, például átnyomtatott bélyegeket, átmeneti és lefestett feliratokat, a nyelvi közelmúlt előkerült emlékeit. Ebben a tanulmányban a szellemesen bemutatott átmeneti nyelvi tájkép nyelvpolitikáját talán még jobban be lehetett volna ágyazni egy specifikusabb elméleti keretbe, noha más hasonló tanulmányok hiánya indokolhatja a változásra koncentráló általános vizsgálatot is.

A harmadik tanulmány az időszerű ukrán–orosz nyelvpolitika kérdéseit vizsgálja. Cserniczkó István ebben a részben rendkívül alaposan értékeli a Szovjetunió nyelvpolitikáját Kárpátalja szempontjából. Igen részletes képet kapunk az ukrán

nyelv hivatalos használatáról a Szovjetunió fennállásának időszakában. A tanulmány amellettt érvel, hogy a jelenlegi konfliktus több ukrain szerzőt, kutatót is arra készítettt, hogy a valóságnál rosszabb fényben fesse le az ukrain nyelv „elnyomását” a szovjet időkben. Megvilágítja, hogy mivel az orosz volt a birodalomban használatos *lingua franca* — azaz a nemzetek közötti érintkezés nyelve —, továbbá a „világforradalom nyelve”, ezért aki a birodalomban (vagy a keleti blokkban) nagyobb politikai, gazdasági vagy műveltségi mobilitással kívánt bírni, annak jól kellett oroszul tudnia. Az ukrain nyelv használata a politikai életben nacionalizmus gyanús partikularitást szimbolizált, nem pedig az ezen a téren előírt szocialista internacionalizmust. Ugyanakkor sokféle területen használták a szovjet tagköztársaságok nyelveit, és az ukrain nyelv (és nemzetiség) ezek implicit rangsorában előkelő helyen szerepelt. A hivatalos dokumentumok többsége pedig ukrain–orosz kétnyelvű volt a szovjet időben, ahogyan azt a cikk gazdag képi anyaga is bizonyítja.

A cikk érdekes és egyedülálló betekintést kínál a magyar nyelv Szovjetunióban való nyilvános használatába. Leginkább olyan falvakban – elsősorban a határ menti településeken – jelentek meg kétnyelvű feliratok, amelyekben a magyarság többségben volt. Ott is leginkább politikai plakátokon vagy iskolai környezetben lehetett találkozni magyar nyelvű nyelvi tájképpel, viszont a hivataloktól távol tartották a magyar nyelvet.

A nyelvi aktivizmus megjelenik a kárpátaljai magyarok körében is, ugyanakkor előfordul a magyar nyelvi tájkép elleni beavatkozás vagy „szabotázs” is. A magyar nyelvű feliratot odafestik, ahonnan szerintük hiányzik, vagy nem az általuk kívánt formában van feltüntetve (például *Szürte* helyett *Siurte* szerepel), illetve átfestik ott, ahol az ellenaktivisták szerint nem kell magyar nyelven kiírni valamit. Ezek az akciók jellegzetesen a helységnévtáblákkal kapcsolatban történnek. Ezek a törvényesség határát súroló cselekvések azt mutatják, hogy egyrészt a kárpátaljai magyarok igényt tartanak a magyar helységnevek magyar helyesírás szerint való feltüntetésére a kárpátaljai helységnévtáblákon. Egy kisebbség nyelvi megmaradását, fejlesztését elég nehéz elérni ott, ahol az emberek maguk nem tesznek azért, hogy a nyelvük megjelenjen a nyilvános térben is.

A nyelvi tájképben megjelenő szövegek nemcsak hivatalos üzeneteket közvetítenek, hanem többségükben a gazdasághoz kapcsolódnak, valamilyen üzlethelyiségbe csalogatnak, brandet és márkanevet építenek, vagy termékeket reklámoznak. Ilyenkor fontossá válnak a világnyelvek, mivel ezekkel lehet bővíteni a lehetséges gazdasági üzenetek fogadóinak körét például a turistákkal, illetve ugyanezeket a feliratokat több országban vagy akár az egész világon is lehet használni, továbbá a világnyelv használata nemzetköziséget, „nyugati életérzést”, megbízhatóságot, minőséget és hasonló hozzáadott értékeket sugároz azok körében is, akik nem is értik az adott világnyelvet.

Kárpátalján jelenleg két világnyelv uralkodik, az angol és az orosz. A munkamegosztásuk a következő: az angol a szimbolikus lingua franca, az orosz a funkcionális. Az angolt gyakran a nyugati értékrendhez kapcsolják: többek között a demokrácia és fejlődés a vélt tulajdonságai az angol nyelvű feliratokkal hirdett dolgoknak. Az angolt gyakran igyekeznek minél láthatóbbá tenni, különösen akkor, amikor nem hordoz információt, hiszen többnyire csupán emocionális tartalmat közvetít. Ezt jelzi az is, hogy egy angol nyelvű szöveg vagy angolos hangzású üzletnév mellett a gyakorlati tudnivalók (például a nyitvatartási idő) többnyire nem angolul szerepelnek. Az orosz nyelvet viszont továbbra is sokan beszélik, és így közvetítő nyelvként használják Kárpátalján is, viszont a hozzá fűződő negatív érzelmi töltet miatt a nyilvános használata inkább másodlagos vagy rejtett.

Ebben a tanulmányban szó esik arról is, hogy a magyar nyelv milyen összefüggésben és jelentésekben fordul elő például a turisztikában. Emellett megtudhatjuk, hogy milyen nyelvek tudása segítené a kárpátaljai magyarok boldogulását a gazdasági szférában. Végül Csernicskó István azt is fejtegeti, hogy a magyar nyelv tanulása egyre népszerűbb Kárpátalja szláv lakossága körében. A magyar nyelv presztízse talán éppen Kárpátalján a legmagasabb a Magyarországgal szomszédos országok közül. A tanulmány konklúziója az, hogy a magyar nyelvet beszélőknek jók a gazdasági kilátásai Kárpátalján, de csak abban az esetben, ha ehhez más nyelvek ismerete is társul.

A hatodik tanulmány az előző tematika folytatása. Górcső alá veszi a ruszin nyelvet, amellyel csak a gazdasági szférában találkozhatunk a kárpátaljai nyelvi tájképben. Ugyanakkor a ruszin nyelv a mindennapi nyelvhasználatot illetően a többség nyelve a régióban. A ruszin nyelvet azért nem ismerik el Ukrajnában, mivel a hivatalos történetírás szerint 1947-ben Kárpátalja azért került Ukrajnához (Szovjet Ukrajna részeként), hogy az ukránokat egyesítse. A ruszin nyelv elismerése így megbontaná az ukrán nyelv és nemzet egységét, és romba döntené az ukrán nemzeti narratívát.

A globalizáció elterjedése valamelyest gyengíti a nemzeti narratívákat, és teret nyit a lokális narratíváknak, így a ruszin nyelv nyilvános használatának is. A globális világban az emberek újra a gyökereiket keresik, és fontosabbá válik a helyi identitás és az autentikusság, így felértékelődnek a nyelvjárások is. A ruszin mint ukrán nyelvjárás is elfogadottá válik ebben a keretben, így ma például éttermenévként és hasonló helyzetekben a regionális ízek, a kultúra szimbólumaként is funkcionálhat. Csernicskó István kitér az ukrán tudósok ruszinra vonatkozó nézeteire is, amelyek alapján nem várható, hogy a mai felfokozott nemzetpolitikai helyzetben elismerjék a ruszin nyelvet Ukrajnában is.

Az utolsó tanulmány a legújabb ukrain nyelvpolitikai fejleményről szól, amely befolyással van a nyelvi tájképre is. Az ukrán parlament 2015-ben a szovjet örökséggel való teljes leszámolásra vállalkozott, amikor megszavazta az

úgynevezett „dekommunizációs” törvényt. Ennek a nyelvi vonatkozásai főleg névváltoztatásokat eredményeztek, még nagyvárosokat is átneveztek, de legnagyobb számban az utcanevek megváltoztatását vonta maga után. Csernicskó István megemlíti, hogy a felülről jövő erős nyelvpolitikai változással az ukrainai emberek többsége nem értett egyet, és véleményében megosztott volt. A jelen nyelvpolitikával talán azért sem értenek egyet maradéktalanul Ukrajna állampolgárai, mert a hivatalos szervezeteknek nehéz volt egyértelműen negatív vagy pozitív történeti személyeket találniuk a közterületek elnevezéséhez. Igaz, arra nem tér ki a tanulmány, hogy vajon miért akarják ennek ellenére továbbra is személyekről elnevezni például az utcákat. Csernicskó István konklúziója az ukrainai emlékezetpolitikai eseményekről a következő: „a nyelvi tájkép felülről, rendeleti úton véghezvitt átalakítása nem feltétlenül lesz elegendő ahhoz, hogy Ukrajna homogén nemzetállammá váljék” (205).

A kötet lezárásaként Csernicskó István levonja a következtetéseket, amelyekben főleg a nyelvitájkép-kutatás összefüggéseire, relevanciájára és fontosságára hívja fel a figyelmet. A kötet egyik erénye abban rejlik, hogy a magyar nyelvitájkép-kutatásokat új irányzatokkal gazdagítja. A bemutatott tanulmányok nagy hozzáértésről és tájékozottságról tanúskodnak, és nem csupán nemzetközi minták átvételéről van bennük szó, hanem egyedi, alkalmazott nyelvitájkép-kutatásokat olvashatunk. A tanulmányok néha elmerülnek a részletekben, és egy részük kisebb önálló tanulmányként is megjelenhetne (például a kárpátaljai magyarok nyelvtudása, a ruszin nyelv helyzete Kárpátalján stb.). Csernicskó tanulmányai a többnyelvűségről szólnak, és a nyelvek sokaságát elemzik. Így elkerülik azt a csapdát, hogy a kárpátaljai nyelvi tájképet csak a magyar nyelv szempontjából vizsgálják — vagyis a környezetétől elszigetelve —, hiszen néha több figyelmet kap a ruszin, az ukrán, az orosz, az angol vagy éppen a jiddis és a romani nyelv, mint a magyar.

A tanulmányokból én magam is sokat tanultam, mivel olyan érdekes témákról olvashatunk bennük, melyekről kevés információval rendelkezünk (például a magyar nyelvi tájképről a Szovjetunióban). A kötetet elsősorban azoknak a figyelmébe ajánlom, akik szeretnék megismerni a nyelvitájkép-kutatások módszereit, témáit; vagy akik szeretnék megérteni az ukrainai közelmúlt fejleményeit és ezek hatásait Kárpátaljára; továbbá azoknak, akik tájékozódni szeretnének a Magyarországgal szomszédos legnagyobb és legnépesebb országról, Ukrajnáról és annak magyar kisebbségi tömbregiójáról, Kárpátaljáról.

PETTERI LAIHONEN
ORCID: 0000-0002-3914-0954
University of Jyväskylä
petteri.laihonen@jyu.fi

PÉNTEK JÁNOS szerk.: **A moldvai magyar tájnyelv szótára.**
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület,
1/1. 2016. (523 lap), 1/2. 2017. (529 lap), 2. 2018. (375 lap)

1. A legrégebb magyar dialektológiai ágazat, a nyelvjárási lexikográfia kezdeti a 19. századba vezetnek vissza. A tudományszak érdeklődésének középpontjában a kezdeti óta a nyelvjárási szótárak állnak, amelyek nemcsak a nyelvjárásban, hanem a társtudományok számára is szükségszerű forrásmunkák. Szótártermése, amely követi a szótárszerkesztés időszakonként változó elméleti és gyakorlati szempontjait, elveit, figyelemre méltó mennyiségi szempontból és tipológiai gazdagságára nézve is. A nyelvjárási szótártipológia két központi szótártípusának egyike — a dialektológia újabb terminusaival élve — a t á j s z ó t á r („tájszó-tár”), a másika pedig a r e g i o n á l i s s z ó t á r („táj-szótár”) (KISS 1995: 172). A tájszótár a korábbi típus, amely a 19. századba vezet vissza, és a köznyelvvel egyező és a köznyelvtől eltérő szórétegekre tagolódó nyelvjárási szókészlet utóbbi részlegére, a tájszavak rétegeire figyel. A regionális szótár a tájszótár nyomán később, a 20. században tűnik fel a magyar szótáriradalomban. A Csűry Bálint Szamosháti szótárával megalapozódott szótártípus a nyelvjárási szókészletnek már nemcsak egy részlegét, hanem egészét vizsgálja, azaz a tájszói és a köznyelvvel egyező réteget is. A két szótártípus közül a tájszótár bizonyul termékenyebbnek, a tájszótáraink száma messze felülmúlja a regionális szótáraink számát, aminek az okát nem a szótártípus elavulásában, hanem „különböző gyakorlati természetű tényezők”-ben kereshetjük (i. m. 173).

2. A magyar vonatkozásban nem gyakori, de a 21. században is időszerű regionális szótárak csoportja a 2016 és 2018 közötti időszakban egy újabb erdélyi szótárkiadvánnyal gazdagodott. A Péntek János által szerkesztett történeti jellegű szótári munka *A moldvai magyar tájnyelv szótára*, amely Kolozsváron jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában. A többkötetes lexikográfiai referenciamű az általános szótártipológia rendszerében az egynyelvű, betűrendes, speciális, nyomtatott középszótár típusát képviseli. Tekintettel arra, hogy a magyar nyelvterület legkeletibb nyelvjárásának, a sajátos történetű moldvai nyelvjárási régióknak a szókészletét mutatja be, tájékoztatva a moldvai magyarság nyelvi világáról, a moldvai népi kultúra, népköltészet, népi hiedelem, tárgyi kultúra, népi vallásosság legfontosabb fogalmairól is, magában hordozza a kulturális szótár ismérveit is.

A moldvai magyar nyelvjárás a Romániához tartozó Moldova magyar eredetű lakosságának nyelvjárása a Keleti-Kárpátok és Prut közötti térségben, amelynek a többi magyar nyelvjáráshoz viszonyított mássága évszázados elszigeteltségre, illetve ezzel összefüggő konzervativizmusra, ugyanakkor erőteljes román nyelvi

hatásra vezethető vissza. Ez a másság tetten érhető minden nyelvi szinten, így a szókészletben is, ahol román jövevényszavak sokasága, nagy régiségfokú lexikai archaizmusok, belső keletkezésű lexikai neologizmusok egész sora tanúskodik róla. A moldvai magyar közösséget ért román nyelvi hatás erőteljes volt a korábbi századokban, de napjainkban sem elhanyagolandó, amire a legutóbbi romániai népszámlálási adatok is utalhatnak.¹ „Az egyoldalú és román-domináns kétnyelvűség jellemzi már jó ideje őket. Jelentős részük mára már asszimilálódott: nyelvíleg beolvadt román környezetébe. A magyarul is beszélő moldvaiak (számukat hatvan-nyolcvanezer körülire becsülik) anyanyelvükön — kevés kivételt nem tekintve — írástudatlanok. Vallásukban (római katolikusok) és vallásosságukban (mélyen vallásosak) egységesek, magyar nyelvtudásuk fokában viszont nagyon különbözőek” (KISS 2001: 195–196).

A többi magyar nyelvjáráshoz viszonyítva a moldvai magyar nyelvjárás regionalitásfoka a legmagasabb a sajátos fáziskésés következtében. Ez a magas regionalitásfok nem egyenletes a nyelvjárasi régióon belül, hanem — történeti okok miatt, amelyek régiótároló tényezők is — nyelvjárascsoportonként változó. A településtörténet, a nyelvjáraskutatás, különösen az összehasonlító nyelvjárastan vizsgálatai szerint a moldvai magyarok legrégebb csoportja a 14. században települt át az Erdélyi-medence középső régiójából, a Mezőségről Moldvába, a későbbiekben pedig változó intenzitással székelyek is települtek közéjük, melléjük, gyarapítva soraikat. A mai moldvai magyarok nyelvjárásának mezősi és székely nyelvjárasi jelenségei így egyértelműen településtörténeti vetületű jelenségek, amelyek földrajzi dimenzióikkal is jellemezhetőek. A mezősi gyökerű ún. **északi csángó nyelvjárascsoport**, amely a legregionálisabbik csoport, Románvásár környékére jellemző. A mezősi és székely nyelvjárasi sajátosságokat is felmutató **déli csángó nyelvjárascsoport** Bákó vidékéhez kapcsolódik, és átmeneti típusnak mondható. A **moldvai székely nyelvjárás** pedig a Tázló, a Tatros, a Szeret folyók menti harmadik nyelvjárascsoport, amelyre elsősorban székely nyelvjárasi jegyek jellemzőek (KISS 2001: 195–199, JUHÁSZ 2001: 307–313).

A moldvai magyar tájnyelv szótára nem minden előzmény nélküli szótára a moldvai magyarság Kárpátokon túli régiójának. A tudományosság már a 19. század elejétől több-kevesebb intenzitással, de folyamatosan érdeklődött a többi magyar nyelvjárástól eltérő sajátos szókészlete iránt. Egészen a 20. század elejéig a tájszavak álltak az érdeklődés homlokterében, amelyek kapcsán korai tájszótári

¹ Moldva térsége napjainkban Románia Északkeleti fejlesztési régiójához tartozik, amely hat megyét foglal magában: Bákó, Botoşani, Iaşi, Neamţ, Suceava és Vaslui megyét. A 2011. évi romániai népszámlálás adatai szerint a fejlesztési régió népessége anyanyelv szerint a következő megoszlást mutatja: az összlakosság száma 3 302 217, amelyből 3 073 818 román, 5519 magyar, 28 451 romani, 6610 ukrán, 513 német, 8024 egyéb, 179 282 ismeretlen anyanyelvű személy (VERES 2015: 40).

próbálkozások is felbukkantak, mint „a’ moldvai szójarásból, szókötésből ABCze szerinti szókönyvecske” meg nem valósult terve, amely Döbrentei Gábor nevéhez fűződik, valamint Rubinyi Mózes szótárszerű rendbe foglalt szógyűjteményei (SZABÓ T. 1981: 486, 494). A belsőleg tagolt nyelvjárási egység tulajdonképpeni szótári vizsgálatai a 20. században indultak meg, és az északi, valamint a déli csángó nyelvjárás csoportokra irányultak. Az Yrjö Wichmann finnugor összehasonlító nyelvész nevéhez fűződő előbbieket, amelyek arról tanúskodnak, hogy a moldvai magyar nyelv iránti érdeklődés túllépte a magyar tudományosság határait, a moldvai magyar nyelv első szótárát eredményezték. Az 1936-ban Helsinkiben Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes címmel megjelent jellegzetes regionális szótárnak (CsángóSz.) a kiadásában a korszak legismertebb nyelvjárás-kutatója, ugyanakkor a moldvai magyar nyelvjárás legjobb ismerője, CSÜRY BÁLINT is részt vett. A déli csángó nyelvjárás vizsgálatai már egyértelműen az ő nevéhez kapcsolódnak, kutatásai kolozsvári és debreceni korszakában egyaránt foglalkoztatta a moldvai magyar nyelvjárás. Wichmann moldvai kutatásai folytatásaként többek között a déli csángó nyelvjárás szókészletének feltárásán is munkálkodott egy déli csángó regionális szótár megalkotására törekedve. Tervezett szótára fontosságát a következőkben látta: „Ha földolgozás alatt álló, WICHMANNÉHOZ HASONLÓ CÉLÚ ÉS MÓDSZÉRŰ DÉLI-CSÁNGÓ SZÓTÁRAM ELKÉSZÜL, AZT HISZEM, TISZTÁN FOG ELŐTTÜNK ÁLLANI E KÉT ŐSI MAGYAR NYELVJÁRÁSNAK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA IS” (CSÜRY 1936: 286). Sajnos a moldvai magyar nyelvjárás kutatások szempontjából oly fontosnak mutató déli-csángó regionális szótár nem láthatott napvilágot a magyar dialektológia nagy veszteségére.

A moldvai magyar nyelvjárás előbbieket felvázolt lexikográfiai részvizsgálatai nyomán a Csüry Bálint által megalapozott erdélyi nyelvjárás-kutatás vitte tovább a moldvai nyelvjárás szótárának a tervét, sürgető feladatát. Csüry Bálint tanítványa, törekvéseinek követője, Szabó T. Attila, mestere nyomán — akit 1930-ban moldvai gyűjtőútjára is elkísért —, a moldvai magyar nyelvjárás elkötelezett kutatójává vált maga is. 1949-ben a Kolozsvári Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kutatási tervébe felvette a moldvai magyarok kutatását is, ösztönözve tanítványait is erre. Sokrétű kutatási terve egyik kiemelt célkitűzéseként taglalta egy moldvai nyelvjárás szótár elkészítését, amelynek egységes vagy nyelvföldrajzi szempontból tagolt jellegét az összegyűjtendő anyag természetétől, mennyiségétől tette függővé (1981: 512). A moldvai nyelvföldrajzi, nyelvjárás-monográfiai kutatások konkrét eredményeinek számbavétele alapján végül is egy egységes moldvai magyar szótár távlati tervét fogalmazhatta meg: „Célkitűzéseink valóráváltása érdekében folytatott munkánknak már eddig ismertetett eredményei is szilárd alapját képezik egyben egy későbbi időpontban megszerkesztendő nagy csángó szótárnak” (i. m. 522). Szabó T. Attila

sokrétű feladatköre miatt nem vállalkozhatott a tervbe vett szótár megszerkesztésére, annak a pályatárs Márton Gyula látott neki, akit azonban 1976-ban bekövetkezett halála meggátolt a nagyszabású munka véghezvitelében (MMTnySz. 1/1: 5).

Az erdélyi nyelvjáráskutatás moldvai magyar szótárának a megvalósulása a kisebbségi körülmények következtében hosszú évtizedeken át váratott magára. A rendszerváltás utáni időszakban kerülhetett sor a terve valóra válására a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Tanszéke keretében. A 2002-ben indult nagyszabású szótári munkálatok elindítója, vezetője, a szótár szerkesztője Péntek János nyelvészprofesszor. A moldvai magyar nyelvjárás szókészletének feltárására irányuló újabb nyelvjárási lexikográfiai munkálatai a maguk összetettségében szervesen kapcsolódnak korábbi nyelvjárási lexikológiai, lexikográfiai, néprajzi, etnobotanikai, szociolingvisztikai kutatásai egész sorozatához. Ezek sorából többek között kiemelhetjük a tájszók tipológiáját részletező tanulmányát (PÉNTEK 1972: 231–240), a kalotaszegi nyelvjárás két sajátos szókészleteti rétegét bemutató monografikus munkáit, amelyek egyike a népi hímzés szakszóanyagát tárja fel a „szavak és dolgok”, valamint a nyelvföldrajzi és az újabb nyelvészeti módszerek segítségével (PÉNTEK 1979), a társszerzővel írt másika pedig az etnobotanikai vizsgálatokba ágyazott népi növénynevekkel foglalkozik (PÉNTEK–SZABÓ T. 1985). Mindezek mellett meg kell említenünk a magyar nyelvjárások román kölcsönszavainak szótári munkálataiban való társszerzőként való részvételét (MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977), ugyanakkor a Murádin Lászlóval való együttes közreműködését a moldvai magyar regionális atlasz kiadásra való előkészítésében (CsángA.).

Péntek János 2004-ben számolt be először a szótár tervéről, szerkesztésének gyakorlati és elvi problémáiról A moldvai magyar nyelv szótára — elvek és problémák című tanulmányában (PÉNTEK 2004), majd 2013-ban a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain részleteket is közölt a készülő munkából a Mutatvány A moldvai magyar nyelv szótárából címmel (PÉNTEK 2013). A többkötetesre tervezett szótári munka, A moldvai magyar tájnyelv szótára (MMTnySz.), amelyet Németh Boglárka és Tánzos Vilmos lektorált, több mint egy évtizedes munka eredményeként láthatott napvilágot Cs. Nagy Lajos, P. Dombi Erzsébet, Simoncsics Péter, Németh Boglárka, Demeter Éva, Fazakas Noémi, Hochbauer Mária, Juhász Tihamér, Katona Hajnal, Lőrincz Kinga, N. Császi Ildikó, Szikszai Mária, Zsemlyei Borbála közreműködésével. A szótári munkálatokat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Arany János Közalapítvány, a Bethlen Gábor Alap és az MTA Domus Hungarica támogatta.

A szótár a moldvai magyar nyelvjárás szókészletét feltáró, illetve a nyelvjárási egység szókészletét is érintő 20. századi nyelvjárástani, nyelvföldrajzi, illetve népköltészeti, néprajzi kutatások eredményeire, azok nagyrészt publikált, kisebbsé-

publikálatlan nyelvi adatanyagára támaszkodik. PÉNTEK JÁNOS Előszóbeli tájékoztatása szerint „a tanszéki archív anyag jelentette az alapot, a korpuszt: azok a kérdőíves adatok, amelyek A moldvai csángó nyelvjárás atlasza (CsángA.) térképlapjain is megtalálhatók, valamint az az ún. orvanyag, amelyet jórészt példamondatok, mondattörédek kontextusában jegyeztek le az atlasz gyűjtői. Szintén ebbe a tanszéki archívumba kerültek be Márton Gyulának azok az utólagos gyűjtései, amelyeket A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavaihoz (Csrk.) és az Igetövek, igei jelek és személyragok a moldva csángó nyelvjárásban című munkájához (MGyIge.) használt föl” (MMTnySz. 1/1: 6). A további alapvető forrásmunkák egyik része nyelvjárástani (CsángSz., RMNyA.), a másik része pedig néprajzi kiadvány (MNA., CsNm., illetve HALÁSZ PÉTER több fontos közlése). A tanszéki archívumból még megemlíthetők Csűry Bálint, Balogh Ödön, Bosnyák Sándor moldvai adatai, ugyanakkor Gazda Klára, Nyisztor Tinka, Pálfalvi Pál, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos, Virt István saját gyűjtésű anyagai is gazdagítják a korpuszt.

A MMTnySz. szerkezete alapjaiban véve követi a hagyományos szótári struktúrát. Szótári szerkezete négy részből tevődik össze: a megastruktúra, a makrostruktúra, a mikrostruktúra és a mezostruktúra szervesen összefüggő együttesét mutatja. Tekintettel azonban adatanyaga heterogenitására — az átláthatóság, a könnyen használhatóság érdekében — sajátos szótárszerkesztési szempontokat is követ egyes szerkezeti egységeiben. Ezek között a legszembeötlőbb a hagyományos szemasiológiai szempont mellett az újszerűnek mondható onomasziológiai szempont alkalmazása a moldvai magyar szókészlet szótári bemutatásában. Az előbbit a szótár Moldvai magyar–közmagyar rész alcímű, kétkötetes egysége követi (MMTnySz. 1/1.–1/2.), az utóbbit a Közmagyar–moldvai magyar rész alcímű egykötetes része (MMTnySz. 2.). Az első részben a nyelvjárási lexémák mint nyelvi jelek bemutatásának kiindulópontja a jelölő, a leírás attól jut el a jelöltig, a második részben pedig leírás a jelöltől indulva vezet el a jelölőig. Ez az utóbbi kötet új típusú szótárt alapoz meg a magyar nyelvjárási lexikográfiában, amely fogalomtár is, ugyanakkor szómutató is egyben. „A nyelvatlaszokéval azonos szemléletű: amint egy-egy térképlap egy-egy fogalom nyelvi jelölőinek földrajzi megoszlását rögzíti, ez a jelöléstani (onomaszziológiai) szótár azt mutatja meg, hogy a moldvai magyar nyelvváltozat hogyan jelöl, nevez meg adott fogalmat, fogalomkört” (MMTnySz. 2: 6). A speciális szótár a magyar nyelv közös változata, az ún. *közmagyar* felől közelíti meg a moldvai magyar nyelvjárás szókészletét, feltárva azt, hogy közmagyar vagy speciálisabb néprajzi fogalmaknak milyen moldvai magyar nyelvjárási lexémák felelnek meg.

Mindkét szótári egység megastruktúrája hagyományos, kettős tagolódású struktúrájának mutatkozik: a szótáron kívüli részből és a makrostruktúrából, azaz a tulajdonképpeni szótári részből tevődik össze, amelyekre azonban több-kevesebb

eltérés is jellemző. A Moldvai magyar–közmagyar rész szótáron kívüli szerkezeti összetevőjének legfontosabbik információhordozója az Előszó, amely kitér a szótár anyagának összetételére, sajátosságaira, kifejti a szótár jellegét, körülhatárolja időbeli, térbeli keretét, taglalja a címszavak kérdéskörét, ugyanakkor ismerteti a szócikkek szerkezetét is (MMTnySz. 1/1: 5–22). Az Előszót hivatkozott bibliográfia, rövidítésjegyzék, a településnevek jegyzéke, a hivatkozott és egyéb források, szakirodalom követi. A moldvai magyar településnevek jegyzéke kapcsán megjegyzendő, hogy hiánypótló névjegyzék. A szótári munkálatoknak köszönhető, első standardizált moldvai magyar településnév-listaként kiemelt jelentősége van. A Közmagyar–moldvai magyar rész szótáron kívüli komponenséből elsősorban a Bevezetés emelhető ki (MMTnySz. 2: 5–12), amelyet rövidítési jegyzék követ. A Bevezetés kitér az onomasziológiai szótár szükségszerűségére, fontosságára, nyelvjárási lexikográfiai újszerűségére, nyelvföldrajzi párhuzamaira, de a szótár anyagára, a szócikkek felépítésére is. A többkötetes forrásmunka esztétikus borítója, fülszövege sajátos arculatot kölcsönöz a szótáron kívüli résznek, ugyanakkor a megastruktúra egészének is.

Mindkét szótártípus makrostruktúrája, tulajdonképpen szótári része betűrendes elrendezést követ, a szemasziológiai szótár befejezéseként megismerkedhetünk az alkalmilag használt román szavak címmel elkülönített szótári egységgel is. A címszavak egyszavas szótári szavak mind a két szótárban (*abagol(ja)*, *abagos*, *abaposztó*, *ablak*, *ablakbélés*; ABAPOSZTÓ, ABBAHAGY, ABBÓL, ABLAK, ABLAKBÉLÉS), viszont tulajdonnevek, személy- és helynevek (*Ádám*, *András*, *Andrérj*, *Ándzséla*, *Anna*; *Aknavásár*, *Andrásfalu*, *Barlád*, *Bartyikak*) címszóként csak a szemasziológiai szótárban szerepelnek. A homonima jellegű címszavak feltüntetése az ismert szabályok szerint történik, jobbról fent a címszóhoz illesztett arab indexszám különbözteti meg az egyes homonimákat a szótár mindkét részében (*cinige¹*, *cinige²*, *cígla¹*, *cígla²*, *fal¹*, *fal²*; *FAL¹*, *FAL²*, *FEJ¹*, *FEJ²*, *FÉL¹*, *FÉL²*).

A szótár mikrostruktúrájának alapegységei, a szócikkek követik a lexikográfiai hagyományokat a Moldvai magyar–közmagyar rész esetében. A szócikkek kétféle típusúak: önálló szócikkek és utaló szócikkek. Az önálló szócikkek több szempontból mutatják be a moldvai magyar tájnyelv források alapján szótározott szavait, arra törekednek, hogy az absztrahált szótári szavak élőnyelvi szóelőfordulásairól, illetve szóelőfordulásaik szóalakjairól is hiteles képet nyújtsanak, jelezve a forrásokból kirajzolódó élőnyelvi variabilitásukat, legfontosabb hangtani sajátosságait, szófaji, fogalmi jelentésüket, jelentéseiket, nyelvföldrajzi jellemzőiket, szóalaktani, mondattani vetületeiket, de néprajzi vonatkozásait is. Az utaló szócikkek jellegzetes alaki utalók, amelyek nyíllal (→) jelölik a lexémák kapcsolatait.

A szócikkek felépítése jellegzetes szerkesztési eljárásokat is felmutat a lexikográfiai hagyományok érvényesítése mellett, tekintettel a moldvai magyar szóanyag

heterogenitására. A szócikkek élén a tipografikusan is kiemelt egyszavas címszó áll, a tájszótárak címszavakra vonatkozó hagyományos köznyelviesítő törekvése azonban ez esetben nem érvényesülhet maradéktalanul. A szótárszerkesztő PÉNTÉK JÁNOS a következőkkel indokolja mindezt az Előszóban: „A moldvai esetben ennek az elvnek a mechanikus érvényesítése következményeiben megtevésztő lett volna: ezáltal jelentősen csökkentette volna ennek a nyelvváltozatnak a köznyelvhez viszonyított, a szókincsben is megmutatkozó reálisan meglévő távolságát. Márpedig ebben az esetben sem a túlzott közelítés, sem a szándékos távolítás nem lett volna szerencsés. Ezért olyan szavak, szóalakok is címszóként szerepelnek, amelyeknek a lexéma volta inkább csak a moldvaiban nyilvánvaló” (MMTnySz. 1/1: 8). Így címszóként előfordulnak a köznyelvvél egyező lexémák (*abaposztó, abbahagy, abból, ablak, ablakbélés*) mellett tájszavak is (*ágyinémű, ájèroplán* ’repülőgép’, *bémènèn, csürke, èsszeáll*), de ragoz tárgyas igék (*ad(ja), ádnál(ja), akasztal(ja), amenál(ja)* ’halaszt, elhalaszt’, *arat(ja)*), ikes ragozású iktelen igék (*áll(ik), bír(ik), elvesz(ik), fáj(ik), fut(ik)*), ugyanakkor főnevek gyakran használatos birtokragos alakjai is (*agy(a), áll(a), al(ja), ángy(a)* ’sógornő’, *fahéj(a)*).

A címszó után a forrásokban szereplő hangalaki változatok sorakoznak kurzív betűkkel, nagyolt fonetikai lejegyzéssel, amely feltünteti a zárt *ě*, az illabiális *á*, a hosszú *ā, ē* hangokat, a palatális *ly* mássalhangzót, román *ă, î*-vel jelöli a román nyelvi hatásra meghonosodott veláris magánhangzókat, a mássalhangzós jelenségek köréből pedig a köznyelvtől eltérő hasonulásokat tükrözteti. A címszóval megegyező hangalaki változatokat ~ tilde helyettesíti. A fonetikai lejegyzés természetéből következően „a szótár anyaga pontosabb fonetikai elemzésre nem használható” (MMTnySz. 1/1: 9). A forrásmunkákból összegyűjtött variánsok lokalizálása földrajzi és tipológiai szempontokat követ: az általános, földrajzi, tipológiai megoszlástól független előfordulásra *ált.*, a mezősi típusra a *mez.*, a székes típusra az *sz.* rövidítés utal, a településnevekre pedig az azoknak megfelelő rövidítések. A lexikális változatok nyomán a címszó szófajtságát jelző rövidítés következik, majd a címszó magyar, román és angol nyelven megadott jelentése, a növénynevek esetében pedig a latin megfelelő is. A többjelentésű szavak esetében tipográfiailag kiemelt arab számok sorrendjében szerepelnek a jelentések. Az egyes jelentéseket gondolatjellel bevezetett példamondatok, esetenként mondat-törödékek illusztrálják megfelelő lokalizálással. Forrásmunkákból kiemelt, gondolatjellel bevezetett példamondatok, esetenként mondat-törödékek illusztrálják az egyes jelentéseket, a forráshelyek következetes jelzésével. Mindezek után a szócikk feltünteti a címszó kicsinyítő szóalakjait, igék esetében a gyakorító szóalakokat, ugyanakkor a címszó jelzős és igei szó szerkezeteit, frazémáit, helynévi alakulatait is, Kics., Gyak., Sz., Kif., Fr., Hn. rövidítésekkel bevezetve azokat. A „szavak és dolgok” módszertani elvét is követő szótár nem önmagában vizsgálja,

írja le a moldvai nyelvjárási szókészletet, hanem a mögöttes tárgyi világgal együtt, így esetenként a szócikk Nr. jelzéssel a címszó néprajzi fontosságára is felhívja a figyelmet, illetve kitér a jelölt részletes néprajzi leírására is. A címszóra vonatkozó alapvető források rövidítései, amelyek a további kutatások számára eligazító jellegűek, a szócikk végén sorakoznak, végül → nyíllal jelölt utalások zárják a szócikket.

A Moldvai magyar–közmagyar rész című egység hiteles, átfogó képet nyújt a többi magyar nyelvjáráshoz viszonyítva jóval regionálisabb moldvai magyar nyelvjárás szókészletéről. Megismertet annak köznyelvvel egyező szórétegével (*bácsi, bagoly, baj, balkezes, bánkódik*), ugyanakkor heterogén tájszói rétegével is, amelyben alaki tájszavak (*bénez, bésovad, dzsorcsa, egris, égyüdds(ek)*), jelentésbeli tájszavak (*búcsú* 'nagyvásár', *futás* 'árvíz', *idegen* 'vendég', *magyar* 'nem székely', *moha* 'penész'), valódi tájszavak (*földingás* 'földrendgés', *hártá* 'térkép', *impárá* 'császár', *maláj* 'kukoricalisztból sütött kenyér', *sérik* 'fáj'), illetve azok változatainak sokasága (lásd többek között *bihalyborjú, böcsü, bóg, búcsúzik, buszujok(virág)*) tájékoztat a moldvai magyarság különös nyelvi világról, annak különös belső rétegződéséről.

A Közmagyar–moldvai magyar rész mikrostruktúrájának alapegységei, a szócikkek szintén kétfélek: önálló szócikkek és utaló szócikkek. A szócikkekk élén álló címszavak nagybetűs szedéssel (kapitálissal) kiemelt közmagyar szavak, amelyeknek a Moldvai magyar–közmagyar részben félkövérrel szedett címszók felelnek meg. A címszavakkal kapcsolatban PÉNTEK JÁNOS leszögezi a következőket: „Alapnak a közmagyar, azaz a legtöbb magyar nyelvű beszélő által ismert szavakat tekintettük, ezekhez rendeltük hozzá — mint ahogy a kétnyelvű szótárakban is szokás — a moldvai tájnyelvnek az 1/1. és 1/2. részben szótározott szavait, szószerkezeteit, kifejezéseit, frazémáit az ott rögzített jelentésük alapján. Azokat a szavakat pedig, amelyek a közmagyar beszélő számára kevésbé vagy egyáltalán nem ismert fogalmakat jelölnek, abba a fogalomkörbe soroltuk be, amelynek fölérendelt fogalmát ismert szó jelöli” (MMTnySz. 2: 6). A szócikkek jellegzetes rövidítése egyrészt a ◊ zárójel, amelyben alárendelt fogalmakat jelölő köznyelvi szavak (szintén kapitálissal szedve) és a fogalom értelmezését segítő kiegészítések szerepelnek, másrészt a * csillag, amely olyan szavakra utal, amelyek Az alkalmilag használt román szavak jegyzékéből származnak. Az utalások ebben a kötetben is egyrészt önálló szócikkbeli utalások, másrészt önálló utaló szócikkek.

A MMTnySz.-nak ez a második része teljesíti ki a moldvai magyar nyelvjárás „szavak és dolgok” módszertani elvét érvényesítő lexikográfiai leírását. A nyelvi adatokkal jórészt egy korszakból származó, kiváló minőségű „néprajzi ábrák (rajzok és fényképek)” szemléltetnek egyes tárgyakat, közelebb hozva a szótár használójához a moldvai magyar valóságot. A rajzok és a fényképek a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, valamint a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum

fotóarchívumból származnak, de egyéni fényképfelvételek is találhatóak közöttük (MMTnySz. 2: 7).

3. A moldvai magyar tájnyelv szótára az elmondottak alapján a magyar nyelvjárási lexikográfia figyelemre méltó kiadványa, amely több mint egy évszázad moldvai magyar nyelvjárástani, néprajzi kutatásainak lexikográfiai szintézise. Szótárszerkesztési koncepciójának köszönhetően lexikográfiai újdonság, amely a betűrendes-szemasziológiai szótár onomasziológiai szempontú bővítésével modelként szolgálhat a továbbiakban a regionális szótárszerkesztés számára. Leletmentő szótári munka, elengedhetetlen forrás a nyelvjáráskutatás és társtudományai számára egyaránt, amit a szótárszerkesztőnek a szótár anyaga alapján végzett eddigi kutatásai is igazolhatnak már (lásd PÉNTEK 2004, 2006, 2007, 2010, 2012, 2014, 2017). Felbecsülhetetlen értékei alapján széles körben elismert szótári munka, 2019-ben a Magyar Tudományos Akadémia a megalkotásában játszott jelentős szerepéért Péntek Jánost Akadémiai Díjban részesítette.

Irodalom

- CsángA. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA szerk., *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadányai 193. Budapest, 1991.
- CsángSz. = WICHMANN, YRJÖ, *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes*. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1936.
- CsNm. = KÓS KÁROLY–SZENTIMREI JUDIT–NAGY JENŐ, *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.
- CSÜRY BÁLINT 1936. Wichmann György északi-csángó hagyatéka. *Magyar Nyelv* 32: 281–287.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A moldvai nyelvjárási régió. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 307–315.
- KISS JENŐ 1995. Észrevételek a hazai regionális lexikográfiáról. *Magyar Nyelv* 91: 170–178.
- KISS JENŐ 2001. A moldvai magyar nyelvjárásokról. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 195–200.
- MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VŐŐ ISTVÁN 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- MNA. = BARABÁS JENŐ, *Magyar néprajzi atlasz 1–9*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987–1992.
- PÉNTEK JÁNOS 1972. A tájszók leíró szempontú osztályozásáról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 16: 231–240.
- PÉNTEK JÁNOS 1979. *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

- PÉNTEK JÁNOS 2004. A moldvai magyar nyelv szótára — elvek és problémák. In: KISS JENŐ szerk., *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. Budapest, Akadémiai Kiadó. 180–196.
- PÉNTEK JÁNOS 2006. A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 50: 29–52.
- PÉNTEK JÁNOS 2007. A *csinál* ige a moldvai magyar nyelvjárásban. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2007. aug. 22–24.* A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai 8. Szombathely. 207–210.
- PÉNTEK JÁNOS 2010. A hasonlítást kifejező változó a moldvai magyarban. In: CSERNICKÓ ISTVÁN és mtsai szerk., *Utazás a nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 242–245.
- PÉNTEK JÁNOS 2012. The self-concepts of the Moldavian Hungarians from the 50's of the last century. In: PETI, LEHEL –TÁNCZOS, VILMOS szerk., *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnocity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca, The Romania Institute for Research on National Minorities. 121–138.
- PÉNTEK JÁNOS 2013. Mutatvány *A moldvai magyar nyelv szótárából*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 57: 137–150.
- PÉNTEK JÁNOS 2014. A moldvai magyarokról és a *csángó* elnevezésről. *Magyar Nyelv* 110: 406–416.
- PÉNTEK JÁNOS 2017. Etnonimák és identitások. A moldvai magyarok identitásvesztésének példája. In: BENŐ ATTILA és mtsai szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Törökbálint, Termini Egyesület. 114–124.
- PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ T. ATTILA 1985. *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt.–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–II*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995–2010.
- SZABÓ T. ATTILA 1981. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: SZABÓ T. ATTILA szerk., *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek 5*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 482–527.
- VERES VALÉR 2015. *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană-Kolozsvári Egyetemi Kiadó. URL: http://real.mtak.hu/65055/1/Veres_Nepessegszerkezet%20es%20nemzetiseg_2015.pdf. (2020. 01. 21.).

CSOMORTÁNI MAGDOLNA
 ORCID: 0000-0001-7791-0174
 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
 mcsomortani@yahoo.com

BÁRTH M. JÁNOS: Név földrajzi térképlapok Erdélyből.
A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében.
Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2018. (174 lap)*

1. BÁRTH M. JÁNOS aktuális elméleti kérdéseket jár körül újszerű módszertani elveket alkalmazva Név földrajzi térképlapok Erdélyből című munkájában. A monográfia Erdély történeti helyneveinek névföldrajzi szempontú elemzését tűzi ki célul SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjteménye (ETH.) alapján. Ennek megvalósítása során többek között olyan, a névkutatásban napjainkban előtérbe kerülő problémakörökkel foglalkozik, mint például a névjárásoknak a nyelvjárásokhoz hasonló ábrázolási lehetőségei (vö. HOFFMANN 1993: 29, JUHÁSZ 1994: 112, DITRÓI 2017).

A névtani irodalomban ugyanakkor egyre fokozódó igény az is, hogy az egyes gyűjteményekben nagy tömegben előforduló nyelvi adatok számítógépes helynévi adatbázisban legyenek mindenki számára elérhetőek, illetve megfelelő keresőszoftver alkalmazásával az adatok lekérdezése és térképes ábrázolása is lehetővé váljon (lásd ehhez például <http://mdh.unideb.hu>). BÁRTH M. JÁNOS szintén nagy lehetőségeket lát ebben, amit jól mutat az is, hogy monográfiájának adatbázisa és térképes felülete — amelynek tervezésében maga is aktívan részt vett — az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár oldalán elérhető (<http://eha.elte.hu>). Fontos módszertani újításként fogható fel tehát a helynévi adatok felhasználásának terén az, hogy e munkában „a releváns adatokhoz való eljutást és az eredmények térbeli ábrázolását is informatizált adattár segíti” (6).

2. A kutatás korpuszát bemutató fejezetből (A kutatás korpusza, forrásai, 7–22) kiderül, hogy a SZABÓ T. ATTILA-féle (kb. 700 ezer adatot tartalmazó) helynévanyag területileg nem egységesen oszlik el: az adatok zöme a közép-erdélyi megyékből való, valamivel kevesebb adat származik a Székelyföld belső részéről, Erdély peremvidékének helynevei pedig az előbbiekhöz képest elenyésző arányban vannak képviselve benne. Kronológiai szempontból ugyancsak egyenetlen az adatok eloszlása: döntő többségük 17–18. századi adat, de szórványosan a 15–16. századból és a 19–20. századból való adatokat is tartalmaz a korpusz. A nevek nagy hányada a magyar névrendszerhez tartozik, ugyanakkor — a terület régtől sajátos helyzetéből adódóan — román adatok is nagy számban előfordulnak közöttük. A helynévgyűjtemény forrásértéke heterogenitása ellenére (vagy részben éppen amiatt) vitathatatlan, mivel az erdélyi megyékből a nyelvterület

* Az írás az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült (befogadó intézmény: Debreceni Egyetem).

egyéb régióihoz viszonyítva jóval kevesebb korai adat áll a nyelv- és névtörténet rendelkezésére. A történeti helynévadatok ráadásul a nyelvtörténet különböző részdiszciplínáin túl bizonyos történeti (például etnikumtörténeti) kérdésekben is fontos forrásul szolgálhatnak. A szerző arra hívja fel többek között a figyelmet, hogy már maguknak az adatoknak a nyelvisége is jelezheti egy-egy terület etnikai átrendeződését, a különböző etnikumok (nyelvek) kronológiai egymásra rétegződését, hiszen „a korai magyar helynevek a magyarság hajdani jelenlétének, a később megjelenő, majd általánossá váló román helynevek a románság nagy arányú beköltözésének lenyomatai sok településen” (20).

A vizsgálatok alapját jelentő adattár abból a szempontból is eltér a hagyományos névtáráktól, hogy — SZABÓ T. ATTILA feljegyzéseinek megfelelően — nemcsak egyértelműen tulajdonnévnek tekinthető, ún. „tőhelyneveket” tartalmaz, hanem nagy számban vannak benne „helymegjelölő körülírások”, vagyis ragos vagy névutós szerkezetek is. Ezeknek az adatoknak a tanulmányozása — noha nem csekély gyakorlati nehézség elé állítják a kutatót — olyan területeken is a tudásunk bővülését eredményezheti, mint például a régi magyar hivatalos nyelvhasználat ügye vagy az írott jogi nyelv története.

3. A vizsgálatok tudománytörténeti háttérét ismertető fejezet (Elméleti–tudománytörténeti háttér, 23–31) — amellet, hogy az erdélyi helynévkutatás hagyományairól kapunk benne egy rövid összefoglalást — főként a névföldrajz hármaskörének bemutatására törekszik: szól egyrészt a történettudományi, másrészt a dialektológiai, illetve a névtani irányultságú névföldrajzról.

A névföldrajzi kutatások egy része abból az alapvetésből indul ki, hogy a forrásokban szegény korszakokra vonatkozóan a helynevek területi elrendeződéséből, a névtípusok táji variabilitásából levonhatók történettudományi, elsősorban népiség- és népesedéstörténeti következtetések. Az ilyen jellegű kutatásokban korábban elsősorban a korai magyar településnevek és víznevek kaptak kitüntetett figyelmet, de BÁRTH M. JÁNOS úgy véli, hogy a mikrotoponimák szerepe — a kellően nagy számuk miatt — ugyancsak felértékelődhet ezen a téren. A történettudományi irányultságú vizsgálatok közül a szerző elsősorban BENKŐ LORÁNDnak a Székelyföld benépesülésével kapcsolatos munkáit tekinti vizsgálatának előzményének, ezek az írások ugyanis nyelvföldrajzi, helynévi és személynévi adatok együttes elemzésével keresik a választ a székelyek betelepülésével kapcsolatos kérdésekre.

A történettudományi célú munkáknál jóval nagyobb az olyan névföldrajzi művek száma, amelyek korai előfordulásuk és lokalizálhatóságuk miatt egyfajta nyelvföldrajzi alapanyagként, nyelvjárási, nyelvjárástörténeti, nyelvtörténeti céllal használják a helynévi adatokat (lásd pl. MELICH 1925: 52, BÁRCZI 1951, TÓTH 2002 stb.). Ezekhez az elsősorban hangtani és szóföldrajzi természetű munkákhoz ugyancsak szervesen kapcsolódik a monográfia.

A névtani célú névföldrajz bemutatásakor BÁRTH M. JÁNOS nemcsak a hazai, de a nemzetközi előzményirodalom néhány jeles képviselőjének munkájába is betekintést nyújt. Ez az áttekintés jól mutatja, hogy a névközpontú névföldrajz már önmagában is szerteágazó terület, hiszen nemcsak a névadás rendszerszerű jellemzői vagy a nevek belső tulajdonságainak vizsgálata, hanem a névjárásoknak a nyelvjárásokhoz hasonló elhatárolási lehetőségei is a központi kérdései közé tartozik. Ezeknek a műveknek az ismertetésével a szerző egyúttal azt is illusztrálja, hogy a történeti, dialektológiai és a névtani irányultságot az egyes munkákban nem lehet egymástól mereven elválasztani.

4. A három szempont összefonódása a monográfia gerincét alkotó fejezetben (Névföldrajzi térképlapok, 32–153) is természetesen meg nyilvánul.

A hangtani nyelvjárási jelenségek — így például az *ő*-zés vagy a mezősi *e*-zés — területiségének bemutatása (Hangtani jelenségek vizsgálata a helynevekben, 32–47) közben ugyanis olyan, a névtan, a történettudomány és a történeti dialektológia számára is kulcsfontosságú kérdések kerülnek a felszínre, mint például bizonyos spontán normatörekvések érvényesülése a helynevek lejegyzésében. Az *irtás* ~ *orotás* variánsok és a *bodza* alakváltozatainak nyelvöldrajzi elemzése a Székelyföld nyelvjárástörténeti kapcsolatait a déli és a keleti palóc, valamint a dunántúli területekkel ugyancsak érinti. Az *irtás* ~ *orotás*, valamint a *bikk* ~ *bükk* hangalakok szerepkörének elkülönüléséről névtani és nyelvjárástörténeti szempontból is lényeges megállapításra jut BÁRTH M. JÁNOS. Úgy tűnik ugyanis, hogy a mély hangrendű *orotás* típusú formák földrajzi köznévként, vagyis helynevekbe „kövülve”, míg a magas hangrendű *irtás* formák inkább cselekvést kifejező szavakként jönnek nagy számban elő a helynévanyagban. Bizonyos adatok a *bikk* és a *bükk* alakváltozatok jelentésbeli elkülönülését is jelzik, érdekes módon azonban éppen fordítva: a *bükk* elsősorban mint ’bükkerdő’, az archaikusabb *bikk* forma pedig jobbra mint ’bükka’ kerül elő egyes történeti adatokban.

Az *irtás* ~ *orotás* variánsok területiségének vizsgálata mindemellett egy módszertani problémát is a felszínre hoz: a MNyA. adatai alapján ugyanis az *o*-s változatok a nyelvterület északi részén, palóc nyelvjárási közegben fordulnak csak elő, a jóval sűrűbb erdélyi kutatópont-hálózatú RMNyA., az ÜMTsz., az SzNySz. és nem utolsósorban a SZABÓ T. ATTILA-féle helynévanyag segítségével azonban BÁRTH M. JÁNOS szerint „jól körülhatárolható az *o*-s változatok székelyföldi jelenléte” (36). Ez a példa érzékletesen szemlélteti, hogy a nyelvjárástörténeti kapcsolatok vizsgálatának eredményeit a választott források kutatópontjainak sűrűsége nagy mértékben befolyásolhatja.

A szóföldrajzi térképlapok (Szóföldrajzi vizsgálatok a helynevekben, 48–129) az egyes földrajzi köznevek szótörténeti sajátosságain (így például az egyes szavak eredetének, jelentésének, első előfordulásának, korpuszon belüli gyakoriságának)

és területi elterjedésének bemutatásán túl ugyancsak többletinformációt hordoznak. A lexémáknak a korpusz kronológiai határain belüli szóföldrajzi sajátosságai ugyanakkor már önmagukban is rendkívül tanulságosak, és nem egy esetben a további vizsgálatok lehetőségét hordozzák magukban. Így például a szerzőnek az a megállapítása, mely szerint a helynevekben nagy arányban jelen lévő gyakori, általánosabb jelentésű földrajzi köznevek (mint például a *patak*, a *hegy*, az *oldal*) területi megoszlása elhanyagolható az általa vizsgált korpuszban, tágabb kontextusba is ágyazható, azaz a lexikális tagoltság általános törvényszerűségeivel is összefüggésbe hozható. A mezőösszefüggésen belül ugyanis a hierarchia magasabb fokán álló, vagyis kevésbé speciális jelentésű fogalmak általában lexikálisan tagolatlanok, tehát kis területi megoszlást mutatnak, míg a specifikusabb fogalmakra nagyobb tagoltság jellemző (vö. pl. JUHÁSZ 2006: 172, KÖVECSES–BENCZES 2010: 41–49). Mindezt pedig azért fontos hangsúlyoznunk, mert a digitális helynévi adatbázisok több más funkciójuk mellett arra is kiválóan alkalmasak, hogy a helynevek alkotóelemeként nagy mennyiségben adatolható földrajzi köznevek által akár olyan dialektológiai jelenségeket is vizsgáljunk, mint a lexikális tagoltságot meghatározó tényezők.

BÁRTH M. JÁNOS ugyanakkor azt sem hallgatja el, hogy a speciálisabb jelentésű tájnyelvi elemek is inkább „erdélyizmusok”, semmint kisebb tájakra jellemző alakok. Ez utóbbira is akad példa azonban: a *bütü*, a *szármány* és a *tanorok* elsősorban székelyföldi tájszó, míg például a *kas* adatainak zöme a mezőségi régióban bukkan elő a vizsgált korpuszban. Különösen érdekesek a TESz. által (elsősorban) székely tájszónak minősített *ciher* ’bokros, bozótos hely’ és *csegely* ’ék alakú szántóföld’ földrajzi köznevekkel kapcsolatos pontosítások azok területiségét illetően. A szerző szerint a lexémák történeti adatai szélesebb elterjedést mutatnak a TESz. által leírtaknál. Ezzel kapcsolatban persze azt a kérdést is feltehetjük, hogy vajon a SZABÓ T. ATTILA-féle történeti helynévanyag adatainak területisége és a TESz. lokalizációja közötti eltérés nem magyarázható-e esetleg történeti változásokkal, az egyes lexémák területi visszaszorulásával.

A szóföldrajzi térképlapok mögé helyezett domborzati térkép további, a területi elterjedést esetlegesen befolyásoló tényezőkre is ráirányíthatja a figyelmünket: az ’erdő’-t jelentő földrajzi köznevek (például az *avas* ’makkoltatásra alkalmas, nagy fákból álló öreg, szálas erdő’, a *sűrű* ’fiatalabb sűrű sarjerdő’, *gyakor* ’sűrű cserjés, erdő’, a *szálas* ’szálfás, magas törzsű fákkal benőtt erdő’) kapcsán azok hiánya (például az Erdélyi-medencében) bizonyára nem független maguktól a domborzati viszonyoktól sem.

A szóföldrajzi térképlapok azonban nem pusztán az egyes lexémák területi elterjedésének vizsgálatára alkalmasak. A román eredetű *pojána* ~ *pojánka* ~ *poján* lexémák szóföldrajzi képe például a magyar–román nyelvi kontaktusok erdélyi gócpontjainak feltárásában jelent a szerző szerint fontos fogódzót. Emellett a

hangtani jelenségeket bemutató térképekhez hasonlóan a szóföldrajzi térképlapok, így például a *vápa*, az *árnyék*, a *verő* ~ *verőfény* tágabb kitekintésű szóföldrajzi elemzése is szolgáltat nyelvjárástörténeti kapcsolatokra utaló jeleket.

A három szempont (vagyis a történeti, a dialektológiai és a névtani) legerőteljesebben a névtípusok területi terjedésének bemutatása közben fonódik össze (Névtípusok földrajzi vizsgálata, 130–153). Ez természetes is, hiszen például az írott forrásokban szűkölködő korszakok kronológiai és etnikai viszonyainak tisztázásában a történeti helynév-tipológia eredményei a történettudomány számára is adalékul szolgálhatnak. Annak ellenére tartható ez a megállapítás, hogy az egyes helynévtípusok keletkezésének szigorú kronológiai határvonalaival kapcsolatos elmélet (ahogyan azt BÁRTH M. JÁNOS is megjegyzi) napjainkra megdőlni látszik (lásd ehhez pl. HOFFMANN–TÓTH 2016).

A Székelyföld betelepülését illetően igen kevés kronológiai fogódzó áll a rendelkezésünkre, s a szerző által közölt térképek is igazolják, hogy az ezen a területen jellemző névadási modellek markánsan különülnek el az Erdély más részein tapasztalható sajátosságoktól. Magától értetődő tehát, hogy a történeti helynév-tipológiai írások a terület névmintái és a településtörténeti tényezők között a korábbiakban is összefüggést kerestek (lásd pl. MEZŐ 1996, TÓTH 2010). BÁRTH M. JÁNOS ugyanakkor azt az előzményirodalomban is megjelenő felvetést is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy bizonyos névmodellek (például a *-falva* utótagú településnevek) túlsúlya vagy más típusú (például a *-telke*, *-háza*, *-laka*, *-fája*, *-hida* utótagú) településnevek hiánya a Székelyföldön egyéb motívumokkal (többek között társadalmi okokkal vagy a tudatos telepítésekkel) is összefüggésben lehet.

A szerző a birtokos személyjeles nem települést jelölő helynevek nagy arányú székelyföldi előfordulása mögötti tényezők szétszalazására is kísérletet tesz. Úgy véli, hogy az ilyen helynevek túlsúlyát a területen egyrészt a személynevek névadásban betöltött nagy szerepe magyarázhatja. Részletezően szól emellett a névbokrosodás jelenségéről is, mivel a székelyföldi helynévanyagban igen nagy azoknak az eseteknek a száma, amelyek során az alapnévből vele rész-egész viszonyban lévő másodlagos név jön létre. A *pataka* utótagú birtokos személyjeles formák kialakulásának további okaként a névrendszer domborzati tényezőkkel való összefüggését, a patakok, patak völgyek tájékozódásban betöltött szerepét, valamint a *pataka* lexémának egyfajta völgnévformánssá válását jelöli meg.

A határozós szerkezetű nevek — a SZABÓ T. ATTILA-féle történeti helynévanyagban való magas előfordulásuk miatt — ugyancsak fontos részét képezik a névtípusok elemzésének. A *járó*, *menő*, *kelő* utótagú szerkezetek (például *Tetves Kutra jároban*, *Kerezt utra meneo*, *vih által kelöbe*) területi elterjedésének vizsgálata és jelenkori névanyaggal való összevetése azt mutatja, hogy ezek mögött

a „helynévadatok mögött egy élő, némileg változékony, de gyakori névadási típus húzódik meg”, amit azonban „az írott források pontosságra törekvése (bizonyos területeken) [...] jócskán túlréprezentál a történeti névanyagban” (153).

5. BÁRTH M. JÁNOS kiváló érzékkel választott forrásanyagot a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségeinek bemutatásához, illetve látta meg az elemzési lehetőségeket a rendelkezésére álló helynévanyagban. A munka olvasása közben egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a SZABÓ T. ATTILA-féle erdélyi történeti helynévátalomány és a névföldrajzi szempontok a lehető legszerencsésebb módon találhatnak benne egymásra.

A monográfia rendkívül gondolatébresztő, a már önmagában is szerteágazó s ugyanakkor egymásba fonódó vizsgálati irányok megismerése közben az olvasóban újabb és újabb kutatási lehetőségek merülnek fel. Nemegyszer maga a szerző is felillant ilyeneket ráirányítva mintegy a figyelmet a további csapásvonalakra. Így például rendre visszaköszön a munkában egy-egy gondolat erejéig a nyelvi norma hatása egyes névföldrajzi jelenségekre, de ugyancsak izgalmas terepe lehet a további kutatásoknak az időbeliség dimenziójának bevonása, vagyis bizonyos névföldrajzi sajátosságok kronológiai viszonyainak a vizsgálata.

BÁRTH M. JÁNOS munkája a határon túli helyzete miatt különösen fontos terület nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti jellemzőinek felderítéséhez járul hozzá, s az adatok informatizált adattárban való felhasználásával egyúttal új lehetőséget is teremt az ilyen irányú vizsgálatok számára. A monográfia hangtani, szóképzettani és névtipológiai vizsgálatai ugyanakkor általános tanulságokkal is járnak a nyelvtörténeti, a nyelvjárástörténeti és a névtani kutatások számára egyaránt.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ETH. = HAJDÚ MIHÁLY és mtsai. közlése, *Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése I–II*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2001–2010.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra-közlése: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150/2: 257–318.

- JUHÁSZ DEZSŐ 1994. Opponensi vélemény Hoffmann István: A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *Névtani Értesítő* 16: 108–114.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2006. Adalékok a történeti nyelvföldrajzhoz. In: VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 164–172.
- KÖVECSES ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MELICH JÁNOS 1925. Ómagyar nyelvjárások. *Magyar Nyelv* 21: 52–53.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt.–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995–2010.
- SzNySz. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA, *Székely nyelvföldrajzi szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- TÓTH VALÉRIA 2002. A dialektológiai-névföldrajzi vizsgálatok lehetőségei ómagyar helyneveink körében. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyváskylä, Jyváskyläi Egyetem Hungarológiai Intézete–Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 295–302.
- TÓTH VALÉRIA 2010. A patrocíniumi településnevek nyelvföldrajzi tanulságai. In: P. LAKATOS ILONA–SEBESTYÉN ZSOLT szerk., *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó. 133–140.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

BÁBA BARBARA
ORCID: 0000-0002-2381-5216
Debreceni Egyetem
baba.barbara@arts.unideb.hu

CAROLE HOUGH szerk.: **The Oxford Handbook of Names and Naming.**
Oxford, University Press, 2016/2018. (771 lap)

1. Minden tudományterület számára mérföldkönek számít a nagy lélegzetvételű, összefoglaló munkák megjelenése. A névtudományban legutóbb a Glasgow-i Egyetem professzorának, CAROLE HOUGH-nak az irányításával készült el angol nyelven a *The Oxford Handbook of Names and Naming* című közel 800 oldalas kötet. Noha korábban is született már szintetizáló célú nemzetközi onomasztikai munkák, az efféle összefoglalások mindig időszerűek, hiszen — ahogy HOUGH is megjegyzi a kézikönyv bevezetésében — a tudományterület fejlődésével összhangban más-más témakörök kerülnek az onomasztika érdeklődésének homlokterébe.

A nagyszabású kézikönyv elkészítéséhez HOUGH a nemzetközi onomasztika legkiválóbb kutatóit gyűjtötte maga köré, legnagyobb számban brit és skandináv kutatók tollából kerültek ki az írások. Magyarországról FARKAS TAMÁS rövid összefoglalója kapott helyet az egyik személyneveket tárgyaló részben. Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy nemcsak a tapasztaltabb, neves kutatók szólalnak meg a munkában (pl. SVANTE STRANDBERG vagy a könyv ajánlásában szereplő, néhány éve elhunyt EVA BRYLLA), hanem fiatalabb szerzők írásai is helyet kaptak a kötetben (pl. EMILIA ALDRIN).

2. A munka hét nagyobb egységből áll, melyek a névtudomány egy-egy területét mutatják be. A kötetben összesen 46, átlagosan 15 oldalas tanulmányt találunk, melyek között vannak tudománytörténeti, módszertani, elméleti és összefoglaló jellegű írások, éppúgy, mint egy-egy jelenséget bemutató esettanulmányok. Az ezekben megjelenő névkincs elsősorban nyugat- és északnyugat-európai, illetve a Brit-szigetektől származó példákat vonultat fel (ami elsősorban a szerzői gárda összetételének köszönhető), bár egyes tanulmányokból például az afrikai és az ausztrál névanyagra vonatkozóan kaphatunk információkat.

A kézikönyv első egysége névelméleti kérdéseket tárgyal három különböző aspektusból: Willy Van Langendonck és Mark Van de Velde a nevek és a nyelvtan, Staffan Nyström a nevek és a jelentés, Elwys De Stefani pedig nevek és a diskurzus összefüggéseit boncolgatja (17–66). A következő nagy egység az egyik leggyakrabban kutatott névfajtának, a helyneveknek a vizsgálatáról szól (69–166). A közel százoldalas részben a témakörök széles palettája tárul elénk: olvashatunk itt a különböző helynévfajtákról (a település-, víz-, hegy-, sziget- és utcanevekről, valamint az erdők, mezők, rétek, fák stb. elnevezéseiről), a településnév-kutatás metodológiai kérdéseiről, valamint a névátvitel és az analógia ügyéről.

A helynevek problematikája után a másik nagy tulajdonnévfajta, a személynevek ügye kerül terítékre (169–291). Ennek keretében külön tanulmányt szenteltek a szerzők a személynévadási rendszereknek, az európai személynévadás

történetének, a személynevek és a genealógia, illetve a személynevek az antropológia kapcsolatának. Ezen túlmenően a családnevekről, a ragadvány- és becenevekről, valamint a népnevekről is született egy-egy írás.

Az irodalmi névadást tárgyaló tanulmányokra a megközelítésmódok többfélése jellemező (295–367). Grant W. Smith elméleti megalapozását követően képet kapunk e helyütt az irodalmi névadás dzsender-, korpusz-, valamint nyelvi alapú megközelítési lehetőségeiről. Emellett a dalokban felbukkanó nevekre irányítja rá a figyelmet Neethling, aki Billy Joel és Christopher Torr egy-egy dalának összehasonlító vizsgálatát végzi el.

Szocioonomasztikai kérdésekkel foglalkozik az ötödik fejezet (371–464). A neveknek a társadalomban betöltött szerepe, a név és az identitás, a nyelvi tájkép, a helynevekhez kapcsolódó egyéni és közösségi érzelmi viszonyulás, a megszólítás, az álnevek és az üzleti nevek témakörei kaptak itt helyet.

Mivel a névtudomány alapvetően interdiszciplináris tudomány, egy összefoglaló jellegű munkából nem hiányozhatnak a társtudományok legújabb kutatási eredményei sem. A következő (6.) egységben ettől a gondolattól ösztönözve az onomasztika és az archeológia, a kognitív pszichológia, a dialektológia, a földrajz, a történelem, a történeti nyelvészet, a nyelvkontaktológia, a jog, a lexikográfia, illetve a vallás összefonódása egy-egy írás középpontjában (467–602).

A nemzetközi fórumokon rendre feltűnnek ritkábban vizsgált névtípusok is, így gyűjtőfejezetet szántak a kötet munkatársai is a repülők, az állatok, a lakóházak, a hajók, a mozdonyok és vonatok elnevezéseinek, valamint a csillagászati neveknek (605–660).

A nagyszabású kézikönyv végén közel száz oldalnyi bibliográfia veszi számba a nemzetközi szakirodalom legfontosabb műveit (661–756), illetve tárgymutató segíti a kötetben való tájékozódást (757–767). A munka nemzetköziségét pedig nemcsak a tanulmányok elkészítésébe bevont kiterjedt szerzői gárda mutatja, hanem a könyvben felbukkanó nyelvek listája is (769–771), mely közel másfél száz nyelvcsaládot, nyelvet vagy nyelvváltozatot sorol fel. Közöttük olvasható a magyar nyelv is, melyet elsősorban a személynevekkel foglalkozó részekben említenek meg (például a FARKAS TAMÁS által írt magyar személynévrendszert bemutató másfél oldalnyi részben, 178–179).

Az ismertetés szűkre szabott keretei a kézikönyv mindenre kiterjedő, részletekbe menő bemutatását nem teszik lehetővé, a következőkben ezért csupán három olyan tanulmány ismertetésére vállalkozom, amely — átfogó témájából és erőteljes elméleti irányultságából adódóan — a magyar névkutatás számára is kiemelt aktualitással bír. Az egyik írás a történeti nevekkel, a másik pedig a szinkron névanyag vizsgálatával foglalkozik, míg a harmadik a nyelvi érintkezés aspektusát helyezi a fókuszba.

3. A történeti irányultság az onomasztikában hazai és nemzetközi szinten meghatározó megközelítés. Tulajdonképpen még a ma használatban lévő nevek

is a múltba vezetnek bennünket, mesélnék a történelem korábbi korszakairól. Ezért esett a választásom egyik ismertető írásként Simon Taylor *Methodologies in place-name research* [Módszerek a helynévkutatásban] című tanulmányára (69–86).

A szerző negyedszázada foglalkozik a helynévgyűjtéssel, s ez alatt az idő alatt szerzett tapasztalatait mutatja be írásában elsősorban skót példákon keresztül. A bevezetőben elsődleges elvként azt hangsúlyozza, hogy annyi információt kell szerezni egy helynévről, amennyit csak lehetséges.

A nevekkal kapcsolatban két kérdés merül fel leggyakrabban mindenkiben: 1. mit jelent a név?, 2. milyen nyelvből származik? A névkutatónak ezek megválaszolásához a legkorábbi adatokig kell visszamennie, melyek gyakran az írásos emlékek előtti korszakban gyökereznek. Taylor ugyanakkor óva int ezen adatok fetiszizálásától: a későbbi korok történeti adatai ugyanannyira fontosak, hiszen a nyelvi (és névtani) változások így követhetők nyomon. Különösen olyan nyelvterületek esetében szükséges ez, ahol jelentősebb méretű eltérések mutathatók ki egy-egy név történeti változatai között. A lehető legtöbb információ összegyűjtése azonban nemcsak a névtanász igényeinek kiszolgálását segíti elő, hanem más tudományterületek is profitálhatnak belőle, így a nyelvészet több további területe (pl. a dialektológia, a lexikográfia stb.), emellett más történeti tárgyú tudományok, mint például az archeológia, a történeti földrajz stb.

Az információk többféle forrásból jöhetnek: középkori vagy modern, nyilvánosan közreadott vagy sem, szóbeli vagy írásbeli csatornákból egyaránt származhatnak. Az írott középkori források esetében a másolásból származó hibák kiszűrésére hívja fel a figyelmet Taylor. A másolatban fennmaradt források adatainak hasznosításakor olykor akár a dokumentum teljeskörű felülvizsgálatát, újra kiadását is el kell végezni. A modern, szóbeli anyagok kapcsán pedig a kiejtés pontos rögzítését emeli ki.

Ezek mellett azonban nagy szerep jut a helynévkutatásban a terepmunkának is. Noha a régi, hagyományos, illetve a modern, 3D-s térképek segítségével is szemrevételezhetjük a név által jelölt hely természeti környezetét, számos olyan részletet csak akkor fedezhetünk fel, ha magunk is megismerjük a területet.

Fontos alapelvként emeli ki Taylor továbbá azt is, hogy a kiragadott névpéldányok mellett célszerű a vizsgálatok során az egész kontextusra is figyelni, ezek nem egyszer ezek adják ugyanis meg a szükséges információkat (például a birtokeviszony feltárásakor vagy az azonos alakú nevek elkülönítésekor).

Az irányelvek rögzítése után egy az új skót helynévgyűjtésből származó példa segítségével mutatja be azt, hogy egy történeti helynév szócikkének milyen információkat célszerű tartalmaznia. Az első szekció a fővariánst adja meg, ami a modern vagy a legutóbbi névforma. Ezek után az adminisztratív adatok jönnek (egyházközség, megye), majd a pontos térbeli információk következnek. A második blokk tartalmazza a név korai adatait. Ezután (3.) a tulajdonképpeni elemző

rész következik, amely tartalmazhatja a név jelentését, jelentéseit, a nevekhez kapcsolódó releváns morfológiai információkat stb. A szócikket a lehetséges kiejtést megadása zárja.

Az írás fontos gondolataként jelenik meg az is, hogy a mai névkutatásban egyre nagyobb szerep jut a digitális adatbázisoknak, ezek ugyanis a nagy mennyiségű anyag könnyű és gyors kezelését teszik lehetővé.

4. Elwys De Stefani tanulmánya az elméleti fejezetben olvasható (52–66), s azzal a céllal készült, hogy áttekintse, milyen kutatási és elemzési módszerek alkalmazhatók abban az esetben, ha a neveket a maguk kontextusában vizsgáljuk. Jóllehet az etimológiai és névrendszertani vizsgálatok mellett hazánkban is egyre inkább előtérbe kerülnek a nevek használatára irányuló kutatások, az alább bemutatott irányultság különösen a helynevek vizsgálata esetében még gyerekcipőben jár.

Elsőként az antropológiai aspektust veszi számba De Stefani. A történeti áttekintés arra szolgál, hogy kiemelhesse azokat a sarokpontokat, amelyeket mindenképpen figyelembe kell vennünk ma is. Bromberger múlt század eleji (1922) munkájából azt emeli ki, hogy 1. a neveket szélesebb szociális környezetükkel együtt célszerű vizsgálni, s nem izoláltan, 2. a történeti és episztemológiai tradícióban gyökerező névtani fogalomkészlet nem alkalmas arra, hogy az így vizsgált jelenségeket leírjuk.

Az antropológusok egyébként már korán a személy- és helynevek vizsgálata felé fordultak. Boas például már a múlt század első harmadának végén rámutatott arra, hogy a helynevek nem a táj vizuális jellemzőinek leírásaként jönnek létre, hanem inkább azt tükrözik, hogyan észleli, tapasztalja a névadó közösség a környezetét. Az antropológiai aspektus hangsúlyozza továbbá, hogy a helynevek kulturális képződmények, így vizsgálatuk nem nélkülözheti a közösség hiteinek és szokásainak figyelembevételét sem. A helyneveket narratívákba ágyazva kell vizsgálni, résztvevő megfigyeléssel.

A személynevek vizsgálatában sem elegendő az etimológia feltárása, hanem ki kell térni arra is, hogy az adott nevet mikor és kik használják, dzsenderspecifikus-e vagy sem. ADOLF (1988) pedig olyan szempontokat is bevezet, hogy a közösség hogyan osztályozza és individualizálja az egyedeket a nevek által, hány nevet kap egy személy élete során, milyen társadalmi és vallási relevanciája van egyes nevek használatának vagy éppen kerülésének. Az antropológiai aspektus segít megérteni, hogyan gondolkodik a közösség az identitásról, a rokonságról, a genealógiáról és a társadalmi életről.

A tanulmány röviden a pragmatikai szempontokra is kitér. Korábbi írásokban vizsgálták például a neveket a megszólításokban, a személynévhasználatot az udvariasság-teória alapján. De Stefani ugyanakkor azt is leszögezi, hogy a nevek pragmatikai szempontú kutatása nem jelölt ki ezidáig egy határozott kutatási

metódust, hanem e területen inkább más irányzatokkal egymást átfedő kutatások zajlanak.

A szerző ugyancsak dióhéjban utal a szocioonomasztikai kutatásokra is (ennek a témakörnek önálló fejezetet szenteltek a kötetben). Fontos tételei ennek az egységnek azok a gondolatok, amelyek a szocioonomasztika és a névszociológia közötti különbségre világítanak rá. Amíg ugyanis az előbbi a módszereit a szociolingvisztikától örökölte (interjú, fókuszcsoport-beszélgetés, kérdőív, előre meghatározott társadalmi csoportok stb.), s a kutatói elsősorban azt vizsgálják, hogy a különböző városi csoportok az egyes névváltozatok melyikét használják, addig az utóbbi az olyan nagyobb hatókörű társadalmi kérdésekre fókuszál, mint amilyen például a nyelvkontaktusból fakadó jelenségek problematikája. A névhasználat ezen a területen mint a nagyobb közösség identitásképzője, -jelölője jelenik meg, s egyik kiemelt irányzata a névtájkép vizsgálata (ez a témakör szintén önálló alfejezetként szerepel a kötetben).

Legnagyobb teret a tanulmányban — a szerző által is művelt — interakciós onomasztika kapott. A korábban bemutatott irányzatoktól már az alapanyag gyűjtésében is eltérnek az interakciós kutatást folytatók, hiszen ők természetesen létrejövő interakciókat vizsgálnak. Bármilyen más módszerrel (pl. interjúval, kérdőívvel, megfigyeléssel, fotóval) előállított elemzési anyag ugyanis — véleményük szerint — csupán a kutató konstrukciója.

Az interakciós irányzat gyökerei a beszélgetésanalízisben találhatók. E terület művelői a neveket nem önmagukért vizsgálták, hanem azokra a tevékenységekre voltak kíváncsiak, melyekben a nevek megjelentek (pl. egy telefonhívás kezdete, önazonosítás, ennek elkerülése stb.), azaz arra a cselekedetre, amit a nevek használatával véghez vitt a résztvevő. A neveket tehát más nyelvi eszközökkel (pl. névmások, formulák stb.) együtt elemzik.

A személynevek kapcsán például rámutattak arra, hogy a beszélő a befogadó személyéhez igazodva választ egy bizonyos nyelvi eszközt (pl. személynevet, névmást, leírást stb.), olyat, amely alapján a befogadó a legkönnyebben azonosítani tudja az illető személyt.

A helynevek esetében — Schegloff nyomán — pedig az interakciós konstellációnak megfelelően választhatnak a beszélők öt lehetséges formula közül: 1. földrajzi jellegű (pl. cím), 2. tagokhoz kötött (pl. *Chuck háza*), 3. irányponthoz viszonyított (pl. *a híd közelében*), 4. egy tevékenység helye (pl. *ahová a szemetest teszik*), 5. helynevek. A formulák közötti választáskor három elemzést hajt végre a beszélő: 1. helyanalízis, 2. tagsági analízis, 3. tematikus/cselekvési analízis.

Arról, hogy az efféle kutatások hogyan, milyen módszerrel valósíthatók meg, ugyancsak szól Elwys De Stefani. Olyan rögzített audio- vagy videoanyag használatára hívja fel a figyelmet, mely a természetes módon megjelenő névhasználatot mutatja, ezt azonban megelőzi a kutató előzetes terepmunkája (amelynek során a felvenni kívánt eseményről benyomásokat szerez, azonosítja a résztvevőket stb.).

De Stefani és Ticca kutatásai ráirányították a figyelmet arra a paradoxonra is, hogy a névtani irányultságú kutató olyan kategóriákat akar alkalmazni a megfigyelt jelenségek leírására, melyeknek nincs relevanciája az interakcióban részt vevők számára. Például magától értetődőnek tekinti a *helynév* és a *személynév* terminusokat: egy vizsgálat azonban azt mutatta ki, hogy a megfigyelt személyek „ugyanazt” a családi ragadványnevet használták egy hely és személyek megnevezésére is, s bizonyos esetekben lehetetlen elkülöníteni, hogy melyikre is vonatkozik a név. Ez pedig problematikussá teheti a nevek interakciós analízisét. Két lehetőséget vázol fel De Stefani a probléma megoldására. A kutató megfigyelheti egyrészt azt, hogyan használják a megfigyeltet a *név* terminust. A másik, talán járhatóbb út pedig az, hogy a kutató a saját *név*-fogalmával dolgozik, melyet azonban nem kezel annyira szigorúan. Növelheti az eljárás eredményességét az, ha a kutató a megfigyelt szélesebb közösség tagja.

De Stefani tanulmánya kiváló mintát mutat arra, hogy a különböző irányzatok makro- és mikroszintű elemzéseinek ötvözése mennyire gyümölcsöző lehet a névtudomány számára.

5. A névtan és más diszciplínák érintkezési pontjait bemutató fejezetben kapott helyet Berit Sandnes Nevek és nyelvi érintkezés című tanulmánya (540–553). A nevek kiváló forrásai a kontaktusjelenségek tanulmányozásának, hiszen neveket úgy is kölcsönözhetünk, ha magát az átadó nyelvet nem értjük. Természetesen — amint arra a szerző is felhívja a figyelmet — a nyelvi érintkezéseknek nem szükségszerű velejárója a névkölcsönzés: az adott objektumok idegen nyelvi elnevezéseivel szemben a saját névformákat is előnyben részesíthetik a névhasználók.

A személynevek használatát jobban befolyásolják az aktuális kulturális hatások, s kölcsönzésükhöz nem szükséges közvetlen népi érintkezés sem (gondoljunk csak a kereszténység felvételét követően az egyházi görög-latin személynevek tömeges elterjedésére). A helynevek pontosabban tükrözik azt, hogy a kérdéses területen milyen etnikumok és kultúrák voltak jelen.

A „kontaktusnévtan” (angolul: contact onomastics), mely e jelenségek vizsgálatát tűzte célul, egyelőre nem rendelkezik kiforrott módszertannal. A neveket érintő jelenségek leírhatók a *fordítás* és az *adaptáció* terminusokkal, azonban ahhoz, hogy megértsük a folyamatokat a névhasználókat és a névadás szociokulturális hátterét is be kell vonni az elemzés látóterébe.

Noha minden nyelvi kontaktushelyzet egyedi, néhány általános vonás megállapítható. Minél hosszabb az érintkezés, annál több név kölcsönzésére van lehetőség, de az alkalmi érintkezés ugyancsak eredményezhet névátvételeket. A kölcsönzés akkor is végbemehet, ha a nyelvek között nincs rokonság, az átvételt azonban meghatározza a nyelvek érintkezése és a beszélők kétnyelvű kompetenciája.

Alapvető különbségek mutathatók ki az élőnyelvi és a történeti érintkezések között. Két- vagy többnyelvű helyzetben a nyelvek kölcsönösen hathatnak egymásra, így akár névpárok is létrejöhetnek a szemünk előtt. A történeti érintkezés esetén az egyik nyelvet később már nem beszélik az adott területen, s általában nem maradnak fenn a névpárok, már ha voltak ilyenek egyáltalán.

A kétnyelvűség esetében a nyelvek státusza lehet szimmetrikus vagy aszimmetrikus. A kisebbségek helynevei teljesen marginalizálódhatnak, azonban arra is találunk példát, hogy a kisebbségi közösség nyelve válik dominánssá egy területen (pl. a Dán királysághoz tartozó Feröer-szigeteken vagy Grönlandon).

A helynevek gyakran bizonyos változásokkal kerülnek be egyik nyelvből a másikba, az adaptációnak (más terminussal a névintegrációnak) több típusa lehetséges. Fontos tudatosítanunk azt is, hogy legtöbbször az adott nyelv valamely dialektusából, s nem a sztenderd nyelvváltozatból származnak a nevek. Emellett az is lényeges megállapítása az írásnak, hogy noha az egyes érintkező nyelvek kapcsolatai, nyelvi jelenségei akár jelentősen is eltérhetnek, az adaptáció mégis hasonló módon történik minden nyelvi érintkezés esetében.

Az adaptáció típusai közül a fonológiai adaptáció az egyetlen olyan folyamat, mely lényegében kötelező jellegű: az átvett névnek valamelyest igazodnia kell annak a nyelvnek a hangrendszeréhez, amelybe integrálódik (svéd *Stockholm* – finn *Tukholma*). A morfológiai adaptáció során bizonyos grammatikai elemeket lefordítanak (pl. a határozott névelőt az angol *The Thames* – svéd *Themsen* esetében). Ez az eljárás ugyanakkor nem kötelező, s a grammatikai jelenségek bizonyos fokú ismeretét feltételezi. Szintaktikai jellegű változásokat is észlelhetünk: a földrajzi köznévi helye (is) módosult — szintén az átvevő nyelv strukturális sajátosságaihoz igazodva — a német *Pustertal* – olasz *Val Pusteria* névpár esetében. Szemantikai adaptációról beszélünk abban az esetben, ha a névhasználók egy vagy több elemet lefordítanak a saját nyelvükre. Leggyakrabban a helyfajtaját megnevező névrész megy át ilyen változáson: pl. portugál *Mar Pacifico* – angol *The Pacific Ocean*, más esetekben viszont teljes fordítást láthatunk: e név kapcsán például a svéd *Stillehavet* jelzi ezt. A helynév egyes elemeit az átvevő nyelvben helyettesítheti egy hangzásában hozzá hasonló nyelvi elem is, ez a lexikális adaptáció (pl. számi *Jiemmaloufta* – számi *loufta* 'öböl' > norvég *Hjemmaluft* – norvég *luft* 'levegő').

Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy sok név vagy névelem, amely átvettnek tűnik, valójában nem az. Ezek átvétele nem a név szintjén, hanem a közszó szintjén történt meg, azaz jövevényszókból alakult a helynév. Érdekes felvetésként fogalmazódott meg az, hogy a helyfajtaját jelölő földrajzi köznévvvel másodlagosan (az adaptációt követően) kiegészült névformák (tehát magyar példával élve a *Tapolca-patak* típusú elnevezések) hibrid alakulatok-e. A skandináv névkutatás inkább kizárja ezeket a kétnyelvű formációk köréből, míg a brit tradíció nem.

A névkontaktus vizsgálatok természetesen figyelembe kell venni a beszélőket is. Sok változás egyszerűen nem magyarázható rendszertani okokkal, hanem olyan beszélőket feltételez, akik analizálják a neveket és mintegy „kiigazítják” azokat. A beszélő kétnyelvű kompetenciája tehát az, ami hat a folyamatra. Ha a beszélő érti a név elemeit, akár le is fordíthatja azokat, de úgy is dönthet, hogy nem teszi meg ezt. A helynév alakulásmódja tehát egyéni választásokon múlik. Az *analizál* szó egyébként — jegyzi meg a szerző — félrevezető lehet, hiszen nem feltétlenül tudatos folyamatról van itt szó, s lehetséges, hogy a beszélő által kiemelt elemek nem felelnek meg a névben szereplő tényleges nyelvi elemeknek. Ezért inkább egyfajta újraanalizálás történik ilyenkor.

6. A kézikönyv olvasásakor minden magyar névkutató magától értetődően a hazai kutatásokkal is összeméri az olvasottakat. Már pusztán ha csak e három itt ismertetett tanulmányt nézzük, kettős képet kapunk. A helynevek gyűjtésében módszertanilag megfelelünk a nemzetközi tendenciáknak, azonban az elérhető szinkrón és diakrón névkincsállományok összehasonlításakor egyenlenséget tapasztalhatunk. Az élőnyelvi anyaggyűjtés üteme — elsősorban pénzügyi okok és nem szakemberhiány miatt — elég lassúnak mondható.

A nyelvi érintkezések és a nevek viszonyának itt bemutatott leírási módszere a magyar kutatók számára sem ismeretlen (ld. pl. Póczos Rita ide vágó munkáit). S elmondható az is, hogy a névtani iskolák igyekeznek egyre több társtudományt vagy társtudományi aspektust is bevonni a kutatások látóterébe. Az interdiszciplináris együttműködések mélyítése, valódi párbeszéd kialakítása azonban — úgy vélem — üdvözlendő lenne. Ehhez szorosan kapcsolódik az is, hogy az élőnyelvi névhasználat De Stefani által bemutatott interdiszciplináris vizsgálati lehetőségeit is előtérbe kell helyezni a kutatásokban. Az így szerzett tudás ugyanis a történeti nevek megítélésében is segítségünkre lehet.

Az elmondottakból is látható, hogy minden névtannal foglalkozó, a nevek iránt érdeklődő haszonnal fogja forgatni e vastkos, tematikusan sokszínű kézikönyvet. Sok a hazai szakirodalomban is olvasható gondolatot fognak megerősíteni, alátámasztani az itt olvasottak, míg más esetekben lehet, hogy éppenséggel vitára ösztönzik a kutatót. Egy azonban biztos: a kötet inspiráló hatással lesz az azt forgatókra.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: 0000-0002-4776-1734

Debreceni Egyetem

gyorffy.ersebet@arts.unideb.hu

GYÖRFFY ERZSÉBET: *Helynév-szociológia.*
A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 47.
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. (170 lap)

Györfly Erzsébet monográfiája szocioonomasztikai szempontú kutatásainak szintéziseként jelent meg. A könyv újszerűsége abban rejlik, hogy a helynevek szociológiai aspektusú elméleti modelljének kidolgozására irányul. A szerző a funkcionális nyelvszemléletet alapul véve elsősorban saját élőnyelvi vizsgálataiból kiindulva, a valós névhasználatból származó empirikus adatok segítségével jut el az elméleti általánosításokig, s munkájában a hazai és nemzetközi névtudomány, illetve más tudományok (pl. szociológia, geográfia, pszichológia) eredményeit is széleskörűen felhasználja.

A kiadvány nyolc főfejezetből tevődik össze. A bevezetést (7–9) követően a helynév-szociológia kutatási területeiről olvashatunk (11–25). A tudománytörténeti fejezet áttekinti a korábbi hazai és nemzetközi helynév-szociológiai kutatásokat, s a vizsgálatok során alkalmazott különféle elemzési szempontokat. Több olyan személynév-szociológiai publikációt is említ, melynek eredményei ösztönzőleg hatottak a helynevek ilyen irányú vizsgálatára. A 20. század második felében figyelhető meg a szocioonomasztikai kutatások fellendülése, amelyek a tulajdonnevek társadalmi meghatározottságának, a társadalmi tényzők névhasználatra gyakorolt hatásának vizsgálatát helyezték előtérbe. Az eddigi helynév-szociológiai kutatások nagyrészt egy-egy részkérdéssel foglalkoztak, a jelen kötet azonban koherens, több szempontú szocioonomasztikai vizsgálati keret által kívánja megalapozni az elméleti elemzési modellt.

A helynév és identitás címet viselő második fejezet (27–39) a tulajdonnév jelentésszerkezetének kulturális síkját, s ezen belül elsősorban az identitásteremtő és -jelölő szerepét mutatja be a helynév szociális és affektív funkciójának értelmezése által. Egyes névközösségeket az általuk alkotott, illetve használt nevek határozzák meg. A tulajdonnevek a kulturális örökség részét képezik, a lokális, regionális és nemzeti identitás jelölői. A kisebbségi helyzetben élő névhasználók esetében az anyanyelvű nevek alkalmazása fontos részét képezi az identitásnak. A név szociális és affektív funkcióját a szleng helynevekkel szemlélteti a szerző, s ismerteti a használatukkal kapcsolatos, debreceni egyetemisták körében végzett attitűdvizsgálat eredményeit is.

A harmadik fejezet (41–51) a névvariánsok szocioonomasztikai megközelítésével foglalkozik. A helyneveknek eltérő változataik vannak, melyekhez különböző névhasználati szabályok köthetők. A variánsok leírásában figyelembe kell venni a névadás és névhasználat pragmatikai és kognitív feltételeit, helyzeti-stilisztikai, valamint névhasználói változatait. E részben Györfly Erzsébet névtani

terminológiai kérdéseket is tárgyal: a *hivatalos név* terminus helyett a szociolingvisztikában a *sztenderd névváltozat* szakkifejezés használatát javasolja. *Sztenderd névváltozat*-nak nevezi a formális helyzetekben használt neveket a helynévrendszer rétegződése szempontjából. A nem formális kommunikációs helyzetekben használt helynevekre összefoglalóan az *említőnév* terminust javasolja. A könyvben azonban a *hivatalos név*, *nemhivatalos név* szakkifejezések használata a domináns, ami arra is utal, hogy a szakirodalomban elterjedt névtani terminusok használata nehezen megkerülhető, illetve a terminológiára nemcsak az egységesítés, hanem a variabilitás is jellemző.

A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról szól a negyedik fejezet (53–74). Ebben a részben a mentális és/vagy kognitív térkép, téri nyelv fogalmakat a hazai és nemzetközi szakirodalomból vett hivatkozások segítségével ismerteti a könyv írója. A téri reprezentációt kognitív térképnek, rajzos realizációját pedig mentális térképnek nevezi. A mentális térképezés módszerének szemléltetésére a saját kutatópontján, Tépe településen végzett vizsgálatok szolgáltak alapul. Györffy Erzsébet öt tépei adatközlővel készített interjút, s közülük kettővel rajzoltatott mentális térképet. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért különbözik az egyének névismerete, s ezt milyen tényezők határozzák meg. Sorra veszi a mentális térkép jellegzetes elemeit, vizsgálja a mentális terek kiterjedését és elnevezését, a törésvonalakat és határokat, a tájékozódási pontokat, az útvonalakat, valamint a csomópontokat.

A helynévismeret című ötödik fejezet (75–99) a vonatkozó magyar névtani szakirodalmat tekinti át, majd a Tépe településen készített helynévismereti felmérésnek eredményeit mutatja be. A 80 adatközlő körében végzett vizsgálatok kiterjedtek a névismeret nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlására, a nevek ismertségi fokára. A kútfőeknek az egyes helynevek kapcsán a következőkről kellett nyilatkozniuk: ismerik a nevet, s tudják lokalizálni is; csak a nevet ismerik, de az általa jelölt helyet nem tudják lokalizálni; nem is hallották eddig a nevet. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az ismert névkincs az életkor növekedésével egyenes arányban nő a négy generációs csoportban (20 év alatti, 21–40 év közötti, 41–60 év közötti, 61 év fölötti korosztály). Az egyes korcsoportok eltérő névismeretét jól mutatják a szemléletes táblázatok, diagramok, kognitív térképek is. Egyrészt az életkor előrehaladtával egyre több nevet ismernek a tépei adatközlők, másrészt a névközösség tagjai generációról generációra egyre kevesebb helynevet sajátítanak el. A névismeret dinamikus, állandóan változóban lévő tudás. Györffy Erzsébet ismerteti az egyes korcsoportok alap- és peremnévkincsét is, s a helynévismeret fokát tekintve öt csoportot jelöl ki az adatközlők körében: minimális (20% alatti), gyenge (21–40% közötti), átlagos (41–60% közötti), jó (61–80% közötti), kiváló (a helynévkincs négyötödének vagy annál nagyobb részének ismerete) helynévismeret. E fejezetben a helynévismeret

vizsgálatának módszertani nehézségeiről is olvashatunk, melyek a vizsgálat időbeli és térbeli kérdéseire, az adatközlők megbízhatóságára stb. vonatkoznak.

A hatodik fejezet (101–127) a névközösség fogalmának meghatározásával foglalkozik. A terminus definiálása empirikus helynévismereti vizsgálatokra épül. A szerző öt Hajdú-Bihar megyei településen (Bakonszeg, Bodaszőlő, Hajdúvid, Pród, Tépe) végzett kutatások helynévismereti mutatóit hasonlítja össze, valamint két háromgenerációs tépei család helynévismeretének jellemzésére is kitér. Györffy Erzsébet a helynév-kompetenciát tekinti a névközösségek közös alapjának. A névközösséget viszonylagos fogalomként interpretálja, melynek jellemzői aszerint változnak, hogy milyen hatókörű csoport (család, településrész, település, megye, ország) leírására kívánjuk alkalmazni. A névközösségeket a hasonló hely- és helynévismeret jellemzi. A legnagyobb hatósugarú (magyar) névközösség esetében is vannak olyan objektumok, amelyek mindenkinek a mentális térképén szerepelnek, s nevüket mindenki ismeri. A névkompetencia mibenlétét és működését két vizsgálat segítségével elemzi a szerző. Öt adatközlővel készített Tépén interjút arról, hogy az egyén szintjén egy-egy helynévhez milyen tudati tartalom, enciklopédikus tudás, jelentéshálózat kapcsolódik. Emellett internetes, online kérdőíves vizsgálatot végzett 465 fő körében, mely az egyéni helynév-kompetenciák közös elemeinek a feltárására irányult. Az empirikus kutatások eredményei alapján a helynév-kompetencia működésének modelljét is felvázolja.

A Szlang helynevek és névadási modellek című hetedik fejezet (129–134) Hajdúszoboszló névvariánsainak névrendszertani és helynév-szociológiai szempontú elemzését, valamint a szlang helynevek létrejöttének sajátosságait mutatja be. A szlang helynevek gyakran asszociációk sora által jönnek létre, újranevezik a helyeket, alkotási módjai hasonlóak a szlang közszavakéhoz, a névadónak a hellyel kapcsolatos szubjektív érzelmei vetülhetnek ki a névben, vagy a nyelvi játék következtében a név teljesen elszakadhat a denotátum jellemzőitől.

A Kitekintés címet viselő utolsó fejezet (135–136) azokra a részkérdésekre irányítja rá a figyelmet, amelyek fontos és vizsgálandó területei a jövőbeli szociológiai kutatásoknak. A szerző szerint többek között érdemes lenne bővebben tanulmányozni a magyarországi és határon túli többnyelvű közösségekben élő beszélők névszociológiai helyzetét, továbbá a helynévsajátítás mechanizmusát. Követéses helynévismereti vizsgálatokra lenne szükség, hogy megállapíthassuk a helynévismeretnek az élethosszon való alakulását. A szociológiai ígéretes részterületei között említi a történeti helynévszociológiát is.

A melléklet (137–152) az összegyűjtött tépei helynévállományt tartalmazza szótári elrendezésben. Az egyazon helyhez tartozó valamennyi élőnyelvi névváltozat után szerepel a denotátum lokalizációja, a névadás indítékának magyarázata. A bel- és külterületi helyneveket térképmellékleten is bemutatja.

Összegzőképpen elmondható, hogy a téma feldolgozásmódja szakszerű, részletekbe menő. Győrffy Erzsébet a helynevek szociológiai aspektusú elméleti modelljének kidolgozásához saját és más kutatók empirikus vizsgálatait vette alapul. A szerző hazai és nemzetközi névtanban való jártasságát bizonyítja a könyvben található hivatkozások nagy száma és a felhasznált gazdag szakirodalom-jegyzék (153–165). A kiadványban szereplő diagramok, táblázatok és térképek szemléletesebbé teszik az eredmények bemutatását. A Helynév-szociológia című monográfia hasznos forrásanyagul szolgál a szocioonomasztikai jellegű vizsgálatok, a tulajdonnevek világa iránt érdeklődő kutatók számára.

BAUKO JÁNOS

ORCID: 0000-0003-1297-6177

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

jbauko@ukf.sk

KOVÁCS ÉVA: **A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.**

Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. (145 lap)

1. Kovács Éva egy olyan oklevél bemutatására és feldolgozására vállalkozott, amelyet interpolált volta miatt korábban mellőzött a nyelvtörténeti kutatás. A korai ómagyar kori nyelv megismerésének a legfőbb forrásai a szórványemlékek, melyek közül az írásbeliségünk első évszázadából fennmaradt oklevelek koraiságuk és kis számuk folytán különösen értékesek. Ezért fontos feladat, hogy a 11. századi, nagyrészt már feldolgozott, eredeti és hiteles okleveleken kívül a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelekre is kiterjedjenek a vizsgálódások. A század egyik legrejtélyesebb forrásának nevezi a szerző az 1067-es keletkezésű Százdi alapítólevelet, melyet egy 1267-es átírásból ismerünk, és a 13. században utólagos betoldásokkal is ellátták (1067/1267). A munka az oklevél szórvány helyneveinek a részletes elemzését adja, emellett egy új módszertant is alkalmaz, melyet SZÖKE MELINDA dolgozott ki a szintén interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél (1075/+1124/+1217) vizsgálata során (2015). Az interpolált oklevelek nyelvtörténeti megközelítése ugyanis — annak érdekében, hogy ez a nyelvméltípus is bevonhatóvá váljon a nyelvészeti kutatásokba — új vizsgálati módszereket is megkíván. Ennek láthatjuk tehát a példáját Kovács Éva könyvében.

A munka a szórványemlékekre irányuló, a jelenben egyre intenzívebbé váló kutatások sorában helyezhető el, és nem előzmények nélküli a szerző korábbi munkásságában sem, ugyanis 2015-ben jelent meg a Tihanyi összeírásról (1211) írott monográfiája. A Százdi alapítólevél a szakirodalomban korábban kevés

figyelmet kapott: a 18. században elsősorban a monostor lokalizálásának a kérdéseit érintették, a 19. században jelent meg az oklevél ügye is a kutatásokban, nyelvészeti szempontból két kutató, Jerney János és Foltin János foglalkozott vele (13). A 20. században elsősorban történészek vizsgálták, a kritikai kiadására pedig a 20. század végén került sor, mely GYÖRFFY GYÖRGY munkája (1992: 182–185). Kovács Éva hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténeti kutatások számára is értékes forrásként vehető figyelembe, mivel a nagyobbik része hitelesnek tekinthető, utólagos betoldások csak az oklevél második részében találhatók, a kronológiai rétegei jól elkülöníthetők, így a 11. század második felének nyelvállapotát a szórványok reálisan mutatják (20).

2. Kovács Éva monográfiája négy fejezetből áll. Az első fejezetben a forrás nyelvtörténeti vizsgálatának a jelentőségét és tárgyalásának az indoklását adja meg, továbbá a monostornak és a birtokainak a lokalizálási problémáit, az oklevél keletkezésének és hitelességének a kérdését mutatja be. A második fejezetben közli a nyelvemlék betűhív szövegét, magyar fordítását, majd listába szedve felsorolja a helynévi szórványait. A munka legterjedelmesebb részét kitevő harmadik fejezetben egyenként részletesen elemzi mind az 51 helynévi adatot. Az utolsó, összegző részben az alapítólevél szórványainak a szövegbe illesztésének a módjaival, a helynevek lokalizálásával és névrendszertani jellemzőivel foglalkozik áttekintően. A könyv végén találunk egy térképmellékletet az alapítólevélben említett birtokok megjelölésével.

3.1. A Százdi alapítólevél a keletkezését, a hitelességét és az apátság birtokainak a lokalizálását tekintve is a 11. század egyik legtöbb kérdést felvető forrása — állapítja meg a szerző könyvének első fejezetében (14). Már az is kérdéses — és ez a 18. század óta foglalkoztatta a történészeket —, hogy maga az apátság pontosan hol állhatott. A monostor helyének a meghatározásában a szerző történettudományi, régészeti forrásokat és helynévgyűjtéseket egyaránt figyelembe vett, és a korábbi szakirodalom megállapításait összegezve arra jutott, hogy „Szá(s)z(d) falu kiterjedése nagy vonalakban megállapítható, a monostorépület helye azonban kevésbé tűnik bizonyítottnak”, a falu Dél-Borsodban, (Mező)Csát és (Tisza)Keszi között fekkent, birtokai pedig több vármegyére is kiterjedtek (16). A birtokok lokalizációja a korábbi feltételezésekhez képest jelentős felülvizsgálatra szorult, ezt az újabb ismeretek fényében, korszerű forrásközlések, névtárak anyagának a felhasználásával a szerző el is végezte, ennek eredményei a 3. fejezetben, az egyes helynevek elemzésénél olvashatók.

Az oklevél hitelességének és az interpolált részek megítélésének a kérdésében elfogadja és kiindulópontnak tekinti GYÖRFFY GYÖRGY véleményét. A helynevek elemzése során az utólagosan betoldottnak tartott részeket tüzetes nyelvi vizsgálatnak alávetve a nyelvtörténet oldaláról is hozzászól a történettudomány, illetve GYÖRFFY megállapításaihoz.

3.2. A könyv második fejezetében közli az oklevél betűhív szövegét GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása alapján (21–24), ezt követően bemutatja a szöveg PITI FERENC által 2006-ban készített magyar fordítását (24–26), majd felsorolja sor-számozva a helyet jelölő szórványokat (27–28). Mind a betűhív átírásban, mind a szórványok felsorolásában elkülöníti a később betoldott részeket: a szövegközlésben < > jellel, ami sajnos nehezen észrevehető (ráadásul ugyanez a jel fogja közre a szövegbeli helynévi említések számait is, ami szintén nehezíti a betoldott részek vizuális elkülönítését); a szórványok felsorolásában pedig félkövér betűtípust használ az interpolátumokra.

A szövegközlésben a nyelvészeti igényű átírásokban meglévő szokásnak megfelelően vastagított dőlt betűvel emeli ki a helynévi szórványokat, de nemcsak azokat, hanem „az esetleges helynévi említés gyanújára okot adó latin szerkezeteket” is (21). A „helynévgyanús”-nak tartott elemek között találunk egyrészt teljes egészében latin szerkezeteket (pl. „ad *puteum Bissenorum*”), másrészt (feltehetőleg) magyar személynév + latin köznévfelépítésűeket (pl. „ad *molendinum Geru*”, „ad *tumulum Boytyn*”). Joggal vethető fel az a kérdés, hogy az „ad *puteum Bissenorum*”-hoz hasonló, szintén jelzős latin szerkezetek miért nem szerepelnek a kiemelt elemek között (pl. „ad *magnum foveam*” ’nagy árokig’, „ad *tres valles*” ’három völgyig’, „ad *salsatas aquas*” ’a sós vizekig’). Mivel indokolható, hogy a *puteum Bissenorum* mögött inkább feltételezhetünk egy **Besenyő-kút* ~ **Besenyő kútja* helynevet, mint például a *magnum foveam* mögött egy **Nagy-árok* névformát? Az „ad *molendinum Geru*” típusú szerkezeteknek a vulgáris nyelvi elemei pedig nem inkább egyszerűen személynévi szórványokként vehetők számba? A tipográfiai szintén kiemelt latin földrajzi köznévfelépítésben álló személynév típusú szerkezeteknek (pl. „ad *agrum Petri*”) pedig tulajdonképpen a személynévi része sem tekinthető magyar szórványnak. A szerző a könyv 3. fejezetében a „helynévgyanús”-ként kezelt szórványok egyedi elemzése során minden esetben részletesen körüljárja azt a kérdést, hogy ezeknek a szerkezeteknek lehetett-e magyar megfelelőjük, vagy csak körülírással állunk szemben; és többnyire arra jut, hogy — későbbi adatok hiányában — ezt szinte lehetetlen eldönteni, legfeljebb a magyar névfelépítésének a valószínűségi fokával kapcsolatban tehető megállapítások. Mindenképpen érdemes tehát ezekre az esetekre is felhívni a figyelmet, de mivel magyar helynévi szórványoknak nem vagy csak bizonytalanul tarthatók, talán célszerű lett volna valamilyen jelöléssel megkülönböztetni a valódi helynévi szórványoktól és a személynévektől is.

3.3. A munka központi fejezetét a helynevek elemzése képezi, birtokok szerint haladva. A szócikkek felépítése — az elemzett névfelépítéshez, értelmezéséhez problémás kérdéseikhez is igazodva — egységes rendet követ: megadja a névfelépítését, lokalizálja a helyet, közli a névfelépítés adatait kronológiai sorrendben, ezután következik a névfelépítés történeti elemzése, az alapszó magyarázata, a névfelépítés szemantikai jellemzői és a névfelépítés egyéb mozzanatai. A helynévfelépítésben

hagyományosan az adatok történeti-etimológiai vizsgálata kapja a fő szerepet, de a szerző munkájának módszertani keretét az etimológia kérdések vizsgálatán túl alapvetően meghatározza két, a közelmúltban megjelent vizsgálati eljárás: a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-rekonstrukció (2010) és a bevezetésben már említett, SZŐKE MELINDA által a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek vizsgálatára kidolgozott módszertan (2015).

Fontosnak találok röviden ismertetni azokat az elemzési szempontokat, melyekre a hagyományos elemzés kevésbé fordított figyelmet, és amelyeket Kovács Éva is kitüntetett figyelemmel kezel (10–11) — azért is, mivel a továbbiakban a fejezetből ezen módszerek alkalmazására, érvényesítésére igyekszem példákat mutatni. Ezek a vizsgálati szempontok a következők: 1. A névrekstrukció során a lokalizálás és a nevek továbbélésének a feltárása nemcsak a helynevek történeti-etimológiai elemzése, hanem az etnikai rekonstrukció területi vonatkozásainak szempontjából is fontossá válhat. 2. A magyar helynévi szórványok kapcsolata a latin szöveggel a magyar adatok morfológiai felépítésére és a beszélt nyelvi alakokra nézve szolgálhat adalékokkal. 3. Az oklevél kapcsolata más 11–13. századi forrásokkal a nyelvi összevetés lehetőségét is nyújtja. 4. A nyelvemlék interpolált jellegéből fakadóan tekintettel kell lenni a két kronológiai réteg elkülönítésére. A továbbiakban ezen névelemzési módszerek alkalmazására következzék néhány példa.

Egyes nevek pontosabb lokalizálására tett kísérletek a névkeletkezés folyamatahoz is támpontként szolgálhatnak. Például a korábban többféleképpen, bizonytalanul lokalizált *Macra* nevű birtok helyéről a szerző azt feltételezi, hogy az legvalószínűbben Szatmár megyében feketett (79–80). Ezzel egyúttal a korábbi szakirodalomban megjelenő, az Arad vármegyében található *Makra* hegynévvel való azonosítása, és a hegynév > birtoknév keletkezési folyamat lehetősége is kérdésessé vált. A lokalizálással összefüggésben a szerző a táj természeti adottságaira is tekintettel van, történeti földrajzi ismereteket is figyelembe vesz, mely szintén segít egyes nevek megfejtésében. A *Scenholm* név első névrészét illetően a *szín* 'egyfajta (gazdasági) épület' és a *szén* 'carbo' lexémák közül az utóbbi mellett foglal állást — egy régóta folyó etimológiai vitához is hozzászólva —, többek között a terület természeti környezete, a jelentős felszíni lignitbányák megléte alapján (34–35). A *Fonsol fenerie* (*fenyér* 'vizes, füves terület') lokalizálási lehetőségeinek a mérlegelésében szintén a természeti környezet jelentett segítséget — a hely legnagyobb valószínűséggel a Rétközben, vizes helyen található (46).

A szövegbeillesztési eljárások és a szövegekörnyezet figyelembevétele a név terjedelmének és szerkezetének a megállapításában több név esetében is fontos következtetésekhez vezetett. Például az „ad eiusdem *Saar* caput” szerkezet fordított szórendjét figyelembe véve, e szerkezet esetében a *Sár-fő* helynevet valószínűbbnek tartja a szerző, mint a *Sár* helynevet (38). Ez azzal az érveléssel is megerősíthető,

hogy az oklevélben ez a szórvány közvetlenül az „ad *Sartue*” után áll, és a szövegben tulajdonképpen arra utal vissza. Ugyanígy a szintén fordított szórendű „ad eiusdem *Geru agrum*” esetében szintén nagy eséllyel merül fel annak a lehetősége, hogy a földrajzi köznév is része lehetett a magyar névnek, és az *G(y)erümező*-ként rekonstruálható (41). Az „ad *angulum parve Egur*” latin–magyar vegyes nyelvű névforma esetében a *Kis-Eger* víznevet feltételezi a szerző (40). Itt más, 11–13. századi névformákkal való összevetés lehetőségét is használja érveként, megállapítva, hogy a jelzővel másodlagosan alakult vízneveket az oklevélírók gyakran szerepeltetik vegyes nyelvi (latin jelző + magyar főtag) formában (40). Ugyanezt a megközelítésmódot használja eredményesen az oklevélben két-féle névszerkezetben („ad *Arukscegu*”, „ad *angulum Aruk*”) előforduló *Árok szege* helynév elemzése során is (44–45).

Sok esetben szolgálnak meggyőző érveként egy-egy elképzelés alátámasztásában a 11–13. századi forrásokban megjelenő helynévi szórványok szolgáltatta helynévrendszertani tanulságok. A *Dusnuky* névben a szóvégi *-i* státusának a kérdését — tövéghangzó, magyar helynévképző vagy szláv többes szám jel — mintaszerű alapossgal vizsgálja meg, hangtörténeti és helynév-tipológiai érveket egyaránt felsorakoztatva, mind a foglalkozásnévi, mind az *-i* képzős, mind a szlávból átvett hasonló korú helynevek sorában elhelyezve a vizsgált névformát (94–96). De hasonlóan alapos összevetést és érvelést találunk például a *Homuser* (67–68) vagy a *Chabarakusa* (87) név elemzése során is.

Györffy György Wensellew és Wense birtokok határleírásait utólagos betoldásoknak tartja az oklevélben. Kovács Éva nyelvtörténeti szempontok érvényesítésével is megvizsgálja a feltételezett interpolátumokat. A két birtoknév (*Wensellew*, *Wense*) helyesírás- és hangtörténeti elemzésével azt állapítja meg, hogy nyelvi oldalról nem lehetséges hozzászólni ahhoz a kérdéshez, hogy e birtokleírások az eredeti, 11. századi oklevélnek a részei voltak-e, vagy 13. századi betoldások (65, 71). Az utóbbi esetben ugyanis azt kell feltételeznünk, hogy a 13. századi lejegyző igen jól utánozta a hamisított kor nyelvét. A Wensellew határleírásában szereplő többi szórvány elemzése során nem merül föl többször ez az elemzési szempont, de ennek részben egyes nevek bizonytalan olvasata és etimológiája az oka (*Proluca*, *Tehna*); másrészt az, hogy nem tartalmaznak korjelző értékű hangjelölési megoldást vagy hangtani jellemzőt (66–70). Esetleg a [*cs*] hang jelölése kapcsán kínálkozhatna az összevetés lehetősége, ugyanis ennek a hangnak a Wensellew határleírásában szereplő *Zobolchy* szórványban *ch*, míg a *Wensellew*, *Wensellew towa* és *Wense* esetében *s* a jele; az utóbbi inkább a 11–12. században volt általános, míg a *ch* később. (Erre a kérdésre csak később, a *Chabarakusa* elemzése kapcsán tér csak ki a szerző, 87–88).

Wense határleírásában a *Kuurew* szórvány árulkodó voltára hívja fel a figyelmet: egyrészt a *kő* lexémában a hosszú monoftongus használatára és jelölésére, másrészt a *rév* jövevényező későbbi, 12. századi átvételére (76–77). A kétrészes

személynév + településnév struktúrájú *Chabarakusa* név pedig helynév-tipológiai szempontból használható érvként az interpoláció mellett (87). A Wense birtok határleírásában szereplő *Tyccha* nevű halastavat a *Tisza* folyó említésével együtt elemzi a szerző, megemlítve azt is, hogy ebben az írásváltozatban más forrásban nem fordul elő a folyó neve (73). Valószínűleg nehezen eldönthető kérdés, hogy a *Tyccha* halastó neve bizonyosan azonosítható-e a *Tisza* szóval; a *Tisza* név ugyanis — feltehetőleg metonimikus átvitelrel — jelölhetett más denotátumokat is, a főágon kívül mellékágot, holtágot, illetve halászóhelyet (KMHsz. 1.). A *Tyccha* egyedülálló írásmódja azonban mégiscsak gyanúra adhat okot: a *ch* — ugyanezen birtok leírásában, mely tehát valószínűsíthetően 13. századi interpoláció — két másik névben (*Zobolchy*, *Zoloch*) a [*cs*] hangot jelöli, és az utólagosan betoldott rész más szórványaiban szintén (*Bekech*, *Chabarakusa*, *Gubach*). A százdi oklevélben a *Tisza* magyar nyelvű említéseinél a szóbelseji [*sz*] mássalhangzót — az oklevél jelölésmódjával megegyezően — a *z* betű jelöli (*Tyza*, *Tiza*), a latin nyelvűnél — más forrásokhoz hasonlóan (vö. KMHsz. 1.) — pedig a *c* (*Ticia*), de önmagában. A kronológiai rétegek elkülönítésében legeredményesebben tehát talán a helyesírástörténeti jegyek használhatók, erre a fent említett elemzéseken kívül még a *sc* betűkapcsolat [*sz*] hangértékben (lásd *Scenholm*, *Arukscegui*, *Scyrnyk*, *Scegholm*), vagy a [*g*] hangnak palatális *e*, *i* előtt a *gu* jele (*Arukscegui*) jó példa, melyeket a szerző modernizáló lejegyzésnek tart, ugyanis mindkét jelenség csak a 12. században terjedt el (45). Esetleg további következtetésekkel járhatott volna azt is megvizsgálni, hogy a [*sz*] jele milyen arányban és melyik oklevélrészben *sc*, illetve *z*. A 11. és a 13. századi szövegrészek viszonyában érdemes lett volna megvizsgálni azt a szempontot is, hogy a betoldások során a lejegyző számára az eredeti oklevél tulajdonképpen forrásként, igazodási pontként szolgálhatott-e. Van-e esetleg ennek bármilyen jele a szórványok nyelvi alkatában vagy helyesírásában?

A helynevek elemzése rendkívül alapos filológiai munka eredménye. A korábbi szakirodalom feltárása és ismertetése, a kétséges esetekben valamely vélemény melletti állásfoglalás minden esetben az érvek körültekintő mérlegelése után történt meg, és néhány esetben megfontolásra érdemes újabb lehetőségeket is megmutat. A korábban nem elemzett nevek esetében a helynévrendszertani és általánosabb nyelvtörténeti ismeretekre alapozva kínál megoldásokat. A szerző a társtudományok, elsősorban a történettudomány eredményeit is hasznosítja. A bevezetésben bemutatott módszertant következetesen és eredményesen alkalmazza a szórványok bemutatásában.

3.4. Az összegző fejezet három részből áll: az elsőnek a latin szöveg és a szórványok viszonya a tárgya, a másodiknak a helynevek lokalizálása, a harmadiknak az oklevél helyneveinek összefoglaló rendszertani elemzése.

A helynevek egyedi elemzése során már az előző fejezetben is szerephez jutott a szórványok és a latin szöveg viszonya, és ez, mint láthattuk, néhány esetben a

névforma rekonstruálásában is segített. Ugyanakkor a szerző az összegző fejezetek egyikét is fontosnak tartotta a szövegbeillesztési módok áttekintésének szentelni: itt azonban az egyes formáknak az oklevélbeli előfordulási arányaira és a 11. és 13. századi részek között megmutatkozó eltérésekre összpontosított. Ezen kívül a korszak más okleveleinek (Tihanyi alapítólevél, Garamszentbenedeki oklevél, Tihanyi összeírás) az eljárás módjaival is összehasonlította a Százdi alapítólevél beillesztési eljárásait. A szövegbeillesztési módok elkülönítésében alapvetően HOFFMANN ISTVÁN tipológiáját követte (2004), némely esetben ezt árnyalta SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010) és SZÓKE MELINDA (2015) elképzeléseivel. Említésre érdemes különbséget az eredeti és az interpolált részek között egyedül a latin prepozíció + magyar név szerkesztésmódnál (pl. in *Bekech*) talált: ez a megoldás az utólagosan betoldott részekben valamivel magasabb arányú (32%), mint amit a 11. századi részben találunk (23,5%) (102). Az oklevél egészében, ezen belül különösen a 11. századi részben kiemelkedő mértékben (58,5%) magas a latin földrajzi köznévfő + magyar helynévfő típusú formák (pl. „terre *Fonsol*”) aránya. Feltűnőnek nevezi ezzel szemben a szerző azt, hogy a Százdi alapítólevélhez igen közeli keletkezésű Tihanyi alapítólevélben viszont csupán alig 6%-os ezen formák gyakorisága. Ide kívánczik egy másik 11. századi oklevél adata is: a Bakonybéli összeírás 1086-ban keletkezett részében a Tihanyi alapítólevélhez hasonlóan alacsony (12,5%) aránnyal találkozhatunk. De még a Garamszentbenedeki oklevél (1075/+1124/+1217) 11. századi szórványainak idevágó aránya (35%) is jelentősen alacsonyabb a Százdi alapítólevélénél. Tehát feltehető a kérdés, hogy nem inkább a százdi oklevél tekinthető-e ebben a tekintetben kivételesnek.

Minél nagyobb számú oklevél vizsgálatával és összevetésével annak a kérdésnek is érdemes lesz majd a jövőben utánajárni, hogy a szövegbeillesztési eljárások megválasztásában vajon valóban a kor az inkább meghatározó szerepű (ahogyan azt az elemzésbeli összehasonlítás is sugallja), vagy esetleg a kontextus hasonlóan jelentős szereppel bírhat (erre szintén kitér a szerző például a nevek ismertsége és az ismétlődő nevek kapcsán). Mivel az összehasonlított oklevelekben a 11. század közepétől a 13. századig az egyes szövegbeillesztési eljárások egészen eltérő arányokat mutatnak, és nemigen vázolható fel egy időbeli változási folyamat, ezért talán további okokat is kell keresni a háttérben, melyek akár az oklevél szövegezőjével, lejegyzőjével, akár a szöveggörnyezettel vagy szemantikai tényezőkkel mutathatnak szorosabb összefüggést.

Az áttekintő fejezet második része az alapítólevél helyneveinek a lokalizációs kérdéseit foglalja össze. Megállapítja, hogy az apátság alapításakor kapott birtokai egymástól távol, szórta helyezkedtek el, a legközelebb fekvő birtokok is több mint 40 km-re volt Százdtól, a birtokok többsége pedig Szabolcs vármegye északi részén feküdt (105–108).

Az utolsó alfejezetben az oklevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságait összegzi a szerző, folyamatosan szembesítve az eredményeket a két tihanyi és a Garamszentbenedeki oklevél tanulságaival. A műveltségi és a természeti nevek csoportját külön vizsgálja a névszerkezetük, a keletkezésük és funkcionális-szemantikai jellemzőik szempontjából, a két névkategória ugyanis szembetűnően eltérő jegyeket mutat mindegyik aspektusból. A vizsgálat során tekintetbe veszi az oklevél két kronológiai síkját is olyan módon, hogy a 13. századra vonatkozóan az akkor betoldott 18 helynévi szórványon kívül figyelembe veszi az eredeti, 11. századi 33 névadatot is (tehát összesen 51 nevet). Ezt azzal indokolja, hogy „a 13. századi névrendszert természetesen azok a névadatok is jellemzik, amelyek a 11. századtól részei annak” (108). A 11. századi helynevek jelentős része (főként a birtok- és a víznevek) valóban adathozható a 13. században is ugyanolyan névszerkezeti formában (pl. *Szénhalom, Csaba, Eger*); de arra is akad példa, hogy a 11. századi név változatlan továbbélése mellett más névformák is megjelentek (például a *Hortobágy* mint víznév a 13. században *Hortobágy vize* alakban is jelentkezik), a mikronevek többségének pedig nem bizonyítható a továbbélése.

Az oklevélen túlmutató általános tanulságokkal jár a korai ómagyar kori helynévadást illetően a fent említett oklevelek szórványaival való összehasonlítás. Néhány a munka legfontosabb megállapításai közül: a településnevekre a 11. században a kétrészség csak kivételes esetben volt jellemző, keletkezésükben a metonimikus névadás játszotta a meghatározó szerepet, és a legnagyobb részük pusztán személynévből jött létre. Ezzel szemben a természeti nevekről nehezebb a településnevekhez hasonló általános megállapításokat megfogalmazni: körükben sokkal nagyobb változatosságot tapasztalhatunk a nevek szerkezetét és keletkezését tekintve is az egyes oklevelekben, bár alapvető típusnak mégiscsak a földrajzi köznévvvel alkotott kétrészes nevek látszanak. Miből eredhet a változatosság nagyobb foka? A szerző a névszerkezetet érintően okként azt jelölte meg, hogy például mivel a Garamszentbenedeki oklevélben számottevőbb a névátvételek száma, ezek a természeti nevek körében is több egyrészes, megnevező funkciójú nevet eredményeznek. Ezen kívül valószínűleg a nevek által jelölt denotátumok sokféleségéből is fakadhatnak az eltérések, a nevekben megjelenő földrajzi köznévi tagok esetében pedig minden bizonnyal területi különbségek mutatkoznak meg. Az idegen eredetű nevek arányának és a birtoklásban érintett területek népességének az az összefüggéseire a szerző a Százdi alapítólevél kapcsán — érthető módon — nem tért ki, mivel a *Tisza* folyónéven kívül mindössze egyetlen név (*Makra*) esetében vethető fel az idegen eredet. Az viszont ebből az eredményből is jól látszik, hogy a tihanyi oklevelekhez hasonlóan a százdi oklevélben szereplő helynevek esetében is alapvetően magyar névadókkal és névhasználókkal számolhatunk.

A helynevek elemzése során végig jelen van hangsúlyos vizsgálati szempontként az oklevél interpolált jellege és az ebből fakadó kérdések: elszórtan sok-sok értékes megjegyzés olvasható mindezekkel kapcsolatosan. Összességében jól látható tehát ezekből az elemzésekből, hogy az eredeti és az utólagosan betoldott részek között, együttesen értékelve a helynévrendszertani, helyesírás- és hangtörténeti szempontokat, továbbá a szövegbeillesztési eljárásokat, megfigyelhetők kisebb mértékű eltérések.

4. Kovács Éva kötete a Százdi alapítólevél első teljes, nyelvtörténeti szempontú elemzése, de a munka nemcsak az oklevélről való tudásunkat gazdagítja. A választott módszertan következetes alkalmazása gyümölcsöző eredménnyel járt. Az interpolált oklevelek nyelvi adatainak az itt olvashatóhoz hasonlóan körültekintő elemzése alkalmassá teszi ezeket az okleveleket arra, hogy a nyelvtörténet megbízható forrásaiként kezeljük őket — még ha nem is oldható meg ezen oklevelek minden rejtélye. Együtt értékelve a történettudomány eredményeit az adatok nyelvi sajátosságaival, a szórványok kronológiai meghatározása — legalábbis bizonyos valószínűséggel — mégiscsak lehetséges. Minél több Árpád-kori oklevél egységes módszertan alapján történő feldolgozása pedig — beleértve a bizonytalan kronológiai státuszúakat is — a korai ómagyar korról alkotott általános nyelv- és helynévtörténeti ismereteinket bővíti és árnyalja.

Irodalom

- GYÖRFFY GYÖRGY 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*: 33–45.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

PELCZÉDER KATALIN
ORCID: 0000-0003-1132-349X
Pannon Egyetem, Veszprém
pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu

Beszámoló a 2018/2019. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatói a 2018/2019. tanévben az alábbiak voltak: dr. Hoffmann István és dr. Tóth Valéria egyetemi tanárok, dr. Kis Tamás és dr. Rácz Anita egyetemi docens, dr. Dobi Edit, dr. Györffy Erzsébet, dr. Póczos Rita, dr. Reszegi Katalin egyetemi adjunktus. 2018 szeptemberében dr. Fehér Krisztina és dr. Gacsályi-Bába Barbara egyetemi adjunktussá lépett elő. Györffy Erzsébet 2018 szeptemberétől gyermekgondozási szabadságát tölti, állására Bátori István kapott tanársegédi megbízást. Szintén egy éves, határozott idejű tanársegédi megbízatást kapott Gellért Rita, aki a kutatói ösztöndíjon lévő Gacsályi-Bába Barbarát helyettesíti. A tanszék (a Finnugor Tanszékkel közös) könyvtárosa, Suszterné dr. Kazamér Éva 2018 márciusától gyermekgondozási szabadságon volt, a könyvtárosi feladatokat őt helyettesítve ebben a tanévben is Hoffmann Istvánné látta el. Az intézet titkára Kecskeméti Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Szűcs Imre volt. A szakmódszertani képzésbe továbbra is óraadóként kapcsolódott be dr. Kovács Szilvia, a Kossuth Lajos Gyakorló Gimnázium és Mászlainé dr. Nagy Judit, a Svetits Katolikus Gimnázium tanára.

A doktori képzés a Tóth Valéria professzor által vezetett Nyelvtudományok Doktori Iskolában a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program keretében folyt Hoffmann István professzor irányításával. A magyar nyelvészeti alprogramot Tóth Valéria vezette. A doktori alprogram hallgatói a 2018/2019. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Adorján Imola, Kiss Anita, II. évfolyam: Vékony Vivien, I. évfolyam: Gyuróné Szenka Dóra, Kovács Csilla (utóbbiak keresztféléves képzésben). A hallgatók ebben a tanévben is bekapcsolódtak a tanszék oktatómunkájába. A doktori alprogram III. éves hallgatóinak, Adorján Imolának és Kiss Anitának a témabemutató előadása 2019. június 11-én hangzott el. Suszterné dr. Kazamér Éva 2018 októberében sikerrel védte meg Parti Nagy Lajos költői nyelvének stílusjegyei című doktori (PhD) értekezését.

A tanszék mellett működő MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport összetételében ebben a tanévben is történtek változások. 2019 januárjáig tudományos munkatársként folytatta tovább munkáját dr. Ditrói Eszter, alkalmazása ekkor megszűnt. Ugyancsak tudományos munkatársként dolgozott dr. Kovács Éva és dr. Köteles-Szőke Melinda. Tudományos segédmunkatárs volt a 2019 januárjában a gyermekgondozási szabadságáról visszatért Homoki-Mozga Evelin. Utóbbit visszatértéig Katona Csilla, majd dr. Kenyhercz Róbert helyettesítette.

Gyermekgondozási szabadságát töltötte Molnár-Béres Júlia, akit Mészárosné Nagy Katalin helyettesített tudományos segédmunkatársként. A kutatócsoport tagjai voltak még dr. Tóth Valéria részfoglalkozású tudományos főmunkatárs, dr. Póczos Rita és dr. Rácz Anita részfoglalkozású tudományos munkatárs, valamint Kecskemétiné Legoza Eszter asszisztens és Szűcs Imre informatikai munkatárs. A kutatócsoportot dr. Hoffmann István vezette. A kutatócsoport 2019 júliusában újabb 5 évre elnyerte a további működés lehetőségét.

A kutatócsoport eredményei közül kiemelendő a Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria tollából napvilágot látott Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai (Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. 542 lap) című könyv. A kutatócsoport támogatásával jelent meg Kis Tamás Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 93. Debrecen, 2019. 98 lap) című munkája is.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani tagozata, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja 2019. június 19–22. között Síkfőkúton, a Debreceni Egyetem Soó Rezső Kutatóházában rendezte meg a XIV. helynévtörténeti szemináriumot. Ennek keretében a tanszék, illetve a kutatócsoport oktatói, kutatói 8 előadásban számoltak be az általuk folytatott tudományos kutatási programokról, s a legújabb kutatási eredményeikről.

A tanszék 2018 novemberében a magyar nyelv napja alkalmából helyesírási versenyt rendezett. Sikerrel szerepeltek hallgatónk a 2019. április 24–26. között az ELTE BTK-n megrendezett XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciójában. Csibrány Lili (IV. évf. magyar–történelem) A tájnevek nyelvi rendszere című dolgozatával II. helyezést ért el a Névtan, frazeológia, stilisztika, textológia tagozatban, illetve elnyerte az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének névtani különdíját is. Ternován Barbara (V. évf. magyar–angol) Esettanulmányok a határozóragok alakulásának történetéből című munkája a Nyelvtörténet tagozatában ért el II. helyezést. Mindkettejük témavezetője Tóth Valéria volt. Tóth Áron Tamás (IV. évf. magyar–történelem) A szemiotikai textológia mint transzferdiszciplína. Kosztolányi Dezső publicisztikai írásos munkássága alapján című dolgozatát a Névtan, frazeológia, stilisztika, textológia tagozatban mutatta be, amivel a Magyar Nyelvtudományi Társaság különdíját nyerte el. Témavezetője Dobi Edit volt. Tisztes helytállással szerepelt még a konferencián Gutti Veronika és Tán Ferenc Gergő (IV. évf. magyar–történelem) is.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportja 2018 decemberében, 80. születésnapja alkalmából, felolvasó ülés keretében köszöntötte tanszékünk egykori oktatóját, Kornyané Szoboszlay Ágnes. A 2019 tavaszán megrendezett három társasági ülés előadói Szőke Melinda, Péntek János és Vékony Vivien voltak.

A tanév folyamán a tanszék oktatói és a kutatócsoport tagjai számos konferencián vettek részt előadással, amelyek közül itt csupán a nemzetközi szerepléseket emeljük ki. Fehér Krisztina 2018 szeptemberében *How language attitude evolves: a contribution from cognitive psychology to sociolinguistics* címmel adott elő a Budapesten megrendezett 2. Nemzetközi Szociolingvisztikai Konferencián. Tóth Valéria a 2018. szeptember 24–25. között Brémában (Németország) megrendezett *Linguistische Kolloquium Sommersemester a Colonial Toponomastics* című konferencián vett részt, ahol *Linguistic Prestige and Toponym Use: Meeting of Languages and Cultures in the Light of Toponymic Systems* címmel tartott plenáris előadást. Reszegi Katalin a 2019. június 3–5. között zajló *Names in the Economy 6.* című konferencián, Uppsalában (Svédország) a *The mental and neural representation of names: A cognitive and economic point of view* című előadásával, 2019. augusztus 21–23. között pedig a Helsinkiben (Finnország) megtartott *Personal Names and Cultural Reconstructions* című konferencián a *The role of one's own name in different cultures* előadásával szerepelt. Póczos Rita 2019. július 2–3-án a *Finnisch-Ugrisches Seminar der Georg-August-Universität Göttingen* (Németország) meghívására tartott vendégelőadást *Alte Namen, neue Namen und die ethnische Rekonstruktion, illetve Ungarisch-deutsche Sprachkontakte: Sprachgeschichte und Kulturgeschichte* címmel.

A 2018–2019-es tanév folyamán az Intézet több munkatársa kapott díjat vagy nyert el ösztöndíjat. Gacsályi-Bába Barbara 2018. szeptemberében elnyerte az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram 3 éves ösztöndíját. Reszegi Katalin 2018 szeptemberétől három évre (2018–2021) a Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült, illetve egy évre az Új Nemzeti Kiválóság Program Bolyai+ kutatói ösztöndíját is elnyerte. 2018 júliusában E. Nagy Katalin elnyerte a Nemzeti Tehetség Program egy éves Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíját. Katona Csilla és Szilágyi-Varga Zsuzsa 2018 szeptemberétől 10 hónapra nyerte el az EMMI Új Nemzeti Kiválóság Program pályázat keretében kiírt doktorjelölti ösztöndíjat. Sikeres volt a Tóth Valéria vezetésével 2018-ban benyújtott NKFI-OTKA pályázat is, amely 2018. szeptember 1. és 2020. augusztus 31. közötti időtartamra szól. E pályázat keretében volt alkalmazásban 2018. szeptember 15-től 2019. augusztus 31-ig E. Nagy Katalin. A pályázati programhoz kapcsolódóan 2019. július 8–19. között kéthetes nyári adatbázis-építő tábort szerveztünk 20 hallgató és PhD-hallgató részvételével.

2018. november 9-én Petőfi S. János halálának 5. évfordulója alkalmából a Dobi Edit által vezetett Poliglott szövegnyelvészeti–szövegnyelvi kutatócsoport társszervezésében került sor a Petőfi S. János Emlékkonferenciára. A megemlékezés előadói azok közül a kutatók közül kerültek ki, akik Petőfi S. János tudományos tevékenységéhez a debreceni szemiotikai-textológiai fórumon keresztül is csatlakoztak. A rendezvény keretében került sor a Petőfi S. János Publikációs

Díj idej nyertesének kihirdetésére, majd a díjazott előadására. 2018-ban e rangos elismerést a kuratórium tanszékünk kutatójának, Ditrói Eszternek ítélte oda a Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben című monográfiájáért.

Oktatóink tudományos munkáját különböző szakmai fórumok több formában is elismerték. Hoffmann István egyetemi tanárt 2019 májusában a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 2019 nyarán Reszegi Katalin az International Council of Onomastic Sciences 12 fős vezetőtestületének lett a tagja.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon, az akadémiai kutatócsoport tevékenységéről pedig az alábbi honlapon lehet tájékozódni: <http://mnyknk.unideb.hu/>.

RÁCZ ANITA
ORCID: 0000-0002-9917-6625
Debreceni Egyetem
ranita@mnytud.arts.unideb.hu

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24, 26–31., 33–37., 39–45., 47., 50–56. 1951–2018. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÚRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KNEZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótöve*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ü hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -ou ~ ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft
42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből*. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseiről*. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft

48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata*. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen*. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves*. KISS ANTAL, *Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982)*. Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértés Edit 70 éves*. JAKAB EDIT, *Vértés Edit tudományos munkásságának bibliográfiája*. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Annotált bibliográfia*. Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népryelvkutató iskolájában*. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves*. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez*. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények*. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye 2*. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.)*. Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértés Edit emlékezete*. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közzszóvá válásának modellje*. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft
91. DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről — sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára*. Debrecen, 2014. (332 lap) 3000 Ft
92. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Debrecen, 2017. (78 lap) 1500 Ft
93. KIS TAMÁS: *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. Debrecen, 2019. (98 lap) 1500 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár I.* Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft

6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc, Az Landor feyrwar el vezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft
13. JAKAB LÁSZLÓ–HLAVACSKA EDIT, *Csokonai-szókincstár 3. Csokonai költeményeinek szótára. 1–2. kötet*. Debrecen, 2017. (1462 lap) 5000 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaij–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaij és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaij és Bars vármegye*. Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaij–Csongrád vármegye*. Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*. 2009. (193 lap) 2000 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft

20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*. 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9*. 2013. (172 lap) 2500 Ft
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10*. 2014. (206 lap). 2500 Ft
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. (338 lap) 3500 Ft
33. SZÓKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, 2015. (244 lap) 2500 Ft
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015. (238 lap) 2500 Ft
35. BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015. (473 lap) 5900 Ft
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*. 2015. (200 lap). 2500 Ft
37. RÁCZ ANITA, *Etonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. (196 lap) 2500 Ft
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. (188 lap) 2500 Ft
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. (169 lap) 2500 Ft
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. (219 lap) 2500 Ft
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*. 2016 (155 lap) 2500 Ft
43. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó-Pilis vármegye*. Debrecen, 2017. (115 lap) 3000 Ft
44. ÉVA KOVÁCS szerk., *A Survey of Historical Toponomastics*. Debrecen, 2017. (151 lap) 2000 Ft
45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. (249 lap) 2500 Ft [Téves számozással 43.]
46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*. 2017 (195 lap) 2500 Ft
47. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*. Debrecen, 2018. (169 lap) 2500 Ft
48. KOVÁCS ÉVA, *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2018. (145 lap) 2500 Ft
49. *Helynévtörténeti Tanulmányok 14*. 2018 (157 lap) 2500 Ft
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA, *History of Hungarian Toponyms*. Buske, 2017. (313 lap) 3500 Ft

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* 2001. (469 lap) 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages.* 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.* 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5.* 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7.* 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrocinny Settlement Names in Europe.* 2011. (249 lap) 2500 Ft
9. *Onomastica Uralica 9. Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016.* 2017. (160 lap) 2000 Ft
10. *Onomastica Uralica 10.* 2018. (332 lap) 3000 Ft
11. *Onomastica Uralica 11.* 2018. (286 lap) 3000 Ft
12. *Onomastica Uralica 12.* 2018. (416 lap) 3500 Ft
13. *Onomastica Uralica 13.* 2018. (328 lap) 3000 Ft
14. *Onomastica Uralica 14.* 2018. (264 lap) 3000 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft

15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft
18. CSÚRY ISTVÁN szerk., *Fifteen years of research in text linguistics. The Officina Textologica project. In memoriam János S. Petőfi.* Debrecen, 2013. (134 lap) 1500 Ft
19. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen, 2016. (214 lap) 2000 Ft
20. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Esettanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen, 2017. (160 lap) 1500 Ft

Szlengkutatás

2. VLAGYIMIR JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra.* Debrecen, 1998. (183 lap) 2000 Ft
7. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája.* Második, javított, bővített kiadás. Debrecen, 2011. (237 lap) 2500 Ft
8. SZABÓ DÁVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia.* Debrecen, 2012. (210 lap) 2500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról.* Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2.* Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3.* Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5.* Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYIRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban.* Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban.* Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Hásonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Tanulmányok

HOFFMANN ISTVÁN: Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakonyalján	5
RESZEGI KATALIN: A névformánssal való névalkotás (kognitív nyelvészeti keretben)	31
HANKUSZ ÉVA: Víznevrendszerek összevető vizsgálata	51
TAMÁS CSILLA: Aranyos vidékének víznevei	65
BÁRTH M. JÁNOS: Nyelvjárásiasság és norma az írott névhasználatban. Az erdélyi történeti helynévadatok dialektológiai sajátosságai ...	79
BÁBA BARBARA: Szempontok az ómagyar kori hangtani szembenállások területi alapú leírásához	89
GAZDAG VILMOS: A kárpátaljai magyar nyelvjárások különfejlődéséről az államnyelvi kölcsönszavak fényében	101
DUDICS LAKATOS KATALIN: Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018)	123

Nyelvjárási adatok

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: A romániai Hegyközújlak élőnyelvi és történeti helynevei	135
---	-----

Ismertetések, bírálatok

DOBI EDIT: Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: Nyelvtan	163
FÜLÖP VERONIKA: Susan Gal: A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok	175
KUSALA ORSOLYA: Kontra Miklós: Felelős nyelvészet	182
PETTERI LAIHONEN: Cserniczkó István: Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből	187
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Péntek János szerk.: A moldvai magyar tájnyelv szótára	192
BÁBA BARBARA: Bárh M. János: Név földrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében ...	202

GYÖRFFY ERZSÉBET: Carole Hough szerk.: The Oxford Handbook of Names and Naming	209
BAUKO JÁNOS: Györffy Erzsébet: Helynév-szociológia	217
PELCZÉDER KATALIN: Kovács Éva: A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás	220
RÁCZ ANITA: Beszámoló a 2018/2019. tanévről	229

Számunk szerzői

- BÁBA BARBARA, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- BÁRTH M. JÁNOS, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest
- BAUKO JÁNOS, egyetemi docens, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra, Szlovákia
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA, egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár, Románia
- DOBI EDIT, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- DUDICS LAKATOS KATALIN, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Beregszász, Ukrajna
- FÜLÖP VERONIKA, PhD-hallgató, Pannon Egyetem Többnyelvűségi Doktori Iskola, Veszprém
- GAZDAG VILMOS, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Beregszász, Ukrajna
- GYÖRFFY ERZSÉBET, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- HANKUSZ ÉVA, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola, Debrecen
- HOFFMANN ISTVÁN, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- KUSALA ORSOLYA, PhD-hallgató, Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony, Szlovákia
- LAIHONEN, PETTERI, tudományos főmunkatárs, Jyväskyläi Egyetem Alkalmazott Nyelvtudományi Központ, Jyväskylä, Finnország
- PELCZÉDER KATALIN, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém
- RÁCZ ANITA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- RESZEGI KATALIN, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, tanársegéd, Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad, Románia
- TAMÁS CSILLA, tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Románia